

КИЇВ

2

1968

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Суспільні науки на службі комунізму.
- До 50-річчя Радянської Армії (добірка).
- Великий Жовтень — початок нового етапу в розвитку міжнародного комуністичного і робітничого руху.
- Опитування громадської думки і парламентські вибори в Англії.
- До 70-річчя Першого з'їзду РСДРП (добірка).
- До 90-річчя з дня народження Г. І. Петровського (добірка).
- Про двох соратників Г. І. Котовського.
- Шукачі скарбів (продовження).

НОВІ КНИГИ

ВАСИЛЕНКО ПЕТРО — Нема безіменних героїв, вид-во «Карпати», Ужгород, 1967, 127 с.

В буремні роки. Сторінки героїчних біографій, вид-во «Радянська школа», К., 1967, 335 с. з іл.

Донецкая область за 50 лет, Статистический сборник, изд-во «Статистика», Донецк, 1967, 232 с.

Завод «Більшовик», Політвидав України, К., 1967, 110 с. з іл.

Історія держави і права Української РСР в двох томах, вид-во «Наукова думка», К., 1967, т. 1, 1917—1937, 674 с.; т. 2, 1937—1967 рр., 428 с.

Історія Академії наук Української РСР, у 2-х книгах. Кн. I—II. Вид-во Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, АН УРСР, К., 1967, т. I — 835 с., т. II — 726 с. з іл.

Кіровоград (Фотоальбом), вид-во «Мистецтво», К., 1967, 96 с. з іл.

ЛАЗУРЕНКО М. — Оновлене Полісся, Політвидав України, К., 1967, 136 с. з іл.

Луганская область за 50 лет. Сборник статистических материалов, изд-во «Статистика», Донецк, 1967, 205 с.

Незборима сила ідей Жовтня. Матеріали наукової сесії «Історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції в житті українського і польського народів», вид-во Київського ун-ту, К., 1967, 184 с.

ПАНИБУДЬЛАСКА В. Ф. — Дружба і співробітництво українського народу з братніми народами СРСР. 1959—1965, вид-во «Наукова думка», К., 1967, 220 с.

ПАРХОМЧУК С. М. — Великий Жовтень і революційне піднесення в Румунії. (1917—1921), вид-во «Наукова думка», К., 1967, 263 с.

ПАШУК А. Й. — Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII—XVIII ст. (1648—1782), вид-во Львівського ун-ту, Львів, 1967, 179 с.

Поступь Донбасса, изд-во «Донбасс», Донецк, 1967, 255 с. с илл.

СМИРНОВ О. П. — Матрос, нарком, командарм, Політвидав України, К., 1967, 83 с. з іл.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 (83)

ЛЮТИГ

1968

РІК ВИДАННЯ
ОДИНАДЦЯТИЙ

Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР, ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ
ПАРТІЇ ЦК КП УКРАЇНИ — ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

З М І С Т

СТАТТІ

- В. Ю. Маланчук — Суспільні науки на службі комунізму 3

До 50-річчя Радянської Армії

- В. В. Серебряников — Партія та народ у боротьбі за зміцнення Радянських
Збройних Сил 14
Т. Резніков (Харків) — Посилення зв'язків Радянської Армії та флоту з на-
родом (1961—1965 рр.) 22
Д. Д. Пиха — Участь Червоної Армії в соціалістичному будівництві на Україні 27
Г. Ф. Ленчик (Кадіївка) — Профспілки України — активні помічники Кому-
ністичної партії в формуванні Червоної Армії (1918—1920 рр.) 36

На допомогу пропагандистам і слухачам мережі політичної освіти

- Ж. І. Ісаєнко — Великий Жовтень — початок нового етапу в розвитку міжна-
родного комуністичного і робітничого руху 43

ПОВІДОМЛЕННЯ

- Ю. В. Бубко — Ідеологічна робота КП(б)У в роки другої п'ятирічки 50
А. Ф. Трубайчук — Опитування громадської думки і парламентські вибори
в Англії 59

До 70-річчя Першого з'їзду РСДРП

- О. Т. Юрченко — В. І. Ленін і Перший з'їзд РСДРП 65
О. П. Трояновський (Ленінград) — З історії розробки інтернаціональних
принципів побудови нашої партії 75
В. П. Булікіна — Участь київських марксистів у підготовці Першого з'їзду
РСДРП 80

ВИСНОВКИ З НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

- О. М. Шуман (Ніжин) — Про деякі нові форми масово-політичної роботи в се-
лах Української РСР (1961—1965 рр.) 84
І. Х. Ткачук (Хмельницький) — Діяльність парторганізацій України по підне-
сенню культурно-освітньої роботи серед колгоспників (1959—1965 рр.) 85
І. Г. Божок — Шефська допомога робітничого класу України трудівникам сіль-
ського господарства (1946—1950 рр.) 87

ЗАМІТКИ

- Е. І. Лозова — Про участь міських і селищних Рад України в культурному бу-
дівництві (1926—1929 рр.) 89
Н. Я. Марценюк (Чернігів) — З досвіду комнезамів Чернігівщини по ство-
ренню сільськогосподарських артілей і комун у 1921—1925 рр. 92
В. М. Алтуєв (Полтава) — З історії діяльності міліції Донбасу (1921 р.) 95
М. П. Стожок (Кролевець) — Створення партійних організацій у полках Дру-
гої Української радянської дивізії 98
П. А. Гаврюк — Про двох соратників Г. І. Котовського 101
О. П. Черниш (Львів) — Основні наслідки археологічного вивчення території
західних областей УРСР за роки Радянської влади 103
М. Ф. Котляр — Шукачі скарбів (Легенди і дійсність) 108

ПОВЕРТАЮЧИСЬ ДО НАДРУКОВАНОГО

П. Л. Баргатюк (<i>Кривий Ріг</i>) — Про неточності в одній рецензії НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ	112
---	-----

Л. П. Кругліков-Гречаний — Текстові таблиці в VII класі СПОГАДИ	114
--	-----

В. Й. Іжевський (<i>Москва</i>) — Зустрічі з Г. І. Петровським НАШ КАЛЕНДАР	116
--	-----

О. П. Молчанов (<i>Ровно</i>) — О. М. Ярославський і Україна (До 90-річчя з дня народження)	118
М. М. Лемешук — Радянські воїни — українці в Сталінградській битві (До 25-річчя розгрому фашистських військ на Волзі)	120
С. С. Максимчук (<i>Здолбунів Ровенської області</i>) — Уільям Дюбуа — історик, письменник, борець (До 100-річчя з дня народження)	123

До 90-річчя з дня народження Г. І. Петровського

М. К. Бойко — Участь Г. І. Петровського у зміцненні братерського союзу Української та Російської Радянських республік (1919—1920 рр.)	126
Н. В. Комаренко — Сторінка з діяльності Г. І. Петровського	128
Л. І. Танцман (<i>Москва</i>) — Про листи Г. І. Петровського із заслання	130

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

П. М. Замковий, С. Я. Случевська — Документи про Г. І. Петровського КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ	132
--	-----

М. С. Журавльов, Д. А. Яремчук — П. Ю. Шелест. Історичне покликання молоді	137
Т. Д. Бондар — Українська РСР у період громадянської війни 1917—1920 рр. Том перший	138
О. Я. Просяник — Незабутні роки. Спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні	140
В. П. Столяренко, Л. Ю. Беренштейн — А. В. Санцевич. Проблеми історії України післявоєнного періоду в радянській історіографії	141
М. Д. Березовчук (<i>Умань</i>), Й. Т. Щербинна — Т. Кольяк. Влас Якович Чубар	142
С. К. Мельник (<i>Одеса</i>), І. І. Печериця (<i>Миколаїв</i>) — О. Г. Михайлюк. Більшовики України в боротьбі за селянство (1905—лютий 1917)	144
А. З. Барабой — История ордена Ленина завода «Ленинская кузница» (1862—1962)	145
В. Н. Ільїн, В. І. Стрельський — Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период построения фундамента социалистической экономики (1926—1932 годы)	146

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Н. І. Калюшко (<i>Одеса</i>) — Всесоюзна наукова сесія «Пролетаріат Росії на шляху до Жовтня 1917 року»	148
П. М. Овчаренко — Історичний факультет Київського університету — до 50-річчя Великого Жовтня	150
І. С. — Ювілейна наукова сесія педагогів	151
Адам Калужа (<i>Польща</i>) — Наукова сесія в м. Катовіце на честь 50-річчя Великого Жовтня	152
Ф. Ш. — В комісії істориків СРСР і Польської Народної Республіки	153
К. А. Сакун — Дравівський районний історико-краєзнавчий музей	154
Л. С. Новак — Відкриття музею історії Печерського району Києва	155
І. С. Слабеев — У головній рідкокопії «Історії міст і сіл Української РСР»	156
П. М. Дралюк — Історична тематика у видавничому плані «Наукової думки»	156
Г. В. Божук (<i>Ужгород</i>), В. В. Пальок (<i>Ужгород</i>) — Відзначення 60-річчя з дня народження М. М. Лелекача	157
І. М. Маркович — Захист докторської дисертації І. М. Гранчаком	158

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ

Б. А. Лозовський — Про помилки у висвітленні історії Чернігова	159
--	-----

Статті

В. Ю. МАЛАНЧУК

СУСПІЛЬНІ НАУКИ НА СЛУЖБІ КОМУНІЗМУ

Історичні перемоги нашого народу за 50 років Радянської влади перед усім світом довели правоту і велику життєву силу ідей марксизму-ленінізму. Піввіковий досвід існування першого в світі соціалістичного суспільства не тільки підтвердив вірність теорії наукового комунізму, але ще раз продемонстрував творчу суть діалектико-матеріалістичного розуміння всесвітньої історії.

Комуністична партія зберігає в чистоті і невтомно розвиває марксистсько-ленінське вчення. З кожним новим історичним етапом дедалі зростає його роль у житті нашого суспільства, що підкреслено в постанові ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищення їх ролі в комуністичному будівництві». В ній відзначається, що сучасний етап комуністичного будівництва в СРСР, залучення широких мас трудящих до активної громадської діяльності, перехід від капіталізму до соціалізму, здійснюваний в нашу епоху, могутній національно-визвольний рух народів, науково-технічна революція, яка відбувається, гостра ідеологічна боротьба та інші процеси світового розвитку вимагають постійного й всебічного аналізу і теоретичного узагальнення з позицій марксизму-ленінізму.

Сучасні успіхи суспільних наук у нашій країні спираються на весь історичний досвід розвитку марксистсько-ленінської теорії. Біля джерел марксистської теоретичної думки стояв В. І. Ленін. Неоціненне значення мають ленінські положення про партійний характер науки й освіти, про класовий зміст школи, його виступи проти проповідників ідей «аполітичності» школи.

Комуністична партія, її Центральний Комітет приділяли серйозну увагу розвитку і пропаганді марксистсько-ленінської теорії. У липні 1918 р. В. І. Ленін і Я. М. Свердлов підписали положення про Соціалістичну Академію суспільних наук, покликану стати марксистським центром країни. Були створені Інститут Маркса (з 1924 р. Інститут марксизму-ленінізму), Інститут Червоної Професури, Всеросійська асоціація марксистсько-ленінських університетів.

На Україні створювались відповідні центри, зокрема Комуністичний університет ім. Артема (1922 р.), реорганізований у 1924 р. в Український інститут марксизму-ленінізму, в 1931—1936 рр. розгорнулася діяльність Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських науково-дослідних інститутів, а також Інституту Червоної Професури. Ці заклади внесли значний вклад у справу організації досліджень в галузі наукового соціалізму та комунізму, а також підготовки кадрів науковців і викладачів соціально-економічних дисциплін. Школою революційного загартування партії, широких верств трудящих була боротьба проти різних видів опортунізму, троцькізму, «правих», націонал-уклоністів тощо. Велике значення мали проведені на теоретично-

му фронті дискусія і критика ідеалістичних теорій в галузі філософської думки і політичної економії, вироблення провідних критеріїв в історико-партійній науці. Могутнім фактором зростання партійних кадрів, зокрема теоретичних працівників, була сама практика соціалістичного будівництва.

Значну роботу провели партійні й наукові видавництва. Виняткове значення для теоретичної підготовки кадрів мало видання творів класиків марксизму-ленінізму, документів і матеріалів партії. Протягом 1928—1933 рр. вийшло 18 томів творів Леніна українською мовою.

Питаннями розвитку марксистсько-ленінської теорії займалися видатні діячі Комуністичної партії України В. П. Затонський, Е. І. Квірінг, С. В. Косіор, Д. З. Мануїльський, Г. І. Петровський, М. О. Скрипник, В. Я. Чубар, О. Г. Шліхтер та ін.

У післявоєнний період на Україні продовжувала удосконалюватись система вивчення і пропаганди марксизму-ленінізму. В республіці були організовані науково-педагогічні центри — Інститут філософії АН УРСР, Інститут підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук, реорганізовано Інститут історії партії ЦК КП України. Важливу роль в успішному розв'язанні завдань, поставлених перед працівниками суспільних наук, відіграли рішення XX з'їзду КПРС, а також жовтневого (1964 р.) і наступних пленумів ЦК КПРС. Вони відкрили широкий простір для дальшого піднесення ідеологічної роботи, стимулювали творчу ініціативу викладачів і наукових працівників.

Як і всяка інша галузь знання, суспільні науки підлягають законам діалектичного розвитку, вони покликані теоретично визначити фактори дальшого прогресу, нові процеси в сфері соціально-економічних відносин, освітлювати шляхи практики.

В останні роки на Україні значних успіхів досягла суспільна думка, яка розвивалася під впливом немеркнучого марксистсько-ленінського вчення. Тут зросли кадри дослідників, склалися нові творчі колективи, відкрито наукові й учбові заклади. Показником наукової і теоретичної зрілості кадрів суспільних наук, зокрема істориків, є те, що вони беруть активну участь у створенні таких капітальних узагальнюючих праць, як багатотомні видання з історії КПРС, історії філософії, у публікації «Нарисів історії Комуністичної партії України», «Нарису історії філософії на Україні» та ін. Силами співробітників секції суспільних наук АН УРСР за участю вчених республіканських вузів видані фундаментальні праці: «Українська РСР в період будівництва комунізму» (5 томів), «Історія Української РСР» (2 томи), «Розвиток народного господарства Української РСР за роки Радянської влади» (2 томи), «Розвиток української культури за роки Радянської влади», «Історія українського мистецтва» (6 томів), «Історія української літератури» (8 томів) та ін. У них узагальнено соціалістичні перетворення в усіх сферах суспільного життя українського народу за післяжовтневий період. Численний загін науковців створив «Українську Радянську Енциклопедію».

Вихід у світ ряду капітальних монографій та ґрунтовних досліджень є, насамперед, результатом колективної праці вчених республіки. Практика показує, що така система роботи дозволяє поглибити вивчення теми, дає змогу кожному науковцю зайнятися розробкою того питання, в якому він найкраще обізнаний. Це дисциплінує вчених, посилює взаємний контроль. Нині об'єднаними зусиллями тільки істориків, економістів, філософів вузів УРСР розробляється сорок дев'ять великих колективних тем.

Історики партії дістали міцну базу для розгортання наукових до-

сліджень. Завершено друге видання творів Маркса і Енгельса, вийшло повне зібрання творів В. І. Леніна, опубліковано чимало партійних документів, стенографічних звітів з'їздів і конференцій КПРС, протоколів засідань ЦК партії, листування Секретаріату ЦК з місцевими партійними організаціями тощо.

В республіці видано ряд досі невідомих або маловідомих партійних документів, статей і промов визначних діячів КП України, матеріалів, присвячених періоду громадянської війни та різним аспектам соціалістичного будівництва в республіці. Історики партії України досліджують тепер понад 750 тем, в яких узагальнюється багатогранна діяльність КПРС і одного з її бойових загонів — Комуністичної партії України — в усіх галузях економічного, політичного та ідеологічного життя. Ведеться робота по написанню історії міст і сіл Української РСР, том «Харківська область» вже вийшов у світ, а томи, присвячені Полтавській, Львівській та Луганській областям, вийдуть найближчим часом. Чимало робиться і по створенню історії підприємств, колгоспів, урядових закладів.

Велика увага приділена розробці історії нашої партії, зокрема місцевих організацій. Опубліковані і готуються нариси про Київську, Харківську, Дніпропетровську, Львівську, Одеську, Луганську, Хмельницьку та інші партійні організації.

Водночас у цій справі є істотні недоліки. Окремі історико-партійні дослідження мають не досить високий теоретичний рівень, відзначаються чисто описовим характером, в них механічно перелічуються факти без аналізу й наукового синтезу, немає авторських висновків. З іншого боку, деякі праці надто абстрактні, для їх авторів характерні намагання на основі окремих фактів робити широкі узагальнення, в ряді випадків наявна бездоказовість суджень і оцінок. Прикладом цього є збірник «З історії Чернівецької обласної організації КП України», підготовлений до друку кафедрою історії КПРС Чернівецького університету. Часом в оцінці явищ і подій минулого допускається відступ від історичної правди. Окремі праці українських дослідників відображають певні сторони історичного процесу післяжовтневого періоду тільки в темних тонах. Трапляється й примітивний, однобокий підхід до деяких питань без урахування всієї сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів, або ж спостерігається уникання гострих моментів. Постанова ЦК КПРС закликає істориків до всебічного аналізу явищ, проникнення в їх суть, розгортання творчих дискусій. Існує чимало питань і проблем, які вимагають дальшого вивчення, узагальнення і об'єктивних висновків на основі марксистсько-ленінської теорії.

Зразком партійного, справді наукового підходу до оцінки історичних подій є Тези ЦК КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції», матеріали спільного урочистого засідання ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР та Верховної Ради РРФСР (листопад 1967 р.). Це теоретичні й політичні документи великої узагальнюючої сили, де з партійних, марксистсько-ленінських позицій осмислено славний шлях Жовтневої революції, підбито головні соціально-політичні підсумки піввікової боротьби радянського народу за соціалізм і комунізм. В них підсумовуються також велетенський досвід нашої партії по створенню першого в світі соціалістичного суспільства, розглянуто сучасні завдання комуністичного будівництва, показано всесвітньо-історичне значення Жовтня і перемоги соціалізму в СРСР для революційних змін у сучасному світі. Тези ЦК КПРС, доповідь Л. І. Брежнєва на урочистому засіданні дають прекрасний зразок застосування марксист-

сько-ленінської методології для дослідження історичних процесів взагалі.

Постанова ЦК КПРС про суспільні науки зосереджує увагу істориків партії на висвітленні досвіду КПРС у боротьбі за перемогу соціалістичної революції та встановлення диктатури пролетаріату, за здійснення ленінського плану побудови соціалізму. Перед науковими колективами поставлено завдання розкривати закономірності розвитку партії, зростання її керівної ролі в комуністичному будівництві, діяльність КПРС у розробці революційної теорії, стратегії і тактики робітничого класу; вивчати теорію і практику партійного будівництва, форми й методи роботи партійних організацій; боротьбу комуністів за чистоту своїх рядів проти різних опортуністичних течій, ревізіоністів, догматиків.

Обов'язок радянських істориків — проаналізувати шляхи зміцнення союзу робітничого класу і селянства, становлення дружби народів нашої країни, створення і розвитку багатонаціональної Радянської держави, всебічно досліджувати зовнішню політику СРСР і міжнародні відносини. Постанова націлює спеціалістів у галузі зарубіжної історії на глибоке вивчення процесів, що відбуваються в країнах соціалізму, в сучасному капіталістичному світі, на створення яскравих праць, присвячених боротьбі робітничого класу проти монополістичного капіталізму, визвольному руху народів проти імперіалізму і неоколоніалізму.

Велику політичну вагу має ставлення радянської людини до історії Комуністичної партії. Це свого роду критерій, який визначає зрілість людини, широту її світогляду, її патріотизм. Марксизм, писав В. І. Ленін, ставить всі кардинальні питання суспільного розвитку на «історичний ґрунт, не в розумінні самого тільки пояснення минулого, але й у розумінні безбоязного передбачення майбутнього і сміливої практичної діяльності, спрямованої до його здійснення...»¹ Наш почесний обов'язок — привести в дію таку могутню силу ідейного впливу на розум і серця людей, якою є історія і зокрема історія партії, щоб дедалі активніше сприяти комуністичному розвитку нашого суспільства.

За останні роки значно розширився фронт економічних досліджень. В Українській РСР зросла сітка наукових і учбових закладів цього профілю: створено ряд нових філіалів Інституту економіки Академії наук УРСР, організовано науково-дослідний Інститут Держплану УРСР, відновлені економічні факультети в Київському і Харківському, відкриті в Львівському і Донецькому університетах. У Києві працює торгово-економічний інститут, у ряді вузів республіки розпочато підготовку економістів-кібернетиків. З 1958 р. почав виходити журнал «Економіка Радянської України». Фахівці республіки внесли значний вклад у теорію і практику дальшого розвитку соціалістичного народного господарства. Провідне місце в організації наукової діяльності в цій галузі займає Інститут економіки АН УРСР. Велику увагу його колектив приділяє новим напрямкам досліджень, зокрема застосуванню кібернетики в економіці й демографії.

Відповідно до постанови ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР «Про стан впровадження економічних досліджень науково-дослідних закладів у промислове виробництво і підвищення їх ефективності» при Академії наук УРСР створено Координаційну раду з проблем економічної науки. Завдання ради — спрямувати зусилля вчених-економістів, працівників дослідних інститутів на вирішення актуальних питань

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 21, стор. 52.

економічної науки, забезпечувати високу ефективність наукових досліджень.

Значна робота в різних галузях економічної теорії проводиться і у вищих учбових закладах республіки. До розробки проблем політичної економії залучаються викладачі понад 100 відповідних кафедр і інститутів. Тільки в діяльності Ради по вивченню продуктивних сил України беруть участь викладачі 37 вузів республіки. Проблемою створення матеріально-технічної бази комунізму займаються кафедри політичної економії Київського, Харківського, Дніпропетровського, Одеського університетів та інших закладів. На високому науково-теоретичному рівні пройшла восени 1967 р. у Київському університеті все-союзна конференція, присвячена цій важливій темі. Матеріальне стимулювання виробництва, удосконалення госпрозрахунку — ділянка, в якій працюють науковці Львівського університету. Економічні закономірності розвитку світової соціалістичної системи господарства вивчають у Київському технологічному інституті харчової промисловості. Важливим питанням економічної ефективності підготовки спеціалістів з вищою освітою і організації науково-дослідних робіт приділяється увага в Київському університеті. Кафедра політичної економії Дніпропетровського металургійного інституту розробляє комплексну проблему «Роль чорної металургії Придніпров'я в створенні матеріально-технічної бази комунізму» та ін.

Працівники політико-економічних кафедр вузів брали участь у написанні колективних монографій: «Продуктивність праці і резерви її підвищення в промисловості Української РСР», «Національний прибуток Української РСР» та ін. Характерною рисою цих досліджень на сучасному етапі є творчий пошук, глибоке вивчення поставлених проблем, наявність важливих узагальнень і водночас зміцнення зв'язків з практикою, накреслення конкретних рекомендацій на допомогу виробництву, розгляд питань, зв'язаних з втіленням в життя господарської реформи.

Проте не можна не зазначити і окремих істотних недоліків, які ще мають місце у розвитку економічної думки в республіці. Науковці більшості кафедр політичної економії не спрямовують своїх зусиль на розробку великих комплексних тем економічної теорії, що знижує цінність зроблених висновків, гальмує справу видання монографічних праць. Економісти близько 30 вузів республіки за чотири роки існування міжвідомчих збірників «Питання політичної економії» не надрукували в них жодної статті. Не провадиться координація дослідницької роботи між кафедрами як у напрямі об'єднання наукових кадрів навколо спільної проблеми, так і уникнення паралелізму. У чотирьох вищих учбових закладах Дніпропетровська тему використання трудових ресурсів і матеріального стимулювання праці розробляють 13 науковців, а творчих зв'язків між ними немає.

Серйозним недоліком багатьох досліджень є недостатньо високий теоретичний рівень. В працях з політичної економії має місце, а часто і переважає, емпіричний підхід, поверхова, позбавлена широких узагальнень і глибоких висновків реєстрація фактів економічної дійсності. Деякі викладачі під виглядом зміцнення зв'язків теорії з практикою почали відходити від теоретичної проблематики, обирають наукові теми з галузевим конкретно-економічним ухилом.

Цілий ряд важливих тем випав з поля зору кафедр. Так, майже не вивчаються питання матеріальних інтересів, теоретичних основ госпрозрахунку і ціноутворення, проблеми споживання, політико-економічні аспекти демографії, явища невиробничої сфери та ін. Вкрай послаб-

лена увага до питань сучасного капіталізму і зокрема критика анти-марксистських економічних «теорій». Викладачі кафедр політичної економії недостатньо володіють методами наукового аналізу. Особливо незадовільне становище із застосуванням сучасних математичних методів.

ЦК КПРС відзначив, що науково-дослідна робота в галузі економічних наук повинна бути зосереджена, насамперед, на таких напрямках: всебічне розкриття законів і категорій політичної економії соціалізму і механізм їх дії; дослідження економічних проблем створення матеріально-технічної бази комунізму і формування комуністичних виробничих відносин; вироблення наукових рекомендацій по здійсненню нових принципів економічної політики на сучасному етапі, зростанню ефективності суспільного виробництва, раціональному розміщенню продуктивних сил і використанню трудових ресурсів країни; вивчення економічних проблем технічного прогресу, розробка теорії і методів оптимального планування і функціонування соціалістичного народного господарства; проблем товарно-грошових відносин при соціалізмі; широке використання обчислювальної техніки у плануванні і керівництві; розвиток досліджень з окремих галузей народного господарства; соціально-економічні дослідження в галузі демографії; дослідження форм і методів економічного співробітництва соціалістичних країн, шляхів зміцнення світової системи соціалізму; розкриття нових явищ в економіці сучасного капіталізму, дослідження соціально-економічних суперечностей імперіалізму, нових форм імперіалістичної боротьби за розподіл світу та ін.; вивчення економічних, соціальних і політичних проблем країн, що розвиваються і які визволилися від колоніальної залежності.

Радянськими філософами за останні роки створено ряд фундаментальних праць в галузі діалектичного і історичного матеріалізму, історії філософії, що дістали схвальну оцінку та широке визнання у нас і в зарубіжних марксистських колах. Значний вклад у розробку найважливіших проблем марксистсько-ленінської філософії внесли українські вчені. Ширшим став діапазон наукових досліджень. Підготовлена до видання колективна монографія «Філософія в Українській РСР», присвячена 50-річчю Радянської влади; спільними зусиллями працівників Інституту філософії АН УРСР та викладачів вузів готується капітальна праця «В. І. Ленін і історія філософії на Україні». Ведеться робота по створенню тритомника з історії філософії і соціології в нашій республіці.

Поглиблено вивчається ленінська теоретична спадщина. Досліджуються закономірності переходу радянського суспільства від соціалізму до комунізму, причому розкриваються особливості розвитку продуктивних сил та виробничих відносин при соціалізмі й комунізмі, а також основні тенденції духовного прогресу особи. Значна увага приділяється формуванню соціалістичних націй, у тому числі й української, патріотичному та інтернаціональному вихованню трудящих.

Українські вчені активно розробляють проблеми матеріалістичної діалектики, філософські питання спеціальної теорії відносності, філософські аспекти природознавства. Позитивним є те, що по конкретній проблематиці наукової роботи визначилась певна спеціалізація між окремими вузами республіки. На кафедрі філософії Інституту підвищення кваліфікації (ІПК) досягнуті цінні результати в аналізі закономірностей формування комуністичної свідомості робітничого класу, всебічного розвитку особи в період будівництва комунізму. Колектив кафедри філософії Харківського університету протягом ряду років до-

сліджує процес розвитку соціалістичної надбудови. Кафедрою філософії природничих факультетів Київського університету опубліковані праці, в яких осмислено з філософських позицій успіхи сучасного природознавства, в Київському політехнічному інституті розробляються філософські проблеми науково-технічного прогресу й особи. Викладачі вузів Києва, Харкова, Одеси, Львова успішно вивчають історію філософської, суспільно-політичної думки на Україні.

В той же час науковим дослідженням українських філософів властиві певні недоліки. Спостерігається відставання у дослідженні фундаментальних теоретичних проблем, що всебічно розкривають механізм дії закономірностей сучасного суспільного розвитку. Мало приділяється уваги якості й глибині філософського узагальнення найновіших досягнень природознавства, вивченню проблем соціальної психології, колективу й особи, суспільства і держави, розвитку соціалістичної демократії в умовах комуністичного будівництва. На деяких філософських працях, підготовлених у нашій республіці, негативно відбиваються недостатня обізнаність їх авторів з досягненнями загальносоюзної та зарубіжної філософської думки, догматичний підхід до окремих питань; в галузі діалектичного матеріалізму — невміння перейти до глибокого філософського осмислення ще не вирішених проблем сучасної науки, без чого неможливо подати методологічну допомогу природознавцям у їх розв'язанні, а в галузі історичного матеріалізму — від загальних положень, від розгляду загальних законів до вивчення конкретних форм їх прояву та взаємодії. Хибують на однобокості, суб'єктивізм і окремі праці з історії філософії.

Постанова ЦК КПРС про суспільні науки звертає увагу наших філософів на дальші пошуки в галузі матеріалістичної діалектики, теорії пізнання і логіки, методологічних проблем суспільних, природничих і технічних наук; вивчення діалектики соціалістичного суспільства і суперечностей сучасного капіталізму, співвідношення об'єктивних і суб'єктивних факторів суспільного розвитку; розвиток історичного матеріалізму як загальносоціологічної теорії, конкретних соціальних досліджень; розробку проблем соціальної структури суспільства, удосконалення соціалістичних суспільних відносин і їх переростання в комуністичні; дослідження закономірностей суспільної свідомості; теоретичну розробку проблем особи і колективу, суспільства і держави, соціалістичного гуманізму, етики й естетики.

Як у науці в цілому, так і в суспільних науках відбувається процес виділення окремих галузей. Це, зокрема, стосується соціології, яка швидко розвивається в останні роки. Вона покликана давати глибокий аналіз суспільного життя, виробляти практичні рекомендації для удосконалення наукового керівництва суспільством, визначати напрямки соціального прогресу в ході комуністичного будівництва. При цьому використовуються досвід проведення соціальних досліджень 20—30-х рр., початок яким було покладено В. І. Леніним, а також розробка цих проблем у Ленінграді, Свердловську, Горькому та інших містах країни. Певних успіхів у цьому напрямку досягли працівники інститутів філософії, економіки, мистецтвознавства, фольклору і етнографії ім. М. Т. Рильського Академії наук УРСР, співробітники соціологічних лабораторій Київського, Харківського, Львівського університетів та інших вузів. Про практичну користь і тісний взаємозв'язок нових починань з політичними і народногосподарськими завданнями, що стоять перед колективами трудящих, свідчать, зокрема, результати діяльності створеного на громадських засадах при Львівському міському комітеті партії інституту конкретно-соціологічних досліджень, соціологіч-

них груп у Вінниці та інших обласних центрах, які подають значну допомогу обласним комітетам партії в справі вивчення соціальних процесів на селі. Проте в цілому стан конкретних соціальних досліджень не може нас задовольнити. За своєю природою вони вимагають широких масштабів, передбачають участь у цьому процесі представників різних галузей науки — філософів, економістів, юристів, психологів, статистиків, математиків та ін. Проте сьогодні такі зв'язки між представниками суспільних наук у республіці слабкі. В соціологічних лабораторіях нагромаджується великий емпіричний матеріал, який не піддається глибокому науковому аналізу, з нього не робляться необхідні узагальнення і теоретичні висновки. Виникає серйозна небезпека зведення конкретно-соціологічних досліджень до емпіризму, невластивому марксистській методології. Все це вимагає рішуче підняти теоретичний рівень і практичне значення конкретних соціальних досліджень, зосередити зусилля наших соціологів на вивченні найважливіших комплексних питань, необхідних для практики комуністичного будівництва.

З 1963—1964 навчального року у вузах введено курс наукового комунізму. Викладачі приділили увагу написанню лекцій, статей і методичних розробок з цього курсу. Відповідні матеріали були підготовлені й видані науковцями кафедр Київського, Львівського, Харківського та інших університетів, Київського і Львівського політехнічних інститутів та інших вузів республіки. Одночасно більшість викладачів розпочала розробку проблем теорії наукового комунізму. З 455 вузівських спеціалістів у цій галузі понад 30 чоловік пишуть монографії, над докторськими і кандидатськими дисертаціями працюють відповідно 32 і 45 викладачів. Після опублікування постанови ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р. тематику наукової роботи (теми монографій, докторських і кандидатських дисертацій) було переглянуто й внесено зміни і доповнення згідно з висунутою в цій постанові програмою дій у галузі наукового комунізму.

За останні роки домоглась певних успіхів юридична наука, в тому числі й в Українській РСР. Розширився фронт правових досліджень, тематика їх стала більш актуальною і цілеспрямованою, видано ряд науково обґрунтованих і глибоких праць. Проте загальний стан юридичних досліджень і підготовки нових кадрів ще не відповідає завданням, поставленим Програмою КПРС і рішеннями XXIII з'їзду партії. Правознавство все ще слабо пов'язане з життям, з практикою комуністичного будівництва. В наукових дослідженнях не завжди дається глибокий і об'єктивний аналіз реальних процесів державно-правового будівництва, спостерігається відставання у вивченні фундаментальних теоретичних проблем, які розкривають механізм дії закономірностей суспільного розвитку, загальнонародної держави і права.

У відповідності з постановами ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» і «Про заходи по дальшому розвитку юридичної науки і поліпшенню юридичної освіти в країні» визначено першочергові завдання правових кафедр, вузів і науково-дослідних установ. Це — розробка теоретичних проблем юридичної науки, ще більше піднесення ролі загальної теорії держави і права, підвищення наукового та ідейного рівня навчання студентів, пропаганда правових знань серед населення.

Для працівників всіх загонів суспільних наук великий теоретичний і практичний інтерес становить, наприклад, вивчення соціально-економічних наслідків науково-технічної революції, що відбувається в наш

час. Недостатня увага до цих питань неприпустима, бо, як відомо, теоретичні пустоти у висвітленні нових явищ негайно займають наші ідейні супротивники — антикомуністи, соціал-демократи і реформісти. Вимагають більш глибокого і ретельного аналізу й соціальні перетворення нашого суспільства, зміни в ньому. На сучасному етапі комуністичного будівництва необхідне вироблення найбільш оптимальних форм управління соціальними процесами. Завдання комуністичного будівництва тісно пов'язані з дальшою розробкою проблем формування політичної свідомості мас. Працівники теоретичного фронту нашої республіки повинні в ще більшій мірі зосередити свої зусилля на вивченні суспільного розвитку Радянської України.

Великий Жовтень завдав могутнього удару по світовому капіталізму. Півстоліття тому капіталістична система вступила в смугу прогресуючої загальної кризи. Саме тому буржуазні ідеологи намагаються захистити цей лад, «облагородити» його, відвернути увагу трудящих від глибокого духовного банкрутства буржуазного суспільства. Одночасно вони всіляко силкуються опорочити комунізм і його великі гуманістичні ідеали. Головною ідейною зброєю апологетів капіталізму є антикомунізм. Він проявляється, насамперед, у фальсифікації історії і політики соціалістичних держав і комуністичних партій. Наступ антикомунізму передусім спрямований проти Радянського Союзу — першої країни соціалізму. На XXIII з'їзді КП України, зокрема, відзначалось, що за рубезем функціонує понад 100 дослідницьких центрів, які спеціалізуються на фальсифікації життя Радянської України. Праці ряду буржуазних вчених повні однобічної, перекрученої інформації про життя нашого народу, спрямовані проти соціалістичного ладу і особливо проти ленінської національної політики. В останні роки вороги комунізму знайшли союзника в особі групи Мао Цзедуня, яка розгорнула наклепницьку кампанію проти Радянського Союзу, братніх соціалістичних країн, проти КПРС та інших марксистсько-ленінських партій. Китайські лідери взяли на своє озброєння багато тез антикомунізму.

Постанова ЦК КПРС відзначає, що найважливіше завдання суспільних наук — вести систематичну наступальну боротьбу проти антикомунізму, давати ґрунтовну критику сучасної буржуазної філософії, соціології, історіографії, права та економічних теорій апологетів капіталізму; викривати фальсифікаторів ідей марксизму-ленінізму, історії розвитку суспільства, комуністичного і робітничого руху; давати рішучу відсіч проявам правого і «лівого» ревізіонізму, національної обмеженості як у теорії, так і в політиці. Слід яскравіше розкривати загальне, інтернаціональне значення марксизму-ленінізму, показувати на конкретних фактах всесвітньої історії і досвіду соціалістичних країн перевагу комуністичної ідеології над ідеологією буржуазною, всеперемагаючу силу ідей наукового комунізму.

Визначаючи загальні проблеми розвитку суспільних наук, слід звернути увагу на організацію наукової роботи, координацію досліджень, забезпечення їх комплектності, актуальності та дійовості. Вчені всіх галузей суспільних наук повинні на високому рівні провести підготовку до відзначення 100-річчя з дня народження В. І. Леніна.

Останнім часом поліпшилося викладання суспільних дисциплін у вузах. Кафедри проводять значну роботу по підвищенню його ідейно-теоретичного рівня і наближенню до життя практики комуністичного будівництва. Поліпшенню навчально-виховного процесу сприяло видання підручників, учбових посібників з основ марксистської філософії, діалектичного матеріалізму, історії, філософії, наукового атеїзму,

естетики. Створено також підручник з наукового комунізму, готується перевидання «Історії КПРС». Частина цих книг перекладена і вийшла в нашій республіці українською мовою.

Велике значення має введення нових програм з суспільних наук, що дає можливість студентам глибше засвоювати марксистсько-ленінську теорію. В результаті зміст лекцій і семінарських занять збагатився новими теоретичними положеннями і висновками. У ряді вузів республіки (Київський, Львівський, Харківський, Одеський університети, Київський політехнічний і інженерно-будівельний інститути та ін.) були розроблені й опубліковані учбово-методичні посібники з досвіду викладання історії КПРС, філософії, політичної економії. У Києві, Харкові та інших містах по радіо та телебаченню читаються цикли лекцій з суспільних дисциплін.

Незважаючи на ці успіхи, стан викладання марксизму-ленізму у вузах республіки ще не відповідає тим високим вимогам, які поставив XXIII з'їзд КПРС перед вищою школою. Іноді викладачі читають лекції і проводять семінари на низькому ідейно-теоретичному і методичному рівні, сухо й нецікаво. Деякі з них недостатньо науково аргументують важливі положення програмного матеріалу, пояснюють спрощено, а інколи й вносять плутанину у висвітлення складних питань.

Висунуті партією завдання та наявні недоліки настійно вимагають забезпечити такий ідейно-теоретичний рівень викладання суспільних наук, який повністю відповідав би меті й завданням підготовки висококваліфікованих кадрів, активних будівників комунізму, свідомих борців за втілення в життя високих комуністичних ідеалів.

Однією з головних передумов поліпшення наукової роботи та навчального процесу в галузі суспільних наук є підвищення науково-теоретичного рівня кадрів. Всього в 9 гуманітарних інститутах АН УРСР, мережі галузевих науково-дослідних установ, на 292 кафедрах суспільних наук та гуманітарних факультетах вузів працює понад 17 тис. спеціалістів, з них на вузівських кафедрах — 3 475 викладачів. Аналіз їх роботи дає підстави зробити висновок, що в основному за рівнем педагогічної і наукової підготовки ці кадри відповідають вимогам вищої школи. Якщо в 1960 р. на кафедрах суспільних дисциплін у республіці було 12 докторів наук, професорів і 974 кандидати наук і доценти, то нині працює 49 докторів і 1 379 кандидатів, доцентів. Це 46,4% від загальної кількості викладачів. Багато з них має великий досвід роботи у вузах, понад 30% — випускники аспірантури.

Водночас справа підбору, розстановки і виховання кадрів потребує поліпшення. Серед 3 500 викладачів суспільних наук у 136 вузах України більше ніж половина (55%) не має вчених ступенів і звань. Особливо гостро відчувається потреба у кадрах викладачів філософії і політичної економії. Не задовольняє і стан поповнення спеціалістів за рахунок молоді. При доборі викладачів суспільних наук для вузів слід керуватися вказівками В. І. Леніна, який рішуче заперечував проти надзвичайного переповнення рядів пропагандистів малоздібними людьми і зниження таким чином рівня пропаганди. «З цим,— писав Ленін, треба б боротися, бо шкоди від цього буває дуже багато»².

Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР вживає заходів до поліпшення справи. Звертається увага на добір справді талановитих й енергійних людей до аспірантури, яка буде в наступні роки розширена. Надаватимуть творчі відпустки для створення наукових праць, гідних присудження вчених ступенів. Ефективніше буде викори-

² В. І. Ленін, Твори, т. 6, стор. 206.

стовуватися конкурсна система для зміцнення складу кадрів, розробляється положення про їх атестацію і переатестацію. Передбачено організацію курсів викладачів суспільних дисциплін при ряді університетів. З вересня 1967 р. при Одеському і Чернівецькому університетах почали працювати факультети підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук технікумів. Розшириться спеціалізація з цих дисциплін у вузах. Особлива увага звертається на поліпшення методики викладання. На опорних кафедрах створюються зразкові навчально-методичні кабінети, а також спеціалізовані аудиторії по застосуванню технічних засобів та кіно.

Суспільні науки завдяки тісному діалектичному взаємозв'язку з суспільно-політичним життям нашої країни впливають на його формування, розвиток громадської думки, відбивають існуючий стан суспільного прогресу. Ця взаємодія зобов'язує працівників суспільних наук постійно зміцнювати свій зв'язок з практикою комуністичного будівництва, зокрема й надалі брати якнайдіяльнішу участь в агітаційно-пропагандистській роботі партійних організацій.

* * *

Трудящі нашої країни, все прогресивне людство готуються урочисто відзначити 100-річчя з дня народження великого генія, творця Комуністичної партії і Радянської держави Володимира Ілліча Леніна. Зустрічаючи цю знаменну дату, працівники суспільних наук — один з найактивніших загонів ідеологічного фронту нашої партії докладають всіх зусиль до того, щоб домогтися високого рівня навчально-виховної роботи, створення капітальних наукових праць і тим самим внести гідний вклад у величну справу побудови комунізму.

До 50-річчя Радянської Армії

В. В. СЕРЕБРЯНИКОВ

ПАРТІЯ ТА НАРОД У БОРОТЬБІ ЗА ЗМІЦНЕННЯ РАДЯНСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ

В. І. Ленін учив, що революція лише тоді переможе, якщо зуміє себе захистити, якщо агресивності класового ворога буде протиставлена досконаліша військова організація. «Від зміцнення армії залежить... перемога соціалізму в Росії і в усьому світі»,¹ — вказував великий вождь і заповідав, щоб в разі війни ми були на висоті². КПРС і радянський народ здійснили ленінські заповіді. СРСР має наймогутнішу в світі армію, яка надійно забезпечує захист соціалістичних здобутків і будівництво комунізму. Всякого загарбника, — заявив Л. І. Брежнєв, — «...зустріне непохитна могутність наших Збройних Сил. Від цієї потужності нема заслонів, для неї нема відстаней. Хай знають усі, що в сутичці з будь-яким агресором Радянська країна здобуде перемогу»³.

Створені партією і народом, Радянські Збройні Сили пройшли славетний шлях. Його можна розділити на чотири великі етапи. Перший етап, що охоплює 1917—1920 рр., — це створення Червоної Армії в умовах становлення Радянської держави і громадянської війни. В цей час В. І. Ленін розробив основні принципи радянського військового будівництва, що були закріплені й розвинуті в рішеннях VII і VIII з'їздів партії, у другій її Програмі, а також у декретах і законах Радянського уряду. В цей період була зламана стара воєнна машина — 10-мільйонна царська армія — і замість неї була заново сформована перша в світі Робітничо-Селянська Червона Армія, яка на кінець громадянської війни мала в своїх рядах 5 млн. 300 тис. чоловік. Завдяки титанічній роботі партії, В. І. Леніна були підготовлені численні командні кадри з робітників та селян, а також використані старі військові спеціалісти. В армії, на флоті партійні осередки та політоргани розгорнули активну роботу. Партія мобілізувала всі сили республіки на боротьбу з іноземними інтервентами та білогвардійщиною. Вже через 5—6 місяців після створення Червона Армія вела боротьбу з ворогами на фронті загальною довжиною в 10—12 тис. км. У різні періоди громадянської війни існувало 11 фронтів, на яких билосся 20 радянських армій, що склалися майже із 100 дивізій, тисячі полків⁴. Народжена в боях з інтервентами, у полум'ї громадянської війни, армія пролетарської держави блискуче витримала це перше тяжке випробування. Перемога над об'єднаними силами світового імперіалізму і внутрішньої контрреволюції мала величезне значення для долі нашої країни і визвольної боротьби трудящих усього світу.

Другий етап у розвитку Радянських Збройних Сил почався з 1921 р. і тривав до червня 1941 р. Армія швидко міцнішала на базі соціалістичних перетворень у нашій країні. З відбудовою господарства після громадянської війни, з індустріалізацією країни, колективізацією сільського господарства, культурною революцією нерозривно пов'язана

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 80.

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 449.

³ «Коммунист», 1967, № 16, стор. 38—39.

⁴ КПСС и строительство Советских Вооруженных Сил, М., 1965, стор. 135.

ліквідація успадкованої від минулого військово-технічної відсталості держави, істотне вдосконалення організації збройних сил, бойового навчання й виховання особливого складу. Створена у передвоєнні роки оборонна промисловість забезпечила збройні сили країни передовою військовою технікою. Так, у 1928 р. в нашій армії було 200 танків і бронемашин, близько 7 тис. артилерійських гармат. А на кінець другої п'ятирічки вона мала вже 15 тис. танків. Тільки за півтора роки перед початком Великої Вітчизняної війни було виготовлено 25 тис. гармат⁵. Склалася чітка система підготовки командних, політичних та інженерно-технічних кадрів. Функціонувало 255 військових училищ і шкіл, 18 військових академій та 9 військових факультетів при цивільних вузах⁶. У 30-і роки були створені Військово-Повітряні Сили. Напередодні війни нам належало 37% світових авіаційних рекордів. Розширився Військово-Морський Флот. Моряки одержали нові типи надводних і підводних кораблів, морську авіацію. В сухопутних військах чільне місце зайняли танкові з'єднання. Вірне вирішення питань військового будівництва у передвоєнні роки забезпечило те, що наша армія успішно провела ряд операцій по захисту недоторканності кордонів Країни Рад і поданню допомоги братнім народам: розгром японських загарбників біля озера Хасан (1938 р.), на Халхин-Голі (1939 р.), визвольний похід у Західну Україну та Західну Білорусію (1939 р.), перемога над білофінінами (1940 р.) і т. д.

Особливе місце в історії нашої Батьківщини і Радянських Збройних Сил займає період Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. Цей третій етап невеликий за часом, але надзвичайно важливий за значенням. Це була найтяжча і найжорстокіша з усіх війн, які будь-коли доводилося вести нашій країні. Незважаючи на неймовірно труднощі й невдачі на початку війни, Червона Армія зуміла зупинити ворога, перейти у контрнаступ і вщент розгромити фашистські полчища — наймогутнішу воєнну силу імперіалізму. Найважливішим джерелом перемог Радянських Збройних Сил був соціалістичний суспільний та економічний лад, підтримка з боку всіх народів країни, мудре керівництво Комуністичної партії, яка перетворила державу в єдиний бойовий табір. Усі ці фактори забезпечили безперервне і небачено швидке зростання бойової могутності радянських військ. Деяке уявлення про збільшення їх ударної і вогневої сили дає таблиця, що наводиться нижче⁷. (Дані — на момент початку вказаних наступальних операцій).

Найменування операції	Кількість		
	танків і самохідних артилерійських установок	артилерії та мінометів	літаків
Контрнаступ під Москвою	720	7985	1376
Контрнаступ під Сталінградом	894	14218	1115
Контрнаступ на Курській дузі	5000	34500	3700
Берлінська наступальна операція	6250	41600	7500

Підсумки Великої Вітчизняної війни показали, що у світі немає сил, здатних подолати соціалізм, поставити на коліна народ, вірний ідеям марксизму-ленінізму, відданий соціалістичній Батьківщині, згуртований навколо Ленінської партії.

⁵ КПСС и строительство Советских Вооруженных Сил, стор. 176, 190, 191.

⁶ Там же, стор. 210—212.

⁷ Таблиця складена на основі матеріалів книги: Великая Отечественная война Советского Союза, М., 1967, стор. 128, 210, 245, 487.

Четвертий етап почався після Великої Вітчизняної війни і триває досі. Він характеризується рядом здійснених з ініціативи і під керівництвом Центрального Комітету КПРС докорінних перетворень усієї військової справи. На базі бурхливого економічного, науково-технічного та культурного прогресу в Радянському Союзі швидко збільшувалась бойова міць армії та флоту. Вдосконалювалися старі і створювалися нові види озброєння, нарощувалась військово-технічна перевага СРСР над імперіалістичними агресивними державами. Могутньою силою стали Ракетні війська стратегічного призначення. Всі роди військ оснащувалися ракетно-ядерною зброєю. Нині наша армія має ядерне озброєння від зарядів малого калібру до потужних термоядерних бомб з тротиловим еквівалентом у кілька десятків мегатонн. Потужність сучасної мотострілецької дивізії більш як у 30 разів перевищує можливості дивізії 1939 р. (без урахування ядерної зброї). В 10 разів зросла енергоозброєність дивізії, в 16 разів — показники по танках, по бронетранспортерах і бронемашинах — в 37, автоматичній зброї — в 13, по засобах радіозв'язку — в 5 разів. До того ж якість цієї техніки досягла незрівнянно вищого рівня. Бомбові залпи сучасних реактивних літаків у 5 разів перевищують можливості літаків 1939 р. Енергоозброєність сучасних підводних човнів збільшилася майже в 100 разів порівняно з довоєнним періодом⁸. Атомні підводні човни мають необмежені дальність плавання, швидкість, маневреність, легко пробивають льодовий панцир на полюсах землі⁹.

На основі успіхів соціалістичного і комуністичного будівництва став ще міцнішим соціальний, морально-політичний фундамент Радянських Збройних Сил. Серед тих, хто проходить дійсну військову службу, робітники становлять 56,7%, колгоспники — 29,9%, службовці і учні та студенти — 13,4%¹⁰. Всіх їх об'єднує те, що вони представляють дружні класи і групи радянського суспільства, спаяні єдністю економічних, соціально-політичних та ідейних інтересів.

Яскравою демонстрацією могутності Радянської Армії були стратегічні маневри під назвою «Дніпро», проведені напередодні 50-річчя Жовтня в межах річки Дніпра і Прип'яті. При форсуванні Дніпра тут не було видно ні човнів, ні плотів, ні інших переправних засобів. Ріку перепливали танки, бронетранспортери з піхотою. Менш ніж за годину через Дніпро був наведений міст, по якому тут же пішов залізничний ешелон. Ціле з'єднання здійснило марш у 800 км за три нічні переходи і одразу ж почало наступ. Під час Великої Вітчизняної війни одна з наших дивізій по цій же місцевості пройшла 200 км за кілька діб. І це вважалося швидким маршем¹¹. На маневрах наочно виявилась єдність армії і народу. Тисячі трудящих України й Білорусії радісно, з квітами і найкращими побажаннями зустрічали та проводжали славних захисників Вітчизни.

Отже, п'ятдесятирічна історія першої в світі соціалістичної держави свідчить про переваги Радянської Армії над імперіалістичними збройними силами. Створення трудящими такої армії — великий здобуток революції. У даній статті розглядається лише одне відносно маловисвітлене питання — дія деяких факторів, що забезпечують більш ефективне і швидке вдосконалення армії в умовах соціалізму.

Досягнення соціалістичних збройних сил мають об'єктивну основу —

⁸ Всі вищенаведені відомості взяті із статті А. А. Гречка «Армия Октября». — «Красная звезда», 3 листопада 1967 р.

⁹ «Красная звезда», 5 квітня 1966 р.; «Труд», 17 листопада 1967 р.

¹⁰ «Красная звезда», 3 листопада 1967 р.

¹¹ «Литературная газета», 4 жовтня 1967 р.; «Красная звезда», 3 жовтня 1967 р.

перевагу соціалізму над капіталізмом. Будучи найбільш прогресивним і життєздатним суспільним ладом, соціалізм дозволяє трудящим в інтересах захисту своїх здобутків підняти військову справу до рівня, недосяжного для капіталістичних держав. В умовах соціалістичного суспільства швидше розвивається й стверджується все нове у військовій теорії і практиці. Під новим розуміється те, що втілює в собі досягнення соціального прогресу, економіки, науки та техніки і має вирішальне значення для розгрому агресора. Нове виникає на базі і всередині старого. Старе — це те, що перестало відповідати потребам збройної боротьби. Між цими двома діалектичними протилежностями ведеться безперервна боротьба. Бувало, що військова справа держави застарівала у своїй основі. Наприклад, на початку ХХ ст. «царизм став перешкодою сучасній організації військової справи, що стоїть на висоті новітніх вимог»¹². Армії, в яких переважає старе, як правило, зазнають поразки.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції народилася Робітничо-Селянська Червона Армія. В силу свого соціального призначення вона набула таких специфічних рис, яких не було і не може бути у збройних силах будь-якої капіталістичної держави: народність, інтернаціоналізм, непримиренність до соціального й національного гніту, вірність соціалістичній Батьківщині. Свідомість, відданість ідеям марксизму-ленінізму, безстрашність, залізна дисципліна і стійкість її бійців забезпечують небачено міцні бойові якості і величезні можливості військової організації соціалізму.

Нові морально-бойові якості наших збройних сил випливають з радянського патріотизму, союзу робітничого класу і селянства, дружби народів СРСР. Радянський воїн являє собою новий тип людини — особу, що втілює риси свідомого політичного борця, самовідданого трудівника і незламного захисника Батьківщини. Жодна армія не може зрівнятися зі збройними силами соціалістичних держав щодо духовної міцності воїнів. Як відзначив ХХІІІ з'їзд КПРС, армія і флот СРСР зробили в останні роки новий велетенський стрибок у вдосконаленні духовного й культурного обличчя військовослужбовців. У Радянській Армії посилився вплив партійних організацій. У роки громадянської війни серед кожних 100 бійців було 5 комуністів, у 1939 р. — 10, нині — 22.

У 1939 р. в армії було військовослужбовців з вищою й середньою освітою 12%, неповною середньою — 27,5%, початковою — 60,5%, а в 1967 р. відповідно близько 46%, 54% і менш як 1%. В нашій армії — прекрасні кадри генералів та офіцерів, які забезпечують практичне виконання вказівок Комуністичної партії і Радянського уряду з питань військового будівництва. Тепер кожний четвертий радянський офіцер має вищу військову або спеціальну освіту. Порівняно до 1945 р. питома вага інженерно-технічного складу в армії зросла більш ніж у 3 рази¹³.

У морально-політичному і культурному відношенні наша армія є втіленням нового, історично прогресивного ладу. В її специфічних особливостях відбивається закономірна непереборність нового у боротьбі зі старим. Усі капіталістичні армії служать реакційному класові, ідеї якого не можуть забезпечити високого морального духу військ. Наприклад, у другій світовій війні проявили якусь ініціативу під час бою лише 25% солдатів армії США, а 75% були пасивні¹⁴. На Заході від солдатів не чекають ентузіазму, самостійності, ініціативи¹⁵.

¹² В. І. Ленін. Твори, т. 8, стор. 35.

¹³ «Красная звезда», 13 жовтня і 3 листопада 1967 р.

¹⁴ Современная буржуазная военная психология, М., 1964, стор. 50.

¹⁵ Э. Кингстон-Макклори. Аспекты стратегии, М., 1966, стор. 250.

Соціалістичні виробничі відносини об'єктивно більш сприятливі для розвитку продуктивних сил, науки, техніки і, тим самим, для оснащення армії найдосконалішими засобами збройної боротьби. Це підтверджує, наприклад, досвід Великої Вітчизняної війни. Протягом 1941—1945 рр. у СРСР була засвоєна небувала для будь-якої країни кількість нових зразків військової техніки: 25 нових типів літаків, 25 — авіамоторів, 21 — гармат¹⁶ і т. п. «Радянська промисловість за роки війни виробила майже вдвоє більше сучасної бойової техніки, ніж гітлерівська Німеччина»¹⁷. А ось деякі свідчення німців. Радянському танку Т—34 «німці не змогли... протиставити нічого рівноцінного» (генерал Г. Кіссель)¹⁸. «Російські танки могли діяти там, де за нашими нормами це вважалося неможливим»; «радянські війська були добре оснащені чудовою важкою артилерією і «катюшами», що незмінно викликали у нас страх» (генерал Г. Фріснер)¹⁹. «У той час, як літаковий парк радянської авіації був майже повністю оновлений протягом півтора року війни, німецькі ВПС залишалися на рівні 1939 р.»²⁰

Досягнення економіки, науки і техніки в післявоєнний час дозволили соціалістичному суспільству швидше, ефективніше й економніше здійснити справді революційні зміни всієї військової справи. Військово-технічні переваги СРСР над імперіалістичним табором наочно продемонстровані численними пусками ракетних систем, випробуваннями найпотужніших ядерних зарядів, кругосвітним підводним плаванням групи радянських атомоходів, світовими рекордами авіаційної техніки і т. п. Посадка міжпланетної автоматичної станції «Венера-4» на поверхню Венери, здійснення першої в історії автоматичної стиковки двох штучних супутників Землі, встановлення на серійному винищувачі Е-266 світових рекордів швидкості і підняття вантажу на висоту — вся ця серія величезних науково-технічних досягнень СРСР напередодні 50-річчя Великого Жовтня ще раз свідчить про швидкий прогрес науки і техніки на базі соціалізму.

Дедалі очевиднішою й сильнішою за своїм проявом стає об'єктивна закономірність випереджання капіталізму соціалізмом у розвитку матеріально-технічної бази воєнної могутності. Маючи на увазі цю закономірність, В. І. Ленін говорив, що з часом нові винаходи в галузі науки і техніки зроблять оборону нашої країни такою міцною, що будь-який напад на нас стане неможливим²¹. Отже, в соціалістичному суспільстві діють закономірності випереджаючого розвитку основних елементів бойової могутності збройних сил, забезпечуючи їх перевагу над імперіалістичними арміями. В соціалістичних арміях, як це наочно показує досвід Радянських Збройних Сил, досконала зброя й небачені якості воїнів гармонійно поєднуються, підсилюючи одне одного. В арміях же капіталізму елементи нового (наприклад, в озброєнні) суперечать застарілому соціально-політичному та ідеологічному арсеналу, що давить на всю їх воєнну теорію і практику.

Закономірності військового випереджання капіталізму соціалізмом діють не автоматично. Вони здійснюються через діяльність Комуністичної партії, радянського народу, особового складу армії. На чолі будів-

¹⁶ «Военно-исторический журнал», 1967, № 8, стор. 10.

¹⁷ 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тези ЦК КПРС, К., 1967, стор. 21.

¹⁸ «Военно-исторический журнал», 1962, № 2, стор. 79.

¹⁹ Г. Ф р и с н е р. Проигранные сражения, М., 1966, стор. 223.

²⁰ К. Т и п п е л ь с к и р х. История второй мировой войны. Перевод с немецкого, М., 1956, стор. 478.

²¹ Воспоминания о В. И. Ленине, ч. II, М., 1957, стор. 682.

ництва Радянських Збройних Сил стоїть великий революціонер --- Комуністична партія, «партія новаторів»²², як називав її В. І. Ленін. Боротьба КПРС за все нове, передове в розвитку військової справи наочно втілена в рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК партії: армія має бути «навченою, озброєною і організованою за останнім словом воєнної науки» (VIII з'їзд); «звернути виняткову увагу на всі спеціальні технічні частини» (X з'їзд); встановити твердий бюджет відповідно до «потреб військової техніки»; «проводити всю... молодь через ряди армії» (XI з'їзд)²³ і т. д. Виконання рішень XIV і XV з'їздів щодо індустріалізації країни в 30-і роки забезпечило докорінну реконструкцію армії, авіації та флоту. Після Великої Вітчизняної війни на підставі досягнень економіки, науки, техніки і культури за ініціативою КПРС у військовій справі здійснена справжня революція, що забезпечила перевагу СРСР над імперіалізмом. XXIII з'їзд партії підкреслив необхідність дальшого розвитку оборонної промисловості, вдосконалення ракетно-ядерної зброї та всієї військової справи.

КПРС керує створенням матеріально-технічної бази оборони країни і вихованням радянських воїнів, затверджує для масового виробництва нові зразки зброї та бойової техніки, здійснює всі найважливіші зміни в організації збройних сил, у розвитку воєнної науки, збагачує марксистсько-ленінське вчення про війну й армію. Постійне і своєчасне вдосконалення військової справи партія здійснює на основі знання законів розвитку суспільства. Науково обгрунтована політика КПРС є найважливішим суб'єктивним фактором, що прискорює за сучасних умов об'єктивний процес революційних перетворень у військовому будівництві.

У соціалістичному суспільстві вдосконалення збройних сил вперше в історії стає справою всього народу. В праці «Успіхи і труднощі Радянської влади» В. І. Ленін зазначав, що в той час, як усі армії світу розкладалися, наша зміцнювалась, бо самі «робітники і селяни... будують нову армію..., проявляючи нове героїство»²⁴. Трудящі під керівництвом Комуністичної партії вдосконалювали зброю, виступали ініціаторами і творцями формування загонів і частин, запроваджували у військових з'єднаннях революційний порядок. Так, постанови Рад, рішення зборів та мітингів трудящих початку 1918 р.— днів грізної небезпеки для молодой Республіки Рад — свідчили про величезне патріотичне піднесення народу. Як розповідають документи, опубліковані в газеті «Красная звезда» (за 9 грудня 1967 р.), з Харкова на початку березня телеграфували: «Робітники цілими заводами записуються в ряди Червоної Армії». Москвичі повідомляли: «Запис до РСЧА проходить настільки широко, що виникає питання, як здержати наплив добровольців». Керівну роль у створенні нової армії відігравав робітничий клас. Він був носієм організованості, революційного духу, моральної стійкості. Пролетарі,— писав В. І. Ленін,— «загартовані так, що здатні зносити в тисячу раз більші жертви, ніж будь-яка армія»²⁵. Пролетарське ядро в армії на кінець громадянської війни становило 760 тис. чоловік²⁶. Із середовища робітників і селян вийшли тисячі талановитих воєначальників.

Яскравим виявом турботи народу про армію стало шефство трудящих над частинами і з'єднаннями, що виникло з початком громадянської

²² В. І. Ленін. Твори, т. 11, стор. 308.

²³ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. 1, стор. 407, 533, 608, 609.

²⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 49.

²⁵ Там же, стор. 50.

²⁶ К. М. Клєцкин. На защите Октября. 1917—1920, М., 1965, стор. 446.

війни, шефство комсомолу над Військово-Морським Флотом (з 1922 р.), над Військово-Повітряними Силами (з 1931 р.) і т. д. Робітники з перших днів Радянської влади дбали про збереження і нормальну працю військових підприємств. У 30-і роки на добровільно зібрані трудівниками кошти були збудовані сотні літаків. Коли в 1937 р. шеф гітлерівської авіації Герінг заявив, що Німеччині треба мати 70 тис. льотчиків, робітник одного з московських заводів Курчатов на мітингу закликав радянських людей підготувати із своїх рядів 150 тис. льотчиків, які б літали швидше, далі і вище від фашистських. Тисячі добровольців пішли в училища, школи й аероклуби, щоб забезпечити своїй країні першість у розвитку авіації. У роки Великої Вітчизняної війни населення за своєю ініціативою збрало на озброєння 94,5 млрд. крб.²⁷, терплячи страшенні нестатки, посиляло воїнам подарунки, теплі речі і т. д. Тисячі трудівників добровільно працювали понаднормово, щоб швидше пустити в хід евакуйовані або нові військові заводи, щоб випускати якомога більше продукції для фронту. І нині робітники, селяни, інтелігенція підтримують усі заходи партії та уряду, скеровані на дальше вдосконалення Радянської Армії. Це обумовлює більш швидке утвердження всього нового в соціалістичних арміях.

Що ж до особового складу Радянських Збройних Сил, то він є активним творцем нового в розвитку військової справи. П'ятдесятирічна історія Радянської Армії характеризується постійним зростанням творчості її воїнів. Це — пошуки нових форм і засобів бойових дій, найповнішого оволодіння зброєю й технікою, розробки найдосконаліших методів бойової та політичної підготовки тощо. Вперше в історії поряд з генералами й офіцерами в розвитку теорії й практики військової справи активно беруть масову участь солдати. Це один з важливих факторів, які забезпечують переваги радянського воєнного мистецтва. Маршал Радянського Союзу С. К. Тимошенко згадував, як під час громадянської війни він розповів В. І. Леніну про те, що червоноармійці неодноразово підказували йому правильні й принципіально нові рішення складних бойових операцій. Володимиру Іллічу це дуже сподобалося. «Саме так, — сказав він, — спирайтеся на них, вони завжди підкажуть»²⁸. У 30-і роки в нашій армії великого поширення набув рух за право йменуватися відмінним стрільцем, за скорочення норм приведення танків, літаків у бойову готовність і т. д. Танкіст Федір Дудко навчився долати перепони, набагато вищі і тонші від нормативних²⁹. Його патріотичне починання підхопили тисячі червоноармійців. Цей рух значно підвищив боеготовність і боездатність Радянських Збройних Сил, що відзначила Всеармійська нарада стахановців моточастин у 1936 р.

Творчість радянських воїнів з особливою силою проявилася під час Великої Вітчизняної війни. Наприклад, другу кабіну на славетному літаку ИЛ-2 вперше обладнали в 1942 р. льотчики і техніки фронтового полку. Це дуже важливе вдосконалення було впроваджене в усіх штурмовиках. Льотчики бомбардувальної авіації підгримали в 1944 р. почин старшого лейтенанта Скосирева про збільшення навантаження на літак³⁰. Багато полків за один виліт почали скидати на ворогів понаднормово 7,5—8 т бомб, що для корпусу було рівнозначне появі двох нових полків. Подібні патріотичні вчинки (а їх можна назвати тисячі) посилювали удари по ворогу й наближали час перемоги.

Велике піднесення ініціативи та творчості особового складу Радян-

²⁷ КПСС и строительство Советских Вооруженных Сил, стор. 282.

²⁸ «Известия», 18 лютого 1939 р.

²⁹ «Пропагандист РККА», 1936, № 4, стор. 15.

³⁰ «Ленинское знамя», 2 липня 1965 р.

ських Збройних Сил відбулося у зв'язку з вступом нашої країни в період розгорнутого будівництва комунізму. В масовому масштабі міцно входять у життя нове, комуністичне ставлення до військової служби, кращі методи навчання та виховання воїнів, найдоцільніше застосування нової зброї. Вирішальна роль у цій справі належить командирам, партійним організаціям. Розмах і глибина цієї діяльності особливо зросли під час змагання на честь 50-річчя Великого Жовтня. Виникло багато чудових естафет, як, наприклад, за підрозділ відмінників, за виконання кожного навчального завдання на «відмінно» і т. д. Ініціатори й передовики цих починань — ракетний підрозділ офіцера І. Сизоненка, автомобільний підрозділ офіцера А. Паніна в Київському військовому окрузі та інші, що здобули почесне найменування «Підрозділ ім. 50-річчя Великого Жовтня»³¹. Надзвичайно важливим є досвід частин, з'єднань та військово-учбових закладів, нагороджених на честь 50-річчя Жовтня пам'ятними знаменами ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР, а також союзних республік.

Таким чином, утвердження нового в Радянських Збройних Силах здійснюється всім радянським народом під проводом Комуністичної партії. Процес цей має свідомий, організований, цілеспрямований характер. Нове, що йде централізовано «зверху», посилюється загальною підтримкою і сприянням «знизу», а все передове, що народжується в масах народу й особового складу армії, поширюється і впроваджується при всебічній підтримці партії та уряду. Такий характер процесу виникнення й утвердження нового властивий для соціалістичних збройних сил і не може мати місця в умовах ладу з антагоністичними класами. Тому все нове в соціалістичному суспільстві, зокрема в армії, наділяється особливою силою непереборності. Можливо, враховуючи саме вищезазначені фактори і сили, Ф. Енгельс говорив, що соціалістичні армії матимуть нечувано страшну силу, а їх воїни повинні стати сильнішими, спритнішими й інтелігентнішими, ніж ті, які може дати капіталістичне суспільство³².

На історичному шляху Радянських Збройних Сил були чималі труднощі, трапляються й невдачі. Комуністичній партії і трудящим у перші роки Радянської влади в питаннях військового будівництва доводилось боротися з авантюристичним курсом різного роду опортуністичних груп і течій, з шкідництвом класових ворогів. Старе, класово вороже ліквідовано з перемогою соціалізму. Для розвитку і вдосконалення збройних сил утворилися найсприятливіші умови, бо даний процес ґрунтувався на морально-політичній єдності радянського суспільства. Проте це не означає, що шлях став цілком рівним. Комуністичній партії доводилось боротися і з пережитками минулого, елементами консерватизму, косності і недалекоглядності окремих людей, недооцінки нового або повного забуття досвіду старого. Вірність марксизму-ленінізму, діалектичний підхід до вирішення всіх питань воєнної теорії та практики дозволили КПРС з честю виконати ленінські заповіді щодо зміцнення військової організації соціалістичної Вітчизни.

Був час, коли Збройні Сили Країни Рад самі протистояли агресивним арміям імперіалізму. Тепер на варті миру й соціалізму разом з нами стоять армії братніх соціалістичних держав. Ні на хвилину не забуваючи про посилення агресивності імперіалізму, радянський народ дбає про зміцнення рідної армії, а її воїни відповідають на турботу трудящих, партії та уряду піднесенням могутності Радянських Збройних Сил.

³¹ «Ленинское знамя», 7 лютого 1967 р.

³² Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 7, стор. 486.

Г. Т. РЕЗНІКОВ

**ПОСИЛЕННЯ ЗВ'ЯЗКІВ РАДЯНСЬКОЇ АРМІЇ ТА ФЛОТУ
З НАРОДОМ (1961—1965 рр.)
(За матеріалами УРСР)**

В. І. Ленін з приводу формування Червоної Армії писав: «Радянська організація дала змогу створити такі збройні сили робітників і селян, які значно тісніше, ніж раніше, зв'язані з трудящими і експлуатованими масами»¹, армію, яка повинна захищати і охороняти завоювання революції, владу Рад.

Ленінські ідеї про збройний захист соціалістичної Вітчизни, про зміцнення єдності армії і народу знайшли свій дальший розвиток у рішеннях Комуністичної партії і Радянського уряду, в Програмі КПРС, прийнятій XXII з'їздом партії. «Основою основ,— записано в Програмі партії,— військового будівництва є керівництво Комуністичної партії Збройними Силами... Партія приділяє неослабну увагу... зміцненню єдності армії і народу...»²

Провідниками політики Комуністичної партії по зміцненню і розширенню зв'язків армії з народом є політоргани, партійні і комсомольські організації Радянської Армії і Флоту. Вимога партії про зміцнення зв'язків воїнів з трудящими нашої країни закріплені в Статуті КПРС, «Положенні про політоргани Радянської Армії і Військово-Морського Флоту». «Партійні організації і політоргани Радянської Армії,— записано в Статуті КПРС,— підтримують тісний зв'язок з місцевими партійними комітетами, систематично інформують їх про політроботу у військових частинах. Секретарі військових партійних організацій і керівники політорганів беруть участь в роботі місцевих партійних комітетів»³.

Комуністична партія виховує радянських людей в дусі безмежної любові до воїнів наших Збройних Сил. «Партійним, комсомольським, профспілковим та іншим громадським організаціям,— говорить в Постанові червневому Пленуму ЦК КПРС (1963),— слід виховувати всіх радянських людей в дусі любові і поваги до славних Збройних Сил Радянського Союзу, оточити постійною увагою і піклуванням радянських воїнів, пам'ятаючи, що зміцнення безпеки нашої Батьківщини, могутності Радянської Армії і Військово-Морського Флоту — кровна справа всього нашого народу»⁴.

Важливим етапом у зміцненні зв'язків армії з народом була серпнева нарада 1963 р. ЦК ВЛКСМ разом з Міністерством Оборони, Головним Політичним Управлінням Радянської Армії і Військово-Морського Флоту, ЦК ДТСААФ, на якій було обговорено питання про стан воєнно-патріотичного виховання молоді і заходи по дальшому його поліпшенню.

У нашій країні стали хорошою традицією урочисті прийоми, які влаштовуються ЦК КПРС і Радянським урядом на честь випускників військових академій. На прийомі у Кремлі 3 липня 1965 р. виступив Перший секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев. «Наша армія,— сказав

¹ В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 38, стор. 92.

² Матеріали XXII з'їзду КПРС, К., 1962, стор. 382.

³ Там же, стор. 422.

⁴ «Радянська Україна», 22 червня 1963 р.

він, — захищає інтереси трудящих, вона кровними узами зв'язана з народом і спирається на величезну економічну і політичну могутність нашої соціалістичної Батьківщини. У нерозривному зв'язку з народом, у беззавітному служінні йому черпає вона свої сили»⁵.

Питання про дальше зміцнення шефських зв'язків військових частин з місцевою молоддю регулярно обговорювалися на засіданнях Військових Рад округів і Чорноморського Флоту. Так, Військова Рада Київського Військового Округу (КВО) своїм рішенням зобов'язала командирів, політоргани, партійні і комсомольські організації військових частин поліпшити шефські зв'язки з колективами підприємств, колгоспами, радгоспами, влаштовувати спільні вечори відпочинку, зустрічі з ударниками і членами бригад комуністичної праці, старими більшовиками, учасниками громадянської і Великої Вітчизняної воєн⁶. Військова Рада Прикарпатського Військового Округу, обговорюючи завдання про підготовку до чергового призову молоді в ряди Радянської Армії в 1964 р., звернулась до секретарів обкомів КП України і голів облвиконкомів з проханням вжити необхідних заходів до поліпшення роботи з призовниками.

Воїни Радянської Армії і Флоту разом з місцевими партійними, комсомольськими організаціями і ДТСААФ добивалися того, щоб призовна молодь ще до служби мала необхідні технічні знання, знайомилася з досвідом проходження військової служби. Стало традицією, коли в день радянської молоді для трудящих воїни демонстрували бойову техніку і зброю, військові кінофільми, молодь брала участь у воєнізованих походах і естафетах, спортивних змаганнях.

Форми і методи роботи армійських і флотських партійних і комсомольських організацій по зміцненню єдності армії і народу були найрізноманітнішими. Так, особовий склад КВО брав активну участь у збиранні врожаю, вирощеного трудівниками Української РСР і цілих земель Казахстану. На 30 вересня 1964 р. на роботах у 10 областях було зібрано врожай на площі 1500 га, вивезено зерна 3403 т., овочів і фруктів 1907 т., інших сільськогосподарських продуктів — 1523 т. Крім того очищено і пересортовано 3417 т. зерна, навантажено і розвантажено 1353 т., намолочено зернових 125 т., просушено зерна 500 т., зібрано і заскирдовано соломки 1800 т, закладено силосу 6322 т та ін. Всього витрачено 53412 людиноднів⁷. Курсанти Харківського військового авіаційного технічного училища (ВАТУ) під час канікул виїжджали працювати в колгоспи і радгоспи області. Так, у колгоспі «Комсомол» Зміївського району вони відремонтували чотири трактори Т-54, сім сівалок, чотири кукурудзозбиральних комбайни, п'ять культиваторів, вивезли 15 т. мінеральних добрив, завезли 50 т. жому для відгодівлі худоби, брали участь на будівництві ферм і заготівлі лісу⁸. В комсомольській організації, де секретарем комітету ВЛКСМ лейтенант В. І. Луценко у червні 1964 р. разом з молоддю району проведено зустріч воїнів з допризовниками⁹.

Однією з форм дальшого зміцнення зв'язку армії з народом стали зустрічі керівників радянських, партійних і комсомольських органів з воїнами Радянської Армії і Флоту. У грудні 1963 р. до Н-ської частини прибула делегація секретарів обласних комітетів комсомолу

⁵ «Радянська Україна», 4 липня 1965 р.

⁶ Архів Головного політичного управління Радянської Армії і Військово-Морського Флоту (далі — Архів Головного ПУ РА і ВМФ), спр. 1/17, ч. 2, 1963, арк. 53.

⁷ Архів Головного ПУ РА і ВМФ, спр. 1/17, 1964, арк. 350.

⁸ Там же, спр. 1/45, ч. 6, 1964, арк. 140.

⁹ Поточний архів ПУ КВО, спр. 9—1, 1964, арк. 243.

України, редактори молодіжних газет, всього 70 чоловік. Вони зустрілися з особовим складом, ознайомилися з життям воїнів, були на військових заняттях. Після цього відбулася зустріч воїнів з делегатами, на якій кращим комсомольським активістам були вручені Почесні Грамоти ЦК ЛКСМУ і оголошено рішення бюро ЦК ЛКСМУ про присудження вдруге Перехідного Червоного Прапору ЦК ЛКСМУ комсомольській організації Н-ської частини¹⁰. У червні 1964 р. Н-ську частину КВО відвідали секретарі Київського обкому партії В. І. Дрозденко, В. О. Бойченко, секретарі райкомів партії м. Києва, 120 робітників, інженерів, ударників комуністичної праці підприємств столиці. Гості ознайомилися з життям воїнів, побували на стрільбах, полігоні, а ввечері в клубах частин, ленінських кімнатах виступили перед воїнами¹¹. Всього в 1964 р. в частинах Радянської Армії і Флоту лекторами, пропагандистами, передовиками і новаторами виробництва прочитано 150 тис. шефських лекцій. Тільки вченими АН УРСР прочитано для воїнів 800 лекцій, організовано близько 200 тематичних вечорів¹².

Багато воїнів підтримували зв'язки з рідними тих, що загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. Так, у 1964 р. делегація воїнів-комсомольців відвідала батька Героя Радянського Союзу сержанта В. П. Мирошниченка, який героїчно загинув під час війни при виконанні бойового завдання. Вони допомогли впорядкувати садибу. При від'їзді воїнів батько героя сказав: «Спасибі, синки. Мій Вітя був таким же добрим і чуйним. Вірю, що в чорну годину ви будете стояти на смерть за наш народ»¹³.

Воїни Харківського гарнізону показали приклад у боротьбі з стихійним лихом. Так, лейтенант І. Іваник, старший сержант Ю. Усов, ефрейтори Я. Логмеліс, Л. Курильський, Я. Вергернер, рядові В. Трубахов, В. Васильєв, М. Матанов загасили газовий фонтан у Шебелинці, врятували життя геологам. Воїни показали зразок мужності, стійкості, самовідданості¹⁴.

Трьох потопаючих хлопчаків врятував воїн-комсомолец В. Євдокимов разом з своїми товаришами Байковим та Олексієнком¹⁵.

Заслужовують на увагу шефські зв'язки трудящих з військовими частинами. 25 річниця з дня сформування Н-ської Червонопрапорної дивізії широко відзначили трудящі Чернігівщини. Політичний відділ надіслав матеріали про бойовий шлях підрозділу, який був використаний у доповідях і бесідах лекторів, агітаторів, пропагандистів на підприємствах і установах міста, в колгоспах і радгоспах. На святкування славного ювілею від трудящих області виїхала велика делегація, учасники якої виступали в частинах і на урочистих зборах¹⁶. У лютому 1963 р. бюро Харківського обкому ЛКСМУ прийняло рішення про шефство над однією із червонопрапорних частин Південної групи військ¹⁷. Регулярно з нею здійснювався обмін делегаціями, що сприяло зміцненню дружби трудящих Харкова з воїнами.

Партійні і комсомольські комітети військових частин систематич-

¹⁰ Поточний архів ПУ КВО, спр.9—1, 1964, арк. 240—241.

¹¹ Архів Головного ПУ РА і ВМФ, спр. 1/17, ч. 2, 1964, арк. 122.

¹² А. А. Епишев. Дело огромной важности, М., 1965, стор. 6.

¹³ Архів ПУ КВО, спр. 14, 1965, арк. 64.

¹⁴ Там же, спр. 9—1, 1964, арк. 243.

¹⁵ Там же, арк. 76.

¹⁶ Поточний архів ПУ КВО, спр. 12, 1964, арк. 77.

¹⁷ Поточний архів Харківського промислового ОК ЛКСМУ, протокол № 2 від 18 лютого 1963 р., арк. 41.

но влаштовували зустрічі і листування воїнів з ударниками комуністичної праці, передовиками виробництва, цікаво проходили зустрічі воїнів і трудящих в містах і селах Київщини. Наприклад, комсомольці 4-ої взуттєвої фабрики Києва з воїнами підшефної частини провели цікавий вечір на тему: «Комунізм — це молодість світу і його будувати молодим». Міцна дружба встановилась у комсомольців Дніпропетровська з воїнами Н-ської частини. Протягом 1961—1962 рр. вони провели 109 зустрічей ударників і бригад комуністичної праці з воїнами, 81 зустріч передовиків виробництва з Героями Радянського Союзу, 129 раз групи воїнів частини побували на підприємствах, провели 78 спільних тематичних вечорів, 29 спортивних змагань. Самодіяльні колективи Дніпропетровська 310 раз виступали перед воїнами, а воїни 164 рази показували своє мистецтво шефам¹⁸.

У підрозділах Харківського гарнізону проходили службу молоді воїни-земляки знатної трудівниці колгоспних ланів Н. Г. Заглади, які з нею листувалися. В одному з листів воїнам Н. Г. Заглада розповіла про свої виробничі успіхи, про плани на майбутнє. «Хочу запевнити вас,— писала Надія Григорівна,— що докладу всіх зусиль, щоб зобов'язання були виконані. Одночасно викликаю вас на соціалістичне змагання. Кожен воїн повинен бути відмінником бойової і політичної підготовки»¹⁹.

Прикладом все зростаючої єдності армії і народу є допомога трудящих воїнам-прикордонникам. Так, у Кримській області було нагороджено 136 членів добровільних народних дружин, які подавали активну допомогу прикордонникам. У серпні-вересні 1962 р. тут був проведений дводенний семінар-нарада секретарів міськкомів, райкомів ЛКСМУ і представників військово-шефських комісій Кримської області, на якій обговорювалось питання про зміцнення зв'язків між комсомольськими організаціями області і прикордонними військовими частинами²⁰. Цікаво пройшла у вересні-жовтні 1962 р. естафета молоді Криму «Кордони СРСР охороняє весь народ». В проведенні естафети брали участь Ю. О. Гагарін і Г. С. Титов, які відпочивали в цей час на південному узбережжі Криму. Під час проходження естафети було створено п'ять нових добровільних народних дружин по охороні державних кордонів і школа юних друзів прикордонників на базі Всесоюзного піонерського табору «Артек».

Політичні органи, партійні і комсомольські організації військових частин брали активну участь у масово-політичній роботі серед населення. Армійські комуністи систематично виступали з лекціями і доповідями перед трудящими республіки. У дні святкування 20-річчя з дня визволення України від фашистських загарбників на Чернігівщині кілька днів гостювала делегація Н-ської гвардійської частини з ансамблем пісні і танцю, який виступив перед жителями міста.

Велике значення для патріотичного виховання допризовників і призовників мало шефство комсомольських організацій військових підрозділів над школами, технікумами. Організації ВЛКСМ КВО шефствували над 250 школами і школами-інтернатами, 73 дитячими будинками. В них організовано близько 230 технічних і воєнних гуртків. 600 солдатів і сержантів працювали піонервожатами. На території округу створено понад 150 загонів юних друзів Радянської Армії

¹⁸ Поточний архів ЦК ЛКСМУ. Довідка про широкі зв'язки комсомольських організацій Дніпропетровської області з військовими частинами, 1962 р.

¹⁹ Архів Головного ПУ і ВМФ, спр. 1/45, ч. 6, 1964, арк. 115, 116

²⁰ Поточний архів ЦК ЛКСМУ. Протокол засідання бюро Кримського ОК ЛКСМУ від 18 серпня 1962 р., арк. 125.

(ЮДРА)²¹. Комсомольські організації Чорноморського флоту встановили тісні зв'язки з 276 школами, в яких ведуть активну виховну роботу близько 500 старшин і матросів. При допомозі флотських комсомольських організацій створено і працюють в ряді чорноморських міст клуби юних друзів Військово-Морського Флоту (ЮДВМФ). Тут школярі одержували перші знання з історії ВМФ, дізнавалися про славні бойові традиції, вивчали основи військово-морських спеціальностей. У Сімферопольському клубі ЮДВМФ навчалося 120 чоловік, заняття тут провадилися по 2-річній програмі з чотирьох спеціальностей²².

Заслужений авторитет завоювали школи «Юних космонавтів», «Юних моряків» та ін. Так, при Харківському ВВАУЛ ВПС створена школа юних космонавтів. Їм надані для занять класи, техніка, учбові посібники.

Діяльність політорганів, партійних і комсомольських організацій Радянської Армії і Флоту по зміцненню єдності армії і народу збагачує ідейне життя воїнів, сприяє вихованню їх в душі мужності, відваги, героїзму, вірності своєму народові, справі комунізму.

²¹ Поточний архів ПУ КВО, спр. 09, 1964, арк. 208.

²² Поточний архів Головного ПУ РА і ВМФ «Про форми роботи воїнів Армії і Флоту з підлітками», 1965, стор. 3.

Д. Д. ПИХА

УЧАСТЬ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ В СОЦІАЛІСТИЧНОМУ БУДІВНИЦТВІ НА УКРАЇНІ

Червона армія, як відзначалося в постанові ЦК КПРС від 4 січня 1967 р. «Про підготовку до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції», під керівництвом Комуністичної партії відстояла завоювання нашого народу, розгромила його ворогів¹. Цим не вичерпуються її заслуги перед радянською державою. Вона брала також участь у соціалістичному будівництві, в тому числі на Україні, зокрема в перші роки індустріалізації й колективізації сільського господарства.

Цей період є дуже важливим в історії нашого суспільства. Здійснюючи ленінський план будівництва соціалізму, радянські люди під керівництвом Комуністичної партії переборювали величезні труднощі, ламали опір класових ворогів й антипартійних груп, свідомо йшли на жертви, виявляли зразки трудового героїзму. Вони самовіддано боролися за перетворення нашої країни з відсталोї в могутню соціалістичну державу. Свій безпосередній внесок у розв'язання цього завдання зробили й радянські воїни.

Особовий склад Українського військового округу (УВО) під керівництвом командування й політорганів подавав, наприклад, допомогу партійним організаціям республіки в зміцненні соціалістичної державності й економіки на місцях. У частинах і з'єднаннях УВО, як і в усій Червоній Армії, було налагоджено підготовку кадрів для різних галузей народного господарства з тих червоноармійців, які підлягали демобілізації. Воїни допомагали також робітничому класу й селянству України споруджувати промислові підприємства й здійснювати соціалістичне будівництво на селі. Певну роль відіграла армія й у проведенні культурної революції в республіці.

В розглядуваний період Комуністична партія приділяла зокрема велику увагу зміцненню Рад і піднесенню їх ролі в розв'язанні завдань соціалістичного будівництва. Особливе значення вона надавала підготовці й проведенню перевиборів цих органів державної влади. В 1926—1927 рр., під час перевиборної кампанії, партійні організації України під керівництвом ЦК КП(б)У значно посилили політичну, агітаційно-пропагандистську діяльність серед трудящих міст і сіл республіки.

Активну участь у ній брали політоргани й партійні організації УВО. Успіх цієї роботи багато в чому визначився тим, що в самих військових частинах передвиборній кампанії приділялася велика увага. Питання про перевибори Рад обговорювалося в політорганах, на відкритих партійних і комсомольських зборах, на конференціях і нарадах червоноармійського активу. Особовому складу роз'яснювалися суть радянської демократії, основні положення Конституції СРСР. На загальних зборах військовослужбовців заслуховувалися звіти депутатів місцевих Рад.

Обговорюючи ці звіти, а також накази депутатам, червоноармійці виявляли дуже високу політичну активність. Так, на зборах особового складу 24-ї Самаро-Ульяновської Залізної дивізії в 1926 р. з пропози-

¹ «Правда», 8 січня 1967 р.

ціями про поліпшення роботи місцевої міськради виступили 18 червоноармійців². Під час обговорення наказу депутатам у частинах і підрозділах 30-ї Іркутської дивізії було внесено 266 доповнень, у 1-й кавалерійській — 291, у 99-й — понад 300³. Усе це згуртувало воїнів навколо партії й Рад, сприяло їх підготовці до активної участі в передвиборній кампанії.

Політвідділ 44-ї стрілецької дивізії, наприклад, за погодженням з окружним партійним комітетом наприкінці 1928 р. послав у сусідні села для подання допомоги у проведенні передвиборної кампанії в Ради 10 воїнів-комуністів. З цією ж метою спільно з місцевими організаціями було влаштовано агітпохід 33-х червоноармійців-лижників, в основному членів партії. Крім того, в 130-му, 132-му полках, арtpолку, 8-й, 17-й і 18-й транспортних ротах практикувалися виїзди воїнів на села разом з робітничими агітбригадами.

Червоноармійці 132-го полку надрукували й розповсюдили серед селян 300 примірників передвиборної відозви. В 17-й транспортній роті на зібрані воїнами кошти закупили для підшефного села суспільно-політичну літературу. В більшості частин цієї ж дивізії було організовано писання червоноармійцями своїм односельцям колективних і індивідуальних листів, у яких вони роз'яснювали значення перевиборів Рад. Частину листів надсилали сілрадам і комнезамам з проською прочитати їх на загальних зборах⁴. Воїни вказували на небезпеку проникнення в сілради куркульських елементів, рекомендували обирати до них бідняків, які виявили себе в боротьбі з класовими ворогами, звертали увагу односельців на необхідність боротися за піднесення врожайності, поліпшення роботи хат-читалень і т. п. Червоноармійці в листах рекомендували також кандидатів у депутати сілрад із своїх земляків.

Напередодні перевиборів Рад політвідділи ряду дивізій організували вихід у населені пункти окремих військових частин з оркестрами. З деяких промислових центрів (Київ, Харків, Артемівськ та ін.) армійські агітбригади прибували в села разом з представниками шефських робітничих організацій. Вони проводили там велику роботу. Тільки учасники агітбригад 24-ї дивізії, наприклад, подали допомогу в проведенні 39 зборів, організували 167 бесід, зробили 12 доповідей з питань внутрішньої й зовнішньої політики партії й уряду, випустили 13 стінгазет. У деяких селах влаштовувалися передвиборні мітинги й вечори художньої самодіяльності.

Політвідділ 3-ї кавалерійської дивізії влаштував лижний агітпробіг у навколишні села. Воїни-лижники розповсюдили серед селян 300 брошур на політичні теми, провели 16 бесід. 3-й полк зв'язку організував по радіо передачу, під час якої червоноармійці звернулися до земляків із закликом стати активними учасниками передвиборної кампанії⁵.

Велика агітаційно-пропагандистська робота проводилася частинами прикордонних військ України. Червоноармійці брали діяльну участь у передвиборних зборах по селах, згуртовували бідноту тощо. Тільки воїни Олевського прикордонного загону допомогли місцевим властям у проведенні в 12 селах зборів бідноти, жінок, сільської молоді й загальних сходів⁶. В одному селі червоноармійці допомогли біднякам да-

² «Военный вестник» (орган Реввійськради СРСР), 1926, № 28, стор. 2.

³ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 7, оп. 1, од. зб. 459, арк. 3.

⁴ Центральний державний архів Радянської Армії (далі — ЦДАРА), ф. 25899, оп. 1, спр. 256, арк. 37.

⁵ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 7, оп. 1, од. зб. 459, арк. 5.

⁶ «Червона Армія» (орган Реввійськради й Політичного управління Українського військового округу), 17 січня 1929 р.

ти відсіч виступам куркулів на селянському сході. В деяких селах прикордонники організовували передвиборні мітинги з участю бідноти й середняків і проводили бесіди серед селян. В результаті цієї роботи вибори пройшли активно⁷.

Окружна газета «Червона Армія» організувала змагання між частинами УВО в справі подання допомоги у проведенні передвиборної кампанії. 69-й полк 23-ї дивізії, наприклад, викликав на змагання інші частини під лозунгом «Хто краще й ширше допоможе селам у перевиборах Рад»⁸.

Загалом по УВО напередодні виборів до місцевих органів влади, які мали відбутися в січні—лютому 1929 р., у села було направлено 485 армійських пропагандистів, здійснено 100 виїздів червоноармійських і курсантських бригад, послано воїнами понад 7750 листів⁹.

Посилення агітаційно-пропагандистської роботи серед широких мас трудящих у період передвиборної кампанії підвищувало їх політичну активність. Про це свідчить безперервне зростання процента явки виборців на вибори¹⁰. В цьому чимала заслуга належала й армійським пропагандистам.

Однак участю в агітаційно-пропагандистській роботі роль Червоної Армії в зміцненні Рад не вичерпувалася. Воїни брали безпосередню участь в їх діяльності як депутати. В 1926 р. в УВО тільки з 6 дивізій, 9 військово-навчальних закладів і спецвійськ Київського гарнізону в місцеві органи влади були обрані 684 чол.¹¹ Недавніми воїнами Червоної Армії були й обрані в 1928 р. 100 тис. депутатів сільрад і 5700 депутатів міськрад¹². Новообрані депутати сприяли пошквалюванню роботи місцевих органів влади, піднесенню їх активності у господарському й культурному будівництві, зміцненню радянської соціалістичної державності.

Враховуючи те, що за два роки перебування в рядах Червоної Армії підвищувалися політична зрілість і культурний рівень переважної частини бійців, Комуністична партія надавала великого значення ролі демобілізованих воїнів у соціалістичному будівництві, особливо на селі. Це й зрозуміло. Армія була не тільки військовою, а й політичною школою для бійців. Відзначаючи її роль у цьому відношенні, нарком у військових і морських справах М. В. Фрунзе підкреслював, що «потрібно зуміти поставити роботу так, щоб в особі кожного червоноармійця, який проходить навчання в рядах Червоної Армії, партія й Радянська держава мали б справжнього провідника нашого радянського впливу на селі й міцного прихильника ідеї пролетарської диктатури»¹³. Цьому значною мірою підпорядковувалася вся партійна й політико-виховна робота в армії.

В 1924 р. було запроваджено щоденні політзаняття з червоноармійцями, програму яких затвердив ЦК РКП(б). На цих заняттях воїни одержували ґрунтовну політичну підготовку. Це поліпшило використання демобілізованих червоноармійців як опори Радянської влади, як провідників ідей і політики партії зокрема на селі.

Для того щоб воїни, які підлягали демобілізації, могли успішно працювати в народному господарстві, необхідно було ще під час про-

⁷ ЦДАРА, ф. 25899, оп. 1, спр. 257, арк. 32.

⁸ ПА ІП ЦК КП України, ф. 7, оп. 1, од. зб. 375, арк. 107.

⁹ Там же, од. зб. 459, арк. 5.

¹⁰ «Спутник політработника» (орган Політичного управління РСЧА), 1925, № 29, стор. 4; «Більшовик України», 1926, № 1, стор. 105; «Комуніст», 24 лютого 1929 р.

¹¹ «Военный вестник», 1926, № 28, стор. 1.

¹² ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 4, спр. 358, арк. 33.

¹³ «Военный вестник», 1925, № 34, стор. 1.

ходження служби їх відповідно підготувати. З цією метою в червні 1925 р. ЦК РКП(б) ухвалив спеціальну постанову «Про підготовку відпускників з Червоної Армії». В ній пропонувалося видати спеціальні пам'ятки демобілізованому червоноармійцю, створити невеликі бібліотеки суспільно-політичної й популярної літератури для бійців, приступити до організації курсів для них. ЦК звернув також увагу Політуправління РСЧА на необхідність підготовки в армії членів партії й комсомольців для наступної роботи на селі¹⁴.

Перетворення в життя цих завдань багато в чому залежало від оперативності місцевих партійних і радянських організацій. Тому ЦК РКП(б) 25 липня 1925 р. розіслав на місця лист «Про роботу серед червоноармійців, які демобілізуються», де було викладено їх конкретні обов'язки щодо подання допомоги політорганам Червоної Армії в цьому напрямі.

Виконуючи рішення Комуністичної партії, політоргани Українсько-го військового округу з допомогою місцевих партійних і радянських організацій розгорнули велику роботу по підготовці з кращої частини червоноармійців, які підлягали демобілізації, працівників державного апарату на селі. Політичне управління УВО в серпні 1925 р. дало вказівку політорганам округу організувати курси, які готували б уповноважених по землеустрою, працівників для земельних комісій при сільрадах, сільськогосподарської кооперації, сільбудів і хат-читалень, а також міліціонерів¹⁵. Для допомоги у розв'язанні цього завдання Наркомзем, Наркомвнусправ і Всеукрсільбуд зобов'язали свої низові ланки на місцях узяти активну участь в організації курсів і зокрема виділити викладачів, забезпечити їх необхідною літературою¹⁶.

Створені в УВО курси успішно виконували покладені на них завдання, з року в рік збільшуючи підготовку кадрів для народного господарства. В 1927 р., наприклад, вони випустили 4171 спеціаліста, а в 1928 р. — 10 490 (за даними 18 дивізій і спецчастин Київського гарнізону). 22% випускників становили працівники кооперації, 20% — сільрад, 11,6% — культпрацівники й бібліотекарі, 10,2% — міліціонери, 4,2% — кіномеханіки, 2,5% — партійні працівники¹⁷. Серед випускників були також діловоди, землевпорядники, профспілкові активісти, трактористи й т. п. З 1926 р. по 1928 р. по всій армії ці курси закінчили понад 63 тис. воїнів¹⁸. Прагнення червоноармійців учитися було дуже великим. Незважаючи на те, що в 1928 р. працювало 1300 курсів¹⁹, вони не могли охопити навчанням усіх бажаючих.

У виданих армійськими політорганам пам'ятках викладалися практичні завдання червоноармійців після їх демобілізації. Воїн, який іде на мирну працю, говорилося у пам'ятці 45-го полку 15-ї Сивашської дивізії, повинен допомагати партії в справі соціалістичного будівництва і зокрема боротися за створення й розвиток нових форм господарювання на селі — комун і артільей, а також за пошвавлення роботи сільбудів, хат-читалень, різних гуртків і т. п.²⁰ ЦВК України закликав вчорашніх червоноармійців особистим прикладом, самовідданою працею активно сприяти виконанню завдань, поставлених партією й Радянською

¹⁴ КПСС о Вооруженных Силах Советского Союза, М., 1958, стор. 282.

¹⁵ Сборник приказов и циркуляров ПУ УВО, 1925, циркуляр № 178.

¹⁶ Сборник приказов и циркуляров ПУ УВО, 1925, циркуляр № 175.

¹⁷ ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 7, оп. 1, од. зб. 375, арк. 118.

¹⁸ «Комуніст», 23 лютого 1929 р.

¹⁹ Деятельность Коммунистической партии по созданию и укреплению Советских Вооруженных Сил (1917—1941 гг.), М., 1959, стор. 174.

²⁰ Памятка красноармейцу отпускинику 45 стрелкового полка, Херсон, 1928, стор. 5.

владою²¹. Отже, в особі демобілізованих воїнів, які пройшли велику школу політичного виховання в Червоній Армії й набули підготовку для роботи в низовому партійному і радянському апараті, кооперативних, громадських організаціях та установах, Комуністична партія мала надійний актив у боротьбі за розв'язання завдань соціалістичного будівництва.

В період індустріалізації партія особливого значення надавала економічному розвитку України. В той час КП(б)У розгорнула боротьбу за нагромадження коштів, додержання режиму економії, зниження собівартості продукції, раціоналізацію виробництва, скорочення адміністративно-управлінських витрат і піднесення продуктивності праці на підприємствах.

На допомогу робітничому класу України в його боротьбі за нагромадження коштів для розвитку промисловості прийшли радянські воїни. Так, 2 вересня 1929 р. по всій республіці проводився «день індустріалізації». Робітники вирішили передати зароблені гроші у фонд розвитку промисловості країни. В той день разом з ними, наприклад, у Харкові на електромеханічному заводі працювали 250 червоноармійців, на паровозобудівному — більш як 200, на заводі «Серп і молот» — понад 50. Більшість з них раніше, до армії, були робітниками. Воїни працювали біля верстатів, розвантажували лісоматеріали й т. п. В переданих трудящими Харкова у фонд індустріалізації 800 тис. крб. був і внесок червоноармійців²².

Наприкінці 20-х — на початку 30-х років на Україні розпочалося будівництво нових промислових підприємств, електростанцій, шахт, реконструювалися металургійні й паровозобудівні заводи тощо. Поряд з робітниками — основною масою будівельників — безпосередню участь у спорудженні перших індустріальних гігантів республіки брали і червоноармійці з Українського військового округу. Так, за ініціативою командуючого УВО, члена Політбюро ЦК КП(б)У И. Е. Якіра воїни округу в 1930 р. включилися в будівництво Харківського тракторного заводу. Туди було направлено 1 тис. червоноармійців. Широко розгорнута партійно-політична робота забезпечила високе трудове піднесення серед воїнів-будівельників.

За допомогою військових частин ХТЗ збудовано за рекордно короткий строк. 1 жовтня 1931 р. підприємство випустило перші трактори. На мітингу, присвяченому пуску заводу, його директор П. І. Свистун, висловлюючи вдячність воїнам Червоної Армії за подану допомогу, сказав: «Ми повинні визнати, що основна роль в успіху будівництва заводу належить не тільки робітничому колективу, а й обкому партії і особисто товаришу Якіру. Військові люди з їх дисципліною й організованістю, з разючою однастайністю і свідомістю подали Тракторобуду величезну допомогу. Дозвольте передати воїнам Червоної Армії наше пролетарське спасибі»²³.

Восени 1930 р. курсанти Київської артилерійської школи взяли участь у спорудженні Дніпрогесу ім. В. І. Леніна, а трохи пізніше — в будівництві Нікопольського металургійного комбінату. За сумлінне виконання почесних і відповідальних завдань партії й уряду від імені колективу підприємства курсантам було вручено Червоний прапор²⁴. Під час спорудження заводу «Азовсталь» на допомогу робітникам теж

²¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 3, спр. 1775, арк. 11.

²² «Комуніст», 3 вересня 1929 р.

²³ Командарм Якір, М., 1963, стор. 116.

²⁴ Киевское Высшее артиллерийское инженерное училище им. С. М. Кирова, К., 1965, стор. 46.

прийшли бійці. Протягом півтора місяця тут працювали понад 150 червоноармійців²⁵.

Воїни подавали допомогу Радянській державі в справі індустріалізації країни і своїми особистими заощадженнями. Так, у 1931 р., третьому році першої п'ятирічки, загальна сума передплати позики по Українському військовому округу становила більш як 6 млн. крб.²⁶

Активно відгукнулися червоноармійці з УВО на заклик партії їхати на роботу в Донбас. В округу було висунуто лозунг: «Дамо 5000 бійців Всесоюзній кочегарці». Він успішно здійснювався. Так, під час демобілізації в жовтні 1930 р. бажання працювати в Донецькому басейні виявили 93 воїни з 131-го кавалерійського полку, 60 — з 7-го кавалерійського і 30 — з 295-го стрілецького²⁷. В 1931 р. у Донбас поїхало понад 100 демобілізованих червоноармійців з Полтавського й Кременчуцького гарнізонів²⁸. У 1932 р. курсанти Луганської військової школи льотчиків протягом 40 днів працювали в шахтах Донецького басейну й подали істотну допомогу шахтарям у виконанні плану видобутку вугілля²⁹.

Всі ці факти свідчать про те, що в боротьбу робітничого класу України за дострокове виконання плану першої п'ятирічки в галузі промисловості внесли свій вклад і бійці Червоної Армії.

Керуючись ленінським кооперативним планом і виконуючи рішення свого XV з'їзду, партія повела боротьбу за об'єднання дрібних індивідуальних селянських господарств у великі колективні.

Цей шлях був єдино правильним, бо давав змогу покінчити з роздрібненістю сільського господарства, його відставанням від промисловості, що бурхливо розвивалася, забезпечити останню сировиною, а місто й армію необхідним продовольством. У здійсненні соціалістичних перетворень на селі істотну допомогу подавали радянські воїни.

Нерідко демобілізовані червоноармійці колективно створювали сільськогосподарські комуни, які були прикладом для селян з навколишніх сіл, базою для показу переваг колективного господарювання перед індивідуальним. Такою зокрема стала організована ще в 1924 р. за пропозицією героя громадянської війни Г. І. Котовського Бессарабська сільськогосподарська комуна. Вона була створена на базі підсобного господарства 2-го кавалерійського корпусу, розташованого в селас Ободівка й Верхівка Тростянецького району Вінницької округи.

Комуна мала 600 дес. землі й понад 10 великих жилих і господарських будівель. За розпорядженням Г. І. Котовського комунарам на пільгових умовах було продано 70 коней³⁰ і подано допомогу в придбанні насіння, реманенту, транспорту тощо.

Бійці корпусу підтримували з комунуо тісний зв'язок. Вони зокрема активно допомагали її членам у проведенні польових робіт. Г. І. Котовський рекомендував комунарам зміцнювати контакти з селянами навколишніх сіл, переконувати їх вступати в комуну й звертав особливу увагу на необхідність правильної організації в ній праці, обліку й розподілу доходів.

Бессарабська сільськогосподарська комуна з року в рік зміцнювалася. В грудні 1933 р. Вінницький обком КП(б)У в спеціальній постанові підкреслив, що вона стала зразковим господарством³¹.

²⁵ ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 63, од. зб. 207, арк. 555.

²⁶ «Червона Армія», 14 жовтня 1931 р.

²⁷ «Красная Армия», 21 жовтня 1930 р.

²⁸ «Червона Армія», 29 жовтня 1931 р.

²⁹ ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 63, од. зб. 207, арк. 387.

³⁰ Воспоминання о Г. И. Котовском, Кишинев, 1961, стор. 115.

³¹ «Вінницька правда», 25 червня 1961 р.

Соціалістичні перетворення на селі здійснювалися в обстановці гострої класової боротьби. Це позначилося й на армії. Частина червоноармійців із заможних верств селянства іноді неправильно ставилася до заходів, спрямованих на обмеження й витіснення куркульських елементів. Вона намагалася також вплинути на середняків і навіть бідняків. Прагнучи затушувати класове розшарування серед селян, ця частина червоноармійців силкувалася «довести», нібито на селі куркуля немає й бути не може, оскільки всі працюють однаково³². Вона намагалася викликати заздрість у селянства до робітничого класу, твердячи, що робітник у всіх відношеннях живе краще за селянина³³.

Переважна більшість червоноармійців з УВО давала рішучу відсіч різного роду ворожій агітації. Це свідчило про те, що вони схвалювали політику партії на селі. Воїни впливали в даному питанні на основну масу селян і тим самим сприяли їх мобілізації на боротьбу проти куркульських елементів, допомагали створенню умов для масового колгоспного руху.

Коли в країні почалася суцільна колективізація сільського господарства, червоноармійці були в перших рядах. Так, у 1929 р. бійці частин, які дислокувалися у Єлисаветграді (нині Кіровоград), організували комуну «Червоний відпускник». До неї почали вступати місцеві селяни. Вже у 1930 р. в комуні налічувалося 118 чоловік. Вона мала 760 га землі, 3 трактори, 4 молотарки, 10 сівалонок, млин³⁴.

Демобілізовані з частин УВО воїни брали участь у соціалістичному будівництві на селі не тільки в Українській РСР, а й в інших районах країни. В 1931 р., наприклад, група бійців 2-ї кавалерійської дивізії спеціальним ешеленом виїхала на Далекий Схід для організації там комуні ім. Червоного козацтва³⁵.

Велику допомогу місцевим партійним, радянським і господарським організаціям України в їх боротьбі за піднесення врожайності, розширення посівних площ і проведення колективізації подавали політоргани УВО. Вони створювали спеціальні воїнські бригади, які виїжджали на села й брали безпосередню участь у сільськогосподарських роботах. Так, навесні 1929 р., у період підготовки до посівної кампанії, з 23-го полку військ ДПУ України в села, розташовані поблизу Луганська, було послано кілька бригад червоноармійців. Одна з них допомогла 50 бідняцьким господарствам с. Новосвітлівка очистити й протруїти насіння, друга відремонтувала 8 плугів і виготовила 40 нових борін. Комсомольці полку на зібрані кошти купили 3 машини й організували пересувний сортувальний пункт по очистці посівного зерна³⁶. Бригади воїнів працювали також в Одеській, Вінницькій, Волинській та інших округах України³⁷.

Партійна організація Київської артилерійської школи навесні 1930 р. відрядила велику групу курсантів-комуністів у Бишівський район Київської округи. У віддалених поліських селах селяни міцно трималися за старі форми господарювання. Курсанти понесли туди ленінські ідеї про кооперацію, проводили масову роз'яснювальну роботу в хатах-читальнях, виходили з першими колгоспними бригадами працювати в поле. Незабаром у цьому районі селяни почали активно вступати в колгоспи.

Воїни з УВО також істотно допомагали першим колективним

³² ПА ІІП ЦК КП України, ф. 7, оп. 1, од. зб. 374, арк. 17.

³³ ЦДАРА, ф. 25899, оп. 1, спр. 240, арк. 18.

³⁴ «Красная Армия», 18 вересня 1930 р.

³⁵ «Червона Армія», 18 листопада 1931 р.

³⁶ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 7, оп. 1, од. зб. 374, арк. 97—98.

³⁷ «Комуніст», 10 березня 1929 р.

господарствам республіки в проведенні різних сільськогосподарських робіт і насамперед у збиранні врожаю. Таку допомогу, наприклад, подав у 1930 р. колгоспникам сс. Татарки й Сухого Лиману на Одещині особовий склад 151-го полку. Після навчання з тактики червоноармійці разом з колгоспниками намолотили 930 пудів зерна, зібрали врожай кукурудзи з 10 га, соняшника з 4 га й 2 780 пудів помідорів³⁸.

Бійці 80-ї дивізії у вихідні дні створювали трудові бригади (по 30—100 чоловік) і виїжджали в навколишні колгоспи для проведення польових робіт. За літо 1930 р. вони скошили сотні гектарів злакових і намолотили кілька тисяч пудів зерна³⁹.

Отже, радянські воїни брали діяльну участь і в здійсненні соціалістичних перетворень на селі.

Значний вклад внесла Червона Армія й у розв'язання завдань культурної революції на Україні. На кінець 1925 р. у республіці зросла кількість шкіл, технікумів, робфаків, вузів. Працювало чимало клубів, сільбудів, хат-читалень, кіноустановок, театрів. Розвивалися література й мистецтво. Це було безперечне досягнення. Однак завдання культурної революції були ще далеко не виконані. В 1925 р. на Україні 2,3 млн. дорослих (від 18 до 35 років) і 650 тис. підлітків (від 12 до 17 років) були неписьменними⁴⁰. В зв'язку з цим і серед поповнення Червоної Армії значний процент становили неписьменні й малописьменні. В 1924 р., наприклад, серед призовників він дорівнював 14⁴¹.

У частинах і з'єднаннях УВО, як і в цілому у Червоній Армії, розгорнулася боротьба за ліквідацію неписьменності серед воїнів і піднесення їх культурного рівня. На 1 січня 1927 р. при 144 клубах військових частин округу працювало 167 загальноосвітніх гуртків і шкіл, які охоплювали навчанням 4 769 червоноармійців. Крім того, існувало 920 гуртків, що займалися політичним і культурним вихованням воїнів. У них навчалася 21 953 чоловіки⁴². На кінець 1928 р. усього в рядах Червоної Армії вже ліквідували неписьменність 555 тис. чоловік⁴³.

Червоноармійці взяли діяльну участь у боротьбі за ліквідацію неписьменності по країні. Політичне управління РСЧА відповідно до рішень XIII з'їзду партії ще в 1924 р. забов'язало армійські політоргани надсилати на село букварі. Ця робота проводилася й в УВО під лозунгами: «Письменний, пошли буквар у сім'ю, де є неписьменний!», «Від кожного червоноармійця мінімум один буквар на село!»⁴⁴

Велику роль у піднесенні культурного рівня особового складу УВО відіграли армійські бібліотеки, яких у 1925 р. налічувалося 288. Вони активно популяризували серед воїнів військову, політичну й художню літературу. Так, у тримісячній кампанії 1924 р. «Всі за книгу!» взяли участь червоноармійці, командири і політпрацівники. Вона сприяла піднесенню культурно-освітнього рівня воїнів.

Було також організовано курси підготовки молодших командирів і рядових бійців до вступу (після демобілізації) до вищих учбових закладів країни. Тільки при Київському будинку Червоної Армії в 1930 р. такі курси закінчили 160 чоловік⁴⁵.

В армії не тільки велася робота по ліквідації неписьменності серед воїнів, а й значно підвищувався їх культурний рівень. Це позитивно

³⁸ «Красная Армия», 11 жовтня 1930 р.

³⁹ «Красная Армия», 14 серпня 1930 р.

⁴⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 1717, арк. 169.

⁴¹ ПА ІІ П ЦК України, ф. 7, оп. 1, од. зб. 375, арк. 94.

⁴² ЦДАРА, ф. 25899, оп. 1, спр. 253, арк. 64.

⁴³ «Комуніст», 23 лютого 1929 р.

⁴⁴ ЦДАРА, ф. 9, оп. 13, спр. 187, арк. 197.

⁴⁵ «Красная Армия», 29 липня 1930 р.

позначалося на бойовій і політичній підготовці червоноармійців. Після демобілізації частина їх поповнювала ряди працівників культурного фронту, несла, як відзначив у своєму рішенні Х з'їзд КП(б)У, набути знання в широкій масі трудящих⁴⁶.

В результаті демобілізації до складу місцевих партійних і комсомольських організацій вливалось нове поповнення. Так, серед демобілізованих у 1928 р. з частин УВО червоноармійців 1904 р. народження 3390 були комуністами й 2242 — комсомольцями. Вони становили відповідно 82,4% і 67,5% усіх членів партії й комсомолу, що демобілізувалися⁴⁷.

Ідейно загартовані, віддані справі Комуністичної партії армійські комуністи й комсомольці, повертаючись до мирної праці, зміцнювали місцеві партійні і комсомольські організації, сприяли піднесенню їх ролі в боротьбі за перемогу соціалізму.

Таким чином, на Україні, як і в усьому Радянському Союзі, Червона Армія подавала трудящим значну допомогу в розв'язанні завдань соціалістичного будівництва. В цьому з усією переконливістю виявлялася непорушна єдність народу й армії, що примножувала сили й могутність Радянської держави та її Збройних Сил.

Набутий партією досвід по залученню воїнів до соціалістичного будівництва в розглядуваний період не втратив свого значення і тепер. Армійські партійні й комсомольські організації, зосереджуючи нині основну увагу на підвищенні бойової готовності частин і підрозділів, разом з тим дбають і про політичне виховання бійців, щоб після військової служби поверталися на виробництво, в колгоспи й радгоспи ідейно загартовані будівники комунізму. І тепер Радянська Армія щороку дає країні добре підготовлених механізаторів, електриків, будівельників та інших спеціалістів.

Здійснюючи настанови Програми КПРС, рішення ХХІІІ з'їзду партії армійські політоргани й місцеві парторганізації примножують і вдосконалюють форми зв'язків військових частин і військово-навчальних закладів із заводами й фабриками, колгоспами і радгоспами, з установами та цивільними навчальними закладами.

Тісні зв'язки з трудящими позначаються на вихованні воїнів у дусі відданості ідеям комунізму. Оточені любов'ю й піклуванням народу, керовані Комуністичною партією, Збройні Сили СРСР пильно охороняють мирну працю радянських людей, величезні завоювання Жовтня.

⁴⁶ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій, К., 1958, стор. 408.

⁴⁷ ПА ІІ П ЦК КП України, ф. 7, оп. 1, од. зб. 375, арк. 119.

Г. Ф. ЛЕНЧИК

**ПРОФСПІЛКИ УКРАЇНИ —
АКТИВНІ ПОМІЧНИКИ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ
В ФОРМУВАННІ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ**

(1918—1920 рр.)

Радянські профспілки мають більш як піввікову історію. Яскравою сторінкою в ній була зокрема їх активна участь під керівництвом Комуністичної партії в створенні Червоної Армії.

Для захисту завоювань Великої Жовтневої соціалістичної революції пролетаріат, який став при владі, мусив створити свої збройні сили, оскільки стара армія являла собою в той час, за образним висловом В. І. Леніна, «в бойовому відношенні... нульову величину»¹.

Питання про будівництво збройних сил Радянської держави було розроблене Володимиром Іллічем. Під його безпосереднім керівництвом створювалася нова, революційна армія.

28 січня * 1918 р. Рада Народних Комісарів РРФСР прийняла написаний В. І. Леніним декрет, у якому говорилося, що для захисту Радянської республіки від зовнішніх і внутрішніх ворогів необхідно «організувати нову армію під назвою «Робітническо-Селянська Червона Армія»². 11 лютого 1918 р. було видано декрет РНК «Про організацію Робітническо-Селянського Червоного Флоту»³.

Цими законодавчими актами встановлювалися основні принципи формування Збройних Сил Радянської держави. Проголошувався добровольчий принцип комплектування армії з найбільш свідомих і організованих робітників та селян, який в умовах того часу був єдино можливим шляхом створення боездатних збройних сил. Трудящі були стомлені тривалою війною, і в армію могла піти тільки найпередовіша, відана справі революції частина робітничого класу та біднішого селянства, яка глибоко усвідомлювала необхідність захисту соціалістичної Вітчизни.

У величезній і складній роботі, яку вели Комуністична партія й Радянський уряд по створенню нової, боездатної армії, брали активну участь і профспілки. Високо оцінюючи їх діяльність, В. І. Ленін писав: «Управляти країною і здійснювати диктатуру без найтіснішого зв'язку з профспілками, без гарячої підтримки їх, без найсамовідданішої роботи їх не тільки в господарському, *але й у військовому* будівництві ми, розуміється, не змогли б не тільки протягом 2½ років, але й 2½ місяців»⁴.

Відповідно до декрету РНК від 28 січня 1918 р. Народний Секретаріат України 2 лютого видав декрет про організацію в республіці революційної армії — Червоного козацтва⁵. Створення нової армії відбувалося в надзвичайно складній міжнародній і внутрішній обстановці

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 54.

* Всі дати наводяться за новим стилем.

² Декреты Советской власти, т. I, М., 1957, стор. 356.

³ Там же, стор. 434.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 29.

⁵ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине (февраль 1917—апрель 1918). Сборник документов и материалов в трех томах, т. 3, К., 1957, стор. 51.

Намагаючись будь-що ліквідувати завоювання трудящих, здобуті в результаті Жовтневої революції, іноземні імперіалісти і внутрішня контрреволюція, об'єднавши свої зусилля, розв'язали громадянську війну та інтервенцію в нашій країні.

Ареною тяжких боїв з ворогами Радянської влади стала Україна. Прикриваючись «угодою» з Центральною радою, спираючись на підтримку українських буржуазних націоналістів, кайзерівський уряд у лютому 1918 р. дав наказ своїм військам почати окупацію краю.

Здійснюючи керівництво обороною країни, Комуністична партія в своєму зверненні закликала трудящих піднятися на боротьбу з іноземними загарбниками, вступати в Червону Армію⁶. Робітники України негайно відгукнулися на цей заклик. Металісти і гірники Донбасу на профспілкових зборах з величезним ентузіазмом приймали рішення про вступ у Червону Армію. На багатьох заводах пролетарі одностайно ухвалювали озброїтися і відправитися на фронт. Уже 10 березня 1918 р. 1-й Луганський соціалістичний загін, який був сформований з гірників, металістів та робітників залізничних майстерень і налічував 640 бійців, у повному складі вирушив на фронт. Такі ж загони створювалися в Кадіївці, Краматорську, Маріуполі та інших містах України⁷. Загальні збори Катеринославської партійної організації 25 березня 1918 р. ухвалили активізувати вербування добровольців у фабрично-заводських комітетах, профспілках і в усіх робітничих організаціях. На кінець березня у Катеринославі в Червону Армію записалося близько 3 тис. добровольців, в Олександрівську — 1,5 тис.⁸

Велику допомогу партії у формуванні збройних сил подали профспілкові організації України, які діяли у винятково тяжких умовах. З початком австро-німецької окупації значна їх частина змушена була перейти на нелегальне становище. Вони працювали під керівництвом більшовицьких організацій України, а пізніше — Бюро Півдня Росії, створеного при ВЦРПС на початку травня 1919 р.*

Добровольчий принцип будівництва Червоної Армії був тимчасовим і нетривалим (кінець січня — травень 1918 р.). В умовах міжнародної й внутрішньої обстановки, що ускладнювалася, він уже не відповідав масштабам боротьби з ворогом. Для цього потрібна була велика армія. Добровольців же в червні 1918 р. налічувалося всього близько 450 тис. чоловік, включаючи загони Червоної гвардії, партизанські й продовольчі⁹.

З 29 травня 1918 р. на основі постанови ВЦВК «Про примусовий набір у Робітниче-Селянську Червону Армію»¹⁰ був запроваджений принцип обов'язкової загальної військової служби для робітників і бідніших селян. На той час склалися умови для здійснення цього принципу. Старої армії фактично вже не існувало. В центрі і на місцях було створено органи по формуванню і навчанню частин Червоної

⁶ «Донецкий пролетарий» (орган обласного комітету Донецького і Криворізького басейнів і Харківського комітету РСДРП(б)), 27 лютого 1918 р.).

⁷ История гражданской войны в СССР, т. 3, М., 1957, стор. 134, 136.

⁸ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1964, стор. 227.

* Бюро Півдня Росії спочатку перебувало в Харкові, однак у зв'язку із загрозю місту з боку денікінців воно разом з крайовими об'єднаннями профспілок (хіміків, друкарів, тютюнників, «Горнотруд», текстильників і торгово-промислових службовців) 20 червня 1919 р. переїхало в Київ. Для керівництва роботою профспілок на окупованій білогвардійцями території бюро залишило в Харкові частину своїх членів, а крайові об'єднання — своїх уповноважених.

⁹ История гражданской войны в СССР, т. 3, стор. 219.

¹⁰ Декреты Советской власти, т. II, М., 1959, стор. 334.

Армії, скасовано виборність командного складу, розпочато загальне військове навчання трудящих віком від 18 до 40 років. Крім того, зросла свідомість робітників і трудящих селян, які переконалися, що для захисту революційних завоювань необхідна регулярна армія. За рішенням V Всеросійського з'їзду Рад (липень 1918 р.) мобілізація почала проводитися всюди¹¹.

Однак на Україні в зв'язку з окупацією її території кайзерівськими військами процес переходу до обов'язкової військової служби за-тримався.

Тільки 27 грудня 1918 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України видав спеціальне положення, за яким Червона Армія республіки мала поповнюватися шляхом мобілізації. Всі громадяни віком від 18 до 40 років бралися на облік, зараховувалися в резерв і могли бути мобілізовані за особливим наказом¹². 26 січня 1919 р. уряд України ухвалив декларацію про те, що він продовжуватиме формування регулярної української Червоної Армії і в разі необхідності збільшить її чисельність за рахунок нового поповнення з робітників і селян¹³.

В основу діяльності партії й профспілок по створенню Червоної Армії була покладена вказівка В. І. Леніна про те, що необхідно подавати енергійну допомогу в проведенні мобілізації, перетворити її у «...похід, який вирішує остаточно долю робітничого класу...»¹⁴.

14 квітня 1919 р. ВЦРПС випустила відозву, в якій говорилося: «На порядок денний роботи спілок повинно бути поставлене основне питання — оборона республіки. Ми закликаємо всі профспілки до найактивнішої участі в цій обороні»¹⁵. Для боротьби з Колчаком ВЦРПС 30 квітня 1919 р. ухвалила додатково по всій Радянській республіці мобілізувати ще 10% членів своїх організацій.

Велику увагу цим питанням приділив зокрема I Всеукраїнський з'їзд профспілок, який відбувся з 27 квітня по 4 травня 1919 р. Він прийняв резолюцію, де говорилося, що для остаточного розгрому ворогів необхідне якнайшвидше проведення мобілізації, насамперед організованих робітників, і зобов'язав усі професійні спілки республіки негайно вжити відповідних заходів¹⁶.

Підкреслюючи важливу роль профспілок у справі оборони Радянської країни, з'їзд відзначив, що, як правило, з наближенням фронту вони оголошують себе на воєнному стані і беруть активну участь в організації відсічі ворогу¹⁷.

У відповідь на відозву ВЦРПС і рішення з'їзду об'єднане засідання представників ЦК Всеросійської профспілки робітників-металістів, спілки «Горнотруд» і ВЦРПС, що відбулося в Харкові 7 травня 1919 р., прийняло постанову про формування робітничих полків для визволення Донбасу. В ній говорилося: «Запропонувати ЦВК і Раднаркомові України оголосити мобілізацію Донецької, Катеринославської, Харківської губерній і Таганрозького гірничого округу... З мобілізованих формувати особливі робітничі полки... Метою мобілізації поставити визволення Донецького і Криворізького районів і ліквідацію Південного фронту»¹⁸.

Ще I з'їзд професійних спілок України продовжував свою роботу,

¹¹ Там же, стор 544.

¹² ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 2, од. зб. 10, арк. 2.

¹³ Там же, оп. 4, од. зб. 28, арк. 1.

¹⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 254.

¹⁵ «Правда», 16 квітня 1919 р.

¹⁶ «Большевик», 13 травня 1919 р.

¹⁷ «Большевик», 9 травня 1919 р.

¹⁸ Профсоюзы СССР в создании Красной Армии (1918—1920), М., 1940, стор. 157.

а профорганізації вже розгорнули мобілізацію. Так, у перший же її день (15 травня) на збірний пункт Харкова прийшло багато робітників і службовців, а також студенти¹⁹.

В результаті успішного залучення 10% членів профспілок у Червону Армію в її ряди додатково влилося понад 60 тис. бійців²⁰.

Широкий розмах цієї роботи на місцях вимагав створення спеціального органу для керівництва нею. В. І. Ленін у «Тезах ЦК РКП(б) в зв'язку з становленням Східного фронту», написаних 11 квітня 1919 р., і в «Доповіді про завдання професійних спілок у зв'язку з мобілізацією на Східний фронт», зроблений на пленумі ВЦРПС того ж дня, вказав на необхідність «утворити негайно, через професійні спілки, фабрично-заводські комітети, партійні організації, кооперативи і т. п., як місцеві, так і центральні бюро допомоги або комітети сприяння»²¹.

Відповідно до ленінських вказівок ВЦРПС у своєму зверненні від 14 квітня 1919 р. до робітників Радянської республіки закликала усі профспілки створювати комітети сприяння військовій мобілізації²².

Керівництво цієї справою на Україні Бюро Півдня Росії поклало в травні 1919 р. на Центральний військово-мобілізаційний комітет (ЦВМК)²³. Через цей орган Південбюро підтримувало безпосередній зв'язок з радянським командуванням і поступово дедалі більше переносило центр ваги на військову роботу.

У зв'язку із загрозою Донбасу з боку Денікіна ЦВМК 7—8 травня 1919 р. розробив конкретний план своїх дій на найближчий час²⁴. Зокрема він повинен був займатися організацією на місцях при профспілкових об'єднаннях військово-мобілізаційних комітетів (ВМК), які мали діяти в межах даного району чи міста.

ЦВМК приступив до негайного виконання цього плану. Так, уже 9 травня 1919 р. на його засіданні було обговорено питання про порядок мобілізації гірників, причому забійників мали взяти лише на облік. На цьому ж засіданні вирішили оголосити мобілізацію насамперед у Катеринославському, Бахмутському, Олександрівському, Словяно-сербському й Харківському повітах²⁵, а також запропонувати місцевим ВМК призвати в армію 20% членів профспілкових правлінь.

У губернських центрах паралельно з політбюрокомісіями при радах спілок і фабрично-заводських комітетах створювалися ВМК, а при профспілках — комісії сприяння мобілізації²⁶.

Необхідність відсічі Денікіну, який загрожував Харкову, вимагала дальшого збільшення збройних сил. У зв'язку з наступом денікінців ЦВМК приступив до мобілізації працівників профспілок у Харківській, Полтавській, Донецькій і Катеринославській губерніях. У крайових об'єднаннях і правліннях спілок було залишено не більше трьох відповідальних працівників, у фабзавкомах підприємств з кількістю робітників і службовців до 200 чоловік — 1 член заводського комітету, від 200 до 500 чоловік — 2, понад 500 — 3 члени завкому²⁷.

¹⁹ «Большевик», 17 травня 1919 р.

²⁰ Профсоюзы СССР в создании Красной Армии (1918—1920), стор. 19.

²¹ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 242, 255.

²² «Правда», 16 квітня 1919 р.

²³ Він проіснував до 6 серпня 1919 р. Ліквідований за рішенням Бюро Півдня Росії. Замість нього був створений при Південбюро обліково-мобілізаційний відділ, у компетенцію якого входили загальний облік усіх профпрацівників, мобілізація їх, участь в їх розподілі у військових частинах, а також постійний зв'язок з ними (Див. «Профдвижение» — щотижневий бюлетень Бюро Півдня Росії ВЦРПС, 25 липня й 22 серпня 1919 р.).

²⁴ Профсоюзы СССР в создании Красной Армии (1918—1920), стор. 157—158.

²⁵ Там же, стор. 158—159.

²⁶ «Профдвижение», 25 липня 1919 р.

²⁷ «Большевик», 11 червня 1919 р.

Профспілки брали на себе на місцях і особливо в центрі навіть технічну сторону проведення мобілізації, подаючи тим самим велику допомогу військовим комісаріатам.

Мобілізаційна кампанія розгорнулася по всій Україні. Так, у Харкові до лав борців з контрреволюцією стало багато членів професійних спілок²⁸, з працівників профорганізацій комплектувалися військові частини. Один з батальйонів 2-го стрілецького полку, наприклад, був цілком сформований з мобілізованих профспілкових працівників. Він узяв активну участь у боях з денікінцями на підступах до міста²⁹. Всього в Харкові у травні й червні 1919 р. до цієї кампанії було залучено понад 600 працівників професійних спілок³⁰. Вони направлялися на місця для проведення мобілізації, в медичні комісії по прийому на військову службу тощо.

Успішно пройшла мобілізація також у Києві, Каневі, Старобільську, Ромнах, Прилуках, Лубнах, Чернігові, Конотопі, Кролевці, Ніжині та інших містах України³¹.

Слід зазначити, що планомірно керувати з центру проведенням цієї справи на місцях у тих умовах було важко. Тому діяльність профспілок у ряді випадків виходила далеко за межі постанов центру. Прикладом може бути Донецький ВМК, який за своєю ініціативою мобілізував не 10% профспілкових працівників, а 20%³². Це пояснювалося близькістю фронту, що вимагала від донецьких робітників рішучих заходів для боротьби з ворогом.

На засіданні ВУЦВК 8 липня 1919 р. було прийняте рішення терміново провести мобілізацію членів профспілок і поповнити ними військові частини. У ньому також пропонувалося прискорити навчання робітників і селян військової справи³³.

Професійні спілки України з честю виконували ці рішення. Так, в Умані збори представників спілки металістів і правління ряду інших профспілок 14 липня 1919 р. ухвалили всім відправитися на фронт. Були мобілізовані також члени парткому, виконкому й секретаріату Центрального бюро правління профспілок³⁴. У Чернігівській губернії, наприклад, на 11 липня 1919 р. було призвано 33 347 чоловік³⁵. Мобілізація на Україні проходила активно. І в цій справі важливу роль відігравали професійні спілки. Зокрема вони мобілізували в містах, що зазнали нападу різних банд, до 50% своїх членів³⁶.

Активно допомагали Червоній Армії професійні спілки медичних працівників. Виконуючи постанову Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 18 грудня 1918 р. щодо проведення мобілізації лікарів, лікарських помічників і фармацевтів на тій території республіки, де була відновлена Радянська влада, вони закликали своїх членів стати на захист революції. На початку травня 1919 р. щойно створена обліково-мобілізаційна комісія спілки лікувально-санітарної справи направила своїх представників у відповідне військове управління³⁷. На середину липня того ж року був організований і відправлений на фронт летучий медико-санітарний загін ім. М. І. Подвойського.

²⁸ ПА ІІ П ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 70, арк. 62—62 зв.

²⁹ Профсоюзы после Октября на Украине, Харьков, 1923, стор. 15.

³⁰ «Профдвижение», 20 червня 1919 р.

³¹ ПА ІІ П ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 193, арк. 20, 21, 23, 26.

³² «Профдвижение», 20 червня 1919 р.

³³ ПА ІІ П ЦК КП України, ф. 4, од. зб. 6, арк. 9.

³⁴ Там же, од. зб. 168, арк. 3—3 зв.

³⁵ Там же, од. зб. 160, арк. 3.

³⁶ «Большевик», 11 липня 1919 р.; ПА ІІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 193, арк. 32.

³⁷ «Большевик», 7 травня 1919 р.

Допомогу Червоній Армії подавали також профспілки службовців і робітників торгівлі, транспорту та ін. Так, у зв'язку з швидким просуванням Денікіна на північ Рада робітничо-селянської оборони України 15 липня 1919 р. прийняла постанову, в якій говорилося про необхідність провести додаткову мобілізацію робітників та службовців торгівлі, промисловості й транспорту³⁸.

Навесні 1920 р. міжнародний імперіалізм зробив ще одну спробу розгромити Радянську країну, на цей раз за допомогою буржуазно-поміщицької Польщі й Врангеля.

За вказівкою ЦК РКП(б) по всій країні в ряди Червоної Армії вливалось нове поповнення, насамперед з комуністів і членів профспілок. 22 серпня 1920 р. ВЦРПС оголосила мобілізацію 5 тис. профспілкових працівників³⁹. Активну участь в організації сил для боротьби з Врангелем і військами буржуазної Польщі взяли й професійні спілки України. Згідно з постановою Південбюро ВЦРПС від 24 серпня 1920 р. було вирішено провести в республіці масову мобілізацію членів спілок і зокрема профпрацівників.

З цією метою при Бюро 26 серпня 1920 р. був організований Центральний комітет сприяння Червоній Армії (Цекомспр)⁴⁰. До його складу ввійшли представники від Південбюро ВЦРПС, РНК УРСР, ЦК КП(б)У, Реввійськради Південно-Західного фронту і ЦК комсомолу України. Комітет сприяння встановлював порядок проведення профмобілізації, визначав категорії робітників, які їй не підлягали, планував розподіл мобілізованих і постачання їм обмундирування, а також керував роботою губернських комісій сприяння Червоній Армії. Останні займалися на місцях питаннями профспілкової мобілізації. Безпосередньо ж усю цю роботу здійснювали губпрофради. Правління спілок виділяли на допомогу губернським комісіям сприяння спеціальні трійки, які проводили мобілізацію по окремих професійних спілках.

Ця кампанія проходила в обстановці величезного політичного піднесення. Революційний ентузіазм трудящих забезпечив її швидкий і успішний хід. Замість 900 чоловік, яких передбачалося мобілізувати за розверсткою ВЦРПС, уже на 15 вересня кількість їх на Україні досягла майже 5 тис., а на 15 жовтня — 5 936 чоловік, тобто була в 6,6 раза більше наміченої розверсткою.

Найбільш активно мобілізаційна кампанія пройшла в промислових губерніях України. Попереду йшли Донбас, Харківська, Катеринославська і Київська губернії.

Незважаючи на близькість фронту, погані засоби сполучення, активізацію банд, тяжке продовольче становище, мобілізація в республіці проходила успішно. Розверстку ВЦРПС набагато перевищили. Так, якщо по всій країні профмобілізація була виконана на 183% (замість намічених 5 тис. в армію пішло 9 150 чоловік⁴¹), то по Україні — на 660%.

Це пояснювалося дійовим і конкретним керівництвом професійними спілками з боку ЦК КП(б)У, напруженою роботою профпрацівників, підвищенням свідомості робітників і трудящих селян, їх активною участю в захисті завоювань Жовтневої революції.

³⁸ ПА ІІ П ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, од. зб. 108, арк. 136.

³⁹ «Профдвижение», 27 серпня 1920 р.

⁴⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 2, спр. 125, арк. 27—29. Комітет сприяння існував до 1 жовтня 1920 р. Його справи були передані в секретаріат Південного Бюро ВЦРПС.

⁴¹ Профсоюзы СССР в создании Красной Армии (1918—1920), стор. 228.

Отже, в роки іноземної воєнної інтервенції й громадянської війни Комуністична партія спрямувала всю діяльність профспілок на розгром ворогів Радянської республіки. На заклик партії вони перебудували свою роботу на воєнний лад, взяли активну участь у створенні революційної регулярної Червоної Армії. Професійні спілки допомагали проводити запис в армію, комплектували добровольчі робітничі загони й запасні полки, вели широку агітацію під час вербування добровольців, а пізніше — під час мобілізації робітників і трудящих селян. Вони мобілізували насамперед своїх працівників, відправляючи їх на фронт, посилаючи на фабрики і заводи, в казарми, на село, в прифронтову смугу для проведення масово-політичної роботи, закликали трудящих до боротьби з ворогом, до захисту завоювань соціалістичної революції.

Робітники-комуністи і члени профспілок були тією цементуючою силою, яка зміцнила Червону Армію, дисциплінувала її, зробила більш боєздатною.

Під керівництвом Комуністичної партії і з активною участю професійних спілок трудящі нашої країни в період громадянської війни створили могутню Червону Армію, що дало змогу відстояти свободу і незалежність першої в світі соціалістичної держави.

На допомогу пропагандистам і слухачам мережі політичної освіти

Ж. І. ІСАЄНКО

ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ — ПОЧАТОК НОВОГО ЕТАПУ В РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО КОМУНІСТИЧНОГО І РОБІТНИЧОГО РУХУ

Велика Жовтнева соціалістична революція, яка поклала початок революційному оновленню світу, справила найглибший вплив на весь дальший хід світової історії. Вона зробила рішучий поворот у долі всього людства, відкривши нову епоху в розвитку суспільства — епоху ліквідації експлуататорського ладу, епоху переходу від капіталізму до соціалізму. Її основним змістом стала, як указував В. І. Ленін, боротьба за «знищення капіталізму та його слідів, запровадження основ комуністичного ладу»¹. Великий Жовтень дав могутній поштовх усьому суспільному розвитку, посилив позиції світового пролетаріату, розкрив перед людством світлі горизонти визволення від капіталістичного рабства і національного гніту.

Ідеї Жовтневої революції викликали небувале піднесення революційної боротьби трудящих мас. Під безпосереднім впливом Великого Жовтня в листопаді 1918 р. вибухнула революція в Німеччині. В результаті революційних подій розпалася на ряд буржуазних держав багатонаціональна Австро-Угорська імперія. Госпрі класові бої розгорнулися в Англії, Франції, Японії, Італії, Сполучених Штатах Америки, Фінляндії, Болгарії та інших країнах. В Угорщині і Баварії навесні 1919 р. були проголошені радянські республіки.

Масові виступи пролетаріату в багатьох випадках проходили на знак солідарності з першою у світі державою робітників і селян, захисту Радянської Росії від іноземних інтервентів. У капіталістичних країнах Європи відбувалися страйки, робітники відмовлялися вантажити зброю і боєприпаси для інтервентів і білогвардійців. Влітку 1920 р. в Англії розгорнувся масовий рух трудящих під лозунгом «Руки геть від Росії». Французькі, англійські, американські солдати відмовлялися воювати проти Радянської Росії.

Жовтнева революція до самих глибин потрясла імперіалізм не тільки в метрополіях, а й у колоніальних та залежних країнах. Розгорнулася національно-визвольна боротьба в Азії, Африці, Латинській Америці. У березні 1919 р. повстав проти японських загарбників корейський народ. До боротьби з іноземними поневолювачами ставали народи Індії, Марокко, Сирії, Індонезії, Індокитаю. Могутній антиімперіалістичний та антифеодальний рух розгорнувся в Китаї. Завоювали національну незалежність Монголія, Туреччина, Іран, Афганістан. Почалася криза колоніальної системи імперіалізму.

Досвід Жовтня переконливо показав міжнародному робітничому класу важливість створення бойової революційної організації — авангарду, який стояв би на справді марксистсько-ленінських позиціях. На основі революційного піднесення, викликаного Жовтневою революцією,

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 349.

в різних країнах були створені комуністичні партії, які очолили боротьбу трудящих за своє визволення.

В 1917—1918 рр. організуються компартії в Австрії, Аргентині, Угорщині, Німеччині, Греції, Нідерландах, Польщі і Фінляндії; в 1919 — у Болгарії, Данії, Палестині, Мексиці, США, Югославії; у 1920 р. — в Австралії, Англії, Єгипті, Індонезії, Ірані, Іспанії, Туреччині, Уругваї, Франції; в 1921 — у Бельгії, Італії, Канаді, Китаї, Люксембургу, Монголії, Новій Зеландії, Португалії, Румунії, Чехословаччині, Швейцарії і Південній Африці. На початку 1922 р. в світі вже діяло 37 комуністичних партій. *«Перемога соціалістичної революції в Росії, — ознаменувала народження сучасного міжнародного комуністичного руху. Розвиток світового комуністичного руху іде під прапором ідей Жовтня»*².

У своїй діяльності комуністичні партії беруть приклад з КПРС — партії нового типу, партії революційної дії, озброєної найпередовішою у світі марксистсько-ленінською теорією. Для їх формування та політичного загалування величезне значення мав досвід тривалої боротьби партії більшовиків на чолі з В. І. Ленінім проти опортунізму всіх мастей у російському і міжнародному робітничому русі.

Велику роль у створенні, зміцненні й дальшому розвитку комуністичних партій світу відіграв організований за ініціативою В. І. Леніна у березні 1919 р. Комуністичний Інтернаціонал — бойовий революційний штаб, школа оволодіння марксистсько-ленінськими ідеями його в масах, центр творчої розробки марксистсько-ленінських ідей в нових історичних умовах, школа пролетарського інтернаціоналізму. Комінтерн виховав славу когорту керівних революційних кадрів комуністичних партій світу.

Високо оцінюючи діяльність Комінтерну по керівництву міжнародним комуністичним і робітничим рухом, В. І. Ленін указував, що «він почав перетворювати в життя найвеличніший лозунг Маркса, лозунг, який підбив підсумок віковому розвитку соціалізму і робітничого руху, лозунг, який виражається поняттям: диктатура пролетаріату»³.

За 50 років, що минули після Великої Жовтневої соціалістичної революції, міжнародний комуністичний рух подолав славний бойовий шлях. Комуністичні партії тепер практично існують в усіх країнах, де є робітничий клас. Коли наша партія під керівництвом В. І. Леніна першою підняла народ на штурм капіталізму, в світі налічувалось 400 тис. комуністів. Нині 88 комуністичних і робітничих партій на всіх континентах об'єднують у своїх рядах майже 50 млн. чоловік. Тільки після 1960 р. армія комуністів світу збільшилась на 14 млн. чоловік. Комуністичний рух перетворився у найвпливовішу політичну силу сучасності. «Комунізм — це єдиний у світі політичний рух, який, будучи озброєний науковою теорією суспільного розвитку, ясно бачить історичні перспективи людства»⁴.

Комуністи найпослідовніше відбивають інтереси пригноблених мас, самовіддано борються за вирішення таких важливих проблем, як ліквідація голоду, злиднів та експлуатації, утвердження миру на землі, дружби між народами. Компартії в країнах капіталістичного світу практично впливають на всі верстви трудящого населення. За ними

²50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тези ЦК КПРС, К., 1967, стор. 21.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 271.

⁴ Л. І. Брежнєв. Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXIII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1966, стор. 14.

йдуть широкі маси робітників, селян, службовців, технічної і творчої інтелігенції.

У значній частині капіталістичних країн комуністичні партії перетворилися або перетворюються на визначну політичну силу загальнонаціонального масштабу без якої в державі не здійснюється жоден важливий захід.

Світовий комуністичний рух змінився не тільки кількісно, але й якісно. Керуючись марксистсько-ленінською теорією, комуністи орієнтують робітничий клас у конкретних умовах, дають правильну відповідь на питання, що їх висуває життя. Вони набули величезного досвіду боротьби проти імперіалізму і колоніалізму за мир, демократію, національну незалежність, соціалізм і комунізм.

«Свою роль авангарду суспільного прогресу, найбільш послідовного борця за інтереси робітничого класу, всіх трудящих комуністи завоювали ділами. Комуністи довели своє вміння очолити боротьбу за повалення капіталізму і побудову соціалізму. Вони довели, що є найстійкішими захисниками трудящих в капіталістичних країнах. Вони довели, що є самовідданими борцями за національну свободу і соціальний прогрес народів колоній. Вони відстоюють мир, свободу, демократію для всіх народів»⁵.

За останні роки спостерігається дальше зростання ролі і впливу комуністичного руху в міжнародному революційному процесі. Це пояснюється, з одного боку, дальшим загостренням суперечностей у капіталістичному суспільстві, посиленням класової боротьби трудящих, підвищенням їх політичної свідомості, з другого боку — великими успіхами країн соціалізму, які силою свого прикладу роблять революціонізуючий вплив на народні маси капіталістичних країн і тим істотно полегшують діяльність комуністичних партій. Джерелом їх сили є те, що вони беззавітно віддані справі робітничого класу, нерозривно зв'язані з народом, уміють учитися на його революційному досвіді, здатні очолити маси і безстрашно повести їх на боротьбу за ідеї марксизму-ленізму.

Імперіалісти йдуть на все, щоб підірвати вплив компартій, відвернути від них народні маси. Для боротьби з комуністами вони використовують усі засоби — від неприхованого терору — до соціальної демагогії. Діяльність комуністичних і робітничих партій заборонена в Іспанії, Португалії, Греції, Західній Німеччині, Венесуелі, Перу, Південно-Африканській Республіці, Парагваї та майже в 40 капіталістичних країнах. Масового терору зазнала комуністична партія Індонезії.

Комуністичні й робітничі партії мають науково обгрунтовану стратегію і тактику боротьби за революцію, втілену в документах московських нарад 1957 і 1960 рр., що підсумували спільну, колективну роботу марксистів-ленінців, розвинули й збагатили спадщину Жовтня. Принципові настанови цих документів становлять генеральну лінію міжнародного комуністичного руху, на основі якої комуністичні партії розробляють свою стратегію і тактику, засоби і форми революційної боротьби, враховуючи конкретно-історичні умови своїх країн.

Важливе місце в міжнародному комуністичному русі належить правлячим комуністичним і робітничим партіям соціалістичних країн. Вони вирішують складні завдання розвитку продуктивних сил, культури, нових соціальних відносин, комуністичного виховання трудящих, захисту соціалістичних завоювань, дедалі ширше застосовують нові, прогресивні методи керівництва господарством. У країнах соціалізму проводяться економічні реформи, покликані підвищити ефективність

⁵ Л. І. Брежнев. 50 років великих перемог соціалізму, К., 1967, стор. 45.

суспільного виробництва, привести в дію резерви економіки, створити передумови для нових успіхів соціалізму в змаганні з капіталізмом.

Зміцнюються і стають різноманітнішими зв'язки між соціалістичними країнами в галузі політичній, економічній, військовій, культурній. Можна назвати такі перевірені форми співробітництва, як діяльність Політичного консультативного Комітету держав — учасниць Варшавського договору, Ради Економічної Взаємодопомоги, практика багатосторонніх і двосторонніх нарад і зустрічей на рівні генеральних (перших) секретарів ЦК братніх партій і керівників урядів, взаємний обмін досвідом та інформацією, робота Об'єднаного воєнного командування країн Варшавського договору, Міжнародного банку, регулярні консультації між дипломатичними та іншими відомствами.

Успіхи соціалістичної системи переконливо підтверджують життєвість марксизму-ленінізму, ідей Великого Жовтня про неминучість перемог нового суспільного ладу над капіталістичним в усіх галузях економічного, соціального і політичного життя.

За короткий строк більшість країн соціалізму, які в минулому були на низькому економічному рівні, перетворились у високорозвинені індустріально-аграрні держави, добилися значного підвищення добробуту трудящих, швидкого розвитку науки і культури. Особливо важливе зрушення намітилося в економічному розвитку соціалістичних країн — учасниць Ради Економічної Взаємодопомоги, які успішно виконують п'ятирічні плани розвитку економіки 1966—1970 рр. Основні завдання цих планів були обговорені на з'їздах і пленумах Центральних Комітетів братніх комуністичних і робітничих партій. Вони розроблені на основі об'єктивної оцінки досягнутого рівня суспільного виробництва і реальних можливостей розширеного відтворення з урахуванням усіх переваг економічного і науково-технічного співробітництва.

Річний приріст промислової продукції становив у 1966 р. в Болгарії — 12,2%, Угорщині — 7%, НДР — 6,5%, Польщі — 7,4%, Румунії — 11,7%, СРСР — 8,6%, Чехословаччині — 7,4%. Підвищення темпів індустріального розвитку країн соціалізму супроводжується змінами в структурі промислового виробництва. Особливо швидко зростають електроенергетика, машинобудування, хімія, металургія, електроніка. За цей рік соціалістичні країни досягли значних успіхів у сільському господарстві: обсяг валової продукції в СРСР збільшився на 10%, в Болгарії — на 15%, в Угорщині — на 5—6, в Румунії — на 11,2%, в Чехословаччині і Польщі — на 5,5%. Досягнення соціалістичних країн у розвитку економіки і культури свідчать про силу соціалістичного ладу, демонструють корінні переваги соціалізму перед капіталізмом. Все це відкриває нові перспективи прискореного розвитку виробничих сил, дальшого вдосконалення соціалістичних суспільних відносин.

Під керівництвом комуністичних партій у більшості соціалістичних країн вже побудовано основи соціалізму, утверджується соціально-політична та ідейна єдність усього народу, відбувається розвиток соціалістичної демократії і зростання творчої активності народних мас в усіх галузях суспільного і політичного життя. Успіхи країн соціалізму це результат самовідданої праці трудящих мас, правильного застосування загальних закономірностей соціалістичного будівництва в конкретно-історичних умовах кожної країни, результат тісного братнього співробітництва народів цих країн і взаємної інтернаціональної допомоги, насамперед безкорисливої допомоги Радянського Союзу.

З величезними успіхами прийшов до 50-річчя Великого Жовтня

Радянський Союз — перша в світі соціалістична держава, що перетворилася на одну з передових країн світу. Продукція його промисловості в 1966 р. порівняно з 1913 р. збільшилася в 66 раз. Підвищилась технічна озброєність і продуктивність сільського господарства. На основі зростання соціалістичного виробництва підвищився матеріальний добробут і значно зросла культура радянських людей. Радянський народ під керівництвом КПРС повністю і остаточно побудував соціалізм і зараз спрямовує свій розум і енергію на розв'язання нових великих завдань комуністичного будівництва, накреслених XXIII з'їздом Комуністичної партії Радянського Союзу. Досвід будівництва комуністичного суспільства в СРСР має особливе значення для міжнародного комуністичного руху.

Будуючи соціалізм і комунізм, країни соціалістичної співдружності виконують свій вищий, інтернаціональний обов'язок. «Інтернаціоналізм на ділі,— писав В. І. Ленін,— один і тільки один: самовіддана робота над розвитком революційного руху і революційної боротьби *в своїй країні, підтримка (пропагандою, співчуттям, матеріально) такої ж боротьби, такої ж лінії, і тільки її одної, в усіх без винятку країнах*»⁶.

Країни соціалізму — головна революційна сила сучасності, яка протистоїть імперіалізму в політичному, економічному і воєнному відношеннях і є надійною опорою боротьби народів за мир, національне визволення, демократію і соціалізм. Світова соціалістична система — оплот миру і прогресу на землі. Перемоги і досягнення країн соціалізму нерозривно пов'язані з формуванням та розвитком нового, соціалістичного типу міжнародних відносин, в основу яких покладено принципи рівноправності і національного суверенітету, всебічного взаємовигідного співробітництва та братерської взаємодопомоги.

Гарантією успішного розвитку світової соціалістичної системи, зростання її впливу на розвиток міжнародних подій є вірність марксизму-ленінізму, пролетарському інтернаціоналізму. Відступи від цього об'єктивно йдуть на користь імперіалістичним силам. Це насамперед стосується становища, яке склалося в КНР в результаті розкольніцької діяльності Мао Цзе-дуна і його групи. Відомо, що в перші роки народної революції в Китаї в результаті здійснення генеральної лінії компартії по будівництву соціалізму в країні було досягнуто значних успіхів. Але наприкінці 50-х років в керівництві КПК дедалі більше брали верх сили, які висунули свій особливий великодержавний авантюристичний курс у зовнішній і внутрішній політиці. Керівництво КПК розгорнуло боротьбу проти КПРС і Радянського Союзу, проти інших братніх партій і соціалістичних країн, намагається встановити свою гегемонію в комуністичному русі, нав'язати йому антиленінську лінію. Авантюристична політика цієї групи різко послабила позиції комуністичної партії Китаю, створила серйозну загрозу соціалістичним завоюванням китайського народу. Так звана «культурна революція» призвела до розгулу дрібнобуржуазної стихії, до дезорганізації економіки, зниження рівня життя трудящих мас. Великої шкоди економіці Китаю завдає згортання економічних зв'язків з соціалістичними країнами.

КПРС, інші братні марксистсько-ленінські партії сподіваються, що, незважаючи на всі труднощі, в Китайській Народній Республіці переможе велика справа соціалізму.

Важливу історичну місію — організацію боротьби проти імперіалізму в самій його цитаделі виконують 27 комуністичних і робітничих пар-

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 53.

тій країн розвинутого капіталізму. Вони працюють у важких умовах, на передньому краї класової боротьби світового пролетаріату проти монополій, проти імперіалістичної реакції, але вони мають глибокий вплив на все національне життя своїх країн. Серед компартій розвинених капіталістичних країн такі досвідчені і загартовані партії, як італійська, яка налічує в своїх рядах близько 1 600 тис. чоловік, французька — понад 425 тис. чоловік, фінська — близько 50 тис. та ін. У тих країнах, де компартії не заборонені, за них голосувало в 1964—1965 рр. майже 40 млн. чоловік. Комуністи використовують виборчі кампанії для широкої пропаганди своєї позиції з актуальних питань міжнародного і внутрішнього життя, для політичного виховання трудящих мас. Послідовно захищаючи класові інтереси трудящих, активно працюючи в профспілках, у русі прихильників миру, комуністи посилюють свій вплив, борються за встановлення співробітництва з представниками інших ідейно-політичних течій у робітничому русі і сприяють процесу активізації мас, поступовому переходу їх на позиції рішучої класової боротьби з імперіалістичними силами. Важливим показником цього є активізація соціальних битв у Франції, Італії, Японії, США, Бельгії, Англії та інших країнах, де пролетарі у наполегливій страйковій боротьбі обстоюють свої життєві інтереси. В Італії, наприклад, у 1966 р. в страйках брало участь понад 3 млн. трудящих. Особливо рішуче боролися робітники металургійної і машинобудівної промисловості. В Японії тільки в страйку 21 жовтня, спрямованому проти американської агресії у В'єтнамі, кількість учасників становила понад 1 860 тис. чоловік. За останнє десятиріччя число страйкарів збільшилося вдвоє і досягає тепер щорічно 55—57 млн.

Велику увагу комуністи країн розвинутого капіталізму приділяють єдності робітничого класу, створенню широкого союзу антимонополістичних сил для боротьби за демократію і соціальні перетворення. Позитивні наслідки для демократичних сил країни дає послідовний курс французьких комуністів на єдність дій з соціалістами та іншими лівими течіями. Комуністи Італії підтримують міцні контакти з Італійською соціалістичною партією пролетарської єдності. В єдиному блоці з лівими соціал-демократами в багатьох містах Фінляндії виступили на останніх виборах комуністи країни.

Комуністичні партії йдуть в авангарді боротьби робітничого класу капіталістичних країн за відвернення війни, проти колоніальної політики імперіалістів, на захист народів — жертв імперіалістичної агресії, насамперед трудящих В'єтнаму. Вони послідовно підтримують миролюбну зовнішню політику Радянського Союзу та інших соціалістичних країн, активно пропагують її.

Тяжка і відповідальна боротьба комуністів у тих капіталістичних країнах, де компартії діють у нелегальних умовах. Жорстоким переслідуванням піддаються комуністи Іспанії, Португалії, ФРН, Греції та ін. Але вони не припиняють боротьби за світлі ідеали пролетаріату. Заборонена ще 1956 р. компартія Німеччини розширила останнім часом свої ряди і посилила вплив на маси. Компартія Іспанії значно поповнила свої ряди і бореться за те, щоб стати масовою партією іспанських трудящих.

Складним є процес розвитку комуністичного руху в країнах, що визволилися від колоніальної залежності. Робітничий клас тут нечисленний, а селянство затиснуто в лещата злиднів і здебільшого перебуває під впливом релігії. Незважаючи на труднощі, складні специфічні умови роботи, велику різницю в рівнях економічного і соціального розвитку, комуністи зміцнюють і поповнюють свої ряди, посилюють бороть-

бу за створення широкого національного антиімперіалістичного фронту. В країнах, що розвиваються, налічується 47 компартій.

Немалих успіхів досягли комуністи країн Латинської Америки, які розробили і втілюють в життя конкретні програми боротьби своїх народів за незалежність від імперіалістів США, за демократизацію політичного і суспільного життя, за єдність робітничого класу і найширших громадських сил. Впливовими стали чилійська, уругвайська, аргентинська та інші компартії цього континенту. Активно відстоюють інтереси народу комуністи Індії, Іраку, Цейлону, Сирії та інших країн Азії.

Очолюючи боротьбу трудящих мас Азії, Африки і Латинської Америки за цілковиту ліквідацію колоніалізму, за радикальні економічні й соціальні перетворення, за перехід на шлях некапіталістичного розвитку, компартії цього загону вносять реальний і вагомий вклад у боротьбу проти імперіалізму.

Багаторічний досвід міжнародного комуністичного руху вчить, що все досягнуте в боротьбі за перемогу соціалізму і комунізму є результатом вірності марксистсько-ленінському вченню, єдності дій і думок компартій. Тому в сучасних умовах особливого значення набирає забезпечення єдності всіх комуністичних і робітничих партій, правильне поєднання ними національних та інтернаціональних завдань, згуртованість на основі принципів марксизму-ленінізму. Відхід від принципів пролетарського інтернаціоналізму, протиставлення інтересів окремих загонів і партій комуністичного руху загальній лінії боротьби неминуче веде до послаблення позицій комуністів перед класовим ворогом.

КПРС, переважна більшість братніх партій рішуче виступають за єдність своїх рядів на принципах марксизму-ленінізму. Важливими кроками на шляху згуртування всесвітньої армії комуністів були Московські наради представників комуністичних і робітничих партій 1957 і 1960 рр., Московська консультативна зустріч представників 19 комуністичних партій у березні 1965 р., Карловарська конференція комуністичних і робітничих партій європейських країн у квітні 1967 р. та інші форуми комуністів. КПРС разом з комуністичними і робітничими партіями Австрії, Аргентини, Болгарії, Бразилії, Англії, Угорщини, НДР, ФРН, Індії, Італії, Монголії, Польщі, Сирії, США, Фінляндії, Франції, Чехословаччини виступила за скликання в лютому 1968 р. Консультативної зустрічі для колективного обміну думками щодо підготовки нової міжнародної Наради комуністичних і робітничих партій.

Згуртування міжнародного комуністичного руху сприяє боротьбі народів за соціальне і національне визволення, за мир у всьому світі, за світле майбутнє.

Повідомлення

Ю. В. БАБКО

ІДЕОЛОГІЧНА РОБОТА КП(б)У В РОКИ ДРУГОЇ П'ЯТИРІЧКИ

Завдання соціалістичного будівництва, що стояли перед Комуністичною партією в роки другої п'ятирічки, вимагали дальшого вдосконалення ідеологічної роботи, підвищення її ефективності, охоплення нею широких мас трудящих.

В результаті успішного виконання першої п'ятирічки в країні в основному були ліквідовані експлуататорські класи, а отже відкрився широкий простір для більш рішучого наступу на пережитки капіталізму в свідомості людей, для розмаху комуністичного виховання мас. Виходячи з цього, XVII з'їзд ВКП(б) поставив перед партійними організаціями завдання — всемірно посилити ідеологічну роботу. В його резолюції було вказано, що основним політичним завданням другої п'ятирічки є подолання пережитків капіталізму в економіці і свідомості людей, перетворення трудящегося населення країни у свідомих і активних будівників безкласового соціалістичного суспільства¹.

В радянській історіографії ідеологічна робота КП(б)У в роки другої п'ятирічки досі ще недостатньо висвітлена. Певний доробок у вивчення цього питання внесено авторським колективом «Нарисів історії Комуністичної партії України»², авторами брошур, присвячених життю і діяльності видатних діячів ленінської партії: В. П. Затонського, С. В. Косіора, Г. І. Петровського, В. Я. Чубаря, М. О. Скрипника³. Корисну справу зробило видавництво «Молодь», опублікувавши збірник виступів керівників партії та уряду з питань комуністичного виховання молоді⁴. Значне місце питанням ідеологічної роботи відведено у брошурах, які висвітлюють роботу з'їздів КП(б)У⁵, у працях, присвячених розповсюдженню на Україні творів класиків марксизму-ленізму⁶.

Проте згадані факти не вичерпують можливостей і необхідності дальшого вивчення ідеологічної роботи КП(б)У в роки другої п'ятирічки.

Протягом 1933—1937 рр. Комуністична партія України виняткову увагу приділяла озброєнню трудящих ідейним багатством марксизму-

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. III, 1954, стор. 193.

² Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1964.

³ В. Морозов. Володимир Петрович Затонський. К., 1967; М. Погребінський. Станіслав Вікентійович Косіор. К., 1967; В. Більшай, В. Лапіна, М. Левкович, А. Харькова. Григорій Іванович Петровський, К., 1961; Т. Кольяк. Комуніст Влас Чубар, К., 1963; Ю. Бабко. Солдат партії, К., 1960.

⁴ У керівництві партії — сила комсомолу, К., 1965.

⁵ Ю. Бабко. Дванадцятий з'їзд КП(б)У, К., 1962; Ж. Ісаєнко. Тринадцятий з'їзд КП(б)У, 1964.

⁶ Й. А. Багмут, П. М. Шморгун. Видання Творів К. Маркса і Ф. Енгельса на Україні, Харків 1962; Й. А. Багмут, П. М. Шморгун. Твори В. І. Леніна на Україні, К., 1960.

ленінізму. З цією метою в широких масштабах здійснювалось видання Творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна. Велику популярність серед трудящих мало перше видання Творів К. Маркса і Ф. Енгельса російською мовою, розпочате 1928 р. в Москві, а також окремі праці й тематичні збірники, що виходили в РРФСР. Твори К. Маркса і Ф. Енгельса на Україні видавалися як російською, так і українською мовою. В роки другої п'ятирічки в республіці вийшли масовим тиражем українською мовою праці К. Маркса «Наймана праця і капітал» (1934 р.), «До критики політичної економії» (1935 р.), «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» (1937 р.); Ф. Енгельса «Карл Маркс» (1933 р.), «Людвіг Фейєрбах і кінець німецької класичної філософії» (1937 р.); «Маніфест Комуністичної партії» (1935 р.) К. Маркса і Ф. Енгельса та багато інших⁷. Всього за роки п'ятирічки в республіці було видано 454 тис. примірників творів К. Маркса і Ф. Енгельса, з них 424 тис. українською мовою.

Могутньою зброєю в справі комуністичного виховання має є ленінська літературна спадщина. Невичерпною скарбницею геніальних ленінських ідей стало перше, друге і третє видання Творів В. І. Леніна, здійснені російською мовою в Москві протягом 1920—1932 рр. і широко розповсюджені на Україні.

У 1926 р. за рішенням ЦК КП(б)У вперше почало здійснюватись видання творів В. І. Леніна українською мовою в перекладі з другого російського видання. Цю роботу очолила Комісія ЦК КП(б)У на чолі з видатним діячем Комуністичної партії і Радянської держави, головним редактором українського перекладу М. О. Скрипником. Перший том ленінських праць вийшов у 1928 р. В наступні роки було видано ще сімнадцять томів.

У процесі цієї роботи Комісії ЦК КП(б)У довелося зустрітися з рядом серйозних труднощів, пов'язаних з недоліками і помилками тогочасних словників та «Українського правопису» 1928 р., в яких цілий ряд спільних для української і російської мови слів штучно замінено надуманими. В розділі «Правопис чорних слів» рекомендувалось у словах іншомовного походження літеру «h» перекладати літерою «Г», а літеру «Q» літерою «Г» (г проривне). Таким чином, в українському алфавіті з'явилась нова літера. Одночасно було введено в ряді випадків написання в словах іншомовного походження м'якого «Л» (аероплян, заля, кляс, парламент, плятформа, бльокада, льозунг). Дифтонг «іа» рекомендувалось передавати «ія»: соціалізм, матеріальний, діялектика⁸. В кінці правопису було додано російсько-український словник елементарної граматичної термінології. В ньому, наприклад, слово «алфавіт» перекладалось словом «альфавет», «безымянный» — «безпідметовий», «фонетика» — «звучня» і ін.⁹.

Все це завдавало шкоди розвитку української культури, штучно відривало літературну українську мову від мови трудящих мас, від мови братнього російського народу. Помилки, властиві словникам і «Українському правопису», були перенесені і в переклад творів класиків марксизму-ленінізму, що не могло не утруднити їх розуміння. Наприклад, російське слово «митинг» перекладалось як «віче», «экстренный» — «наглий», «лакей» — «лакуза»¹⁰. В ряді випадків замість українських слів вживалися малопоширені слова іншомовного походження:

⁷ Й. А. Багмут, П. М. Шморгул. Видання Творів К. Маркса і Ф. Енгельса на Україні, стор. 48—71.

⁸ Український правопис, Харків, 1929, стор. 62—66.

⁹ Там же, стор. 92.

¹⁰ В. І. Ленін, Твори, т. X, стор. 194; т. VIII, стор. 145; т. X, стор. 159.

«мнение» — «опінія»¹¹, «терпимость» — «толерантність». Одночасно використовувались архаїзми і діалектизми. Наприклад, «ребячество» перекладалося як «дитвацтво», «сугубо» — «подвійно», «рекрутский набор» — «бранка», «избиратель» — «правоборець»¹².

На початку 1933 р. з огляду на наявність серйозних помилок у перекладі на українську мову Творів В. І. Леніна було вирішено тимчасово припинити переклад ленінських праць. Серйозну увагу проблемам мовознавства, зокрема зв'язаним з правописом, приділила нарада з питань національної політики партії, скликана у квітні 1933 р.¹³. Розпочала роботу комісія по усуненню недоліків в українському правописі. Було переглянуто термінологічні словники, вилучено з них надумані терміни, проведено уніфікацію науково-технічної термінології, ліквідувалися штучні граматичні форми.

Всі ці заходи дали змогу у вересні 1933 р. підготувати новий «Український правопис». Порівняно з попереднім з нього було вилучено правила про вживання пом'якшеного «Л» у словах іншомовного походження, архаїзми, паралелізми, діалектизми, залишено одну літеру «Г» і т. д.

Водночас йшла інтенсивна підготовка до перекладу на українську мову третього російського видання Творів В. І. Леніна. У липні 1933 р. Політбюро ЦК КП(б)У для редагування перекладу і підготовки до друку Творів В. І. Леніна призначив комісію у складі В. П. Затонського, І. Ю. Кулика, М. М. Попова, М. О. Скрипника, О. Г. Шліхтера та ін. Була створена мовна комісія, яка контролювала роботу перекладачів і літераторів. У процесі роботи над перекладом ленінських праць, на Україні виник великий загін кваліфікованих перекладачів і редакторів творів класиків марксизму-ленізму. З ініціативи мовної комісії у січні 1934 р. при Всеукраїнському інституті журналістики були створені спеціальні курси по підготовці редакторів і перекладачів з контингентом слухачів 30 чоловік.

Видання Творів В. І. Леніна українською мовою в перекладі з третього російського видання було здійснене протягом 1935—1936 рр. і стало великою подією в ідейному житті партійної організації. Трудящі республіки дістали можливість вивчати безсмертну ідейну спадщину В. І. Леніна рідною мовою.

В 1935 р. було видано двотомник, а протягом 1935—1936 рр. — шеститомник ленінських праць¹⁴. Могутньою зброєю в боротьбі за здійснення ленінської національної політики став збірник ленінських праць про Україну, опублікований 1936 р.¹⁵. Загалом за роки другої п'ятирічки в республіці видано 3992 тис. примірників ленінських праць, з них 3805 тис. українською мовою¹⁶. Безсмертні праці К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Леніна, видання яких на Україні широко розгорнулося в роки другої п'ятирічки, були дійовою підоймою в справі комуністичного виховання трудящих.

Важливою частиною ідеологічної роботи є партійна освіта. 1920 р. у промові на Всеросійській нараді політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти В. І. Ленін вказував, що з розгортанням соціалістичного будівництва роль і значення пропаганди і агітації зро-

¹¹ В. І. Ленін. Твори, т. XI, стор. 71.

¹² В. І. Ленін. Твори, т. XXV, стор. 173; т. X, стор. 193.

¹³ «Комуніст», 29 квітня 1933 р.

¹⁴ В. І. Ленін. Вибрані твори. В 2-х т., К., 1935; В. І. Ленін. Вибрані твори. В 6-ти т., Х.—К., 1935—1936.

¹⁵ В. І. Ленін. Статті і промови про Україну. Збірник, К., 1936.

¹⁶ Культурне будівництво Української РСР. Статистичний довідник, К., 1940, стор. 70.

статиме: «Як тільки війна нам дасть можливість звільнити центр ваги від боротьби з буржуазією, від боротьби з Врангелем, з білогвардійцями, ми звернемося до політики економіки. І ось тут буде відігравати чимраз зростаючу, величезну роль агітація і пропаганда»¹⁷.

Величезні завдання, що стояли перед країною в роки другої п'ятирічки, вимагали піднесення рівня партійної освіти на вищій щабель. Цього вимагало і швидке кількісне зростання лав партії. Необхідно було озброїти молодих комуністів теорією марксизму-ленінізму, виховувати їх на славних революційних традиціях, а проте система політосвіти ще недостатньо охоплювала комуністів навчанням, не було стабільних навчальних планів і програм, існувала сезонність у партійному навчанні.

Після реорганізації мережі партійної освіти в 1933 р. вона складалась з трьох ланок: нижчої (кандидатські школи, початкові школи політграмоти, стаціонарні міжколгоспні школи), середньої (вечірні радянсько-партійні школи, предметні гуртки з ленінізму, історії ВКП(б) і КП(б)У, політекономії, діалектичного та історичного матеріалізму) і вищої (вечірні комуністичні університети, марксистсько-ленінські семінари з окремих проблем теорії марксизму-ленінізму, гуртки по вивченню окремих праць К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Леніна). Середня і вища ланки одночасно готували кадри для партійної роботи.

З ініціативи місцевих партійних організацій в ці роки виникли різноманітні форми партійної освіти партійного активу: збори і зльоти з найважливіших проблем марксизму-ленінізму, історії і політики партії, читання теоретичних лекцій. Останні набрали широкого розмаху після створення в кінці 1933 р.— на початку 1934 р. при відділах культури і пропаганди ленінізму ЦК КП(б)У і обкомів партії лекторських груп. У ряді організацій практикувалося проведення теоретичних вечорів заводського активу, одноденних курсів, тематичних гуртків, гуртків по вивченню Програми і Статуту ВКП(б), теоретичних одноденок.

Підготовка теоретично освічених партійних працівників здійснювалась і в стаціонарних навчальних закладах. Провідне місце серед них займав Інститут Червоної Професури при ВУЦВК, де в 1933 р. навчався 451 аспірант. В кінці 1932 — на початку 1933 рр. в усіх областях республіки почали діяти Вищі сільськогосподарські комуністичні школи, а в Харкові на базі Комуністичного університету ім. Артема була створена Всеукраїнська вища сільськогосподарська комуністична школа¹⁸.

Для підготовки керівних кадрів працівників райкомів і парткомів, редакцій районних газет відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1933 р. «Про радпартшколи і курси марксизму-ленінізму»¹⁹ з січня 1934 р. в Харкові, Дніпропетровську, Одесі, Києві і Донецьку почали діяти однорічні курси марксизму-ленінізму. В Харкові такі курси відкрилися при ЦК КП(б)У. Лише в 1936 р. обласні курси марксизму-ленінізму закінчило 420 чоловік.

Велику роль відіграло заочне партійне навчання. Центром його став Всеукраїнський заочний інститут масового навчання партактиву ЦК КП(б)У, створений 1931 р. на базі заочної радпартшколи. В 1935/1936 навчальному році при Інституті працювали шестимісячні курси колгоспного активу, річні популярні курси з історії ВКП(б) підвищеного типу, річні курси з політекономії і ленінізму. Протягом 1934—1936 рр. інститут закінчило 21 218 чоловік.

Партійні організації республіки велику увагу приділяли добору,

¹⁷ В. І. Лепін. Твори, т. 31, стор. 331.

¹⁸ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 427, арк. 346.

¹⁹ Справочник партийного работника. Вып. восьмой, М., 1934, стор. 333—335.

навчанню і вихованню кадрів пропагандистів. «Пропагандист, говорив С. В. Косіор на партійному активі Києва в грудні 1935 р.,— це душа всієї справи пропаганди, душа гуртка або школи, якою він керує. Пропагандист — це людина, яка повинна знайти хід, як говориться, в «душу» кожного слухача своєї школи, він повинен зуміти підібрати ключик, з допомогою якого зуміє цю «душу» свого слухача відкрити, викликати в нього інтерес до навчання, до читання, до дальшої розумової роботи над собою»²⁰.

Для підвищення кваліфікації пропагандистів організовувались постійно діючі семінари, школи і курси, диференційовані за формами партійної освіти, де вони діставали необхідну теоретичну і методичну допомогу. Велику допомогу партійним організаціям у роботі з кадрами пропагандистів подавали пропагандистські групи ЦК КП(б)У, організовані в 1931—1932 рр. Робота шкіл, курсів і семінарів систематично контролювалася і спрямовувалася партійними організаціями. Про це свідчать численні рішення партійних організацій, зокрема Луганського міськкому партії від 3 квітня 1936 р. «Про семінар пропагандистів на заводі ім. Жовтневої революції», Київського обкому партії від 5 травня 1935 р. «Про підготовку і перепідготовку пропагандистських кадрів», ЦК КП(б) України від 9 січня 1936 р. «Про стан курсів пропагандистів у Кам'янець-Подільській, Шепетівській та Проскурівській округах Вінницької області»²¹. В них особлива увага зверталась на підвищення якості навчального процесу на курсах пропагандистів, рекомендувалося виділити для них досвідчених викладачів, краще забезпечити курсантів літературою і навчальними посібниками.

Протягом 1933—1937 рр. республіканська партійна організація підготувала великий загін кваліфікованих пропагандистів. Якщо в 1933 р. їх налічувалось 13500, то в 1936 р.— 21 306 чоловік.

Підвищувати теоретичний рівень пропагандистів, пропагувати серед трудящих теорію марксизму-ленінізму допомагали заводські, районні та міські кабінети партійної освіти. Вони організовували консультації, добирали необхідну літературу, підтримували постійний зв'язок з Будинком партроботи ЦК КП(б)У, де розроблялись навчальні плани і програми для мережі партійної освіти, методичні посібники. В 1935 р. в Одесі працювали республіканські тримісячні курси підготовки завідуючих партійними кабінетами з контингентом слухачів 75 чоловік²². Наприкінці березня 1936 р. завідуючі партійними кабінетами обмінялися досвідом роботи, прослухали ряд доповідей з історії ВКП(б) і КП(б)У на нараді, організованій ЦК КП(б)У.

Постанова ЦК КП(б)У «Про роботу партійних кабінетів» (травень 1936 р.), визначила основні їх завдання: допомога партійним організаціям у підвищенні рівня і якості пропаганди і агітації, пропагандистам, агітаторам, доповідачам — у проведенні партійно-політичної роботи, а також слухачам партійних гуртків і шкіл — у вивченні політики та історії партії²³.

Кабінети подавали велику допомогу як пропагандистам, так і тим, хто вивчав марксистсько-ленінську теорію. Так, кабінет шахти «Червоний Профінтерн» щодня відвідувало близько ста комуністів. Тут організовувалось читання лекцій, консультації. Тричі на місяць відбувалися семінари пропагандистів, агітаторів, парторгів і тих, що співчували. До кожного семінару підбиралась відповідна література, ілюстративний і

²⁰ Про партійну роботу, Харків, 1936, стор. 231.

²¹ «Комуніст», 10 січня 1936 р.

²² ПА ІІП ЦК КП України, ф. І, оп. 146, од. зб. 171, арк. 34.

²³ «За більшовицьку пропаганду та агітацію», № 4, травень 1936 р.

довідковий матеріал, художні твори. В кабінеті проводилися показові заняття пропагандистів з наступним розглядом на семінарах, виступали з спогадами активні учасники боротьби за владу Рад. Кабінет мав добре обладнану бібліотеку з великим книжковим фондом²⁴.

В роки другої п'ятирічки кількість партійних кабінетів значно збільшилась. Якщо в 1934 р. їх діяло 535, то в 1937 р. 763²⁵.

Говорячи про певні успіхи в пропагандистській роботі, слід вказати і на недоліки. Вони полягали насамперед у тому, що деякі партійні організації зосередивши основну увагу на розв'язанні господарських проблем, пропаганду та агітацію відсували на другий план. Внаслідок гонитви за формальним стопроцентним охопленням навчанням комуністів подекуди механічно підходили до комплектування гуртків і шкіл, не врахували загальноосвітню підготовку слухачів. Серйозним недоліком залишалась сезонність у партійному навчанні.

У зв'язку з цим у травні 1935 р. Центральний Комітет ухвалив постанову «Про реорганізацію культпропу ЦК ВКП(б)», відповідно до якої замість культпропу в апараті ЦК ВКП(б) створювалось п'ять відділів: партійної пропаганди і агітації, преси і видавництв, шкіл, культурно-освітньої роботи, науки, науково-технічних винаходів і відкриттів. Дещо пізніше така реорганізація відбулася і в апараті ЦК КП(б)У. В обкомах і міськкомах партії діяли відділи партійної пропаганди і агітації. У червні 1935 р. постановою «Про пропагандистську роботу в найближчий час» ЦК ВКП(б) запропонував партійним організаціям покінчити з сезонністю в ідейно-виховній роботі, систематично організовувати перевірку якості знань слухачів.

ЦК ВКП(б) звернув увагу на необхідність ґрунтовнішого вивчення історії партії і особливо «глибокого засвоєння найважливіших етапів післяжовтневого періоду» на основі вивчення рішень з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, творів В. І. Леніна²⁶.

Рішення ЦК ВКП(б) широко обговорювались у партійних організаціях України. Внаслідок проведених заходів партійні комітети стали більш систематично займатися ідейно-політичним вихованням трудящих, регулярно заслуховувати звіти партійних організацій про керівництво мережею партійної освіти і звіти окремих комуністів. Протягом 1935 і першої половини 1936 рр. були в основному переукомплектовані політосвітні гуртки і школи з урахуванням загальноосвітнього і політичного рівня слухачів.

Серйозна увага приділялася створенню додаткових гуртків по вивченню історії партії. З жовтня 1935 р. по січень 1937 р. їх кількість зросла на 2016²⁷. В січні 1937 р. з 14 345 гуртків системи політичної освіти республіки в 12 329 вивчалась історія партії. Загалом на кінець 1936 р. історію партії вивчало 60% слухачів мережі партійної освіти²⁸.

Постійне піклування партійних організацій про марксистсько-ленінське виховання комуністів і безпартійних сприяло охопленню політнавчанням великої армії трудящих. Основну масу слухачів становили комуністи. В січні 1937 р. в мережі партійної освіти республіки навчалось 83,6% членів і кандидатів партії²⁹.

Проте ще недостатня увага приділялася самостійному вивченню історії і теорії партії. Випускалося з поля зору марксистсько-ленінське виховання творчої радянської інтелігенції. Чимало комуністів з ро-

²⁴ «За більшовицьку пропаганду та агітацію» № 1, квітень 1936 р.

²⁵ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 489, арк. 139;

²⁶ Пропаганда і агітація в рішеннях і документах ВКП(б), К., 1947, стор. 319.

²⁷ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 489, арк. 130.

²⁸ Там же, оп. 1, од. зб. 2752, арк. 137.

²⁹ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 489, арк. 129.

ку в рік навчалося в одному й тому самому гуртку або школі, не переходячи до вищих форм партійного навчання. Певною перешкодою була недостатня матеріальна база.

Мали місце недоліки і в ідейно-теоретичному рівні викладання, зокрема штучно створений розрив між марксизмом і ленінізмом, що знайшло свій вияв у введенні в навчальні плани ленінізму як самостійного предмета. Так само хибним було існування самостійного курсу з національного питання — частини загального питання боротьби трудящих проти соціального гніту. Підручники та посібники з історії партії також потребували дальшого вдосконалення³⁰. В них недостатньо пов'язувались історія партії з історією країни, вони не давали чіткої періодизації історії ВКП(б).

Велику допомогу партійним організаціям республіки в налагодженні ідеологічної роботи подавала партійна преса. Питання роботи газет і журналів, постійно перебували в центрі уваги ЦК КП(б)У і партійних організацій. Вони регулярно заслуховували звіти про роботу редколегій газет і журналів, спрямовували їх діяльність, сприяли зміцненню їх апарату кадрами.

Газети й журнали постійно публікували на своїх сторінках найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду, вміщували матеріали на допомогу вивчаючим марксистсько-ленінську теорію, висвітлювали позитивний досвід.

В роки другої п'ятирічки Комуністична партія України приділяла велику увагу закладам ідеологічного фронту. Інститут історії партії і Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У та його місцеві філіали, Інститут Червоної Професури, Друге (соціально-економічне) відділення Всеукраїнської Академії наук (ВУАН) і Всеукраїнська Асоціація марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН) ще не завжди справлялися з поставленими перед ними завданнями. Протягом багатьох років співробітники соціально-економічного відділення ВУАН не розробили жодного питання з важливих проблем соціалістичного будівництва. В плані відділення на 1933 р. було зареєстровано 360 тем, більшість з яких були другорядного характеру. У роботі істориків ВУМЛІН відчувався тягар буржуазно-націоналістичної концепції, побудованої на ідеї безкласовості, безбуржуазності української нації.

Подібні помилки в роботі ідеологічних установ не могли не привернути увагу ЦК КП(б)У. З його ініціативи у січні 1934 р. відбулась наукова сесія ВУАН, присвячена завданням науки в боротьбі за побудову соціалізму. На ній розгорнулася принципіальна критика помилок та недоліків, накреслено шляхи поліпшення роботи. У своєму виступі член Політбюро ЦК КП(б)У В. П. Затонський закликав учених віддати всі сили справі побудови соціалістичного суспільства. У відповідь на цей заклик учені у зверненні до всіх наукових працівників України писали: «Всеукраїнська Академія Наук бере на себе найпочесніший і найвідповідальніший обов'язок — усі сили, всю енергію, всі знання віддати справі соціалізму»³¹.

Багато уваги ЦК КП(б)У приділив перебудові роботи ВУАМЛІН. У листопаді 1933 р. постановою «Про наукових працівників ВУАМЛІН» Центральний Комітет рекомендував президентові Асоціації О. Г. Шліхтеру «встановити таку систему в роботі науково-дослідних ін-

³⁰ Ем. Ярославський. Краткие очерки по истории ВКП(б), ч. I, М.—Л., 1927; ч. II, М.—Л., 1928; М. Волін, Історія КП(б)У в стислому нарисі, Харків, 1932, Н. Н. Попов. Очерк истории ВКП(б), М., 1933; Н. Н. Попов. Очерки истории КП(б)У, Харків, 1928.

³¹ В. П. Затонський. Національно — культурне будівництво і боротьба проти націоналізму, К., 1934, стор. 59.

ститутів, яка б забезпечила організацію тематики, тверде планування роботи, систематичну перевірку роботи кожного наукового співробітника»³². На партійних зборах, що відбулись в інститутах, комуністи піддали гострій критиці буржуазно-націоналістичні концепції та їх носіїв, показали корені помилок і накреслили шляхи до перебудови роботи. Вироблені плани передбачали розробку важливих проблем соціалістичного будівництва і класової боротьби пролетаріату³³.

ЦК КП(б)У зміцнив ВУАМЛІН новим загоном наукових співробітників. Одночасно до роботи інститутів і комісій були залучені видатні діячі партії та уряду, працівники літератури і мистецтва: В. П. Затонський, П. П. Любченко, М. М. Попов, Й. Е. Якір, М. М. Кіллерог, І. Ю. Кулик, А. А. Хвиля, І. К. Микитенко, М. П. Аме-лін, Г. Д. Хаханьян та ін.

Вжиті заходи сприяли поліпшенню роботи Асоціації. Про це свідчила наукова сесія, проведена в червні 1934 р. науковими працівниками Асоціації на Харківському тракторному заводі. Її учасники заслухали доповіді «Ленінський етап в історичній науці», «Зміцнення диктатури пролетаріату в світлі рішень XVII з'їзду партії» та ін., де було висунуто цікаві положення з ряду проблем марксистсько-ленінської науки. З позитивною оцінкою перебудови роботи Асоціації виступив на сесії секретар ЦК КП(б)У М. М. Попов.

В роки другої п'ятирічки ЦК КП України багато уваги приділяв роботі творчих організацій. Комуністична партія дбайливо підтримувала в літературі все здорове і передове, очолювала боротьбу проти сил, ворожих соціалістичному мистецтву. 23 квітня 1932 р. ЦК ВКП(б) прийняв рішення «Про перебудову літературно-художніх організацій», в якому було накреслено шляхи організаційної перебудови існуючих творчих письменницьких організацій. В ньому рекомендувалося «об'єднати всіх письменників, що підтримують платформу радянської влади і прагнуть брати участь в соціалістичному будівництві, в єдину спілку радянських письменників з комуністичною фракцією в ній»³⁴.

Для української радянської літератури ця постанова відкривала небачені можливості для дальшого ідейного і художнього зростання. Її схвально зустріли пролетарські письменники. Про це свідчать рішення ліквідаційних зборів таких письменницьких організацій, як «Всеукраїнська спілка пролетарських письменників» (ВУСПП), «Молодняк», «Забой». 7 травня 1934 р. збори ВУСПП прийняли резолюцію, в якій вітали постанову ЦК ВКП(б) і закликали художників слова Радянської України взятися за створення Спілки письменників³⁵. «23 квітня 1932 року — історична дата не тільки в літературі, а й у громадському житті. Не тільки в громадському, а й в особистому житті кожного письменника, — писав М. Т. Рильський. Це він, той квітень торішній, допоміг мені восени здати збірку «Знак терезів», таку далеку від збірок попередніх... Він стелиє перед мною дорогу, де на верстових стовпах написано: дорога в сонячну країну комуністичного суспільства»³⁶.

Для підготовки з'їзду письменників і керівництва поточною роботою письменників 25 травня 1932 р. було створено на чолі з І. Ю. Куликом Оргкомітет Спілки радянських письменників України, який об'єднав більшість письменників, консолідував партійні сили колиш-

³² ПА ІІ П ЦК КП України, ф. 1, оп. 146, од. зб. 188, арк. 29.

³³ «Більшовик України», 1934, № 3, стор. 188.

³⁴ Пропаганда і агітація в рішеннях і документах ВКП(б), стор. 283–284.

³⁵ «Вісті», ІІ травня 1932 р.

³⁶ Історія української літератури, т. II, К., 1957, стор. 186.

ніх літорганізацій на боротьбу за створення соціалістичної змістом і національної за формою української радянської літератури.

Цьому значною мірою сприяли збори обласних, міських і районних партактивів, літературні наради, диспути, читальні конференції, що відбувалися з ініціативи партійних організацій. Відбулися республіканські і обласні творчі дискусії з питань прози, драматургії, поезії, сатири, гумору, критики, мовознавства та ін.

Одночасно зміцнювалися зв'язки українських письменників з письменниками інших республік. Чималу роль у цьому відіграла Комісія Всесоюзного оргкомітету по вивченню української радянської літератури. З її ініціативи в Комуністичній академії у Москві було проведено вечір української радянської літератури. Виходили перекладені на російську мову твори І. К. Микитенка, І. У. Кириленка, О. І. Копиленка, А. В. Головка та інших письменників України. Паралельно перекладалися і видавалися українською мовою твори письменників РРФСР.

Організаційна і творча перебудова української радянської літератури завершилася на I Всеукраїнському з'їзді радянських письменників (червень 1934 р.) в Харкові. На з'їзді було обрано Правління спілки, головою якої став І. Ю. Кулик. З'їзд оформив створення Всеукраїнської Спілки радянських письменників, що об'єднувала в своїх рядах понад 300 чоловік. Учасники з'їзду звернулись з палким закликом до творчих працівників: «Закликаємо вас бути гідними синами своєї Батьківщини, ми закликаємо вас подесятирити сили в творчій роботі, ми закликаємо вас бути справжніми бійцями за нове безкласове людство, справжніми будівниками соціалізму»³⁷.

Роки другої п'ятирічки стали для українських письменників роками великого творчого піднесення. Широко відомі поетичні збірники цього періоду: «Партія веде» П. Г. Тичини, «П'ять поезій» М. П. Бажана, «Знак терезів» М. Т. Рильського, «Змужніла молодість» І. Ю. Кулика, «Лірика бою» П. М. Усенка. Соціалістичні перетворення в житті країни відбилися в романах: І. К. Микитенка «Ранок», І. У. Кириленка «Аванпости», Г. Д. Епіка «Петро Ромен» та ін. Широко відомими стали п'єси українських драматургів: «Загибель ескадри» О. Є. Корнійчука, «Майстри часу» І. А. Кочерги, «Дівчата нашої країни» та «Бастілія божої матері» І. К. Микитенка.

Література Радянської України стала могутнім провідником комуністичних ідей, вона відігравала важливу роль у формуванні свідомості будівників соціалізму.

Отже, ідеологічна робота в роки другої п'ятирічки займала важливе місце в багатогранній діяльності Комуністичної партії України. Вона була спрямована на зживання пережитків капіталізму в свідомості мас, на їх комуністичне виховання, піднесення культурного рівня трудящих, вона формувала високі моральні якості людини соціалістичного суспільства, піднімала трудящих на нові трудові звершення.

³⁷ «Літературна газета», 20 серпня 1934 р.

А. Ф. ТРУБАЙЧУК

ОПИТУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ І ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ В АНГЛІЇ

Протягом післявоєнних років опитування громадської думки посіло одне з провідних місць у буржуазній соціології багатьох капіталістичних країн. Соціологічна наука на Заході виконує цілком визначене замовлення правлячих кіл. Сьогодні в капіталістичних країнах йдеться про використання соціологічних матеріалів у практичних цілях, для розробки і обґрунтування реакційної політичної лінії.

Яскравим свідченням подібного використання соціолого-статистичних досліджень може служити стаття, опублікована в газеті «Таймс». Автор її, викладач Манчестерського університету Річард Роуз, посилячись на результати вибіркового опитування, проведеного Національним інститутом громадської думки, відверто протягує ідею стирання класових суперечностей у Великобританії. Жонґлюючи цифрами, Роуз доводить, що лише 44% опитаних робітників відносять себе до категорії робітничого класу, 30% кваліфікованих робітників і 21% напівкваліфікованих та некваліфікованих до «середнього класу» (дрібнобуржуазної інтелігенції та дрібних власників). Тимчасом 20% представників «середнього класу» і навіть 10% найбільш високооплачуваних категорій службовців, які за своїм місцем у суспільстві наближаються до власників фірм та підприємців, вважають себе «представниками робітничого класу»¹.

Тенденція цього дослідження ясна: пропаганда теорії стирання класових суперечностей і «народного» капіталізму. Автор статті твердить, що більшість опитаних не знає, за яким принципом слід визначати свою класову приналежність. Насправді ж усі ці завуальовані об'єктивістським туманом тлумачення потрібні насамперед для того, щоб притупити класову свідомість трудящих і відволікти їх від класової боротьби.

Щоправда, чимало буржуазних соціологів, у тому числі й англійських, вдаються до більш вірогідної соціальної статистики. В Англії найсоліднішими центрами вивчення громадської думки можна вважати «Нешенл опініон полл» (Національний інститут громадської думки) та «Геллап полл» (Інститут громадської думки Геллапа). Вони проводять дослідження насамперед з метою прогнозування результатів загальних виборів і аналізують настрої виборців, застосовуючи, як правило, анонімне анкетування. При цьому робиться й соціолого-статистичний аналіз результатів виборів до місцевих органів.

Напередодні виборів 1956 р. за даними Національного інституту громадської думки консерватори мали здобути 51% голосів, а за даними Інституту Геллапа — 50%. На виборах за консерваторів голосувало 49,7% виборців. Прогнози щодо лейбористів були, відповідно, — 47,5%, 47,3%¹, а результати — 46,4% голосів². Відносна точність прогнозування пояснюється насамперед вдосконаленням засобів і методів

¹ Richard Rose. Cross — Currents in Class Politics.— «Times», 12 жовтня 1965 р.

² A. J. Allen. The English Voter, London, 1964, стор. 11, 233. (Зведені таблиці результатів парламентських виборів в Англії та передбачень).

обробки анкет, зокрема за допомогою машинно-лічильних станцій і центрів. Це дозволило значно розширити географію соціологічних досліджень.

Ще точнішими були прогнози в 1959 р. Аналіз опитувань, а також розподілу голосів на виборах до місцевих органів самоуправління давав підставу передбачати перемогу консерваторів з більшістю в 48,5—49% голосів (результат — 48,8%). Під час опитувань лейбористи дістали, відповідно, — 46,5—44,4% голосів (на виборах — 44,6%)³. Усі соціологічні дослідження 1951—1962 рр. показали, що значна частина англійських виборців, принаймні тих, що беруть участь у голосуванні, висловлювалася за консервативну партію, надаючи їй перевагу в 10—15% голосів. Після виборів 1959 р. консерватори переважали свою опозицію в палаті громад кількістю в 100 голосів.

Причини цього криються насамперед у тому, що в цей період у британській промисловості було досягнуто більш-менш сталого рівня виробництва. Це підвищувало політичні акції правлячої партії консерваторів. Лейбористська партія тимчасом зазнавала гострої політичної кризи, що не могла не позначитися на настроях її прихильників. Проте вже на початку 1962 р. в громадській думці Англії намітилось деяке зрушення вліво. Політика заморожування заробітної плати, впроваджена консервативним міністром фінансів Селвіном Ллойдом у 1961 р., завдала дошкульного удару по життєвому рівню англійських трудящих. Вона викликала застій у виробництві й спричинилася до зростання масового безробіття. В 1962 р. середньомісячне число безробітних в Англії досягало 450 тис. чоловік, а на кінець року їх було 900 тис.⁴

Політичні акції консервативної партії впали*. Якщо в 1961 р. на користь консерваторів висловлювався 41% опитованих англійських виборців, то в 1963 р. — лише 27%. Лейбористи тимчасом поліпшили свої шанси на 10%, але навіть на кінець 1963 р. число їх прихильників не перевищувало рівня 1945—1946 рр. До речі, англійський соціолог Аллен пояснює успіх лейбористів у той період зростанням міжнародного авторитету Радянського Союзу після перемоги над німецьким фашизмом⁵. Ця перемога наочно довела перевагу соціалістичної системи господарства над капіталістичною, і англійські робітники віддали свої голоси лейбористам, які вміло жонгливали лозунгами про націоналізацію промисловості та програмою «демократичного соціалізму».

Проте політика як лейбористів, так і консерваторів не виправдала надії англійських трудящих і це позначилося на активності англійських виборців. У післявоєнний період від голосування в Англії щороку утримувалося, приблизно, 4—8 млн. виборців** (24—36% від загальної кількості виборців). Найбільш помітна байдужість щодо політики правлячих партій серед молоді. За свідченням англійських соціологів Філіпа Абрамса та Алана Літтла, 90% молодих людей віком від 15 до 24 років (близько 6,5 млн. чоловік) «вважають політику безглуздою справою»; у політичних кампаніях, що проводяться в країні,

³ A. J. Allen. Назв. праця, стор. 11, 233.

⁴ «Мировая экономика и международные отношения», 1964, № 8, Приложение, стор. 97.

* Про стан політичних акцій партій напередодні парламентських виборів у Англії 1964 р. див.: А. Ф. Трубайчук. Лейбористи напередодні парламентських виборів 1964 р. в Англії. — «УІЖ», 1967, № 1.

⁵ A. J. Allen. Назв. праця, стор. 25.

** Підрахунки зроблені автором на основі даних, опублікованих в англійських газетах.

беруть участь лише 1,5%⁶ англійської молоді. Тимчасом небажання значної кількості англійських виборців, зокрема молоді, брати участь у політичних кампаніях основних партій країни, у їхній боротьбі за владу не можна вважати суцільною політичною пасивністю англійських трудящих. Досить згадати багатотисячні демонстрації англійської молоді на захист прав студентів, грандіозні політичні демонстрації на підтримку героїчного в'єтнамського народу, щоб спростувати ці твердження буржуазних соціологів.

Як показали опитування громадської думки, а також результати додаткових виборів, престиж лейбористської партії наприкінці 1964 р.— на початку 1965 р. був досить невисокий. Після перемоги лейбористів у виборах (з досить незначною більшістю голосів) віра в них не тільки не зросла, а навпаки — ще більше впала.

Розуміючи, що таке становище може призвести до поразки, уряд Вільсона з метою завоювання виборців вирішив ужити ряд заходів. Протягом усього 1965 р. та зими 1966 р. лейбористський уряд, вичікуючи сприятливих для себе змін у громадській думці, відкладав позачергові парламентські вибори.

Заходи, вжиті лейбористами,— деяке врегулювання заробітної плати, поліпшення пенсійного забезпечення та допомоги безробітним дещо змінили на краще ставлення виборців до лейбористської партії. Але головним фактором, що сприяв підвищенню акцій лейбористів, було падіння престижу консервативної партії. Під час опитувань громадської думки з метою з'ясування кандидатури можливого прем'єр-міністра Англії за лідера консерваторів Хіта висловилося лише 12% виборців. Тодішній лідер лібералів Грімонд одержав 19% а лідер лейбористів Гарольд Вільсон — 40% голосів опитуваних⁷.

На початку 1966 р., за результатами досліджень громадської думки, лейбористи випереджали консерваторів на 11—12%⁸. Результати щотижневих опитувань показували, що на початок березня за лейбористів висловилося 38% опитаних, за консерваторів — 30%, за лібералів — 3%, 3% опитаних відмовилися брати участь у голосуванні, 24% ще не вирішили, за кого голосуватимуть⁹. Останній показник заслугує на особливу увагу.

Аналіз результатів виборів у післявоєнні роки свідчить, що переважна більшість англійських виборців досить стабільна у своїх поглядах і голосує, як правило, за ту партію, за яку голосував, наприклад, батько, дід, за сімейною, або клановою, традицією¹⁰. Отже, якщо проілюструвати це твердження цифрами, можна прийти до висновку, що кінець кінцем результат парламентських виборів вирішує не основна маса прихильників партії по всій країні, а незначна кількість «плинних голосів» тих виборців, які визначають свою симпатію до будь-якої партії абсолютно випадково і примикають до неї лише напередодні виборів. Бувають випадки, коли перемогу тієї або іншої партії в окремому окрузі вирішують кілька голосів. Так, наприклад, на виборах 1964 та 1966 рр. лейбористи поступилися консерваторам у деяких місцевостях лише меншістю в 28—14, навіть у 3 голоси¹¹.

Ставлячи собі за мету завоювати якомога більше голосів серед невпевненої частини виборців, з'ясувати «попит» на проголошувану

⁶ Philip Abrams and Alan Little. The Young Voter in British Politics.— «The British Journal of Sociology», червень 1965 р., стор. 95, 98.

⁷ «The Economist», 5 березня 1966 р., стор. 876.

⁸ «Daily Mail», 3 березня 1966 р.; «Daily Telegraph», 4 березня 1966 р.

⁹ «The Economist», 12 березня 1966 р.

¹⁰ «The Times», 2 квітня 1966 р.

¹¹ Там же.

ними політику, лідери лейбористської партії також вдалися до соціологічних досліджень. При національному виконкомі було створено спеціальний відділ, що мав забезпечити партії «паблісіті», щось на зразок подібних відділів республіканської та демократичної партій у США. Для з'ясування політичних акцій партії спеціальна група дослідників під керівництвом відомого в Англії статистика-соціолога Марка Абрамса провела ряд опитувань серед тих виборців, які голосують проти урядової партії, але й не на користь опозиції. Результати досліджень допомогли лейбористам виробити відповідну тактику щодо цих районів і зосередити в них агітаційно-пропагандистську діяльність¹².

Буржуазна преса на всі голоси вихваляє «справжню» демократію, що діє в так званому «вільному світі», бере на себе функцію захисника демократичних прав і свобод народів усього світу. Як це здійснюється на практиці, буржуазні «поборники» свободи і демократії наочно ілюструють у В'єтнамі, Африці, на Близькому Сході, в Латинській Америці. Ідеологи буржуазної демократії намагаються зобразити справу так, нібито їхні парламенти є найдемократичнішими органами влади, обраними волею більшості народу, і т. п. Дійсність спростовує ці твердження. Конференція молодих лібералів, що відбулася в квітні 1967 р., за словами газети «Гардіан», вилилася в гучний протест молоді, яка заявила, що «британська демократія — це міф»¹³. Навіть навесні 1966 р., коли лейбористи дістали значну більшість місць у палаті громад, за них віддали свої голоси лише 47,8% учасників голосування¹⁴. Отже, 52,2% тих, що висловились на користь інших партій та груп, були проти лейбористів. Слід зважати й на те, що 24,2% від загальної кількості виборців взагалі ігнорували вибори. За таких умов наряд чи витримують будь-яку критику заяви лейбористів, ніби вони є «виразниками волі народу».

Слід зазначити, що опитування, або зондування суспільної думки напередодні виборів, значно впливають на поведінку виборців, зокрема тих, які не мають стабільних поглядів і відіграють не останню роль у вирішенні долі головних конкуруючих партій. Якщо перемога якоїсь партії не викликає ні в кого сумніву, то оптимістичні наслідки опитування на користь іншої партії можуть розхолодити її прихильників і вплинути на результати виборів. Коли ж шанси політичних супротивників приблизно однакові, тоді опитування, за словами італійського прогресивного журналіста Карло Троттера, «можуть пролунати як сигнал тривоги, пришпорити, підхльоснути прихильників партії, що, ледве переводячи подих, прибіжать до виборчих урн, тягнучи за собою тих, хто втирається, а також ледачих і байдужих»¹⁵. Ось чому, в гонитві за голосами, з метою орієнтації чи дезорієнтації певної частини виборців, буржуазна партійна преса, виконуючи волю своїх хлібодавців, починає напередодні виборів посилено публікувати прогнози різноманітних демоскопічних «лабораторій» та «інститутів», що обслуговують інтереси певної партії.

Так, напередодні виборів 1964 р. Національний інститут громадської думки на замовлення консервативного щотижневика «Еймз оф індастріз» провів вибіркове дослідження з питань націоналізації промисловості. Анкета була розповсюджена серед 2,5 тис. виборців у 100

¹² D. E. Butler, A. King. The British General Election of 1964, London, 1964, стор. 67—71.

¹³ «Известия», 5 квітня 1967 р.

¹⁴ «The Times», 2 квітня 1966 р.

¹⁵ «За рубежом», 6 січня 1966 р., стор. 29

виборчих округах і охопила близько 0,007% загальної кількості дорослого населення цих місцевостей¹⁶.

Практичні наслідки дослідження показали, що прямо за дальше розширення націоналізації промисловості висловилося 36,9% опитаних. Консерватори порахували цей факт за підставу для тверджень, що кожені два з трьох опитаних виборців проти націоналізації. Тимчасом приховані від громадськості дані свідчать: 18—40% опитаних утримувалися від висловлення своєї думки щодо націоналізації. Консерватори порахували цих людей за своїх прихильників і, зважаючи на те, що плани націоналізації були в передвиборній програмі лейбористів, звичайно, зробили висновок: якщо Вільсон прийде до влади, то це буде «грубим порушенням демократії», оскільки більшість виборців проти «соціалістичних лозунгів лейбористів»¹⁷.

Проте не слід перебільшувати значення цих трюків, розрахованих на введення в оману тих, хто вагається. Основна маса англійських виборців віддає перевагу тій партії, яка найбільш організовано приходить до початку виборчої кампанії і висуває найбільш прийнятну для виборців програму. Проте порівняння передвиборних лозунгів головних політичних конкурентів та політики, яку вони проводять, прийшовши до влади, показує: чим більшу перевагу дістає правляча партія над опозицією, тим зухваліше вона веде наступ на інтереси трудящих. Справді, коли лейбористи мали в парламенті мізерну більшість у 3 голоси, вони загравали з масами, намагаючись повернути виборців на свій бік. Антинародної «політики прибутків» вони не наважувалися проводити відкрито, поки не забезпечили собі стабільної більшості в парламенті і не розв'язали собі руки на наступні 4—5 років до чергових парламентських виборів.

Після березня 1966 р. лейбористський уряд почав відкритий наступ на інтереси трудящих, застосовуючи політику «заморожування заробітної плати» і підвищення цін на різноманітні соціальні послуги. Тимчасом лейбористський уряд не спромігся виконати свою обіцянку і перешкодити одночасно зростанню безробіття, роздрібних цін на товари широкого вжитку, продукти харчування. Життєвий рівень англійських трудящих внаслідок такої політики знизився на 10%¹⁸. Наступ на інтереси трудящих відразу ж позначився на політичних акціях лейбористів. Про це свідчать результати додаткових виборів, під час яких лейбористи втратили значну кількість своїх прихильників. Загалом за період, що минув з березня 1966 р.— часу останніх парламентських виборів,— перевага лейбористів над консерваторами зменшилася з 97 голосів до 80¹⁹. Крах політики лейбористського уряду позначився й на результатах виборів до ради Великого Лондона, що відбулися 13 квітня 1967 р. Завоювавши більшість у 82 виборчих округах, консервативна партія вперше за 34 роки прийшла до влади у лондонській раді.

Коментуючи результати виборів у Великому Лондоні, газета «Морнінг стар» писала: «Незадоволення політикою лейбористської партії знайшло свій вираз у значній втраті ними голосів, що показує гостре засудження англійськими трудящими заморожування заробітної плати, зростання безробіття і небажання уряду затаврувати несправедливу війну проти в'єтнамського народу»²⁰. Але не тільки у Великому Лондоні лейбористи зазнали поразки. Того ж 13 квітня вони втратили по-

¹⁶ «Guardian», 13 березня 1964 р.

¹⁷ Anthony Wedgwood Benn. The Regeneration of Britain, London, 1965, стор. 33—35.

¹⁸ «Labour Monthly», 1967, № 6, стор. 250.

¹⁹ «Morning Star», 25 листопада 1967 р.

²⁰ «Morning Star», 15 квітня 1967 р.; «Labour Monthly», 1967, № 6, стор. 259.

над 600 голосів у багатьох інших міських муніципальних радах. Нового удару зазнала правляча партія на місцевих виборах до органів самоуправління в Уелсі, де вона втратила 596 місць, з яких 535 дісталися консерваторам. Вперше за 31 рік консерватори домоглися більшості у Ліверпулі. Прийшли до влади консерватори вперше і в інших оплотах лейбористів — Манчестері, Ноттінгемі, Лейчестері, Бредфорді, Престоні та Сандерленді — у 30 таких містах вони домоглися більшості²¹. Значних втрат зазнали лейбористи і на виборах до органів самоуправління в шотландських містечках²².

Всі ці факти свідчать про те, що англійські виборці незадоволені політикою уряду і засуджують її. Останні події — наступ на позиції робітничого класу, численні страйки робітників по всій Англії, девальвація фунта стерлінгів і провал політики «на захід від Суеца» призвели до дальшого падіння престижу лейбористів. Дослідження, проведені інститутом Геллапа, показують, що на користь консерваторів уже висловлюється 47,5% опитуваних, а лейбористів лише 34,5%. Публікуючи ці результати, газета «Дейлі телеграф» вказує, що розрив (13%) навіть більший, ніж у 1951 р., коли лейбористи змушені були поступитися консерваторам у парламенті. Тоді у жовтні 1951 р. вони відставали на 12,5%²³.

Проте успіх консерваторів аж ніяк не можна пояснювати зростанням їх авторитету серед англійських трудящих. Кількість прихильників консервативної партії майже не збільшилася. Своїми успіхами вони мають завдячити насамперед тому, що прихильники лейбористської партії, розчаровані в її політиці, просто не з'являються до виборчих дільниць і не бажають голосувати за кандидатів поки що правлячої партії. Та навряд чи змінить становище прихід до влади консерваторів. Навіть буржуазні дослідники роблять висновок, що Англія зазнає на сучасному етапі якогось певного перехідного періоду, внаслідок чого стане неминучою реформа всієї системи формування уряду²⁴.

Соціологічні методи дослідження, до яких вдаються англійські політики, відбивають суть системи, якій вони служать, і, певною мірою, викривають брехливу буржуазну демократію і ставлення до неї широких мас. Ось чому результати опитувань громадської думки в Англії та інших країнах капіталу являють інтерес для радянських істориків та соціологів.

²¹ «Morning Star», 13 травня 1967 р.; «The Times», 14 травня 1967 р.

²² «Morning Star», 5 травня 1967 р.

²³ «Известия», 30 листопада 1967 р.

²⁴ William Pickles. Must We Change the Voting System? — «Statist», 11 грудня 1964 р., стор. 674.

До 70-річчя Першого з'їзду РСДРП

О. Т. ЮРЧЕНКО

В. І. ЛЕНІН ПРО ПЕРШИЙ З'ЇЗД РСДРП

Сімдесят років тому, 1—3 березня (ст. ст.) 1898 р. відбувся Перший з'їзд РСДРП, який заснував марксистську робітничу партію в Росії і цим відіграв важливу роль у визвольному революційному русі всеросійського пролетаріату. Він став першим з'їздом нашої ленінської партії комуністів Радянського Союзу, а прийняті ним рішення і документи — першими документами партії¹.

Створення марксистської робітничої партії було основною ланкою в ланцюгу завдань революційно-визвольної боротьби народів Росії кінця XIX — початку XX століть. «Дайте нам організацію революціонерів — і ми перевернемо Росію!» — писав В. І. Ленін². Широко відомий вислів вождя наочно показує, яке справді вирішальне значення мало утворення Комуністичної партії і скільки сил та енергії віддавав Володимир Ілліч здійсненню цієї історичної справи.

Як відомо, створенню пролетарської партії в Росії передував тривалий період «утробного» існування російської соціал-демократії у вигляді окремих марксистських гуртків, не зв'язаних між собою і не зв'язаних з робітничим рухом. Цей період був неминучою стадією її розвитку, важливим і закономірним етапом в процесі виникнення єдиної марксистської партії російського пролетаріату. «У самодержавній країні взагалі, — в тих умовах, які створені були всією історією *російського* революційного руху особливо, соціалістична робітнича партія *не могла* розвинутиись інакше, як з гуртків», — писав Ленін³. Вона, вказував Володимир Ілліч, могла виникнути лише на ґрунті зближення, злиття наукового соціалізму з робітничим рухом⁴.

В середині 90-х років XIX ст. вперше склалися умови для цього. На цей час російський робітничий рух набагато зміцнів, практично зблизився з соціал-демократією, набрав широкого політичного значення, показав свою здатність вести за собою пригноблені маси. Створений В. І. Леніним петербурзький «Союз боротьби за визволення робітничого класу» був першою організацією, яка почала практично виводити соціал-демократичний рух з вузьких рамок пропаганди марксизму в невеличкому колі передових робітників на широкий шлях злиття наукового соціалізму з масовим робітничим рухом. Петербурзький «Союз боротьби» був зачатком революційної партії, що спирається на робітничий рух і керує класовою боротьбою пролетаріату⁵. Він став тим центром, навколо якого збиралися сили російської соціал-демократії, діяльність якого була прикладом для робітничих марксистських організацій інших міст. Під впливом ленінського «Союзу боротьби» виникли

¹ Див. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (далі — КПРС в резолюціях...), ч. 1, К., 1954, стор. 13—17; В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 290—291; т. 6, стор. 279—280.

² В. І. Ленін. Твори, т. 5, стор. 420.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 13, стор. 84.

⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 204.

⁵ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 2, стор. 305.

такі ж об'єднання у Києві й Катеринославі, «робітничі союзи» в Москві й Іваново-Вознесенську.

В діяльності петербурзького та інших «Союзів боротьби» В. І. Ленін вбачав «блискучий початок», яким ознаменували свою діяльність соціал-демократи 90-х років і що «завершився утворенням «Російської соціал-демократичної робітничої партії» (навесні 1898 року)»⁶.

Історія підготовки, скликання і роботи Першого з'їзду РСДРП — це хвилюючі сторінки, що свідчать про безмежну самовідданість і героїзм першого покоління пролетарських революціонерів у їх боротьбі за політичне самовизначення й організацію всеросійського пролетаріату, як вирішальної сили в справі повалення царського самодержавства. Цій історії присвячена велика література, що вийшла ще в 20-ті роки⁷. Чимало праць з історії Першого з'їзду РСДРП видано за останні роки⁸.

Під час підготовки з'їзду В. І. Ленін був у тюрмі, а потім на заслання. Але й в цих умовах він зробив великий вплив на всю ідейно-організаційну підготовку цього з'їзду, продовжував керувати справою об'єднання російської соціал-демократії і створення партії. Підкреслюючи це, Г. І. Ульянова-Єлізарова писала, що Ленін «виступив як вождь і організатор партії в ті роки, коли вважалася ще сумнівною можливість зародження її в умовах тодішньої Росії. І хоч створена вона (І з'їзд) була вже без нього, коли він був на заслання, але утворилася під його тиском»⁹.

В листах з тюрми Володимир Ілліч, за словами Н. К. Крупської, квапив з організацією партії, наполягав на підготовці з'їзду¹⁰. Тоді ж він написав «Проект і пояснення програми соціал-демократичної партії». Виходячи з лєнінських вказівок, петербурзький «Союз боротьби» в 1896 р. зробив перші практичні кроки з метою скликання з'їзду російських соціал-демократів і створення партії. За його дорученням, Н. К. Крупська влітку 1896 р. виїжджала до Києва «щоб порозумітися про видання загальної нелегальної газети і про підготовку з'їзду партії»¹¹. Зупинившись у Полтаві і зустрівши там київських і полтавських соціал-демократів, вона погодила з ними ці питання. «Про все порозумілися в Полтаві», — відмічала Н. К. Крупська¹².

Тільки ослаблення петербурзького «Союзу боротьби» новими арештами, які вирвали з його керівного ядра ще одну, після провалу в грудні 1895 р., групу активних і стійких революційних діячів-лєнінців, не дозволило тоді довести до кінця підготовчу роботу по створенню партії.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 189.

⁷ Первый съезд партии. Сборник, М., 1923; Первый съезд РСДРП. Сборник статей и материалов, Харьков, 1923; К 25-летию первого съезда партии (1898—1923), М., 1923; Б. Л. Эйдеман. Первый съезд РСДРП, М.—Л., 1926; П. Лепешинский. Первый съезд партии, Харьков, 1927 (ця ж праця була видана в Москві 1928 р.); А. Поляк. Перед первым съездом РСДРП. — «Каторга и ссылка», 1928, № 3; Б. Эйдеман. Первый съезд РСДРП в современной литературе. — «Пролетарская революция», 1928, № 2.

⁸ Первый съезд РСДРП. Документы и материалы, М., 1958; История Коммунистической партии Советского Союза, т. I, М., 1964, стор. 234—269; Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1964, стор. 31—39; Р. Маркова. Первый съезд РСДРП, М., 1965; Ф. М. Су слов. Об отношении В. И. Ленина к созыву съезда партии в середине 90-х годов XIX века. — «Вопросы истории», 1958, № 4; И. Назаренко, А. Юрченко. В. И. Ленин и создание марксистской партии в России. — «Коммунист», 1963, № 11; П. Л. Варгачук. Борьба социал-демократических организаций Украины за скликання I з'їзду РСДРП. — «Український історичний журнал», 1963, № 2.

⁹ Воспоминания родных о В. И. Ленине, М., 1955, стор. 50.

¹⁰ Н. К. Крупская. О Ленине. Сборник статей, М., 1960, стор. 103—104.

¹¹ Н. Крупская. Союз борьбы за освобождение рабочего класса. — Первый съезд РСДРП. Документы и материалы, стор. 130.

¹² Там же.

Але ленінська ідея об'єднання соціал-демократів в єдину всеросійську організацію глибоко увійшла в їх свідомість як найважливіше і невідкладне завдання робітничого руху. Справу, розпочату петербурзьким «Союзом боротьби», підхопили київські революційні соціал-демократи. Їм були добре відомі ленінські праці того часу¹³, насамперед, «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів», де Володимир Ілліч висунув історичне завдання **«організації соціалістичної робітничої партії»**¹⁴. Ця праця стала справжнім маніфестом всіх російських соціал-демократів. Кияни були тісно зв'язані з революційною частиною керівних діячів ленінського «Союзу боротьби» і з винятковою енергією і самовідданістю взялися за здійснення спільно накресленої лінії ідейно-організаційної діяльності по підготовці з'їзду й утворенню партії. Вже в лютому 1897 р. вони виступили на сторінках своєї нелегальної газети «Вперед» із закликом: «Нехай же скоріше наступить той щасливий час, коли російські робітники з'єднаються в один загальний «Всеросійський Союз боротьби за визволення робітничого класу»¹⁵. Слідом за цим було зроблено й першу спробу скликати в Києві з'їзд соціал-демократів Росії для здійснення проголошених завдань. Хоч, через ряд обставин, ця спроба тоді й не вдалася, але вона відіграла значну роль в підготовці з'їзду. Була проведена передз'їздовська конференція, яка обговорила ряд організаційних питань¹⁶.

Після тривалої підготовчої роботи київські революційні соціал-демократи в другій половині 1897 р. здійснили видання загальноросійського нелегального органу — «Рабочей газеты». Готуючи другий її номер, київські діячі керувалися працею В. І. Леніна «Завдання російських соціал-демократів», рукопис якої був пересланий в Київ з петербурзького «Союзу боротьби». В ній Володимир Ілліч, визначивши і всебічно обґрунтувавши завдання російських революціонерів, закликав їх, не гаючи часу, приступити до роботи «по об'єднанню розкиданих по всіх кінцях Росії робітничих гуртків і соціал-демократичних груп в єдину *соціал-демократичну робітничу партію!*»¹⁷. Ці ідеї кияни широко пропагували на сторінках другого номера «Рабочей газеты», який вийшов у грудні 1897 р. В його передовій «Найближчі завдання російського робітничого руху» говорилося: «Настає пора, коли окремі, розкидані всюди робітничі гуртки і союзи повинні перетворитися в один загальний союз або одну загальну партію. Ця партія буде сприяти об'єднанню російських робітників і зростанню російського робітничого руху; вона буде керувати боротьбою російських робітників, буде прагнути до того, щоб зробити цю боротьбу стрункою і організованою»¹⁸.

Вплив ленінської праці на діяльність київської соціал-демократичної групи «Рабочей газеты», що була основним організатором Першого з'їзду РСДРП, відзначав П. Б. Аксельрод, коли він ще належав до революційних соціал-демократів. У передмові до першого видання брошури В. І. Леніна «Завдання російських соціал-демократів» він писав, що другий номер «Рабочей газеты» за своїм змістом, добром фактів і явищ, завданнями, що їх редакція висунула на перший план, «являє собою практичне застосування в галузі літературної пропаганди так-

¹³ О. Юрченко. Ленін і створення більшовицьких організацій на Україні. — Ленінським шляхом. Збірник статей, К., 1960, стор. 46—47, 49.

¹⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 1, стор. 262.

¹⁵ «Вперед», № 2, 28 лютого 1897 р.

¹⁶ Див. Р. Маркова. Назв. праця, стор. 41—42.

¹⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 2, стор. 309.

¹⁸ Первый съезд РСДРП. Документы и материалы, стор. 273.

тики, яку вказує наш автор»¹⁹, тобто В. І. Ленін. Пізніше в «Протесті російських соціал-демократів» Володимир Ілліч, навівши кілька цитат з цього ж номера газети, де говорилося про боротьбу з царським самодержавством як про найближче завдання робітничого руху, про необхідність об'єднання окремих пролетарських гуртків в одну партію, підкреслював, що «величезна більшість російських соціал-демократів поділяла цілком саме ці переконання «Рабочей газеты»²⁰.

Серед соціал-демократів того часу були й такі, які вважали скликання з'їзду і утворення політичної партії робітничого класу передчасним. Організатори з'їзду, прагнучи зберегти принципіальні позиції революційної більшості російської соціал-демократії, утрималися запрошувати на нього так званих «молодих» з петербурзького «Союзу боротьби» та інших недосить витриманих і стійких представників, у поглядах і діяльності яких саме тоді вже з'явилися, за висловленням Леніна, «перші симптоми» опортунізму «економістів»²¹.

За влучною характеристикою П. М. Лепешинського — ветерана партії, учня й соратника В. І. Леніна, — організатори Першого з'їзду РСДРП, «не мудруючи лукаво, трималися загалом і в цілому правильного тону у визначенні завдань і тактики соціал-демократії, не йшли врозріз із «стариками» (засновниками петербурзького «Союзу» на чолі з Володимиром Іллічем) і мали право вважатися «ортодоксальними» (правовірними) марксистами»²².

Таким чином, підготовка Першого з'їзду РСДРП — справа рук революційно-марксистського крила партії, що відбивало прагнення найбільших і найвпливовіших передових організацій російських соціал-демократів²³. У діяльності цих організацій брали активну участь видатні діячі партії і робітничого руху, учні й однодумці В. І. Леніна: С. І. Радченко та В. А. Шелгунов (Петербург), В. В. Воровський і Г. І. Ульянова-Єлізарова (Москва), О. А. Варенцова й С. П. Шестернін (Іваново-Вознесенськ), І. В. Бабушкін, І. Х. Лалаянц і Г. І. Петровський (Катеринослав), Б. Л. Ейдельман (Київ). Це були, за визначенням Леніна, російські комуністи, які називали себе в той час соціал-демократами, підкреслюючи цією назвою нерозривність зв'язку соціалістичних і демократичних завдань пролетарської партії²⁴.

Перший з'їзд відбувся в Мінську 1—3 березня 1898 р. за участю 9 делегатів: С. І. Радченка — від петербурзького «Союзу боротьби», О. О. Вановського — від московського, К. А. Петрусевича — від катеринославського, П. Л. Тучапського — від київського «Союзу боротьби» і київського «Робітничого комітету», Б. Л. Ейдельмана і М. А. Вигдорчика — від групи «Рабочая газета», О. І. Кремера, А. Мутника і Ш. Каца — від Бунду.

Робота проходила в несприятливих умовах глибокої конспірації. «З вікна маленької бокової кімнатки, де засідав з'їзд, завбачливо на випадок втечі вийняли другу раму. Вікно виходило в сад, за яким текла річка Свіслоч і починалися лісні зарості. В сусідній кімнаті безперервно топили грубу, щоб, коли наскочить поліція, можна було швидко спалити компрометуючі матеріали»²⁵. Отже, доводилося працювати в тривожній обстановці. З цього досвіду В. І. Ленін зробив висновок про неможливість в умовах суворого поліцейського режиму, що панував

¹⁹ Н. Ленін. (В. Ульянов). Собрание сочинений, изд. 1-ое, т. 1, стор. 539.

²⁰ В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 155.

²¹ В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 299.

²² П. Лепешинский. Назв. праця, стор. 15.

²³ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 231.

²⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 1, стор. 259; т. 2, стор. 292.

²⁵ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 1, К., 1965, стор. 247.

тоді в країні, проводити партійні з'їзди на її території. Це був перший і останній (до 1917 р.) з'їзд партії, який відбувався в межах Росії.

Незважаючи на всі труднощі, Перший з'їзд РСДРП здійснив справу великої історичної ваги: утворив Російську соціал-демократичну робітничу партію, від імені якої, під прапором якої з того часу розгортався, наростаючи рік у рік, революційний рух всеросійського пролетаріату. Перед робітниками було поставлено завдання боротьби проти царизму й буржуазії, за соціалізм. «На своїх міцних плечах російський робітничий клас повинен винести і винесе справу завоювання політичної свободи,— говорилося в Маніфесті з'їзду.— Це необхідний, але тільки перший крок до здійснення великої історичної місії пролетаріату — до створення такого суспільного ладу, в якому не буде місця експлуатації людини людиною. Російський пролетаріат скине з себе ярмо самодержавства, щоб з тим більшою енергією продовжувати боротьбу з капіталізмом і буржуазією до повної перемоги соціалізму»²⁶.

Перший з'їзд обрав Центральний Комітет партії, визнав офіційним органом її «Робочую газету», а також прийняв рішення, які в 11 пунктах визначали організаційну побудову партії, права і завдання Центрального Комітету і місцевих організацій. Ленін назвав ці рішення першим статутом партії²⁷. «Цей перший партійний статут був, власне кажучи, простою схемою, яку практика мала наповнити конкретним змістом,— відзначалось в «Доповіді Амстердамському міжнародному соціалістичному конгресові», складеній за участю і редакцією Леніна в 1904 р.— Але вже з цієї схеми ясно випливало, що навіть в цей ранній період нашої боротьби, коли завдання, що стояли перед партією, були не такими складними, якими вони є тепер, Центральному Комітету надавалися великі повноваження. Все, що виходило за межі місцевої роботи, і все, що в межах місцевої роботи мало загальний характер, мало бути передано компетенції Центрального Комітету, відповідального тільки перед партійним з'їздом...»²⁸.

Важливу роль відіграли рішення Першого з'їзду РСДРП у галузі національного питання. Перші соціал-демократичні робітничі організації Росії будували свою діяльність на принципах пролетарського інтернаціоналізму. В київському й катеринославському «Союзах боротьби», наприклад, дружно працювали українці, росіяни, євреї і поляки. Організатори, учасники Першого з'їзду РСДРП, прагнули об'єднати в рядах створюваної партії робітників всієї багатонаціональної Росії. Надаючи цьому великого значення, В. І. Ленін вказував: «Партія, щоб знищити всяку думку про її національний характер, дала собі найменування не руської, а російської»²⁹. Пізніше, в «Тезах по національному питанню» (1913 р.), Володимир Ілліч знову підкреслював: «Партія виникає в 1898 році, як «російська» партія, тобто партія пролетаріату всіх національностей Росії»³⁰.

Перший з'їзд РСДРП правильно, по-марксистському розв'язав також одне з найважливіших завдань загально-програмного характеру, а саме про ставлення пролетарської партії до національного питання. Він висловився за визнання права націй на самовизначення. «Партія визнає за кожною національністю право самовизначення», — говорилося в його рішенні³¹. Після Лондонського міжнародного соціалістич-

²⁶ КПРС в резолюціях..., ч. 1, стор. 15.

²⁷ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 277, 285, 414.

²⁸ Из истории создания партии нового типа, М., 1963, стор. 31—32.

²⁹ В. І. Ленін. Твори, т. 8, стор. 449.

³⁰ В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 212.

³¹ КПРС в резолюціях..., ч. 1, стор. 17.

ного конгресу (1896 р.), який вперше ухвалив резолюцію з даного питання, РСДРП була єдиною в Європі партією, що на своєму першому з'їзді прийняла цю вимогу. Рішення Першого з'їзду з національного питання підтверджувались в документах Другого з'їзду, зокрема, в прийнятій ним партійній програмі. В. І. Ленін у проекті резолюції Другого з'їзду щодо місця Бунду в партії писав: «...з'їзд рішуче відкидає федеративний принцип побудови Російської партії і підтверджує організаційний принцип, покладений в основу статуту 1898 р...»³².

В. І. Ленін, а разом з ним і всі революційні соціал-демократи Росії, з великим задоволенням зустріли звістку про Перший з'їзд РСДРП. «Він радів, як дитина,— згадував П. М. Лепешинський.— Він з величезною гордістю заявив нам, своїм найближчим товаришам по заслання і одному думцям, що віднині він член Російської соц.-дем. робітничої партії»³³. Другий учень і соратник Володимира Ілліча — І. В. Бабушкін, розповідаючи про збори соціал-демократичної організації Катеринослава, в якій він на той час працював, писав: «Тут же на зборах ми оголосили себе «Катеринославським комітетом Російської соціал-демократичної робітничої партії...»³⁴. В листівці з приводу Першого з'їзду партії Катеринославський комітет закликав робітників: «Отже, товариші, будемо сміливо боротися за кращу долю і від усього серця порадуємося виникненню робітничої партії, як провісникові кращого майбутнього»³⁵.

В. І. Ленін високо оцінив історичну роль Першого з'їзду РСДРП, як події, що завершила другий період в історії російської соціал-демократії, період «дитинства й отрочтва», коли «соціал-демократія появляється на світ божий, як суспільний рух, як піднесення народних мас, як політична партія»³⁶. «Утворення партії весною 1898 року,— зазначав далі Ленін,— було найрельєфнішою і в той же час *останньою* справою соціал-демократів цієї смуги»³⁷.

Перший з'їзд РСДРП відбиває надзвичайно характерну своєрідність російського революційно-визвольного руху в країні, яка полягає в тому, що тут політичне самовизначення пролетаріату (на відміну від західноєвропейського) відбулося раніше, ніж російської буржуазії. З приводу цього М. Лядов писав у ленінському «Пролетарии»: «В той час, як західноєвропейським соціалістам доводилося вивирати робітників з-під прапора буржуазних партій, російська опозиційна буржуазія сама ставала під наші прапори, намагаючись переокрасити їх на свій лад»³⁸. Отже, задовго до того, як склалася в Росії політична група ліберальної буржуазії «Освобождение», пролетаріат на чолі з революційною соціал-демократією вже створив свою політичну партію — РСДРП і виступив як самостійна, провідна сила всього революційного табору.

Навколо Першого з'їзду, його документів протягом всієї дожовтневої історії нашої партії не вщухала ідейна боротьба між революційно-марксистською і опортуністичною частинами в рядах російської соціал-демократії. Виникали суперечки щодо оцінки його історичної ролі й значення і пізніше³⁹. Особливо гостра боротьба за спадщину першого

³² В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 414.

³³ П. Лепешинский. Назв. праця, стор. 26.

³⁴ Воспоминания Ивана Васильевича Бабушкина (1893—1900), М., 1955, стор. 95.

³⁵ Первый съезд РСДРП. Документы и материалы, стор. 108.

³⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 5, стор. 466.

³⁷ Там же, стор. 467.

³⁸ «Пролетарий», 5 (18) березня 1908 р.

³⁹ Якщо, наприклад, такі діячі партії, як М. М. Попов, який зневажливо відзи-

покоління пролетарських революціонерів розгорнулася відразу ж після з'їзду, в період першої партійної кризи, що наступила з другої половини 1898 р. й тривала до кінця 1902 — початку 1903 рр. Рішення і Маніфест з'їзду були важливою зброєю в боротьбі В. І. Леніна і всіх революційних соціал-демократів проти опортунізму «економістів» і націонал-сепаратизму бундівців, за подолання ідейного розброду і організаційної розпорошеності, за відновлення єдності партії і її центральних установ, зруйнованих поліцейськими репресіями. «Економісти» і бундівці заперечували факт створення й існування РСДРП. Перші виходили в цьому з властивої їм недооцінки політичної боротьби російського пролетаріату, а тому, мовляв, йому і не потрібна політична партія⁴⁰. Бундівці не вважали партію створеною і існуючою, бажаючи звільнитися від рамок статуту Першого з'їзду РСДРП. Вони намагались нав'язати партії федеративний принцип побудови. Бундівці твердили, раз партія фактично не існує, то «наступний з'їзд повинен мати характер установчого...»⁴¹.

В. І. Ленін рішуче викривав ці погляди і дії опортуністів. Він з гнівом писав у кінці 1899 р. про російських бернштейніанців, які «доходять до того, що просто таки знати не хочуть того факту, що всі російські соціал-демократичні організації поклали в 1898 р. основу «Російській соціал-демократичній робітничій партії», випустили її «Маніфест» і оголосили її офіціальним органом «Рабочую газету» і що всі ці твори стоять цілком на ґрунті «старої» програми російських соціал-демократів»⁴². Володимир Ілліч вказував на велике значення основних принципів Маніфесту Першого з'їзду. Він викладає, коментує, пропагує основні положення цього документу, висловлюючи солідарність з його провідними ідеями⁴³. «Ми визнаємо себе членами цієї партії, цілком поділяємо основні ідеї «Маніфесту» і надаємо йому важливого значення, як відкритому проголошенню її цілей», — писав Ленін в «Заяві редакції «Искры» восени 1900 р.⁴⁴. Свою працю «Завдання російських соціал-демократів» він назвав «коментарем» до Маніфесту⁴⁵. У багатьох своїх творах того часу, а також і пізніших В. І. Ленін багаторазово відмічав і підкреслював факт утворення партії весною 1898 р., писав про РСДРП як про існуючу і діючу партію. Вказуючи на руйнування РСДРП репресіями царизму, на дезорганізацію її рядів опортуністами, відзначаючи, що після Першого з'їзду «фактично єдності партії не було»⁴⁶, вождь пролетаріату рішуче виступав проти тих, хто заперечував факт її створення й існування. Він підкреслював, що, незва-

нався про нього (з'їзд), як про «так званий перший партійний з'їзд» (див. Н. Попов. Очерки истории ВКП(б), вид. 3, стор. 36), водночас приписуючи документам з'їзду недоліки, яких в дійсності в них нема (див. Н. Н. Попов. Очерк истории ВКП(б), вид. XVI, вип. I, М., 1933, стор. 44—45), то більшість ветеранів партії і видатних істориків її — Н. Батурин, Ом. Ярославський, М. Лядов, П. Керженцев, П. Лепешинський, А. Бубнов — високо оцінювали значення з'їзду в історії створення нашої партії (див. Н. Батурин. Очерк истории социал-демократии в России, Л., 1925, стор. 58—62); Ем. Ярославский. Краткие очерки по истории ВКП(б). Часть первая, М., 1927, стор. 41—42; М. Н. Лядов. Как начала складываться РКП, М., 1924, стор. 216; П. Керженцев. Страницы истории РКП(б), Л., 1925, стор. 13; П. Лепешинский. Первый съезд партии, стор. 26, 27; А. С. Бубнов. ВКП(б). — Большая советская энциклопедия, изд. I-е, т. II, столбец 10).

⁴⁰ «Пролетарская революция», 1928, № 3, стор. 166.

⁴¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 279.

⁴² В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 248.

⁴³ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 155—157, 188, 255, 290; т. 5, стор. 82, 135.

⁴⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 319.

⁴⁵ Там же, стор. 295.

⁴⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 13, стор. 80.

жаючи на поліцейські переслідування, ідейний розбрід і організаційну розпорошеність, «партія не перестала існувати»⁴⁷, що, «немаючи єдиного центру, Російська соціал-демократична робітнича партія існує в ряді комітетів і органів, має «Маніфест» і рішення першого з'їзду» і що Бунд намагається обійти цей «неприємний для нього факт»⁴⁸.

Розробляючи і пропагуючи план боротьби за «відновлення партії»⁴⁹, за «об'єднання, відновлення цілісності партії»⁵⁰, і закликаючи революційних соціал-демократів спрямувати всі свої зусилля на створення міцної партії, яка боролася б під єдиним прапором, Ленін писав: «Саме це завдання було намічене вже з'їздом 1898 року, який утворив Російську соціал-демократичну робітничу партію і опублікував її «Маніфест»⁵¹.

Відродження ідейної і організаційної єдності партії було блискуче здійснено ленінською «Искрой» з допомогою створеної нею організації професійних революціонерів, під безпосереднім керівництвом Леніна. «Стара іллічівська «Искра» підхопила спадщину, залишену Першим з'їздом, і провела величезну роботу по збиранню, згуртуванню і об'єднанню партійних сил»,— писав П. М. Лепешинський⁵². Це цілком відповідало поглядам Володимира Ілліча, який в статті «Про більшовизм» (1913 р.) зазначав, що стара «Искра», перемігши «економізм», «відновила, на началах марксизму і революційних с.-д. принципів, с.-д. партію (засновану в 1898 р., але потім зруйновану арештами)»⁵³.

Підготовлений і скликаний «Искрой» Другий з'їзд РСДРП завершив цю титанічну роботу революційних соціал-демократів, очолюваних Леніном. Влітку 1905 р. В. І. Ленін писав: «В 1898 році зібрався перший з'їзд, який заснував Російську соціал-демократичну робітничу партію і намітив її завдання. В 1903 році відбувся другий з'їзд, який дав партії програму, ухвалив ряд резолюцій про тактику і вперше спробував створити цільну партійну організацію»⁵⁴.

Згодом в боротьбі проти перекирчування меншовиками-ліквідаторами і троцькістами цього етапу в історії створення партії, Володимир Ілліч неодноразово нагадував, підкреслював факт її існування з часу Першого з'їзду РСДРП. Викриваючи нападки і брехливі вигадки щодо Празької конференції з боку цих противників більшовизму, він у праці «Анонім із «Vorwärts'a» і стан справ в РСДРП» вказував, що жодна соціал-демократична партія в світі не створювалася без боротьби і розколів з буржуазними попутниками пролетаріату. «В тяжкій боротьбі проти таких попутників складається з 1898 р., росте, міцніє і загартовується, всупереч усім перешкодам, так само і Російська соціал-демократична робітнича партія»,— зазначив В. І. Ленін⁵⁵.

Коли у вересні 1913 р. В. Засулич, виступаючи на захист ліквідаторства, твердила, що РСДРП — «це підпільна організація інтелігентів.., яка заснована була на другому з'їзді і зараз же розділилася», Володимир Ілліч рішуче заперечив проти такої думки. «На ділі,— вказав він,— партія була заснована в 1898 році і спиралася на пробудження масового робітничого руху в 1895—1896 роках»⁵⁶. В лютому

⁴⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 189.

⁴⁸ В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 279—280.

⁴⁹ В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 319.

⁵⁰ В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 267.

⁵¹ В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 319.

⁵² П. Лепешинський. Назв. праця, стор. 26—27.

⁵³ В. І. Ленін. Твори, т. 18, стор. 433.

⁵⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 8, стор. 391—392.

⁵⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 17, стор. 467.

⁵⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 347.

1920 р., відповідаючи на запитання про час вступу до неї, Ленін писав: «1893 (до партії), 1898 — рік заснування партії»⁵⁷.

Важливо нагадати, що відповідно до зазначених вище поглядів В. І. Леніна, за його життя річниця Першого з'їзду партія відзначала як свої ювілеї. В 1908 р. більшовики-ленінці відзначили 10-річчя РСДРП. У зв'язку з цим ленінський «Пролетарий» писав у передовій статті: «Рівно десять років тому група товаришів, що представляли кілька маленьких організацій, заснувала нашу партію, якій судилося таке величезне майбутнє»⁵⁸. Катеринославський і Київський комітети РСДРП передрукували цю статтю листівкою й розповсюдили серед робітників⁵⁹. Харківський комітет на основі статті «Пролетария» видав свою прокламацію, звертаючись до робітників з такими словами: «Знайте, що рівно десять літ тому була заснована наша Російська соціал-демократична робітнича партія, яка увесь час веде неухильно боротьбу за інтереси робітників»⁶⁰.

В 1913 р. партія відзначала своє 15-річчя. То був час, коли більшовики-ленінці боролися за відродження, зміцнення нелегальної РСДРП, ослабленої переслідуваннями реакції і дезорганізаторськими діями ліквідаторів. Редагований Леніним Центральний орган — газета «Социал-демократ» надрукувала велику статтю «До п'ятнадцятиріччя партії». В ній говорилося: «Як не вузькі були рамки соціал-демократичної роботи, як не сильні були упередження проти думки про створення самостійної Робітничої партії, як не страшні були ті варварські умови, за яких ця партія повинна була народитися,— перші кроки пролетарського самовизначення невблаганно викликали до життя ті творчі сили, які покляли перший камінь в фундамент класової партії пролетаріату — Російської соціал-демократичної робітничої партії! Хай усміхаються маловіри, хай зухвало хихикають ренегати, хай злобно сичать вороги наші,— цим вони не применшать того історичного факту, що самостійна с.-д. партія вийшла на арену загальноросійської революційної роботи з надр робітничих гуртків і, розпочавши з невеличких груп, разом з ними, в самому робітничому русі, виросла у величезну силу, яку не змогла змести нечувана реакція останніх років... Те, що передові верстви пролетаріату навіть після п'яти років вішальної реакції залишаються вірними основним ідеям першого з'їзду, і є найкращим висновком прожитих п'ятнадцяти років»⁶¹.

Нарешті, в 1923 р., вже в радянський час, партія широко і надзвичайно урочисто відзначила річницю Першого з'їзду як своє 25-ліття. Центральний Комітет її прийняв звернення до трудящих СРСР — «До 25-річчя Російської Комуністичної партії (більшовиків)»⁶². «Правда» опублікувала тези агітпропвідділу ЦК «25 років РКП»⁶³. В Москві відбулося спільне урочисте засідання Центрального Комітету й Московського комітету партії. Виконком Комінтерну випустив відозву до робітників Радянського Союзу й з нагоди ювілею ухвалив обрати Володимира Ілліча Леніна своїм почесним головою⁶⁴.

⁵⁷ В. І. Ленин. Полн. собр. соч., т. 40, стор. 353.

⁵⁸ «Пролетарий», 16(29) квітня 1908 р.

⁵⁹ Большевики Украины в период между первой и второй буржуазно-демократическими революциями в России (Июнь 1907 г. — февраль 1917 г.). Сборник документов и материалов, К., 1960, стор. 135, 654.

⁶⁰ Там же, стор. 137.

⁶¹ «Социал-демократ», 15(28) червня 1913 р.

⁶² «Известия ЦК РКП(б)», № 2, лютий 1923; «Коммунист», 14 березня 1923 р.

⁶³ «Правда», 25, 27, 28 лютого і 1 березня 1923 р.

⁶⁴ «Правда», 14 березня 1923; «Коммунист», 15 березня 1923 р.

Святкування знаменної річниці проходило по всій країні, в тому числі й на Україні. Урочисті збори місцевих партійних організацій приймали вітальні листи і телеграми Леніну. (Десятки цих хвилюючих документів опубліковані в ряді збірників, присвячених 90-річчю з дня народження Володимира Ілліча⁶⁵.) Вийшло багато ювілейних видань. Зокрема, видавництво «Московский рабочий» випустило працю В. І. Леніна «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?», на авантюлі якої був зроблений такий напис: «Видається на ознаменування двадцятип'ятирічного ювілею Російської Комуністичної партії (більшовиків) і на честь її славного вождя Володимира Ілліча Ульянова-Леніна. Президія Московської Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Московський комітет РКП(б)»⁶⁶. Під знаком 25-річчя партії проходив XII з'їзд РКП(б)⁶⁷.

І з'їзд РСДРП одразу викликав глибокий інтерес в соціал-демократичних партіях найбільших країн Європи. Відгуки на нього, його документи були опубліковані в друкованих органах німецької, французької, англійської робітничих партій⁶⁸. Після з'їзду російські марксисты стали брати участь в міжнародних соціалістичних конгресах як представники РСДРП.

І в наші дні видатні діячі міжнародного комуністичного і робітничого руху оцінюють Перший з'їзд РСДРП як колыску КПРС, як велику подію у революційній боротьбі світового пролетаріату. Морис Торез, відвідавши 5 вересня 1962 р. Будинок-музей Першого з'їзду в Мінську, зробив такий запис у книзі відгуків: «Тут були закладені основи партії, яку викував і привів до славної Жовтневої революції Ленін»⁶⁹. А. Новотний 10 квітня 1965 р. записав в цій же книзі: «З хвилюванням ми відвідали місце, де відбувався Перший з'їзд РСДРП, який ввійшов в історію як важлива подія міжнародного революційного робітничого руху. З цього почалася велика Комуністична партія Радянського Союзу».

«Тут її початок, з цього часу слід вважати існування нашої партії. Так і вважалось при Леніні, коли в березні 1923 р. святкувалося 25-річчя партії. Це лєнінське тлумачення заснування партії є єдино правильним», — такий відгук залишив А. І. Мікоян, побувавши в Будинку-музеї Першого з'їзду РСДРП 20 червня 1965 р.⁷⁰

Перший з'їзд РСДРП — славна сторінка в історії всеросійського робітничого руху, в історії КПРС.

⁶⁵ Письма трудящихся к В. И. Ленину. 1917—1924 гг., М., 1960, стор. 373—380, 383—384; Трудящиеся Украины В. И. Ленину. Сборник документов, К., 1960, стор. 240, 243—258, 261—263, 266, 269, 271, 274, 276, 278—279; Подлинные человеческие документы (Сборник приветствий и писем В. И. Ленину от трудящихся Донбасса), Донецк, 1960, стор. 43—44, 46, 87—88, 90.

⁶⁶ Библиотека В. И. Ленина в Кремле. Каталог, М., 1961, стор. 103; 25 лет партии, М., 1923; 25 лет РКП (большевиков). 1898—1923. Иллюстрированный юбилейный сборник, М., 1923; Железная когорта (К 25-летию РКП), 1923; XXV лет РКП (большевиков). Воспоминания иваново — вознесенских подпольщиков, Иваново — Вознесенск, 1923; М. Н. Лядов. 25 лет Российской Коммунистической партии (большевиков). Исторический обзор развития и борьбы, М., 1923.

⁶⁷ XII съезд РКП(б). Стенографический отчет, М., 1923, стор. 83, 84—89, 100, 148, 187—188 і др.

⁶⁸ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 1, стор. 254.

⁶⁹ «Правда», 13 березня 1963 р.

⁷⁰ «Правда». 21 червня 1965 р.

О. П. ТРОЯНОВСЬКИЙ

З ІСТОРІЇ РОЗРОБКИ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ПОБУДОВИ НАШОЇ ПАРТІЇ

В рішенні I з'їзду РСДРП вказувалось: «Організації «Союзів боротьби за визволення робітничого класу», групи «Рабочей Газеты» і «Загальноеврейського робітничого союзу в Росії і Польщі» зливаються в єдину організацію під назвою «Російської соціал-демократичної робітничої партії»¹. В. І. Ленін з гордістю заявляв, що в 1898 р. «партія, щоб знищити всяку думку про її національний характер, дала собі найменування не руської, а російської», цим самим говорячи, що вона є «партія пролетаріату всіх національностей Росії»². Назва «російська» була затверджена, як свідчили учасники з'їзду Б. Л. Ейдельман та П. Л. Тучапський, тому, що партія повинна об'єднувати не тільки російських робітників, а й робітників усіх національностей Росії. З цим рішенням безпосередньо пов'язана урочиста заява I з'їзду про те, що носієм класової боротьби і класового ідеалу свідомих робітників усього світу є міжнародна соціал-демократія, з основними положеннями якої російська партія повинна неухильно погоджувати свої дії. Учасники з'їзду підписали вітальну адресу німецькій революційній соціал-демократії, чим продемонстрували солідарність з європейським робітничим рухом.

За тодішніх обставин документи з'їзду пролунали бойовим закликом боротьби з проявами націоналізму, що мали місце серед окремих діячів місцевих соціал-демократичних організацій Росії. Коли значна частина російської соціал-демократії ще до скликання з'їзду була твердо переконана в тому, що інтереси і мета трудящих усіх націй єдині, серед певної частини соціал-демократів деяких націй виявились протилежні погляди. У Латвії, наприклад, твердили, що оскільки кожний народ має тільки йому властиві навички, культуру, психологію, то й вимоги робітників різних націй будуть відмінними³. Уже в 1895—1896 рр. серед керівників єврейських соціал-демократів зародились ідеї «про якийсь особливий, специфічно єврейський характер» руху і погляди про те, що спеціальні інтереси євреїв потребують спеціального захисту⁴. Заперечуючи наявність спільної мети у російських і польських робітників, ППС заявляла, що, мовляв, у Росії навіть революційні кола суспільства висловлюють мовчазну згоду з політикою русифікації Польщі, а тому у поляків немає і не може бути вірних друзів серед російських соціал-демократів⁵. Про якісь відмінні національні завдання грузинського пролетаріату весь час твердили представники «Меса-ме-дасі» на Закавказзі.

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. 1, К., 1954, стор. 16.

² В. І. Ленін. Твори, т. 8, стор. 449; т. 19, стор. 212.

³ Второй съезд РСДРП. Протоколы, М., 1959, стор. 703—704.

⁴ Поворотный пункт в истории европейского рабочего движения, Женева, 1900, стор. 18—21; Материалы к истории еврейского рабочего движения, вып. 1, «Трибуна», 1906, стор. 65—68.

⁵ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 283, оп. 1 у, од. зб. 29783, арк. 1, 2, 6—10.

І хоч І з'їзд РСДРП закликав до створення єдиної інтернаціональної партії, яка б об'єднувала робітників усіх націй Росії, партія польських соціалістів домагалась того, щоб уся робота російських соціал-демократів на території Польщі велась під її неухильним контролем. IV з'їзд ППС (1898 р.) пішов ще далі. Він зажадав визнання прав на створення серед неросійських народностей незалежних від РСДРП робітничих організацій. На захист антимарксистського проекту створення в Грузії самостійної «національно-демократичної партії» виступив у першій половині 90-х років Н. Жорданія. Коли ж цей проект було відхилено, він висунув ідею перетворення «Месаме-дасі» «в єдиного представника соціал-демократії Грузії»⁶. Вступ до РСДРП заперечували націоналістичні сили Литовської соціал-демократичної партії. Не змінили після І з'їзду своєї позиції і опортуністи Латвії⁷ та бундівці. Революційна українська партія, яка називала себе також соціалістичною, навіть перед II з'їздом РСДРП твердила, що під прапор міжнародної соціал-демократії національний пролетаріат має право стати лише після завоювання політичних свобод для своєї нації⁸. П. Л. Тучапський згадує, що дебатування з приводу назви партії — «руська» чи «російська» зайняло на з'їзді більше часу, ніж вирішення того, чи потрібне її існування. Учасники з'їзду категорично виступили проти об'єднання РСДРП з білостоцькою групою «Рабочее знамя»⁹. Це дуже характерно, бо ця група була прихильницею створення не «російської», а «руської» партії.

Охороняючи інтернаціональну партію від таких націоналістичних сил, як ППС, учасники з'їзду не лише одностайно відмовилися від об'єднання з нею, але й після палких дебатів зробили дуже важливий висновок про те, що РСДРП має право встановлювати зв'язки лише з революційними партіями, напрямок яких не суперечить її програмі й тактиці¹⁰. Таке ставлення І з'їзду до польських націоналістів мало на той час дуже принципове значення, оскільки члени ППС, як указував В. І. Ленін, ніколи не були товаришами соціал-демократів по партії¹¹. Однією з причин зриву, ще напередодні з'їзду, переговорів з київською групою польських соціалістів, що хиталася між партією польських соціалістів і революційною соціал-демократією, були принципіальні розходження щодо ставлення до основного напрямку діяльності петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», створеного В. І. Леніним. Організатори з'їзду, згадує П. Л. Тучапський, в усьому ставили собі за приклад ленінський «Союз боротьби». Поляки не вважали це правильним. Тому і переговори про злиття з київською групою польських соціалістів не дали належних наслідків¹².

При обговоренні принципів побудови партії, покликаних відігравати роль статутних положень, з'їзд, за пропозицією делегата Катеринослава, дав автономію місцевим комітетам, дозволивши їм виконувати постанови ЦК у тій формі, яку вони визнають відповідною до місцевих умов.

Рішення І з'їзду про автономію не були цілком досконалими, однак не можна заперечувати, що уже сам факт визнання автономії в 1898 р.

⁶ Н. И. Стурга. Из истории борьбы за создание и упрочение большевистских организаций Закавказья, Тбилиси, 1956, стор. 13—14.

⁷ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 24, оп. 2Ну, од. зб. 41671, арк. 6, 10, 12.

⁸ Там же, оп. 16у, од. зб. 21675, арк. 3.

⁹ Первый съезд РСДРП. Документы и материалы, стор. 222, 199—200.

¹⁰ Там же, стор. 83, 197, 203—204, 215, 221.

¹¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 467.

¹² Первый съезд РСДРП. Документы и материалы, стор. 215.

для місцевих, у тому числі національних загонів РСДРП, був важливим кроком уперед на шляху ствердження інтернаціональних принципів організації нашої партії. Тому, мабуть, не випадково В. І. Ленін пропонував II з'їзду РСДРП підтвердити «організаційний принцип, покладений в основу статуту 1898 р., тобто автономію національних с.-д. організацій...»¹³. Автономія, за задумом прихильників В. І. Леніна, повинна була сприяти всебічному розвитку ініціативи в місцевій партійній роботі, справі інтернаціональної єдності партії.

Б. М. Кнунянц підкреслював на II з'їзді РСДРП, що автономія потрібна партії для повного врахування місцевих умов, для створення такого місцевого комітету, який міг би з успіхом боротись проти буржуазного націоналізму в робітничому русі, гарантувати себе від перетворення в сепаратистську, кустарну організацію. Автономію, здатну сприяти усуненню «різної націоналістичної і взагалі програмної ересі», захищали О. М. Стопані, В. Ф. Горин та ін.¹⁴

II з'їзд РСДРП надав право автономно вести справи всім організаціям, які входили до РСДРП, заявивши при цьому, що він це робить, враховуючи значні відмінності місцевого руху та керуючись не міркуваннями «захисту» перед партією якихось «особливих» прав національного пролетаріату, а інтересами повнішого організаційного зближення свідомих пролетарів різних націй. Тому-то В. І. Ленін так позитивно ставився до рішень I з'їзду РСДРП про автономію, спирався на них у боротьбі проти прихильників федерації. Коли в інтересах обґрунтування федералістського принципу побудови партії єврейські націоналісти спробували опорочити рішення 1898 р. про автономію, твердячи, що, мовляв, пункт про автономію «недоречний», «суперечливий» тощо, В. І. Ленін рішуче виступив на захист організаційних принципів, розроблених I з'їздом РСДРП. Він писав: «Спростовуючи те положення, що федерація означає *відособленість*, а автономія — *злиття* частин партії, можна тільки людей насмішити»¹⁵.

Показуючи цілковиту непереконливість ідеї створення самостійної єврейської партії, В. І. Ленін пояснював: «Автономія» статуту 1898 р. забезпечує єврейському робітничому рухові все, що може бути йому потрібне: пропаганду й агітацію на жаргоні, літературу і з'їзди, висування окремих вимог на розвиток однієї загальної соціал-демократичної програми і задоволення місцевих потреб та запитів, які випливають з особливостей єврейського побуту»¹⁶. Володимир Ілліч рішуче викривав націоналістичні наміри Бунду, який намагався поставити на новий ґрунт ставлення до російських товаришів. В. І. Ленін підкреслював, що «Бунд не хоче лишатися в тому найтіснішому зв'язку з Російською соціал-демократичною робітничою партією, що його правильно намітив з'їзд 1898 року»¹⁷, прагнучи «змінити докорінно організацію нашої партії»¹⁸, яка була визначена в ті часи.

Таким чином, позитивна роль вказівок I з'їзду про автономію для розробки інтернаціональних принципів організації партії безумовна, і в цьому величезна історична заслуга з'їзду 1898 р. Інша справа, як справедливо вказують автори першого тома Історії КПРС, що на рішенні з'їзду про автономію позначилися незрілість руху, роз'єднання і кустарництво соціал-демократичних організацій, боязнь підпорядкувати

¹³ В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 414.

¹⁴ Второй съезд РСДРП. Протоколы, стор. 330—331, 333—335, 336.

¹⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 7, стор. 72.

¹⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 289.

¹⁷ Там же, стор. 277.

¹⁸ Там же, стор. 425.

місцеві інтереси загальним завданням партії¹⁹. Це виявилось передусім у недооцінці централізму в структурі інтернаціональної організації РСДРП.

В. І. Ленін завжди нерозривно пов'язував інтернаціональний принцип з централістськими початками в партії. Про це свідчить уся діяльність петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». В часи «Искры» В. І. Ленін зазначав, що існування інтернаціональної організації без централізму неможливе, як і взагалі неможлива без централізму боротьба пролетаріату будь-якої пригнобленої самодержавством національності. Він доводив, що чим більше соціал-демократи визнають неможливим загальний натиск на самодержавство без повної інтернаціональної єдності, тим повніше виступає обов'язковість централістської організації. Централізм, указував Володимир Ілліч, є одночасно засобом контролю над місцевими, районними, національними та іншими організаціями, надійним засобом подолання кустарництва²⁰. Недарма ленінський план централізації націоналістів та інші опортуністи зустріли в штики, оголосили «смертельним вироком» для партії²¹.

Обстоючи автономію національної організації, як одну з норм інтернаціональної побудови РСДРП, В. І. Ленін не уявляв її існування без початку централізму. Під автономією, говорив Володимир Ілліч, потрібно розуміти широку самодіяльність місцевих організацій, яка міцно будується на послідовній централізації партії²². Таке поєднання широкої самодіяльності з початками централізму було конкретною формою здійснення демократичного централізму в ті часи.

Проте рішення з'їзду з цього питання явно суперечило вказівкам В. І. Леніна, ігнорувало демократичний централізм, воно надзвичайно обмежило повноваження ЦК, внаслідок чого місцеві комітети здобули право не лише виконувати постанови ЦК в тій формі, яка їм більше підходить, а й зовсім обходити його директиви. Внаслідок суперечливості і непослідовності прийнятих рішень про автономію, бундівці невдовзі добились вигідного для себе тлумачення рішень 1898 р. В документі «До Маніфесту російської соціал-демократичної партії», який поширювався в Москві після I з'їзду як окрема листівка, говорилося, що рішення про автономію Бунду треба розуміти як «свободу дій» його всередині єдиної російської партії²³. Це, звичайно, не сприяло згуртуванню національних організацій навколо єдиного інтернаціонального центру.

Добре знаючи про націоналістичні плани польських соціалістів, учасники з'їзду все ж таки зарахували ППС до тих «дружніх іноземних держав», що з ними можлива спільна боротьба (поза рамками партії) проти загального ворога — самодержавства²⁴.

Дуже важливим було визнання I з'їздом за кожною національністю права на самовизначення. Цей принцип згодом ліг в основу програми більшовиків з національного питання; він став її головною вимогою в галузі національних взаємовідносин у період буржуазно-демократичної і соціалістичної революцій.

На жаль, це положення I з'їзд ухвалив у дуже загальній формі, не розкривши його класово-пролетарської суті. Але сам факт проголошення права націй на самовизначення в 1898 р. мав велике принципове зна-

¹⁹ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1965, т. I, стор. 250.

²⁰ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 289—290, 407; т. 7, стор. 213—214.

²¹ Второй съезд РСДРП. Протоколы, стор. 165, 171—174, 278—281, 303—306, 337, 387.

²² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 430—431.

²³ Первый съезд РСДРП. Документы и материалы, стор. 97, 321.

²⁴ Там же, стор. 197, 203—204, 221.

чення. І вже тоді цей лозунг підпав під удар міжнародної соціал-демократії, і його не зрозуміли навіть такі визначні діячі, як Р. Люксембург та її прихильники. Тоді ж партія польських соціалістів протиставила інтернаціональному принципів самовизначення вимогу беззастережної у всіх випадках «незалежності Польщі»²⁵. До цього «вільного» визначення свого ставлення до Росії ППС закликала робітничий клас інших національних країн²⁶. В 1896—1897 рр. Литовська соціал-демократична партія також підтримала націоналістичну за тих умов вимогу «федерації країв»²⁷.

Слід зважити і на те, що, незважаючи на офіційне проголошення Лондонським конгресом II Інтернаціоналу лозунга самовизначення націй (1896), повз нього пройшли в своїх програмах Бельгійська робітничая і Французька соціалістична партії, всі соціалістичні організації Великобританії. Австрійська соціал-демократія формально проголосила право націй на самовизначення, але саме в її колах опортуністи вперше після Лондонського конгресу спробували припасувати самовизначення до програми культурно-національної автономії.

Значення рішень I з'їзду про інтернаціональну організацію і проголошення права всіх націй на самовизначення полягає і в тому, що їх було прийнято під безпосереднім впливом ленінських ідей, які мали широке розповсюдження в соціал-демократичному русі Росії. Величезна робота В. І. Леніна в 90-х роках підготувала основу для скликання з'їзду: розгром ліберального народництва, діяльність петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», розробка в 1895—1896 рр. проекту програми з'їзду, організаційна діяльність, проведена за завданням В. І. Леніна членами петербурзького «Союзу боротьби» тощо.

Про спадкоємність дії В. І. Леніна і учасників I з'їзду РСДРП свідчить і те, що після розгрому ленінського «Союзу боротьби» ініціатива підготовки з'їзду перейшла до київської соціал-демократичної групи «Рабочей газеты», тісно зв'язаної з петербурзьким «Союзом боротьби» і добре обізнаної з програмними працями В. І. Леніна.

Відомо, що організатори I з'їзду відмовились вести переговори в Петербурзі з будь-ким, окрім залишених на волі прихильників В. І. Леніна. З ними, а не з «молодими» з «Союзу боротьби», через С. І. Радченка було з'ясовано попередню програму роботи з'їзду. З правом ухвального голосу на з'їзді був присутній делегат від ленінського, а не опортуністичного крила Петербурга. Організатори з'їзду підтверджують, що вони в усьому мали намір наслідувати ленінський «Союз боротьби»²⁸. Є підстави думати, що учасники з'їзду були знайомі з «Проектом і поясненням програми соціал-демократичної партії», що готувалась Володимиром Іллічем для I з'їзду РСДРП. Про великий авторитет В. І. Леніна серед делегатів з'їзду свідчить факт запрошення його у 1898 р. до співробітництва в створеному за рішенням з'їзду Центральному органі РСДРП.²⁹

Отже, рішення I з'їзду РСДРП є доказом того, що ленінські ідеї 1894—1898 рр. про інтернаціональні принципи РСДРП і рівноправність націй стали практично панувати в соціал-демократичному русі Росії ще в 90-ті роки і що Комуністична партія народилася під великим прапором пролетарського інтернаціоналізму і дружби народів.

²⁵ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 396—400.

²⁶ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 283, оп. 1у, од. зб. 29783а, арк. 2.

²⁷ Там же, ф. 167, оп. Ін, од. зб. 21673, арк. 5.

²⁸ Первый съезд РСДРП. Документы и материалы, стор. 196, 215, 218.

²⁹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 181.

В. П. БУЛКІНА

УЧАСТЬ КИЇВСЬКИХ МАРКСИСТІВ У ПІДГОТОВЦІ ПЕРШОГО З'ЇЗДУ РСДРП

Історія Комуністичної партії Радянського Союзу — це славний шлях боротьби і перемог від маленьких марксистських гуртків і груп до багатомільйонної партії комуністів, яка втілює в життя ідеї Жовтня, ідеї комунізму — велику творчу силу сучасної історії.

Визначною подією в історії КПРС був Перший з'їзд представників петербурзького, московського, київського, катеринославського «Союзів боротьби за визволення робітничого класу», групи «Рабочей газеты» і Бунду.

1—3 березня 1898 р. в будинку соціал-демократа П. В. Румянцева на Захар'євській вулиці в Мінську (нині проспект Леніна) проходила робота з'їзду. Там було створено Російську соціал-демократичну робітничу партію.

Ідея створення соціал-демократичної партії в Росії була висунута В. І. Леніним у 1894 р. в праці «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?». Петербурзький «Союз боротьби» дав поштовх для об'єднання соціал-демократичних гуртків і в інших містах країни. У грудні 1895 р. було арештовано чогирьох з п'яти членів керівного центру петербурзького «Союзу боротьби». Але їх справу підхопили послідовники Леніна, які лишилися на волі, вірні ідеї боротися до «повного визволення робітничого класу з-під гніту капіталу»¹.

Напередодні Першого з'їзду РСДРП соціал-демократичні гуртки і групи Харкова, Києва, Катеринослава, Херсона, Одеси, Миколаєва перейшли до масової агітації, спрямовуючи робітничий рух у політичне русло, поєднуючи науковий комунізм з масовим революційним рухом.

Особливо активну діяльність розгорнули київські соціал-демократи. Це була якнайсуворіше законспірована група, до неї входили Б. Л. Ейдельман, М. А. Вігдорчик, П. Л. Тучапський, С. В. Померанц, В. Г. Крижановська-Тучапська, П. І. Белоусов, А. Д. Поляк та інші досвідчені революціонери, полум'яні пропагандисти наукового комунізму, добре обізнані з ленінськими працями. Більшість з них були знайомі з рукописом брошури В. І. Леніна «Завдання російських соціал-демократів», одержаним з Петербурга, де були викладені думки і настанови про організацію партії. Наслідуючи приклад петербурзьких соціал-демократів, кияни боролися за завоювання мас. Значну пропагандистську роботу у Києві провадив «Робітничий комітет», створений з ініціативи Ю. Д. Мельникова у грудні 1895 р. Крок за кроком київські марксисты, озброюючись революційною теорією, переходили до масової агітації, переборюючи опір своїх противників, які відстоювали опортуністичні погляди, вважаючи, що головне завдання робітничого руху — боротьба за поліпшення економічного становища.

Принципова і послідовна позиція марксистів привела до виходу з соціал-демократичної групи у Києві їх противників. У 1896 р. прихильники політичної агітації створили соціал-демократичну групу «Рабочее дело», яку очолювали Ю. Д. Мельников, Б. Л. Ейдельман, М. А. Вігдорчик. Кияни в цей період підтримували зв'язок з петербурзькими

¹ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. Том перший. К., 1965, стор. 216.

і московськими марксистами, систематично одержували інформацію про стан соціал-демократичної роботи в інших містах країни, про страйки робітників у промислових центрах Росії.

Міцна добре інформована група київських марксистів і взяла на себе після арешту керівного ядра петербурзького «Союзу боротьби» ініціативу скликання Першого з'їзду. Зв'язавшись з соціал-демократичними організаціями багатьох промислових центрів Росії, вони запросили представників Петербурга, Москви, Іваново-Вознесенська і Вільно на з'їзд. Але в умовах жорстокого поліцейського терору до Києва прибули лише делегати Петербурга і Москви, і до того ж москвич викликав недовіря у киян оскільки був молодий і його відправили назад. І в зв'язку з недостатнім представництвом вирішили провести конференцію, яка відбулася 17—18 березня 1897 р. у Києві.

Конференція ухвалила об'єднати російських соціал-демократів з «Рабочего дела» з групою польських соціал-демократів у Києві в єдиний «Союз боротьби за визволення робітничого класу», розпочати видання загальноросійської «Рабочей газеты» і розгорнути роботу по підготовці до з'їзду.

З об'єднанням усіх марксистських гуртків і соціал-демократичних груп в київський «Союз боротьби» у місті було створено другий «Робітничий комітет», що здійснював безпосередній зв'язок з соціал-демократичними гуртками та окремими соціал-демократами, які працювали на заводах і фабриках. В розпорядженні «Робітничого комітету» була каса, гроші якої витрачалися на видавничу справу, придбання нелегальної літератури та надання допомоги страйкуючим робітникам. Навколо керівного ядра київського «Союзу боротьби» гуртувався актив з представників інтелігенції, передових робітників. Це були агітатори, пропагандисти, керівники гуртків на фабриках і заводах міста. Серед київських марксистів більш ніж половину складали робітники. Про діяльність київських соціал-демократів цього періоду яскраво розповідає один з активних учасників П. Л. Тучапський. З часу створення «Союзу боротьби», пише він у своїх спогадах, тільки у 1897 р. було розповсюджено 6500 прокламацій на 25 фабриках і заводах, читалися лекції з історії революційного руху в Росії і за кордоном. Лекції провадилися влітку 1897 р. на околицях міста і приходило на них по 60—80 чоловік².

Надзвичайно цікавий один з документів департаменту поліції, в якому вказується на пошавлення агітаційної діяльності соціал-демократів у всіх промислових центрах Росії, і зокрема на те, що «найбільш серйозну увагу привертає до себе в цьому відношенні пропаганда у Києві»³.

Друковане слово київських соціал-демократів згуртовувало пролетаріат, готувало його для прийдешніх боїв з самодержавством, збільшувало «армію робітників, що борються»⁴. У відповідь на заклик марксистів все впевненіше звучало пролетарське слово, робітничий клас ставав грізною силою. Робітники почали сміливіше й дружніше боротися за свої права. «В Києві робітники за прикладом Петербурга, Москви та закордонних міст піднімаються на захист своїх прав проти капіталістів»,— писалося в одній з листівок⁵. Нелегальні видання київ-

² Первый съезд РСДРП. Март 1898 года. Документы и материалы. М., 1958, стор. 216.

³ Рабочее движение в России в XIX веке, т. IV, 1895—1900, часть вторая, М., 1963, стор. 379.

⁴ Листовки революционных социал-демократических организаций Украины 1896—1904, К., 1963, стор. 31, 32.

⁵ Рабочее движение в России в XIX веке, т. IV, часть первая, М., 1961, стор. 763.

ських марксистів проникали далеко за межі Києва, вони доходили до робітничих кварталів Катеринослава, Миколаєва, Одеси, Кременчука. Соціал-демократи Києва підтримували тісний зв'язок з однодумцями Петербурга, Москви, Харкова, Катеринослава, Одеси, Миколаєва, Полтави та інших міст Росії. Керівники київського «Союзу боротьби» листувалися і з групою «Визволення праці».

Особливо тісні зв'язки кияни встановили з Катеринославом. Туди було послано члена київського «Союзу боротьби» К. А. Петрусевича, там працювали І. Х. Лалаєв, який приїхав з Пензи, І. В. Бабушкін, висланий з Петербурга навесні 1897 р. У Катеринославі жило багато висланих за участь у революційному русі робітників з Центральної Росії. У грудні 1897 р. марксистські гуртки міста об'єдналися в одну соціал-демократичну організацію під назвою «Союз боротьби за визволення робітничого класу». Характерно, що катеринославський «Союз боротьби» був організований згідно плану групи «Рабочей газеты»⁶.

Таким чином, організаційно міцна, політично зріла, добре законспірована група «Рабочей газеты» приступила до підготовки з'їзду. Насамперед було вирішено питання, хто саме повинен бути запрошений на з'їзд. Згідно рішення групи представниками мали право бути члени соціал-демократичних організацій, які вели активну роботу⁷. З цією метою члени групи «Рабочей газеты» зв'язалися з усіма відомими їй соціал-демократичними організаціями. З усіх організацій, де побували члени групи «Рабочей газеты», відмовилась послати свого делегата на з'їзд тільки харківська організація⁸. Вперше відвідавши харківську соціал-демократичну організацію, Б. Л. Ейдельман ознайомив харків'ян з планом групи «Рабочей газеты» і вони дали згоду взяти участь у з'їзді. Під час другого відвідання він передав їм програму з'їзду, але вони відмовилися їхати на з'їзд, мотивуючи відмову нібито не своєчасністю створення партії, оскільки групи й петербурзького і московського «Союзів» ще досить слабкі⁹. Оцінюючи діяльність харківської соціал-демократичної групи, Б. Л. Ейдельман у своїх спогадах про Перший з'їзд РСДРП писав: «На харківську групу ми дивились як на молодий гурток, що тільки-но починав переходити до практичної роботи»¹⁰.

Не були запрошені на з'їзд і представники Одеси. Після об'єднання марксистських гуртків восени 1896 р. там був створений «Південно-російський робітничий союз», що розгорнув активну діяльність, але у січні 1897 р. його було розгромлено. Напередодні з'їзду в місті існувало лише кілька гуртків, мало зв'язаних між собою¹¹.

Не було на з'їзді й представників з Миколаєва. Під час відвідання киянами Миколаєва було встановлено, що там є невеличка дійова група, яка провадила агітаційну роботу в масах, видавала робітничу газету «Наше дело». Але Б. Л. Ейдельман писав, що її «ми вважали мало конспіративною. Група була напередодні провалу. Тому група не одержала запрошення на з'їзд»¹².

Київські марксистські підтримували також зв'язки з соціал-демократичними організаціями Кременчука, Єлисаветграда; представників від них кияни не запросили. Вони вели переговори з соціал-демократични-

⁶ Первый съезд РСДРП, стор. 193.

⁷ Там же, стор. 189.

⁸ Там же, стор. 220.

⁹ Там же, стор. 194.

¹⁰ Там же.

¹¹ П. Л. Варгачук. Боротьба соціал-демократичних організацій України за скликання I з'їзду РСДРП. — «Український історичний журнал», 1963, № 2, стор. 69.

¹² Первый съезд РСДРП, стор. 193.

ми організаціями Іваново-Вознесенська, Вільно, Бундом та ін. Значну роль у підготовці з'їзду відіграла «Рабочая газета». 22 серпня 1897 р. вийшов у світ перший, а в грудні другий номер «Рабочей газеты». Уже в передовій статті першого номера «Значення робітничої газети для російського робітничого руху» газета чітко визначила свою політичну програму, настійно закликаючи до створення робітничої партії. «Тільки самостійна робітнича партія,— говорилося в передовій,— може бути оплотом у боротьбі з самодержавством, і тільки в союзі з нею, в підтримці її можуть проявити себе всі, хто виступає за політичну свободу». В другому номері «Рабочей газеты» ще більш чітко пропагувалася лєнінська ідея необхідності об'єднання марксистів Росії в єдину соціал-демократичну партію. У передовій статті «Найближчі завдання російського робітничого руху» говорилося: *«Російський робітничий рух подес'ятерить свої сили, якщо виступить як єдине струнке ціле з одним ім'ям і стрункою організацією... Настає час, коли окремі, розкидані всюди робітничі гуртки і союзи повинні перетворитися в один загальний союз або одну загальну партію. Ця партія сприятиме об'єднанню російських робітників і зростанню російського робітничого руху...»*¹⁴.

Більшість російських марксистів поділяла повністю політичну лінію «Рабочей газеты». Це яскраво продемонстрував Перший з'їзд РСДРП, який у своєму рішенні записав: «Офіціальним органом партії оголошується «Рабочая газета»¹⁵.

Київські соціал-демократи розробили порядок денний з'їзду, що мав назву «Статут колоквіуму» (з конспіративних міркувань з'їзд називався колоквіумом). Член київської соціал-демократичної організації Шуляківський переписав його в кількох примірниках і група «Рабочей газеты» послала його разом з запрошенням на з'їзд марксистським організаціям промислових центрів Росії.

Таким чином, організація київських марксистів зуміла провести підготовку до з'їзду, виробити проекти основних документів, які лягли в основу його рішень. Київських соціал-демократів представляли від «Союзу боротьби» і «Робітничого комітету» П. Л. Тучапський, від групи «Рабочей газеты» — Б. Л. Ейдельман і М. А. Вігдорчик. Перший з'їзд продемонстрував однастайність у вирішенні основних питань.

В. І. Ленін високо оцінив діяльність петербурзького, київського та інших «Союзів боротьби», назвавши їх революційними організаціями, які об'єднавшись, «поклали основу «Російській соціал-демократичній робітничій партії»¹⁶.

¹⁴ Первый съезд РСДРП, стор. 273.

¹⁵ Там же, стор. 83.

¹⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 249.

ВИСНОВКИ З НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

О. М. ШУМАН

ПРО ДЕЯКІ НОВІ ФОРМИ МАСОВО-ПОЛІТИЧНОЇ РОБОТИ В СЕЛАХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

(1961—1965 рр.)

Автор розробляє дану тему, спираючись на досвід роботи партійних організацій Вінницької, Київської, Кіровоградської, Житомирської, Хмельницької і Чернігівської областей, використавши їх поточні архіви. Крім того, взято відомості з архівів Міністерства культури УРСР (ф. 4, оп. I, спр. 90, 99), Чернігівського обкому КП України (ф. 8331, оп. 2, од. зб. 43, 44), періодичної преси.

У досліджуваній період партійні організації України приділяли значну увагу поширенню й узагальненню різних форм і методів масово-політичної роботи. Серед них важливе місце займали тематичні вечори. Наприклад, вечори трудової слави, які, звичайно, проводилися в урочистій обстановці. Голова колгоспу чи секретар партійної організації у вступному слові розповідав про виробничі успіхи передовиків. Їх вітали представники місцевих органів влади, піонери вручали їм грамоти, подарунки, квіти. Особливо заслуженим трударям рішенням загальних зборів присвоювали звання «Почесний колгоспник», а їх імена заносили до «Книги трудової слави». Нагороджені, в свою чергу, брали зобов'язання працювати ще краще, закликали всіх трудівників наслідувати їх приклад.

Такі вечори звичайно готували заздалегідь. З активом села проводили відповідну роботу, готували концерти художньої самодіяльності, в людних місцях вивішували оголошення.

В багатьох областях республіки часто проходили вечори «Покоління — покоління». На Кіровоградщині ініціаторами їх проведення виступили партійні організації Олександрійського району. Ось як проходив такий вечір у колгоспі ім. Леніна Протопопівської сільської Ради. До клубу зібралось понад 300 ветеранів і молодих працівників. За дорученням Ради ветеранів праці колгоспу П. Прокопенко вручив молодій зміні колгоспний прапор і шкатулку з документами про роботу, виконану ветеранами на колгоспній ниві. Передова доярка Т. Кучугурна від імені молоді дала клятву своїм батькам і дідам протягом двох-трьох років перетворити колгосп у господарство комуністичної праці.

В цій же області проводились урочисті збори, присвячені прийняттю випускників середніх шкіл у колгоспну сім'ю. За інформацією Кіровоградського обкому КП України вони проходили так. Ветеран колгоспу виголошував коротку промову і вручав учорашинім учням трудовий паспорт старшого покоління. У слові-відповіді комсомольці палко дякували Комуністичну партію та уряд за турботу про молодь. Випускники школи підходили до колгоспного прапора і давали слово бути гідними продовжувачами справи своїх батьків. Тут же, на вечорі, їм вручали трудові книжки, пам'ятні подарунки та спецподяг. Голова колгоспу оголошував рішення правління про їх трудоваштування.

Значна робота по залученню молоді до колгоспного виробництва проведена партійними організаціями Вінницької області, де протягом 1959—1963 рр. 21 тис. випускників середніх шкіл пішла працювати в колгоспи.

Поліпшенню масово-політичної роботи сприяв березневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС, який обговорив невідкладні завдання розвитку сільського господарства. Протягом квітня в колгоспах і радгоспах Чернігівської області відбулось понад 600 вечорів «До дії, до праці, до звершень нас партія кличе», на яких трудящі обговорювали рішення Пленуму, дякували партії за турботу про радянських людей, обіцяли наполегливо працювати над виконанням своїх соціалістичних зобов'язань.

Велике виховне значення мали вечори вшанування колгоспників, що йшли на пенсію. Ці вечори, як правило, проходили з участю молоді. В урочистій обстановці ветеранам виробництва вручали пенсійні книжки, подарунки, грамоти правління та партійної організації колгоспу, присвоювали звання «Почесний колгоспник». У відповідь ветерани висловлювали щиру подяку Комуністичній партії за забезпечену старість, закликали молодь працювати не покладаючи рук.

З метою посилення ідейного впливу на працівників сільського господарства, партійні організації проводили роботу безпосередньо в польових станах, на фермах, тракторних бригадах, там, де вирішувалась доля врожаю. У польових агітбесідках та на майданчиках виступали найбільш підготовлені і досвідчені агітатори.

Значну популярність в республіці здобули агітпоїзди. Крім агітмашин, до них входили автолавка з промисловими і продовольчими товарами, книжковий автофургон і пересувні майстерні райпобуткомбінату. Агітпоїзд обслуговувала група лекторів, агітаторів, пропагандистів, бригада художньої самодіяльності. В Бахмацькому, Ічнянському, Новгород-Сіверському, Ніжинському, Козелецькому районах Чернігівщини під час польових робіт агітпоїзди робили по 12—15 виїздів у села, хутори, віддалені бригади, на ферми.

Лектори агітпоїзда Олександрійського району на Кіровоградщині у бесідах про заходи партії по піднесенню сільського господарства, про внутрішнє і міжнародне становище нашої країни широко використовували унаочнення. Лікарі давали багато корисних порад, з цікавими концертами виступала агіткультбригада.

Вміло поєднуючи виховну роботу із задоволенням побутових і культурних потреб, агітпоїзди відіграли значну роль в ідеологічному вихованні трудівників села.

У багатьох колгоспах Житомирської, Чернігівської та інших областей стали вже традиційними свята весни, першої борозни, сівачів, урожаю, зими тощо, під час яких вулиці і площі мальовничо прикрашались. Наприклад, перед урочистою частиною свята весни в особі завітчаної дівчини «Весна» проїжджала вулицями і парками, звертаючись до трудівників полів з теплими словами привіту, з закликами провести всі польові роботи якнайкраще. Дід Мороз доповідав «Весні», з якими успіхами колгоспи зустрічають настання теплих, сонячних днів. Свято закінчувалось всенародним гулянням. Проводилися й свята першої борозни. У призначений час трудівники села вивозили в поле колгоспну техніку, готовність якої до посівних робіт визначали заздалегідь створені комісії. Кращим трактористам вручали путівки на право прокладання першої борозни. З піснями й танцями виступали самодіяльні колективи.

Народні свята, наповнені соціалістичним змістом, стали невід'ємною частиною виховної роботи партійних і комсомольських організацій. На святах демонструвалися велич праці, підводились підсумки соціалістичного змагання за певний період, трудящі давали слово перетворювати в життя Програму КПРС. Такі свята були своєрідною формою культурного дозвілля і відпочинку.

Велику увагу Комуністична партія приділяє вихованню радянських людей у дусі патріотизму. Поліпшенню роботи в цій галузі сприяли постанови ЦК КП України з приводу відзначення 20-річчя з дня визволення Радянської України від фашистських загарбників і про поліпшення пропаганди серед населення історичних пам'яток та визначних місць на території України.

В районах, колгоспах і радгоспах Кіровоградської області, як повідомлялось в інформації з досвіду ідеологічної роботи, влаштовувались вечори зустрічі з ветеранами Великої Жовтневої соціалістичної революції та учасниками Великої Вітчизняної війни, вшанування пам'яті загиблих, організовувались походи по визначних місцях героїчних боїв Радянської Армії й партизанських стежках. Наприклад, у селах Ново-Архангельського району перед колгоспниками часто виступали учасники Великої Вітчизняної війни — Герой Радянського Союзу П. Кочерга, кавалер трьох орденів «Слави» І. Дзюба, орденосносці С. Науменко, І. Паук. Іменами партизанок Ольги Бражко та Клавії Братченко, які загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, названо вулиці в селах Ново-Архангельської селищної та Кальніболотської сільської Рад.

Згадані форми і методи роботи серед трудівників села сприяли популяризації передового досвіду сільськогосподарського виробництва, розвитку соціалістичного змагання, вихованню комуністичного ставлення до праці, почуття радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму.

І. Х. ТКАЧУК

ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ПО ПІДНЕСЕННЮ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ СЕРЕД КОЛГОСПНИКІВ (1959—1965 рр.)

(На матеріалах УРСР)

Одну з важливих сторін багатогранної діяльності Комуністичної партії по будівництву нового суспільства — піднесення культурно-освітньої роботи на селі, зближення загального рівня культури робітничого класу і колгоспного селянства — автор досліджує на основі опублікованих партійних документів, праць і періодичної літератури та на матеріалах обласних партійних архівів: Вінницького (ф. 39, оп. 6, од. зб. 52; оп. 7, од. зб. 3), Хмельницького (ф. 6571, оп. 1, од. зб. 210, 268), Житомирського

(ф. 118, оп. 33, од. зб. 4), архіву Міністерства культури УРСР (ф. 4, оп. 1) та ін.

Борючись за піднесення культурно-освітньої роботи з масовими кадрами колгоспів, як і з усіма трудівниками соціалістичних ланів, Комуністична партія передусім піклується про подальше розширення матеріальної бази: будівництво нових будинків культури, клубів, бібліотек, стадіонів, спортивних майданчиків, забезпечення їх необхідним інвентарем. Партія дбає про зростання державних асигнувань на ці цілі. Якщо в 1959 р. вони становили 65,3 млн. крб., то в 1965 р.— 81 млн. крб. До участі в будівництві та обладнанні культурно-освітніх установ на селі залучалися колгоспи.

Характерною рисою культурного будівництва за даний період було спорудження поруч з клубами й бібліотеками спеціальних закладів для роботи з працівниками червоних кутків, кімнат та будинків механізатора і тваринника. Культурно-освітня робота велася диференційовано, з урахуванням запитів механізаторів, доярок, свинарск, пташниць і т. д.

ЦК КП України, обкоми, райкоми партії широко підтримували ініціативу і почин колгоспних парторганізацій, усіх колгоспників у цій справі. Так, ЦК КП України схвалив почин трудящих Ізяславського району Хмельницької області, впорядкувати протягом 1960 р. всі бібліотеки, а 21 забезпечити новими приміщеннями за типовими проектами. Парторганізації колгоспів взяли під свій контроль будівництво культурно-освітніх закладів. Почин ізяславців знайшов широкий відгук серед трудящих республіки.

ЦК ЛКСМУ разом з Міністерствами культури та сільського господарства оголосили республіканське змагання по будівництву закладів культури. Включившись у нього комсомольці Житомирщини створили 150 комсомольсько-молодіжних бригад. У Вінківському районі Хмельницької області у 1959 р. методом народної будови споруджено 3 клуби, бібліотеку, 15 червоних кутків на тваринницьких фермах, 18 кінобудок, 32 волейбольні й баскетбольні майданчики. На Вінниччині за роки семирічки зведено близько 400 сільських клубів і будинків культури. За ініціативою трудящих Крижопільського району розгорнувся рух під девізом: «Зустрінемо 50-річчя Великого Жовтня в благоустроєній культурно-освітній установі». Парторганізації на відкритих зборах обговорили й ухвалили план культурного будівництва по всіх колгоспах. Комуністи були першими на педільниках, очолювали будівельні бригади, добивалися високих темпів роботи при її відмінній якості. Загалом за роки семирічки на Україні відкрили двері 5 тис. нових клубів і будинків культури, 1 232 бібліотек, а 2 250 бібліотек переведено в кращі приміщення.

Поліпшенню культурно-освітньої роботи дуже сприяв розвиток книговидавничої справи, поліпшення поліграфічної бази, розширення кількості кіноустановок, радіоточок і т. д. Кількість телевізорів збільшилася у сільській місцевості в 42 рази.

Велику увагу приділяла Комуністична партія забезпеченню культурно-освітніх установ кваліфікованими кадрами. Було прийнято спеціальну постанову про підготовку масових кадрів керівників художньої самодіяльності, відповідно до якої за рахунок колгоспів при музичних школах, театрах, будинках народної творчості відкрилися 6-10-місячні курси. Тільки за останні 5 років курси закінчило близько 11 тис. чоловік.

Протягом 1961—65 р. партійні організації направили на культроботу близько 5 тис. комсомольців за середньою освітою. Якщо в 1959 р. не мали середньої освіти 49% клубних працівників села, то в 1965 р. лише — 29%, з них половина навчалася заочно.

Важливою діяльністю партійних організацій було вдосконалення старих і запровадження нових форм і методів роботи. У клубах і бібліотеках створювалися університети культури, кімнати і кутки передових методів праці, народні музеї, лекторії, кінолекторії.

Якщо в 1959 р. члени товариства «Знання» прочитали в сільській місцевості 1 547,1 тис. лекцій, то в 1965 р.— 2 454,2 тис. Протягом семирічки на колгоспи і радгоспи припадало 58,9% від числа прочитаних у республіці лекцій.

Партійні організації спрямовували роботу працівників культосвітніх закладів на втілення в життя нових трудових свят та обрядів. У Радомисьькому, Житомирському, Малинському, Черняхівському та інших районах Житомирщини проводилися спеціальні конференції з цього питання. Нові свята й обряди запроваджували нові традиції, що прославляли людей праці, нашу соціалістичну дійсність, виховували нові естетичні смаки.

Протягом семирічки партійні організації, турбуючись про якнайповніше залучення трудящих до скарбниці духовного життя, широко використовували громадські засади. В 1965 р. понад 200 тис. чоловік брали участь у роботі клубних установ, з них 85 тис. керували гуртками художньої самодіяльності, 18 тис. були громадськими заступниками завідуючих клубами, понад 13 тис.— книгоншами й бібліотекарями.

У колгоспі ім. XXII з'їзду КПРС с. Шляхова Бершадського району на Вінниччині громадськими бібліотекарями працювали ланкова Н. Кучер, телятниця О. Савчук, зоотехнік В. Барзик та ін. Це дало можливість організувати роботу бібліотек без вихідного, продовжити їх робочий день, створити кімнати юного читача, громадські бібліотеки, галузеві бібліотеки-пересувки, через які забезпечувати літературою спе-

ціалізовані ділянки виробництва — тваринницькі ферми, тракторні бригади, ланки комплексної механізації, спеціалізовані ланки.

Участь громадськості в роботі бібліотек допомогло виконати одну з основних вимог постанови ЦК КПРС про розвиток бібліотечної справи в країні — донести книгу до кожного населеного пункту, кожної сім'ї. Наприкінці семирічки 93% сімей України користувалися книгами бібліотек.

Показником культурних досягнень суспільства є ступінь участі трудящих у процесі духовної творчості, розвитку художньої самодіяльності. Уже в період соціалізму в нашій країні здійснилося передбачення В. І. Леніна про зростання найглибшої заінтересованості народу в примноженні духовних багатств. Про великий розмах цієї роботи свідчить проведений в останньому році семирічки республіканський огляд-конкурс художньої самодіяльності, в якому брало участь 55 тис. сільських самодіяльних колективів. З кожної тисячі населення в середньому по Україні взяли участь в огляді 34 чоловіка. Вони показали зрослу майстерність виконання. На кінець семирічки здобули почесне звання народних 99 самодіяльних театрів, 35 ансамблів танцю, 30 хорових капел, 14 хорів, 12 оркестрів, 9 ансамблів пісні і танцю, 6 капел та ансамблів бандуристів. Через музику, літературу, мистецтво трудівники села пізнають світ прекрасного. Все це наближає їх до культурного рівня інтелігенції.

Величні ідеали комунізму можуть бути втілені в життя лише в разі повного достатку матеріальних та духовних благ суспільства. Творче використання досвіду Комуністичної партії по керівництву культурно-освітньою роботою на селі в роки семирічки, сприятиме дальшому піднесенню культурного рівня трудівників соціалістичних ланів.

І. Г. БОЖОК

ШЕФЬСКА ДОПОМОГА РОБІТНИЧОГО КЛАСУ УКРАЇНИ ТРУДІВНИКАМ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА (1946—1950 рр.)

Досліджуючи питання братерської взаємодопомоги робітничого класу і колгоспного селянства УРСР у роки першої післявоєнної п'ятирічки, автор, крім опублікованих партійних документів і загальних праць з історії республіки і КП України даного періоду, використав джерела Партархіву Інституту історії партії ЦК КП України (ф. 1, оп. 16, од. зб. 962; оп. 84, од. зб. 61, 84, 148, 204, 226, 305; оп. 106, од. зб. 124; оп. 108, од. зб. 30; оп. 168, од. зб. 30), Архіву Української республіканської ради профспілок (ф. 2, оп. 1, од. зб. 46), матеріали періодичної преси, зокрема республіканських газет «Радянська Україна» і «Правда України». При розкритті теми певний інтерес становить стаття В. П. Столяренка «Роль партійних організацій західних областей України у розвитку шефства міста над селом» («Український історичний журнал», 1962, № 1). Питання взаємодопомоги робітників і селян досить глибоко розглядається в монографії П. Г. Снитка «Деятельность Коммунистической партии Украины по укреплению союза рабочего класса и колхозного крестьянства (1946—1950 гг.)» (К., 1966). Особливо цінний матеріал міститься у 2, 3, 4 розділах праці. Проте з деякими положеннями П. Г. Снитка не можна цілком погодитися. Так, на стор. 196 він пише: «Колгоспи республіки в 1948 р. особливо потребували посилення допомоги з боку робітничого класу». А хіба одразу після визволення радянської землі від німецько-фашистських загарбників та і в наступні роки допомога міста селу була менш важливою?

Суворою перевіркою міцності союзу робітничого класу і колгоспного селянства, що ґрунтується в Радянській країні на спільності економічної бази та їх морально-політичній єдності, була Велика Вітчизняна війна, а також післявоєнний період відбудови і розвитку народного господарства. Відомо, яких величезних руйнувань і збитків зазнала від війни Українська РСР. Тільки прямі витрати від знищення і пограбування матеріальних цінностей становили 285 млрд. крб. Надзвичайно тяжким був стан сільського господарства республіки. В колгоспах не вистачало робочих рук, сільсько-господарської техніки, тяглової сили, сортового насіння. Доводилося знову споруджувати господарські та житлові будівлі. П'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства на 1946—1950 рр. передбачав виконання величезних робіт по відродженню і дальшому зростанню сільського господарства республіки. На допомогу трудівникам села в їх боротьбі за виконання поставлених партією завдань прийшов робітничий клас.

З великого комплексу питань про зміцнення союзу робітників і селян у відбудовний період автор досліджує здійснення робітничим класом заходів по механізації сільськогосподарського виробництва, організацію шефської допомоги промислових

підприємств у відродженні колгоспів, МТС, радгоспів, у розвитку електрифікації села. Працівники підприємств сільськогосподарського машинобудування докладали всіх зусиль, щоб виконувати державні плани по випуску продукції для потреб села. Колективи харківського заводу «Серп і молот», Харківського тракторного, Мелітопольського мотороремонтного та інших подавали приклади самовідданої, героїчної праці, вишукували невикористані резерви, запроваджували у виробництво раціоналізаторські пропозиції.

Напередодні 1947 р. з патріотичною ініціативою виступили робітники київського заводу «Ланцюг Галля». Вони взяли шефство над Вищедубечанською МТС Київської області, зобов'язавшись допомогти їй достроково відремонтувати весь сільськогосподарський інвентар. Документи доводять, що цей приклад знайшов широкий відгук на багатьох промислових підприємствах республіки. Зокрема великий внесок у справу допомоги МТС зробили колективи заводів: київського «Ленінська кузня», луганського ім. Жовтневої революції, дніпропетровського ім. Леніна, Краматорського машинобудівного та багатьох інших.

Досліджується така форма шефської роботи, як виділення транспорту під час збирання врожаю, масові виїзди працівників промислових підприємств для надання допомоги трудівникам села. В період обробітку посівів і збирання врожаю 1949 р. підприємства Львівщини здійснювали шефство над 352 колгоспами. Бригади робітників з підприємств Вінниці, Одеси, Києва та інших міст систематично допомагали колгоспникам виконувати взяті на себе зобов'язання. Дуже важливим є питання допомоги робітничого класу в електрифікації сіл. Автор прагнув висвітлити, як завдяки безпосередній допомозі робітників відроджувалися сільські електростанції, електрифікувалися основні сільськогосподарські виробничі процеси, засвічувалися лампочки Ілліча в тисячах будинків колгоспників. У цій справі відзначилися колективи підприємств Харкова, Дніпропетровська, Донецька. Кіями тільки протягом 1947 р. допомогли електрифікувати понад 200 колгоспів. Шефська допомога робітничого класу сприяла тому, що вже в другому році семирічки була відновлена довоєнна потужність сільських електростанцій.

Значна увага приділяється тому, що робітники не лише сприяли матеріально-технічному оснащенню колгоспів, а й несли туди свою організованість, культуру виробництва, знання, досвід. Все це сприяло дальшому творчому розвитку економічних, політичних, культурних зв'язків між містом і селом, зміцненню союзу робітників та селян. А в цьому, як писав великий Ленін, «вся головна сила і опора Радянської влади, в цьому союзі — запорука того, що справа соціалістичного перетворення... буде доведена нами до переможного кінця»¹.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 215.

Закінки

ПРО УЧАСТЬ МІСЬКИХ І СЕЛИЩНИХ РАД УКРАЇНИ В КУЛЬТУРНОМУ БУДІВНИЦТВІ (1926—1929 рр.)

Під керівництвом Комуністичної партії в Радянському Союзі здійснена культурна революція — невід’ємна ланка ленінського плану побудови соціалізму. Головним знаряддям її реалізації була Радянська держава, що, як вказано в Тезах ЦК КПРС до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, «є величезною силою, здатною організувати творчу працю мільйонів людей, забезпечити створення нової економіки і культури, піднесення народного добробуту»¹. Велику роль у соціалістичному будівництві, в культурній революції відіграли Ради депутатів трудящих. Питання ролі місцевих органів державної влади в розвитку соціалістичної культури становить значний науковий і політичний інтерес.

У радянській історіографії питання культурного будівництва на Україні в перші роки соціалістичної індустріалізації країни висвітлені порівняно широко. Проте автори праць про культурні перетворення в республіці, за винятком небагатьох, не ставили перед собою мету розкрити роль Рад у цій справі. Розглядалися лише окремі аспекти діяльності Рад у галузі культури: робота по ліквідації неписьменності, допомога школам².

В. І. Ленін у статті «Про нашу революцію» писав, що для цивілізації Росії необхідна була така передумова, як вигнання поміщиків та капіталістів, щоб «потім уже, на основі робітничо-селянської влади і радянського ладу, рушити доганяти інші народи»³ в галузі культури. Ставлення Радянської влади до культурно-соціальних проблем суспільства з перших кроків її діяльності було принципово відмінним від буржуазних держав. Піклування про благо народу, про культурний розвиток трудящих стало основним її завданням. У виконанні проблем культурної революції значне місце відводилось міським і селищним Радам.

Для здійснення культурної революції потрібні були великі державні асигнування, які виділялися Радянським урядом, незважаючи на найскладніші умови побудови фундаменту соціалістичної економіки. Наприклад, у 1925/26 р. витрати на розвиток культури з розрахунку на одного жителя Харкова становили 8 крб. 74 коп. (у 1924/25 р.—6 крб. 77 коп.)⁴. Можна нагадати, що в 1913 р. такі витрати по місту визначалися сумою 80 коп. «Навіть коли взяти ту цифру «загальної суми видатків казни на освіту», яку дає п. міністр фінансів..., все ж ми матимемо тільки 1 карб. 20 копійок на одного жителя»⁵,— писав В. І. Ленін.

Всією роботою Рад керувала Комуністична партія, здійснюючи свій вплив насамперед через депутатів-комуністів, число яких становило значний процент серед членів Рад. Наприклад, у 1926 р. в міських Радах комуністів було 47,3%, у селищних — 33,5%⁶. Депутати — члени партії об’єднувалися в комуністичні фракції Рад, з якими постійний зв’язок підтримували окружні і районні партійні комітети. Комуністичні фракції проводили в Радах політику партії, вносили дух партійності у всю роботу цих представницьких органів народу.

В роки соціалістичної індустріалізації партія значно розширила культурне будівництво. Це викликало певні зміни у формах і методах роботи Рад, більш чітку диференціацію їх структури і практичної діяльності. У Харківській міській раді в 1924/25 р.

¹ «Радянська Україна», 25 червня 1967 р.

² А. Рейнер. Городские Советы в период индустриализации.— «Советы депутатов трудящихся», 1960, № 12, стор. 77.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 422.

⁴ Харківський обласний архів Міністерства охорони громадського порядку УРСР (далі — ХОМОП УРСР), ф. Р-408, оп. 1, спр. 44, арк. 2.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 114.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 3, спр. 242, арк. 19.

соціальними і культурними проблемами займалася одна секція — культурно-соціальна. В 1925/26 р. тут уже функціонували три секції: праці та соціального забезпечення; народної освіти; охорони здоров'я. В секції народної освіти працювало три комісії — політичної, професійної освіти та соціального виховання. Ця секція в 1926/27 р. займалась питаннями шкільного навчання дітей, батьківських комітетів у школах, боротьби з безпритульністю, виробничого навчання, становища студентів, ліквідації неписьменності тощо⁷. Запорізька міськрада в другій половині 1927 р. вживала також заходів щодо поліпшення роботи міської бібліотеки, розвитку фізкультури серед трудящих. У діяльності селищних Рад була певна специфіка, викликана різницею в культурному рівні великих міст і робітничих селищ. Культурно-освітня секція Верхньодніпровської селищної Ради (Дніпропетровський округ) у 1927 р. організовувала хати-читальні, гуртки самоосвіти (політичний, сільськогосподарський), екскурсії для громадян селища⁸.

Важливу роль у розвитку української соціалістичної культури відіграла українізація державних і партійних установ республіки. Це був надзвичайно багатогранний і складний процес. Одним з проявів цієї політики робітничо-селянської влади були також вибори до Рад депутатів-українців. Якщо в 1924/25 р. кількість їх у міськрадах республіки дорівнювала 37,8% усіх депутатів, то в 1926/27 р. — 43,8%, у селищних Радах в 1925/26 р. — 52%, 1926/27 р. — 56%⁹. З найбільшими труднощами процес українізації проходив у промислових округах республіки, де була значна кількість працівників-неукраїнців. Але й там у проведенні цього заходу Радянської влади спостерігалися успіхи. Оволодіння українською мовою дозволило, наприклад, у Запоріжжі до 1928 р. українізувати діловодство в державних установах на 85—90%, у торгово-кооперативних — на 60—90%, на заводах — до 20%¹⁰. Місцеві Ради наполегливо боролися проти формального ставлення до українізації. Так, у серпні 1928 р. Дніпропетровська міська Рада зобов'язала свій секретаріат видавати найважливіші матеріали українською й російською мовами, а секції охорони здоров'я і народної освіти — проводити засідання українською мовою¹¹.

Культурна революція в нашій країні почалась з ліквідації неписьменності. Адже навіть у містах України до революції письмене населення становило лише 42%¹². В. І. Ленін надавав народній освіті великого політичного значення. «Неписьменна людина стоїть поза політикою, її спочатку треба навчити азбуки. Без цього не може бути політики, без цього є тільки чутки, плітки, байки, забобони, але не політика»¹³.

Значну частину роботи в галузі ліквідації неписьменності взяли на себе міські та селищні Ради. Вони розглядали це питання на пленумах і секціях, виявляли кращі форми і методи його розв'язання. Депутати Рад брали участь в організації гуртків самоосвіти, недільних університетів, пересуваних бібліотек, лекцій з науково-технічної тематики, політбесід, екскурсій. Дніпропетровська міськрада у вересні 1928 р., заслухавши й проаналізувавши доповідь про ліквідацію неписьменності, відзначила підвищення якості навчання, розширення (майже на 50%) мережі шкіл для малописьменних, збільшення кількості груп, в яких оволодівали грамотою переростки і жінки (відповідно — з 16 до 34 груп і з 23 до 34), організації навчання сезонних робітників. Для подання конкретної допомоги школам лікнепу міськрада направила в кожному з них своїх депутатів¹⁴.

Ради чимало зробили для налагодження індивідуального навчання грамоти, яке широко застосовувалось у промислових районах республіки в перші роки індустріалізації. Наприклад, чимало рудникових Рад Донецького округу в 1928/29 р. були безпосередніми ініціаторами й організаторами даної форми ліквідації неписьменності¹⁵.

Ради допомагали переборювати різні труднощі, що ставали на шляху боротьби з неписьменністю, — такі, як відсутність приміщень для занять, недостатня кількість учбових посібників тощо. Харківська міськрада порушила питання про оподаткування нетрудових елементів на користь боротьби з неписьменністю і, виконуючи ленінські заповіді, внесла пропозицію, щоб кожний громадянин, який має освіту, навчив одного неписьменного. Звільнялися від цього обов'язку лише жінки, які чекали дитину або мали дітей у віці до 8 років. Громадяни, що одержували зарплату більше 100 крб. і не могли з будь-яких причин брати безпосередню участь у лікнепівській роботі, вносили у фонд її 5% заробітку¹⁶. Пошуки дієвих методів ліквідації неписьменності

⁷ ХОМОГП УРСР, ф. 408, оп. 1, спр. 36, арк. 118.

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 3, спр. 800, арк. 3; спр. 54, арк. 167.

⁹ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 233, арк. 246; ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 3, спр. 242, арк. 19.

¹⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 4, спр. 369, арк. 157.

¹¹ Там же, спр. 352, арк. 61.

¹² Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1961, стор. 336.

¹³ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 52.

¹⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 4, спр. 352, арк. 78.

¹⁵ Партархів Донецького обкому КП України, ф. 9, оп. 2, од. зб. 66, арк. 292.

¹⁶ Підсумки сесії третього пленуму Харківської міськради, 24—27 жовтня 1929 р., Харків, 1929, стор. 3.

були характерними майже для всіх Рад республіки. До 1929 р. у містах України кількість письмових зросла до 74%¹⁷.

Особливе місце в роботі Рад відводилося школам, при яких створювалися спеціальні комітети, куди входили і депутати міськрад. Вони допомагали організовувати шкільну роботу. Успішне розв'язання завдань відбудови, спорудження й забезпечення шкіл усім необхідним нерідко залежало від правильного використання коштів, а також ініціативи та активності на місцях. Так, усі школи Харкова в 1926 р. були взяті на місцевий бюджет¹⁸. До 1929 р. майже всі діти в республіці дістали можливість учитися. Якщо в часи царизму шкільна сітка Харкова охоплювала 55% дітей, то в 1929 р. — 93%¹⁹.

Перша світова та громадянська війни, голод, епідемії зробили сиротами сотні тисяч дітей. У 1926 р. на Україні було 23 тис. безпритульних²⁰. У боротьбі з цим явищем велику роль відіграли окружні комісії допомоги дітям, які об'єднували представників і кошти багатьох державних та громадських організацій, в тому числі міських Рад. Безпритульних влаштовували у дитячі будинки, віддавали на виховання робітникам та селянам, направляли навчатися до кустарів, забезпечуючи одягом, постіллю й оплачуючи видатки за рахунок держави. Одеська окружна комісія допомоги дітям, наприклад, виділяла кошти для повернення їх на батьківщину (найчастіше у Поволжя та північні райони), організовувала розшук батьків, направляла підлітків на роботу, видавала дотації дитячим установам, брала участь в оздоровленні підростаючого покоління тощо²¹.

Секціям народів міських Рад доручалося впливати на ті родини, де фактично не доглядали за дітьми. Завдання секцій виконували не тільки депутати міськрад, а й численний актив — робітники та робітничі різних підприємств.

Плідною була діяльність Радянських органів у галузі дуже важливої в роки індустріалізації справи — підвищення культурного і професійно-технічного рівня робітничого класу. Вже до 1929 р. Ради великих міст і промислових селищ республіки багато зробили для розвитку вечірньої освіти робітників. В Одесі у 1926/27 р. було 8 вечірніх шкіл, а в 1928/29 р. — 12²². У рудничному селищі Будьонівка (Донецький округ) в 1928/29 р. у вечірній робітничій школі першого ступеня навчалось 211 чоловік, наступного навчального року 374 чоловіки. Цього ж, 1929/30 р. у Будьонівці організували школу другого ступеня і до неї прийняли 246 малописьменних²³. Міські Ради брали активну участь в організації вечірніх робітничих університетів. Такий заклад у 1926 р. ухвалила створити Харківська міськрада²⁴. Аналогічне рішення прийняла Донецька міськрада в листопаді 1927 р.

В перший же рік індустріалізації країни Ради включилися у справу підготовки нових кадрів робітників для промисловості. Разом з господарчими органами вони з'ясовували потреби підприємств у кваліфікованій робочій силі і на основі зібраних даних визначали шляхи розвитку відповідних навчальних закладів. Ради виділяли певні кошти на професійну освіту трудящих. У Харкові на розвиток культури в 1925/26 р. асигнувалось понад 3 млн. крб. (9,12% усього бюджету), з них більше ніж півмільйона — на професійно-технічне навчання²⁵. В Одесі на обладнання майстерень і лабораторій профшкіл у 1927/28 р. було відпущено 100 тис. крб., організовано гуртожиток для учнів, виділено 262 стипендії²⁶. Вживалися заходи, щоб забезпечити успішну роботу шкіл фабрично-заводського учнівства. Так, промислова секція Харківської міськради, обслідуювши завод сільськогосподарського машинобудування «Серп і молот», відмітила недоліки у роботі школи ФЗУ. Депутати Ради запропонували поліпшити керівництво школою, подбати про склад викладачів та учнів²⁷.

Комуністична партія поставила завдання підвищити процент робітників у вузах і технікумах країни²⁸. Щоб здійснити це рішення, для робітників та їх дітей створювалися підготовчі курси, спеціальні робітничі факультети. У цьому брали участь Ради. Руднична Рада Будьонівки, наприклад, допомогла організувати вечірній робфак, у якому в 1929/30 р. навчалось 70 чоловік²⁹. Крім того, міські Ради під керівництвом ко-

¹⁷ Партархів Донецького обкому КП України, ф. 9, оп. 2, од. зб. 296, арк. 23.

¹⁸ ХОМОГП УРСР, ф. Р-408, оп. 1, спр. 44, арк. 3, 45.

¹⁹ Підсумки сесії другого пленуму Харківської міської Ради. 1—3.VII 1929 р., Харків, 1929, стор. 12.

²⁰ ХОМОГП УРСР, ф. Р-408, оп. 1, спр. 1018, арк. 74.

²¹ Там же, арк. 75.

²² ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 4, спр. 441, арк. 22.

²³ Партархів Донецького обкому КП України, ф. 9, оп. 2, од. зб. 66, арк. 292.

²⁴ ХОМОГП УРСР, ф. Р-408, оп. 1, спр. 44, арк. 46.

²⁵ Там же, арк. 2.

²⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 4, спр. 441, арк. 51.

²⁷ Там же, оп. 3, спр. 525, арк. 55, 56.

²⁸ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, стор. 470.

²⁹ Партархів Донецького обкому КП України, ф. 9, оп. 2, од. зб. 66, арк. 292.

муніципальних фракцій виконували важливе завдання — налагоджували побут студентів. Депутати обслідували умови життя і навчання майбутніх спеціалістів народного господарства. Голова ВУЦВК Г. І. Петровський у листі до Центрального Виконавчого Комітету СРСР писав, що наркомат освіти і місцеві Ради «вживають заходів до послаблення житлових труднощів пролетарського студентства, але їх можливості обмежені, з одного боку, недостатністю матеріальних ресурсів і, з другого, — загальною житловою кризою у великих центрах України»³⁰. На поліпшення побуту студентства в Одесі протягом 1927/28 р. було відпущено понад 150 тис. крб.³¹

У перші роки соціалістичної індустріалізації значного розмаху набуло створення культурно-освітніх установ, особливо в промислових районах країни. Розв'язанню цієї проблеми сприяла зокрема діяльність місцевих органів Радянської влади. З коштів, призначених для розвитку культури, міські Ради виділяли близько четвертої частини на політосвітню роботу³².

Великого значення у справі виховання трудящих партія надавала робітничим клубам. При безпосередній допомозі й участі Рад у промислових центрах України були збудовані та обладнані десятки таких клубів. У Дніпропетровську відкрилися три палаци культури: Придніпровської залізниці (1927 р.), металургів ім. Ілліча (1928 р.), ім. Бабушкіна (1929 р.)³³. Пленум Харківської міськради в 1929 р. схвалив переобладнати для культурно-освітніх цілей три недіючі церкви і синагогу. Секції Рад обговорювали стан клубної роботи. Для задоволення інтересів та запитів робітників вони рекомендували організувати гуртки з різних галузей знань, художньої самодіяльності тощо.

На шляху культурних перетворень було багато труднощів. «Культурне завдання, — говорив В. І. Ленін, — не може бути розв'язане так швидко, як завдання політичні і воєнні»³⁴. В цій справі багатогранну культурно-освітню діяльність провели міські та селищні Ради Української РСР. Внесок Рад у здійснення соціалістичної культурної революції має велике історичне значення.

Е. І. ЛОЗОВА

³⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 3, спр. 138, арк. 293.

³¹ Там же, оп. 4, спр. 441, арк. 268.

³² ХОМОП УРСР, ф. Р-408, оп. 1, спр. 44, арк. 2.

³³ Днепропетровск. Краткий путеводитель, Днепропетровск, 1966, стор. 148, 150, 161.

³⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 53.

З ДОСВІДУ КОМНЕЗАМІВ ЧЕРНІГІВЩИНИ ПО СТВОРЕННЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ АРТІЛЕЙ І КОМУН У 1921—1925 рр.

У проведенні в життя ленінського кооперативного плану велику допомогу Комуністичній партії подали комітети незможних селян (комнезами), організовані за ініціативою В. І. Леніна в травні 1920 р. Накреслюючи програму дій незможників, Володимир Ілліч вказував, що в їх діяльності найголовнішим завданням є створення колективних господарств¹.

Ці настанови вождя революції стали дороговказом для незможного селянства в його боротьбі за соціалістичну перебудову села. Як підкреслювалось у схваленій в січні 1927 р. постанові ЦК КП(б)У «Про підсумки колгоспного будівництва на Україні», комнезами були активними провідниками політики Комуністичної партії на селі, «піонерами і організаторами колгоспного будівництва на Україні»².

З переходом до нової економічної політики питання про організацію селянської бідноти в колективні господарства набуло великого значення. Розвиток колективізації давав можливість бідноті зміцнити своє економічне становище, а державі — подати допомогу незможному селянству. Адже землю, якою Радянська влада наділила селян, вони через нестачу інвентаря не могли як слід обробити, щоб підвищити продуктивність своїх господарств і поліпшити матеріальне становище. Враховуючи це, І Всеукраїнська нарада КП(б)У (2—4 травня 1921 р.) записала в своєму рішенні, що «...партія повинна поставити завдання об'єднання комнезамів у виробничі товариства, трудові артілі й колективи, подаючи їм всіляку допомогу з боку держави щодо піднесення сільськогосподарської техніки...»³. Зважаючи на відсутність матеріальної бази,

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 299.

² Історія колективізації сільського господарства Української РСР. Збірник документів і матеріалів, т. 1 (1917—1927 рр.), К., 1962, стор. 243.

³ КП(б)У в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій (1918—1956), К., 1958, стор. 113.

ідеологічну й психологічну невідповідність основної маси селянства до кооперування, партія й уряд у роки непу взяли курс не на кількість, а на якість колективних господарств.

Пропагуючи соціалістичні форми господарювання серед трудівників села, партійні органи неодноразово роз'яснювали комнезамам, що єдиним шляхом поліпшення матеріального добробуту неможливого селянства є об'єднання його у виробничі кооперативи — трудові артілі і комуні. Так, ця думка підкреслювалась у листі ЦК КП(б)У «Про комнезами» від 24 жовтня 1921 р. На організацію артілей і комун орієнтували хліборобів партійні конференції, з'їзди Рад, з'їзди неможливого селянства. Пленум Чернігівського губпарткому, що відбувся 29—30 березня 1921 р., у резолюції «Про комнезами» зобов'язав партійні організації залучати сільську бідноту в радгоспи та колективні господарства⁴. Перший губернський з'їзд КНС (березень 1921 р.) записав у своєму рішенні, що комуні, артілі є способом, який допоможе неможливікам завоювати економічну незалежність і повести сільське господарство по новому соціалістичному шляху⁵. Подібний характер мали й інші рішення, що приймалися в той час.

У перші роки непу в Чернігівській губернії спостерігалось значне скорочення кількості сільськогосподарських артілей і комун, хоч загалом по Україні число колективних господарств протягом всього відбудовного періоду зростало⁶. Так, у жовтні 1920 р. в губернії було 90 артілей і 3 комуні, а наприкінці 1921 р. залишилось 17 артілей і 3 комуні⁷. (Ці дані приблизні, бо статистичні органи в ті роки працювали незадовільно).

Таке явище пояснюється рядом причин. Деякі колгоспи розпалися внаслідок того, що частина селян, вступаючи до артілі, мала на меті пожитися колишніми поміщицькими землями та інвентарем. Ці селяни не були підготовлені до соціалістичних форм господарювання, а тому скоро залишили їх. Початок відбудови народного господарства, зокрема промисловості, викликав повернення в міста значної частини промислових робітників (особливо в Новгород-Сіверському повіті), які в роки воєнного комунізму внаслідок розрухи прийшли на село і виступили ініціаторами створення колективних господарств. На роботі перших кооперативів позначались відсутність господарського досвіду, побутові труднощі. Серйозною перешкодою було посилення бандитизму в губернії весною 1921 р. Бандити в першу чергу розправлялись з комунарами, членами артілей. На діяльність комнезамів взагалі й організацію колективних господарств зокрема негативно впливали також ліквідаторські настрої щодо КНС. У наступні роки відбудовного періоду завдяки піклуванню партії й уряду про комнезами, значній матеріальній допомозі неможливному селянству кількість колективних господарств у губернії зростає.

За рішенням VI Всеукраїнського з'їзду Рад (грудень 1921 р.) був створений спеціальний фонд для подання державної допомоги сільгоспартілям неможливікам. Новий закон «Про комнезами» від 27 травня 1922 р. надав значні пільги колективним господарствам. Уряд України декретом від 9 серпня 1922 р. «Про права, пільги і переваги, надані неможливному селянству, організованому в колгоспи», безоплатно закріплював за ними інвентар поміщицьких і куркульських господарств. Колгоспи були звільнені від орендної плати за виділену їм землю⁸.

У відповідь на піклування партії й уряду неможливе селянство посилює свою роботу по розширенню соціалістичних форм господарювання. Ініціаторами створення комун і артілей виступали комуністи, комсомольці. Так, у березні 1921 р. 4 сім'ї неможливіків с. Авдіївка Авдіївської волості Сосницького повіту за пропозицією комуніста Артема Волошка створили в колишній економії поміщика Скоропадського комуну «Свобода». Комуна мала 55 дес. землі, 5 коней, 6 корів, 13 свиней, 17 овець. 1 жовтня 1921 р. у с. Новий Глибів Сорокошицької волості на 33 дес. землі виникла комуна «Шлях бідноти». Комунарами стали безземельні і малоземельні селяни: П. П. Сірий, П. П. Жернохліб, Д. Т. і М. П. Пилипенки, Є. Л. Руденко. Члени КНС с. Старий Білоус Чернігівського повіту 6 грудня 1922 р. організували сільськогосподарський колектив під назвою «25 жовтня». Артіль «Пролетарій» у с. Киселівка Корюківського району Сновської округи була створена в березні 1923 р. за ініціативою неможливіка П. Ф. Лемеша, якого обрали першим її головою⁹.

Як правило, питання про організацію артілі чи комуні ставилось на зборах неможливіків, що проходили дуже жваво, з гарячим обговоренням усіх деталей цієї

⁴ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—6, од. зб. 397, арк. 20.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 257, арк. 42.

⁶ А. Ф. Чмыга. Очерки по истории колхозного движения на Украине, М., 1959, стор. 96.

⁷ Чернігівський обласний державний архів (далі — ЧОДА), ф. 503, оп. 1, спр. 2573, арк. 98.

⁸ Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України, 1922, стор. 587.

⁹ ЧОДА, ф. 503, оп. 1, спр. 1035, арк. 14; спр. 1050, арк. 10; спр. 1513, арк. 3; спр. 2130, арк. 2.

нової справи. Проте чимало комнезамівців вичікували. Давалася взнаки приватно-власницька психологія, а також забитість, неписьменність основної маси селянства, його страх перед невідомим. До того ж, заважала куркульська агітація.

І все ж більшості незаможників прагнуло будувати своє життя по-новому. Типовим було таке рішення зборів КНС: «Ми, члени Грицівської організації незаможних селян, на власному досвіді переконалися, що індивідуальні господарства нічого не дають, крім збитків... Ми... вирішили залишити назавжди віджили форму землекористування і перейти до багатопільної сівозміни, застосувати науку для піднесення продуктивності землі і послужити прикладом останнім». Загальні збори Карахівського комнезаму Пакульського району від 23 березня 1924 р. всебічно розглянули питання про організацію колективного господарства. Як свідчить протокол зборів, незаможники прийняли типовий статут сільськогосподарської артілі, затверджений Наркомземом. Їх артіль «Нове життя» об'єднала 15 членів: Г. М. Олексієнка, М. П. Носька, З. П. Красоковського, О. М. Колісника та ін.¹⁰

При ознайомленні з рішеннями з'їздів незаможного селянства вражає їх глибоке ідейне звучання. Своєї надії на краще життя селяни пов'язували з ім'ям В. І. Леніна. Ось чому вони, переконавшись у безсмерті його справи, називали свої перші артілі і комуну цим найдорожчим ім'ям. Так стали називатися організовані в лютому 1924 р. сільськогосподарський колектив у с. Коти Чернігівської округи й артіль у с. Митченки Батуринського району¹¹. У 1921 р. в Івангородській волості Борзнянського повіту на землях колишнього поміщика Миколи Ге 17 сімей незаможників об'єдналися в Першу Івангородську сільськогосподарську комуну ім. В. І. Леніна. В ній було 42 чоловіки працездатного населення й 27 чоловік непрацездатного. Комунари одержали 80 дес. землі, господарські приміщення і будинок, де, крім житла, була розміщена кухня і школа для дітей. Колективне господарство міцніло з кожним роком. Комунари організували швейну майстерню, купили породисту худобу. Вони збирали значно вищі врожаї, ніж навколишні селяни. На початку 1925 р. Івангородська коммуна ім. В. І. Леніна в губернському конкурсі на краще ведення колективного господарства одержала першу премію в розмірі 1000 крб.¹²

Комнезами новоствореним артілям, комунам часто давали атестацію, що було основним документом для земельних органів при реєстрації колективних господарств. Наприклад, Антонівський КНС видав атестацію комуні «Цвіт»¹³.

Робота по впровадженню соціалістичних форм господарювання на селі посилювалась після опублікування статті В. І. Леніна «Про кооперацію» і рішень XIII з'їзду партії, який підкреслив, що «самодіяльне господарське об'єднання незаможників, хоч би в найпростіших формах, повинно стати основною господарською роботою комнезамів»¹⁴. Кількість артілей і комун у губернії, хоч і повільно, але зростала. Якщо на початку 1922 р. їх налічувалося 33, на початку 1924 р. — 76, то в листопаді 1924 р. — вже 99, причому 90% з них були незаможницькими¹⁵.

Слід зазначити, що будівництво колективних господарств у губернії протягом відбудовного періоду відставало від інших районів України. За станом на 1 січня 1924 р. у республіці нараховувалося 4620 колгоспів, 34% (найбільше) яких припадало на Одеську губернію і лише 2% — на Чернігівщину¹⁶. Основною причиною цього явища було те, що у відбудовний період, особливо в перші роки, артілі й комуну створювались на колишніх поміщицьких, церковних і монастирських землях, яких на Чернігівщині порівняно з іншими губерніями України було найменше. Крім того, велика кількість лугів на поліських землях була причиною скотарського ухилю місцевого господарства, що найменше підпадав під процес колективізації. До того ж досить інтенсивно проходив у губернії перерозподіл лишків куркульських земель. Селянин-бідняк, який так мріяв про землю, одержавши її у власність, не хотів тут же її усупільнювати. Земельні органи не могли подати дійову допомогу новоствореним артілям і комунам. Нечисленність робітничого класу й партійної організації у губернії, відсутність досвідчених працівників у земельних органах, недостатнє матеріальне забезпечення колгоспів з боку держави, шалений опір класових ворогів — все це значно утруднювало поширення соціалістичних форм господарювання. Нерідкими були випадки, коли артілі й комуну розпадались через брак досвіду, невмілу організацію праці та її оплати. Давалися взнаки й індивідуалізм, приватновласницька психологія селян. В економічному відношенні більшість перших кооперативів була слабкою.

¹⁰ ЧОДА, ф. 503, оп. 1, спр. 2492, арк. 2, 3; спр. 2514, арк. 6.

¹¹ Там же, спр. 2499, арк. 1; спр. 2491, арк. 84.

¹² Газ. «Селянська правда», 19 січня 1923 р.; ЧОДА, ф. Р-16, оп. 1, спр. 1268, арк. 282.

¹³ ЧОДА, ф. 503, оп. 1, спр. 2494, арк. 9.

¹⁴ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, К., 1954, ч. II, стор. 48.

¹⁵ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 26, оп. 1, од. зб. 1296, арк. 202; ЧОДА, ф. 503, оп. 1, спр. 2573, арк. 93, 98.

¹⁶ Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 1, стор. 336.

Земельні наділи їх становили в середньому 25—100 дес.¹⁷, забезпеченість тягловою силою та сільськогосподарським інвентарем виявилась також недостатньою, мало було породистої й продуктивної худоби. Та незважаючи на слабку матеріальну базу, передові артілі й комуні за рівнем виробництва і доходів на одного працездатного мали значні переваги над дрібними селянськими господарствами і були кращими агітаторами за соціалістичні перетворення на селі.

Особливо велике враження на селян справляла організація культурно-виховної роботи в колективних господарствах, піклування про людину, нові форми побуту. Кращі артілі й комуні мали свої школи, бібліотеки, клуби, гуртки по ліквідації неписьменності, драматичні й хорові колективи, агрономічні і політичні гуртки, дитячі будинки та ясла. Жінка тут була повноправним членом, її обирали до керівних органів. Трудівницям надавали оплачувані відпустки на час вагітності тощо. Комунари не хрестили своїх дітей, по-новому оформляли шлюб.

Проте будівництво колективних господарств у відбудовний період не набрало ще масового характеру, бо не були створені для цього ні матеріальні, ні організаційні, ні ідейно-політичні умови. Не тільки середняк, але й основна маса бідноти ще не проявляли потягу до соціалістичних форм господарювання. Та незважаючи на свою нечисленність, перші сільськогосподарські артілі й комуні нагромадили певний досвід у цій справі, що його пізніше використала Комуністична партія при проведенні колективізації. Колективні господарства відбудовного періоду мали велике політичне значення. Це були паростки нового, соціалістичного виробництва.

Прошли роки... За цей час в області створено соціалістичне високорозвинене механізоване сільське господарство. Якщо до революції у губернії ніколи не вистачало свого хліба і щороку його завозилось для напівголодного населення не менше як півтора мільйона пудів, то в 1966 р. Чернігівська область достроково виконала замовлення на поставку хліба державі. В засіки Батьківщини засипано 290 тис. т зерна, або майже на 83 тис. т більше, ніж передбачалося планом¹⁸. Здійснюючи великі економічні заходи, накреслені XXIII з'їздом КПРС, трудящі області вносять гідний вклад у всенародну боротьбу за побудову комунізму в нашій країні.

Н. Я. МАРЦЕНЮК

¹⁷ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 26, оп. 1, од. зб. 1296, арк. 202.

¹⁸ «Деснянська правда» (Чернігів), 1 листопада 1966 р.

З ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ ДОНБАСУ (1921 р.)

Перехід до мирного соціалістичного будівництва після переможного завершення громадянської війни здійснювався в тяжких умовах. Країна Рад переживала величезні економічні труднощі. Народне господарство було зруйноване. Одним з першочергових завдань, життєвою необхідністю молодого Радянської республіки була відбудова Донбасу. В. І. Ленін особисто спрямовував діяльність партійних організацій Донецького басейну, подаючи робітникам Всеросійської кочегарки допомогу в подоланні труднощів. Але зміцнювати владу Рад, налагоджувати господарське життя заважали залишки повалених експлуататорських класів. Контрреволюційні банди нападали на шахти, фабрики, заводи, руйнували шляхи, лінії зв'язку, зупиняли й грабували поїзди, вбивали радянських і партійних активістів, передовиків виробництва¹.

Боротьба з контрреволюційним бандитизмом була в центрі уваги Комуністичної партії. У спеціальному листі до всіх партійних організацій України у квітні 1921 р. ЦК КП(б)У писав: «...Передешка, що настала на зовнішньому фронті, ставить тепер перед нами як чергову невідкладну й найважливішу кампанію — якнайскорішу ліквідацію бандитизму на Україні»². На цей заклик партії у Донбасі відгукнулися шахтарі, трудове селянство, червоноармійці, чекісти, комсомол. Славну сторінку в історії розгрому політичних банд у шахтарському краї вписала робітничо-селянська міліція, на значення і місце якої в охороні революційних завоювань В. І. Ленін вказував ще в статті «Про пролетарську міліцію». Для перемоги революції, писав Ілліч, треба створювати, будувати міліцію, бо без неї «революція не може бути гарантована, успіх її завоювань не може бути забезпечений, дальший розвиток її неможливий...»³.

У запеклих боях з контрреволюційними бандами, зграями злочинців, дезертирами, куркулями міліціонери Донеччини показували зразки героїзму і мужності, багато

¹ Донецький обласний державний архів (далі-ДОДА), ф. 1145, оп. 2, спр. 35, арк. 6—17.

² «Известия ЦК КП(б)У», 1921, № 1, стор. 22.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 146.

з них загинуло. Як і під час громадянської війни, в перші роки мирного будівництва пліч-о-пліч з українськими міліціонерами боролися проти бандитизму сини братнього російського народу. Ще в 1920 р. на Донеччину було зокрема направлено ряд працівників міліції з Івано-Вознесенської і Тульської губерній.

Багато білогвардійсько-куркульських банд ліквідував у січні — березні 1921 р. в Бахмутському повіті (тепер Артемівський район) загін, очолюваний помічником начальника повітової міліції комуністом Щербиною. 30 березня цей невеликий загін несподівано зустрівся з переважаючими силами бандитів біля с. Ступки. В кривавій нерівній сутичці Щербина і ще кілька бійців загинули, але вороги зазнали відчутних втрат⁴. 2 червня 1921 р. поблизу с. Костянтинівки Юзівського повіту міліціонери зав'язали бій з бандою, яка мусила відступити. Під час її переслідування загинув командир кіннотників В. К. Мішин⁵. У березні 1921 р. загін юзівської повітової міліції розгромив численну, добре озброєну банду недобитих білогвардійців біля села Олександрівки⁶.

Далеко за межами Донбасу були відомі героїчні діла працівників гришинської повітової міліції, в склад якої входила група російських міліціонерів. В багатьох операціях брали участь туляки П. Верезелін та І. Ципелевський. В жорстоких сутичках вони були кілька разів поранені. Але, одужавши, знову поверталися в ряди бійців. Під час ліквідації бандитського лігва на території Степанівської волості Гришинського повіту Ципелевський і Верезелін загинули⁷. В нерівних боях з ворогами співробітники міліції боролися до останнього подиху. Тридцятого січня 1921 р. на село Біловодськ Старобільського повіту налетіла банда Саєнка. У двобій з нею вступили міліціонери М. Білокур, Г. Головін, В. Молотак. Влучними пострілами захисники села знищили багатьох бандитів, але й самі загинули⁸.

В перших рядах народних міліціонерів йшли комуністи й комсомольці, часто загони міліції, що вирушали на ліквідацію політичних банд, були очолювані членами Донецького губкому КП(б)У і губвиконкому, повітових парткомів і виконкомів. Активну допомогу міліції у боротьбі з бандитизмом подавали первинні партійні осередки, робітники та селяни.

В січні — лютому 1921 р. у Кадіївському районі чинила звірства велика націоналістично-куркульська банда. Головорізи закатували кількох комсомольців, громили рудники, шахти. 23 лютого розвідники-міліціонери доповіли, що бандити розташувалися в с. Бугаївці. Комуністи та робітники Кадіївки разом з міліцейськими силами оточили й розбили злочинців.

Міліціонери Всеросійської кочегарки діяли у тісному контакті з співробітниками Донецької губчека, військами, частинами особливого призначення. На Луганщині самовіддано боровся з куркульськими бандами та злочинцями комсомольський загін на чолі з працівником Надзвичайної комісії В. В. Пугачовим⁹.

Велику допомогу міліції шахтарського краю подавали комітети незаможних селян. 25 січня 1921 р. Раднаркому України ухвалив рішення «Про створення територіальних полків», у якому вказувалося на необхідність об'єднати зусилля міліції і незаможного селянства. Боротьба з бандитизмом оголошувалась найважливішим завданням комітетів незаможних селян. А для цього, говорилося в постанові, всі озброєні загони комнезамів по волостях та селах необхідно «поставити під керування Управління міліції, всі організації комнезамів, полки, батальйони і ескадрони включити до складу територіальних полків Всеобуча...»¹¹.

12 липня 1921 р. біля села Нижньо-тепле Луганського повіту незаможники і міліціонери розгромили великий загін з банди Марусі. 24 липня злочинці вчинили напад на слободу Дякову Таганрозького повіту. За кілька днів до цього половина банди була знищена об'єднаними силами комсомольців і міліції. Тепер вороги хотіли помститися на мирному населенні. Але на шляху їм стали члени комітету незаможних селян на чолі з комуністами М. Тимченком, З. Григоренком, сільським активістом І. Макаренком. До них приєдналися також старший міліціонер П. Жученко і молодший міліціонер Н. Литвинов. Годину тривала героїчна оборона слободи. Близько трьох десятків ворогів було убито. Але атаки бандитів не припинялись. Протриматися до приходу підкріплення захисники слободи не змогли. Комнезамівці й працівники міліції загинули в бою смертю героїв¹².

⁴ ДОДА, ф. 1145, оп. 2, спр. 29, арк. 101.

⁵ Луганський обласний державний архів (далі — ЛОДА), ф. Р-476, оп. 1, спр. 14, арк. 5.

⁶ ДОДА, ф. 1145, оп. 2, спр. 37, арк. 23.

⁷ ЛОДА, ф. Р-476, оп. 1, спр. 14, арк. 3.

⁸ ЛОДА, ф. 1164, оп. 1, спр. 17, арк. 28.

⁹ ЛОДА, ф. Р-374, оп. 1, спр. 31, арк. 5.

¹⁰ Там же, арк. 12.

¹¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 257, спр. 17, арк. 11.

¹² ЛОДА, ф. Р-374, оп. 1, спр. 33, арк. 112; ДОДА, ф. 1145, оп. 2, спр. 26, арк. 129.

Комітети незаможних селян Донеччини подавали допомогу міліції також обмундируванням, кіньми. Багатії жорстоко розправлялися з незаможниками за їх співробітництво з органами Радянської влади. 16 вересня недалеко від хутора Сорокіно куркулі вбили голову комітету незаможних селян М. Сапрунову¹³. Але жорстокий терор не допоміг, селянство твердо підтримувало всі заходи Радянської влади по боротьбі з бандитизмом.

Комуністична партія високо оцінила героїчну боротьбу комітетів незаможних селян. На Україні 49 кращих організацій КНС були нагороджені Червоними прапорами¹⁴. В Донецькій губернії Червоні прапори були вручені 4 комнезамам¹⁵.

Робітничо-селянська міліція Донбасу міцніла і гартувалася в боротьбі з контрреволюційними силами. Навесні 1921 р. кінні й піші загони міліціонерів громили банди махновців у Маріупольському повіті, в районі Лисичанська, Старобільська та інших населених пунктів Донеччини. 25 жовтня недалеко від повітового центру загін старобільської міліції в складі тридцяти чоловік зав'язав бій з бандою Зайцева і знищив близько сорока бандитів¹⁶. Міліціонери Слов'янського повіту при допомозі населення розбили банди Шаповалова, Бистрова, Шніпко. Напередодні святкування 4-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції бандити хотіли вчинити нальоти на робітничі селища і волості Слов'янського повіту. Але бійці кінного загону міліції вступили в бій з ворогами і переслідували їх до повного знищення¹⁷.

Протягом 1921 р. донецька губерньська міліція, спираючись на підтримку робітників і селян, ліквідувала велику кількість політичних банд. Лише у січні було знищено 80 бандитів, у травні — 125, у серпні — 86 і т. д., багато з них здавалося в полон¹⁸.

В умовах господарської розрухи чимало шкоди завдавали карні злочинці, яких молода Радянська держава дістала у спадщину від царизму.

У боротьбі з карним бандитизмом співробітники міліції Донбасу також спиралися на підтримку робітників, комсомольців, сільської бідноти. В перший післявоєнний рік міліціонери Донецького басейну викрили і знешкодили велику кількість кримінальних злочинців. Так, 24 квітня 1921 р. в результаті оперативних дій було заарештовано зграю грабіжників у районі станції Дебальцеве¹⁹. Операції по знешкодженню таких груп проводилися і в інших містах та селищах губернії. Карні злочинці були одним з головних резервів поповнення політичних банд. Особливо багато налічувалось їх у банді Кващенка, яка тероризувала населення в Єнакіївському повіті. Міліціонери і комсомольці ліквідували це лігво, а самого отамана затримали 23 грудня на станції Нікітовка²⁰.

В перший рік відбудови народного господарства особливе місце в охороні державної власності від контрреволюційних банд, карних злочинців, шпигунів, шкідників посідала промислова міліція. В Донецькому вугільно-металургійному басейні її працівники охороняли шахти, рудники, заводи, фабрики, склади. Міліціонери не тільки стояли на варті доручених їм об'єктів, але й підтримували порядок на території підприємств, запобігали виникненню пожеж тощо. Вони приділяли багато уваги також охороні власності сільської кооперації, брали участь у знешкодженні ворожих елементів. Наприклад, 23 лютого об'єднаний загін промміліції і трудармійців Кадіївки ліквідував зграю бандитів, які чинили напади на заводи, фабрики, міста. Таку ж банду було знищено в Алчевському районі. Чимало працівників промміліції шахтарського краю загинуло, героїчно захищаючи соціалістичну власність²¹.

Значної шкоди відбудові економіки Донбасу завдавали дезертири трудового фронту, яких також використовували ватажки контрреволюційних зграй. Гірники, міліціонери, комсомольці проводили велику роботу по виявленню правопорушників. Луганською міською і повітовою міліцією з 8 квітня до 8 травня було затримано 147 труддезертирів. Часто при затриманні вони вчиняли збройний опір²². Своєю діяльністю по боротьбі з дезертирством співробітники міліції Донецького басейну вносили вагомий вклад у зміцнення дисципліни на підприємствах, сприяли виконанню виробничих завдань.

У перший рік мирного життя робітничо-селянська міліція Донбасу вела активну боротьбу з спекулянтами, фальшивомонетчиками, самогонниками та іншими порушниками соціалістичної законності.

¹³ ЛОДА, ф. Р-374, оп. 1, спр. 31, арк. 46.

¹⁴ Звіт V Всеукраїнського з'їзду Рад, Харків, 1921, стор. 136.

¹⁵ «Коммунист», 4 березня 1921 р.

¹⁶ ДОДА, ф. 1145, оп. 2, спр. 33, арк. 5.

¹⁷ Там же, спр. 37, арк. 59.

¹⁸ Там же, спр. 35, арк. 6—17.

¹⁹ ДОДА, ф. 1145, оп. 2, спр. 27, арк. 37.

²⁰ Там же, спр. 29, арк. 523.

²¹ ДОДА, ф. 1145, оп. 2, спр. 25, арк. 176, 283; ЛОДА, ф. Р-374, оп. 1, спр. 33, арк. 93.

²² Там же, спр. 27, арк. 69; спр. 28, арк. 52.

Багато доброго зробили співробітники міліції для безпритульних дітей. Вони розшукували і направляли їх у дитячі будинки, брали на своє утримання дітей-сиріт. Так, невелика за своїм штатом міліція Старого Айдару взяла на виховання і утримання 6 дітей. Міліціонери надсилали в дитячі будинки свої продовольчі пайки, книги, одяг, медикаменти, подавали допомогу родинам загиблих під час громадянської війни шахтарів, незаможникам, голодуючим Поволжя²³. Міліціонери були активними учасниками суботників, недільників.

Таким чином, у 1921 р. робітничо-селянська міліція Донеччини, керована губкомом партії і губвиконкомом, своєю героїчною боротьбою з політичним бандитизмом, кривим злочинністю, спекуляцією, дезертирством, а також безпосередньою участю в ліквідації розрухи вносила значний вклад у справу відбудови народного господарства басейну.

В. М. АЛТУЄВ.

²³ ДОДА, ф. 1145, оп. 1, спр. 68, арк. 9, 22, 40.

СТВОРЕННЯ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПОЛКАХ ДРУГОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ

Восени 1918 р. боротьба трудящих України проти німецьких окупантів та їх пособників-гетьманців набула масового характеру. Місцем зосередження повстанських сил українського народу стала «нейтральна зона», де протягом літа зібралася велика кількість втікачів з окупованої України.

22 вересня Всеукраїнський центральний військово-революційний комітет видав наказ про створення повстанських загонів двох дивізій. 1-а дивізія формувалася на дільниці демаркаційної лінії Сураж — Унеча — Стародуб — Новгород-Сіверський — Івот — Зернове — Глухів. Дільниця 2-ї дивізії — по лінії Глухів — Рильськ — Колонтівка — Суджа — Беленіхіно — Куп'янськ.

Успішно розгорнулася робота по створенню 2-ї Української радянської дивізії. На кінець жовтня 1918 р. до її складу входило чотири полки (5-й Глухівський, 6-й Корочанський, 7-й Суджанський, 8-й Обоянський) та окремі батальйони. Внаслідок значного поповнення мобілізованими і добровольцями в другій половині грудня 1918 р. відбулося переформування частин дивізії. Із заново сформованого 1-го Петроградського і 5-го Глухівського полків, з виділеної з їх складу кавалерії був створений 4-й Український радянський полк; 7-й Суджанський і 8-й Обоянський полки були зведені в 5-й Український радянський полк (командир Д. А. Шмідт); до складу 6-го Корочанського влився батальйон Хутора-Михайлівського, після чого полк дістав назву 6-го Українського радянського полку (командир Я. О. Кисіль). Сумський партизанський загін під командуванням Шестакова перетворився в 3-й Український радянський полк, а з двох повстанських загонів і сумського батальйону виник 7-й Сумський піхотний полк, очолений І. Ю. Бочкіним. Ядро цього полку становили добровольці с. Яструбеного Сумського повіту¹.

Українські радянські дивізії формувалися з повстанських і партизанських загонів, в складі яких було чимало хитких у політичному відношенні бійців, проникнутих анархічним духом, схильних до партизанщини. Всіх цих людей необхідно було стримати, привчити до свідомої революційної дисципліни. Це можливо було здійснити лише невинною повсякчасною політико-виховною роботою серед червоноармійців. Допомогу в цьому подали партійні осередки. В грудні 1918 р. в 2-й дивізії розгорнулася широка робота по їх організації. До того часу в полках налічувалися лише поодинокі комуністи, які згуртовували навколо себе актив співчуваючих.

Цікава історія створення комуністичного осередку в 7-му Сумському полку. Серед особового складу бійців і командирів тут був лише один комуніст М. Ф. Гец. 9 грудня 1918 р. в полку відбулися перші організаційні збори, на яких кілька червоноармійців записалися у співчуваючі комуністам. Серед них були командир полку І. Ю. Бочкін, червоноармієць О. К. Журбенко та інші товариші. На наступних зборах співчуваючими комуністам стали кращі бійці полку Ф. І. Тарасенко, П. В. Кучерявий, І. Т. Биковський, А. І. Волошин, П. Г. Марченко та ін. Всього за грудень 1918 р. та за січень 1919 р. у співчуваючі записалися 92 бійці та командири². Групи співчуваючих були створені не лише при полковому осередку, а й в окремих ротах та ескадронах. Наприклад, у 2-й роті налічувалося 34 співчуваючих червоноармійці: Т. Г. Галаган, Н. Білошапка, С. Рябечь, М. В. Головань, Т. Г. Максименко та ін. В кавалерійському ескадроні — І. П. Коренев, І. К. Гнатюк, П. К. Мірошинченко, І. Р. Будник, І. П. Король, Н. Д. Фролов — усього 21 боєць.

На початку січня 1919 р. багато співчуваючих, які відзначалися в боях, були

¹ ЦДАРА СРСР, ф. 199, оп. 3, спр. 18, арк. 9.

² Там же, оп. 2, спр. 127, арк. 76.

прийняті в члени партії. Так, 10 січня комуністами стали І. Ю. Бочкін, С. Т. Кривенко, М. Е. Тимченко, ад'ютант командира полку селянин-бідняк з с. Карильського Кролевецького повіту І. Т. Євтушенко, командир батальйону Й. Т. Харченко, Г. І. Устименко, А. Г. Череповський, ад'ютант і казначей полку робітник з м. Сум П. Д. Скляренко. Всього за січень 1919 р. в партію вступило в 7-му Сумському полку 22 співчуваючих³.

В період організації 5-го Глухівського полку в ньому налічувалося 3 комуністи: І. П. Прохода, Т. А. Свистунов, М. І. Павловський, а в грудні тут уже було 24 члени партії⁴. Під час його переформування в другій половині грудня 1918 р. частина комуністів пішла працювати в повітові партійні й радянські установи, а частина влилася в новосформований 4-й Український радянський полк.

У 3-му Українському радянському полку партійна організація була створена 10 грудня 1918 р. На її обліку вже через місяць налічувався 21 член партії і 19 співчуваючих. Найактивнішими були С. Осадчий (згодом начальник штабу 46-ї дивізії), командир полку Павелін, голова полкового ревтрибуналу Д. Горбунов, та ін.⁵. До складу створеного в грудні комуністичного осередку 5-го Українського радянського полку увійшли В. О. Кожукін (голова), П. І. Ляхов (тов. голови), І. С. Загородній (член комітету), а також І. П. Савич, І. М. Скороходов та ін.⁶.

Приблизно в кінці грудня виникла парторганізація 8-го Інтернаціонального радянського полку — 21 комуніст і 16 співчуваючих, розбитих на 3 осередки: полковий (голова Н. Павлов), при нестройовій роті (голова П. Єфіменко) та при 3-й роті (голова Ф. Бубліченко)⁷.

В грудні 1918 р. партійні організації були також створені в полку Червоного козацтва та в Комуністичній батареї ім. Карла Лібкнехта і Розі Люксембург. Зокрема, в Комуністичній батареї налічувалося 16 членів партії. До складу батарейного осередку входили Г. А. Венгеров (голова) та члени осередку І. Ф. Мірошніченко, П. А. Федчун та ін.⁸.

Створення партійних організацій мало велике значення для політичного виховання червоноармійців, для зміцнення революційної дисципліни. Прикладом цього може бути робота осередку 3-го Українського радянського полку. Тут була деяка кількість анархічних елементів, які при визволенні м. Глухова пограбували галантерейний магазин. На об'єднаних партійних зборах комуністи полку і м. Глухова різко засудили поведінку командирів рот, які допустили грабежі, та ухвалили посилити виховну роботу в підрозділах полку⁹. Для боротьби з подібними проявами був створений ревтрибунал, до складу якого увійшли комуністи Д. Горбунов, І. Смолич, В. Іванов, М. Тужиков, С. Осадчий¹⁰. Комуністи навели в полку революційну дисципліну. На Чернігівській губернській партконференції (4 січня 1919 р.) представник 3-го Українського радянського полку доповів делегатам конференції: «Анархістів у полку немає. Полк стоїть на сторожі Радянської влади»¹¹.

Напередодні нового 1919 р. партійні організації 3-го і 4-го Українських радянських полків влаштували для червоноармійців і населення м. Глухова великий самодіяльний концерт, що сприяло зміцненню зв'язків бійців полку з населенням міста. В рапорті начальника формування повідомлялося, що «громадяни поставилися до концерту надзвичайно співчутливо, буквально всі місця були заповнені і далеко не всі бажаючі могли потрапити в зал»¹². Перед концертом розповіли присутнім про міжнародне становище і події на фронтах.

23 грудня 1918 р. партійна організація 3-го Українського радянського полку відкрила в м. Глухові по вул. Спаській, № 42, Червоний клуб, у якому проводилися для червоноармійців і населення міста лекції й бесіди. 8 січня 1919 р. в Глухові відкрився гарнізонний клуб, у якому з нагоди відкриття було дано спектакль. Політико-виховній і культурно-масовій роботі багато сил і енергії віддав політкомісар частини т. Прохоров.

Значних успіхів домоглися комуністи 8-го Інтернаціонального радянського полку. В звіті політкомісара т. Рогози від 20 січня вказувалося, що за короткий час у полку до співчуваючих записалося 50 бійців, а «решта червоноармійців хоч ще не записалися, але всі співчують комунізму». З'єднання весь час наступало, тому не було мож-

³ ЦДАРА СРСР, ф. 199, оп. 2, спр. 127, арк. 75.

⁴ Жовтень на Сумщині. Спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, Суми, 1957, стор. 82; ЦДАРА СРСР, ф. 199, оп. 2, спр. 127, арк. 71—72.

⁵ ЦДАРА СРСР, ф. 22, оп. 1, спр. 35, арк. 34; ф. 199, оп. 2, спр. 127, арк. 93—94.

⁶ ЦДАРА СРСР, ф. 199, оп. 2, спр. 127.

⁷ Там же, арк. 73.

⁸ Там же, арк. 70.

⁹ ЦДАРА СРСР, ф. 2252, оп. 1, спр. 36, арк. 34.

¹⁰ ЦДАРА СРСР, ф. 199, оп. 2, спр. 137, арк. 93.

¹¹ Боротьба трудящихся Черниговщины за власть Советов. Сборник документов и материалов, Чернігів, 1957, стор. 247.

¹² ЦДАРА СРСР, ф. 2252, оп. 1, спр. 35, арк. 34.

ливості продовжувати запис. Комуністичний осередок полку розповсюджував серед червоноармійців політичні брошури, газети. У бібліотеці осередку налічувалося понад 500 книжок¹³. Діяльність полкових осередків спрямовувалася на виховання свідомої дисципліни. Всі комуністи стежили, щоб у частині ніхто не порушував дисципліну, роз'яснювали червоноармійцям політику Комуністичної партії і Радянського уряду.

В дні переможного наступу на петлюрівські війська зростали ряди партійних організацій у всіх частинах 2-ї Української радянської дивізії. Лише з 13 січня 1919 р. по 26 лютого кількість комуністів у 8-му полку зросла з 21 чоловіка до 40, в 5-му — до 125, в 7-му — до 74 членів партії і 168 співчуваючих. Крім того, при штабі дивізії налічувалося 40 комуністів¹⁴.

Партійні організації за короткий час свого існування нагромадили деякий досвід політико-виховної роботи. Проте розмах боротьби, поповнення партійних осередків новими членами партії і співчуваючими вимагали узагальнення передових методів партійної роботи і посилення комуністичного впливу на бійців Червоної Армії, яка з кожним днем поповнювалася добровольцями і мобілізованими робітниками та селянами, в середовищі яких траплялися нестійкі елементи.

За таких умов 11 лютого 1919 р. була скликана перша військова конференція комуністів 2-ї Української радянської дивізії. Прибули представники ЦК КП(б)У і уряду Радянської України. Конференція комуністів відбувалася в присутності великої кількості червоноармійців та делегації робітників. Близько 800 присутніх зібралися в просторому приміщенні кінотеатру і з напруженою увагою стежили за виступами делегатів. Колишній начальник політвідділу 2-ї дивізії І. І. Мінц у своїх спогадах писав: «Бородачі в сірjаках, у великих кудлатих шапках, обвішані зброєю всіх видів і систем, хіба що за винятком гармат (тому, що у нас їх було мало), тільки що відірвані від землі, сиділи миргородці, маючи попереду делегатів, і спідлоба спостерігали картину мітингу... Похмуро спершись на зброю, поставлену між ногами, лікоть до ліктя, тісною масою в самому центрі театру, вони, здавалося, в своїй особі представляли робітничо-селянську Україну, яка піднялася з вимогою прав «на життя в праці або смерть у бою». А в той час з трибуни «повні енергії, щирого бажання працювати конференції гарячково розповідали про зростаючу хвилю свідомості повстанців, про бойовий настрій партизанів. З сумом ділилися труднощами в роботі: в полку 5—6 комуністів. У селянської молоді багато упередженості проти «комунії», проти нової «кокарди» — червоноармійської зірки... Врятування бачили в міцних партійних організаціях...»¹⁵.

Делегати конференції, обмінявшись досвідом роботи, дали урочисту клятву партії і народу віддати всі свої сили на боротьбу за Радянську владу. Рядовий козак В. Червоноброд від імені своїх товаришів заявив: «Ми піднесли прапор повстання і не спустимо його доти, поки замість різнокольорових прапорів буржуазії не замайорить червоний штандарт революції»¹⁶.

Партійні організації після конференції посилили політико-виховну роботу серед бійців. Майже у всіх батальйонах і ротах почали діяти комуністичні осередки. Так, 5 березня 1919 р. був створений комуністичний осередок батальйону зв'язку 2-ї Української радянської дивізії. Головою осередку комуністи обрали тов. Ушагіна. Учасники партійних зборів надіслали вітальну телеграму В. І. Леніну, в якій писали: «...[Осередок], зібравшись у перший день свого народження, вітає у Вашій особі Радянський соціалістичний уряд робітників, селян, червоноармійців і козаків Російської республіки, сповнений віри, що він у тісній співдружності з народами, які визволяються від капіталістичних кайданів, приведе пролетаріат Росії і всього світу до торжества світової перемоги комунізму, що його так стійко захищають безстрашні за справедливу справу борці Червоної комуністичної пролетарської революційної Армії»¹⁷. На 8 травня 1919 р. 61 організація дивізії об'єднувала в своїх рядах, за неповними даними, 248 комуністів¹⁸. Для керівництва партійними організаціями був створений дивізійний партійний комітет, який один лише мав право видавати комуністам партійні квитки. Це дало можливість запобігти прийому в партію випадкових елементів, а також тих, хто намагався проникнути в партію з кар'єристською метою. Товариші, прийняті первинною організацією, для одержання партійних квитків з'являлися в дивізійний партком, де екзамнувалися, вивчали короткий курс партійної грамоти і вже після цього в урочистій обстановці отримували партійні квитки¹⁹.

За порівняно короткий час свого існування партійні організації 2-ї Української

¹³ ЦДАРА СРСР, ф. 119, оп. 2, спр. 127, арк. 100.

¹⁴ Там же, арк. 68.

¹⁵ Червоное казачество. 1918—1923. Сборник материалов по истории Червоного казачества, Харьков, 1923, стор. 237.

¹⁶ Там же, стор. 239.

¹⁷ Трудящі України В. І. Леніну. Збірник документів, К., 1960, стор. 16.

¹⁸ Октябрь и гражданская война в СССР, М., 1966, стор. 341.

¹⁹ Там же, стор. 344.

дивізії виховали багато відданих Радянській владі комуністів і безпартійних, які не шкодували свого життя в боротьбі за Радянську владу. Комуністами були герої частини: начальник дивізії О. М. Ленговський, командир Червоних козаків В. М. Примаков, командир 5-го полку Д. А. Шмідт, командир 6-го полку Я. О. Кисіль, командир 7-го Сумського полку І. Ю. Бочкін, командири 8-го — Ахматов і Ніка (Завина), а також тт. Каверін, Покус, політпрацівники тт. Луговий, Мінц, Шебалдін, Звангзе, Юрченко, Кубанін, Венгерш, Сашков, Грицевська, Слайковський, Кривенко, Рогоза та багато інших²⁰.

Багато з них загинуло смертю героїв на фронтах громадянської війни. Так, у 5-му Глухівському полку на полі бою полягли хоробрі командири тт. Палей, Сур'єв, Силін, Слайковський, які особистим прикладом відважно вели в бій червоноармійців. В боях за Христинівку наприкінці березня 1919 р. загинув помічник командира 7-го Сумського полку т. Кравцов, а в бою з денікінськими бандами в червні 1919 р. під Катеринославом був убитий командир цього ж полку І. Ю. Бочкін. Поранений помічник командира полку комуніст т. Бугайов, зібравши рештки червоноармійців, повів їх у рішучу атаку. Бійці вибили ворогів із зайнятих у попередній атаці позицій і відшуквали на полі бою труп свого командира. 24 роки було тоді відважному командиру полка. Разом з ним у тому бою загинули комуністи — ад'ютант командира полку робітник з Латвії Ф. Брішман, батько командира полку Юхим Бочкін та багато інших. Та жертви дивізії не були марними. 2-а Українська радянська дивізія, перетворена наполегливою, копійкою роботою партійних організацій з малосвідомих частин у грізну, непоборну силу, з успіхом громила ворогів трудового народу.

М. П. СТОЖОК

²⁰ Октябрь и гражданская война в СССР, стор. 338.

ПРО ДВОХ СОРАТНИКІВ Г. І. КОТОВСЬКОГО

У буремні роки громадянської війни багато синів народу віддали своє життя, героїчно захищаючи завоювання Жовтня. Серед них і командири кавалерійських полків бригади Г. І. Котовського І. С. Няга й І. М. Макаренко.

Син молдавського селянина-бідняка Іларіон Степанович Няга народився 1890 р. в селі Новосельськ (нині Одеської області). Під час першої імперіалістичної війни він служив на Румунському фронті в кінній артилерії фейерверкером, разом з першими червоногвардійцями боровся проти білогвардійців та румунських боярських окупаційних військ, що вторглися в Бессарабію. На початку 1919 р. під час Хотинського повстання І. С. Няга командував кавалерійським загonom, а згодом кавдивізіоном 2-ї стрілецької бригади 45-ї стрілецької дивізії¹.

Вірний побратим і соратник Г. І. Котовського, Іван Микитович Макаренко народився в селі Блакитне Високопольської волості на Херсонщині у 1884 р. Напередодні революції 1905 р. він служив у Тіфлісі в 15-му гренадерському полку. Там закінчив полкову школу унтер-офіцерів, а з початком першої світової війни у чині підпрапорщика воював на Північно-Західному фронті. Після повернення з німецького полону він бере активну участь у боротьбі проти чужоземних інтервентів та білогвардійців, командує партизанським загonom, що діяв на території Ананьївського та Тираспольського повітів. У травні 1919 р. його загін також увійшов до складу 45-ї стрілецької дивізії². У жовтні 1919 р. під час проведення «партійного тижня» І. М. Макаренко вступає до лав РКП(б).

І. С. Няга та І. М. Макаренко відзначилися серед воїнів своєю хоробрістю й умілим керівництвом бойовими операціями. З тяжкими боями 45-а дивізія йшла на Київ. У голові лівої колони просувався кавдивізіон, яким командував І. С. Няга³. Не раз кавалеристи проривалися у ворожий тил і цим вирішували успіх очолюваної Котовським колони 45-ї дивізії. На західних підступах до Києва 27 вересня 1919 р. надіслані І. С. Нягою розвідники обстріляли денікінців з кулеметів під Ясногородкою і переслідували їх до с. Неграші⁴. Особливо тяжкий бій довелося витримати бригаді Г. І. Котовського на підступах до Києва, в районі Бородянки та Нової Греблі.

Поріділи в попередніх сутінках з ворогом підрозділи бригади, в складі яких залишалось лише близько 400 погано озброєних бійців, мали замінити інтернаціональний полк, що стримував натиск білогвардійського офіцерського батальйону⁵. Біляки майже вдвоє переважали сили червоних; одинадцять разів ходили вороги в атаку на позиції котовців, але вони мужньо вистояли і згодом самі перейшли в контрнаступ.

¹ История 45-й стрелковой дивизии, К., 1929, стор. 222.

² ЦДАРА, ф. 34105, оп. 1, спр. 3, арк. 24.

³ ЦДАРА, ф. 1423, оп. 1, спр. 47, арк. 2.

⁴ Там же.

⁵ Там же, спр. 64, арк. 1.

Підтримуючи свої стрілецькі полки, кавалеристи під командою Няги й Макаренка ударили на білогвардійців з тилу⁶.

Про цей запеклий бій жовтневої ночі 1919 р. так писав пізніше Г. І. Котовський: «Багато казкового, легендарного героїзму було проявлено, як окремими героями, так і повністю обома полками. Багатьох і багатьох вже нема серед живих і майже нічого не занесено з тієї моторошної ночі, що повинно б переходити з покоління в покоління як приклад вищої революційної мужності й самовідданості... Ніколи до цього й після цього, за весь час громадянської війни, мені не довелося спостерігати такого жорсткого бою, такої насправді смертельної сутички»⁷. Оточений з усіх боків офіцерський батальйон було знищено повністю.

Згодом 45-а стрілецька вирушила на Житомир, а звідти, за наказом командування, на захист Петрограда від Юденіча. Під час короткої стоянки у м. Рославлі Смоленської області дивізіон було переформовано у кавалерійський полк, командиром призначено І. С. Нягу, помічником І. М. Макаренка⁸. Прибувши на Петроградський фронт, кіннотники прямо з вагонів кинулись у бій на підступах до м. Ямбурга.

На початку січня 1920 р. 45-а дивізія знову повертається на Україну. 12 січня 1920 р. в її складі створюється Окрема кавалерійська бригада під командуванням Г. І. Котовського. Формувалася вона у с. Лозоватці під Кривим Рогом. В умовах лютої зими 1920 р. кавбригада Котовського визволяла Вознесенськ, Одесу й Тирасполь. У цих боях гартувалось непорушне побратимство вірних соратників легендарного комбрига — командира 1-го кавполку І. С. Няги й командира 2-го кавполку І. М. Макаренка.

Після підступного нападу на Україну буржуазної Польщі кавбригаду Котовського перекидають у район ст. Жмеринка. У тяжких оборонних боях котовці знову виявили чудеса героїзму. Няга й Макаренко зі своїми кіннотниками не раз здійснювали сміливі рейди по ворожих тилах, сіяли паніку і завдавали відчутних втрат військам інтервентів. З прибуттям на Південно-Західний фронт Першої Кінної Армії радянські війська перейшли у наступ.

В боях за визволення України від інтервентів котовці вкрили себе невмирущою славою. Багато з них віддали своє життя в боротьбі за свободу і незалежність українського народу. Загинув від ворожої кулі і командир 2-го кавполку І. М. Макаренко. Сталось це так. 31 травня 1920 р. один з ескадронів полку після виснажливо-го переходу купав коней у ставку в с. Ольшанці поблизу Білої Церкви. Маскуючись у високій озимині, білополяки підкрались до села і зненацька відкрили вогонь з кулеметів і гвинтівок. Командир полку І. М. Макаренко виступив з ескадроном, що стояв наготові, а його заступник М. М. Криворучко очолив другий ескадрон, бійці якого посідали на неосідланих коней і, захопивши на березі шаблі, кинулися в атаку. Гаяти не можна було жодної хвилини. Налякані шаленим натиском білополяки похитнулися і, гублячи зброю, кинулися врозтіч. Багато їх порубали в цьому бою або узяли в полон. Але й котовці зазнали великих втрат. Тяжко поранений був І. М. Макаренко. Непритомного і знекровленого, бійці доставили свого командира до Таращі. Але врятувати йому життя не вдалося⁹. Тіло його поховали у міському саду.

Під нищівними ударами червоних військ загарбники, чинячи жорстокий опір, відкочувалися далі на захід. Тривалі бої точилися під м. Любарем Житомирської області, яке білополяки дуже сильно укріпили. Оволодіти містом з ходу кавалеристам І. С. Няги не вдалося, під час однієї з атак командира полку, що йшов разом з своїми бійцями у перших рядах, було тяжко поранено. Бійці винесли його з поля бою. Звістка про лихо, що спіткало улюбленого командира, блискавкою поширилася серед бійців, і вони з таким завзяттям кинулися на ворога, що той не витримав їх натиску¹⁰. Любар був визволений. Після поранення І. С. Няга уже не повернувся до свого полку.

На початку 1921 р. 17-а кавалерійська дивізія, якою командував Г. І. Котовський, проводила операції по знешкодженню численних білогвардійсько-куркульських банд. Штаб дивізії розміщувався в Таращі, сюди й приїхав до свого колишнього командира І. С. Няга, але в дорозі він застудився і незабаром помер від запалення легенів. Поховали його поруч з бойовим побратимом І. М. Макаренком.

На могилах відважних синів українського і молдавського народів таращанці спорудили гранітні монументи, до яких кожного дня вдячні нащадки несуть свіжі квіти. Пам'ять про героїв житиме вічно.

П. А. ГАВРЮК

⁶ ЦДАРА, ф. 1421, оп. 2, спр. 7, арк. 19.

⁷ Г. І. Котовський. Документи и материалы, Кишинев, 1956, стор. 112—113.

⁸ ЦДАРА, ф. 1423, оп. 1, спр. 3, арк. 28—31.

⁹ О. Котовская. Верный сын советского народа, Кишинев, 1959, стор. 21.

¹⁰ ЦДАРА, ф. 1421, оп. 2, спр. 93, арк. 26.

ОСНОВНІ НАСЛІДКИ АРХЕОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР ЗА РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Перші археологічні дослідження на території західних областей УРСР припадають на другу половину минулого століття. Тоді ж у Львові та інших містах було влаштовано ряд археологічних виставок. 1885 р. у Львові відбувся археологічний з'їзд. Створена 1905 р. у Львівському університеті кафедра археології, пізніше класичної археології, а також археологічний відділ товариства ім. Т. Шевченка — основні осередки, що вивчали пам'ятки минулого, зокрема деякі пам'ятки Древньої Русі, трипільської, висоцької, комарівської та інших культур. Здобуті під час розкопок матеріали лягли в основу праць, які, однак, мали недоліки методологічного характеру¹.

Широкі і систематичні дослідження пам'яток різних етапів найдавнішої історії населення Прикарпаття і Волині на марксистсько-ленінській методологічній основі розпочались після возз'єднання західноукраїнських областей у братній сім'ї радянських народів.

Організований 1940 р. Львівський відділ Інституту археології АН УРСР об'єднав науковців-фахівців і став центром досліджень найдавнішої історії Прикарпаття і Волині. З 1951 р. цей відділ передано до новоствореного Інституту суспільних наук АН УРСР, який з 1963 р. підпорядкований Львівському державному університету ім. І. Я. Франка.

За роки Радянської влади на території західних областей УРСР проведено численні археологічні експедиції, що дало можливість вивчити багато цінних пам'яток розвитку людської культури, починаючи від палеоліту до доби Древньої Русі включно, та отримати важливі джерельні матеріали для розв'язання ряду проблем історії давнього населення Прикарпаття і Волині².

Щодо давнього кам'яного віку — палеоліту слід насамперед відзначити перші в Подністров'ї стаціонарні дослідження ряду багатошарових (Молодове I та V, Бабин I, Вороновиця I, Оселівка I, Атаки I) і одношарових (Атаки VI) пам'яток, що були здійснені автором протягом багатьох років³. Під час розкопок відкрито рештки найдавніших житлових споруд мустьєрської доби палеоліту, виявлено серію пізньопалеолітичних жител, на стратиграфічній основі визначено відносну хронологію пізнього палеоліту (шість ступенів прогресивного розвитку пізньопалеолітичної культури), що дало можливість по-новому тлумачити виникнення родового ладу в первіснообщинний період (від виник за мустьєрської доби, а не за пізнього палеоліту, як вважалося раніше) та визначити період найдавнішого заселення даної території (заселення відбулось за ашельської доби) й ін.

Крім названих, розкопки палеолітичної стоянки мустьєрської доби проведені біля с. Атак Хотинського району (дослідження М. А. Анісюткіна), на Волині під керівництвом В. П. Савича — пізньопалеолітичних стоянок Липа I та VI. Декілька пам'яток мустьєрської доби у Закарпатті відкрито П. П. Совою.

Доба мезоліту є однією з найменш досліджених. Її у даному районі вивчав автор (розкопки верхніх шарів стоянок Молодове I та V, Оселівка I та Атаки VI). На основі матеріалів пам'яток стало можливим не тільки говорити про наявність двох локальних груп мезолітичної культури Подністров'я — південної і північної,

¹ K. Hadaczek. Osada przemyslowa w Koszylowcach z epoki neolitu, Kraków, 1912; B. Janusz. Zabytki przedhistoryczne Galicji wschodniej, Lwów, 1918; L. Kozłowski. Zarys pradziejów Polski południowo-wschodniej, Lwów, 1938; J. Pasternak. Ruské Karpaty v archeologii, Praha, 1928; T. Sulimirski. Kultura wysocka, Lwów, 1930; T. Sulimirski. Scytowie na zachodnem Podolu, Lwów, 1931; M. Smiszko. Kultury wezesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Malopolsce wschodniej, Lwów, 1932; M. Smiszko. Osady kultury lipickej, Lwów, 1944; Я. Пастернак. Коротка археологія західноукраїнських земель, Львів, 1932.

² М. Ю. Смішко. Археологічні дослідження в західних областях України за роки Радянської влади, — Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині (далі — МДАПВ), т. II, К., 1959.

³ А. П. Черныш. Поздний палеолит Среднего Приднестровья. — Труды комиссии по изучению четвертичного периода, т. XV, М., 1959; його ж. Палеолітична стоянка Молодове V, К., 1961; його ж. Ранний и средний палеолит Поднестровья, М., 1965; його ж. О времени возникновения родового строя, — Краткие сообщения одесского археологического музея, Одесса, 1964; його ж. Про статистичний метод у вивченні палеоліту та мезоліту, — МДАПВ, т. II, К., 1959; його ж. Остатки жилища мустьєрського времени. — «Советская этнография», 1960, № 1; його ж. Об абсолютном возрасте палеолитических стоянок Приднестровья, — Стратиграфия и периодизация палеолита Восточной Европы, М., 1965.

але й визначити етапи послідовного розвитку даної культури, її хронологічні рамки. Значний інтерес викликають також наскельні зображення мезолітичного часу в Баламутівській печері (Чернівецька область).

Наступним етапом кам'яного віку є новий кам'яний вік — неоліт, коли людське суспільство перейшло від присвоюючих форм господарства — мисливства та збиранництва — до відтворюючих (землеробства, пізніше скотарства). Це свідчить про дальший прогресивний розвиток продуктивних сил за умов первіснообщинного ладу.

Культури неолітичної доби досліджували К. К. Черниш, Ю. М. Захарук, К. В. Бернякович⁴. Під час розкопок в с. Незвисько Івано-Франківської області досліджено поселення культури лінійно-стрічкової кераміки. Поблизу с. Звенячин Чернівецької області знайдено землянку, господарські ями та знаряддя праці цієї ж культури. Дві землянки, що належать до того ж часу, вивчені на поселенні поблизу с. Котоване Львівської області. Нарешті, рештки поселення так званої тисської культури виявлено в районі м. Мукачеве на Закарпатті.

Значно більше зроблено щодо історії населення доби міднокам'яного віку — енеоліту⁵. Зокрема, слід відзначити дослідження нижнього шару поселення в с. Зимне Волинської області, де виявлено рештки поселень культур пізньострічкової розписної, шнурової кераміки та культури лійчастого посуду, а також розкопки поселень культури лійчастого посуду в сс. Лежниця, Валентинів і Торчин Волинської області. Залишки культури лійчастого посуду дали можливість характеризувати особливості пам'яток даної культури на території СРСР, визначити межі її поширення в західних областях УРСР та хронологічні рамки існування поселень на Волині і в Прикарпатті.

Протягом 1953—1954 рр. науковці Львівського історичного музею розкопали і дослідили могильник культури лінійно-стрічкової кераміки (м. Звенигород, Львівська область), поблизу с. Ленківці Чернівецької області — ранньотрипільське поселення з залишками житлових споруд типу напівземлянок і наземних споруд. На основі здобутих даних уточнено характер господарства й особливості соціального ладу ранньотрипільських племен та з'ясовано взаємовідносини різних тогочасних племен з трипільськими.

В районі сс. Бернове та Поливановий Яр Чернівецької області археологічна експедиція під керівництвом Т. С. Пассека вивчила багатощарове трипільське поселення. Енеолітичні поселення досліджені також поблизу сс. Сухостав, Кошилівці, Зеленче (Тернопільська область), Кунисівці (Івано-Франківська область), Звенячин (Чернівецька область). В останньому виявлено рештки пізньотрипільського поселення.

В ряді монографічних праць на матеріалах трипільських та інших пам'яток характеризуються локальні групи пам'яток, розглядається походження культур цієї доби та ін.⁶

⁴ Е. К. Черныш. Раскопки в с. Незвиско, Станиславской области. — Краткие сообщения Института археологии АН УССР (далі — КСИА), вып. 4, К., 1955; И. К. Свешников. Культура линейно-ленточной керамики на территории Верхнего Поднестровья и Западной Волыни. — Советская археология, т. XX, т. 1954; Ю. Н. Захарук. О так называемой волынской группе культуры линейно-ленточной керамики. — Советская археология, т. XXIX—XXX, М., 1959; К. В. Бернякович. Археологічні дослідження в Закарпатській області в 1948 р. — Археологічні пам'ятки, т. IV, К., 1952; його ж. Енеолітичне поселення на Малій горі біля м. Мукачеве. — Археологія, т. XX, К., 1966.

⁵ Ю. Н. Захарук. Поселение культуры воронковидных сосудов на Волыни. — Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР (далі — КСИИМК), вып. 67, М., 1957; його ж. До питання про співвідношення і зв'язки між культурою лійчастого посуду та трипільською культурою. — МДАПВ, т. 2, К., 1959; його ж. Поселение неолитического времени у с. Зимне, Волынской области. — КСИА, вып. 4, К., 1955; М. А. Пелещин. Розкопки поселення культури лійчастого посуду біля с. Зимне. — МДАПВ, т. 5, К., 1964; його ж. Поселення культури лійчастого посуду біля с. Лежниця, на Волині. — Археологія, т. XX, К., 1966; М. Ю. Смишко, М. А. Пелещин. Поселення культури лійчастого посуду в с. Малі Грибовичі, Львівської області. — МДАПВ, т. IV, К., 1962.

⁶ К. К. Черныш. Ранньотрипільське поселення Ленківці на Середньому Дністрі, К., 1959; Т. С. Пассек. Раннеземледельческие племена Поднестровья. — Материалы и исследования по археологии СССР (далі — МИА), вып. 84, М., 1961; Е. К. Черныш. К истории населения энеолитического времени в Среднем Поднестровье, М., 1962; Т. С. Пассек, Е. К. Черныш. Памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории СССР, М., 1963; И. К. Свешников. Культура линейно-ленточной керамики на территории Верхнего Поднестровья и Западной Волыни. — Советская археология, т. XX, М., 1954; К. К. Черныш. Результати досліджень нижніх шарів Незвиського поселення. — МДАПВ, т. 2, К., 1959; її ж. Житлові споруди ранньотрипільського поселення біля с. Ленківці. — Матеріали і дослідження з археології УРСР, К., 1954.

За радянського часу вивчення культур шнурової кераміки велось передусім на основі розкопів поселень на Львівщині — біля с. Кавсько, м. Звенигород, де виявлено вогнища, ями, знаряддя праці (К. В. Бернякович, І. К. Свешніков), поблизу с. Ставок Волинської області (Ю. М. Захарук), неподалік сс. Городок, Зозів, Великий Олексин, Муравиця і Лопавша Ровенської області (І. К. Свешніков) та ін.

Узагальнення даних досліджень дало можливість виділити локальні й хронологічні групи культур шнурової кераміки (городоцько-здовбицьку, стжижовську), з'ясувати взаємовідношення їх у часі і території.

Певні роботи проводились також і по вивченню культури кулястих амфор. Так, поблизу сс. Хартонівці і Довге (Тернопільська область) виявлено поховання в гробницях.

Новим етапом у розвитку господарства і культури давнього населення є доба бронзи. У суспільному виробництві починає використовуватись бронза. На території Прикарпаття і Волині досліджено пам'ятки багатьох локальних племенних культурних груп цієї епохи. Два урнові поховання лужицької культури виявлені в могильнику біля с. Млинище Волинської області, безкурганні поховання комарівської культури — поблизу сс. Звенигород (Львівська область) та Василів (Чернівецька область), три житлові споруди — в Кам'янці-Бузькій (Львівська область). Розкопки поселень комарівської культури проведені біля сс. Ставок (Волинська область), Гончарі (Львівська область) і Лопавша (Ровенська область). В с. Іванне та Костенці Ровенської області досліджено поховання родового вождя та поселення комарівської культури. В Закарпатті вивченням культури Станово доби бронзи займається останнім часом Е. А. Балагурі.

Поселення доби пізньої бронзи (с. Магала, Чернівецька область) вивчено Г. І. Смирновою. М. Ю. Смішко та Е. А. Балагурі дослідили могильник і поселення цього ж часу (культура Ноа), виявлені поблизу с. Островець Івано-Франківської області. Розкопки показують характер господарства і культури племен доби бронзи, особливості соціального ладу. На їх основі встановлено територію і час поширення культур. Історії тогочасного населення присвячено ряд праць⁷.

Значна увага приділялась також вивченню історії населення пізнього бронзового віку та початку залізного. Щодо цього слід відзначити дослідження пам'яток так званого фракійського гальштату — оліградської культури (поселення біля сс. Магала Чернівецької області, Незвисько та Бовшів Івано-Франківської, Мельниця-Подільська Тернопільської, Залісок Львівської області та ін.)⁸.

І. І. Мелюкова виявила і вивчила курган і залишки поселення ранньозалізної доби біля с. Ленківці Чернівецької області, залишки поселення — поблизу с. Селище Чернівецької області.

Пам'ятки так званої висоцької культури ранньозалізної доби виявлені біля сс. Висоцьке, Жуличі, Княже, Ріпнів, а могильник досліджено у м. Золочів Львівської області.

На Закарпатті досліджено пам'ятки так званої кустановицької культури (VIII—III ст. до н. е.), зокрема могильник у Білках. Значним досягненням є відкриття пам'яток милоградської культури в межах Ровенської області поблизу сс. Городок, Зозів, Великий Олексин (І. К. Свешніков), виявлення перших пам'яток кельтської культури біля с. Бовшів Івано-Франківської області (Л. К. Крушельницька), а також пам'яток поморської культури неподалік сс. Крилів Ровенської області, Млинища і Зимне Волинської області (М. А. Пелешишин, Л. І. Крушельницька)⁹.

Дослідження пам'яток залізного віку показали існування на території Прикарпаття і Волині ряду племенних груп, допомогли вивчити їх господарство, особливості соціального ладу, а також вирішити складну проблему етнічної приналежності населення ранньозалізної доби на цій території.

Пам'ятки кінця другої половини I тисячоліття до н. е. і початку нашої ери, що належать до так званої пшеворської культури, виявлені біля с. Звенигород Львівської області, у сс. Незвисько Івано-Франківської, Великі Вікнини Тернопільської області.

Широкі дослідження проведені по вивченню пам'яток гето-дакійських племен,

⁷ І. К. Свешніков. Підсумки досліджень культур бронзової доби Прикарпаття і Західного Поділля, Львів, 1958; Ю. М. Захарук. Дослідження пам'яток доби бронзи та раннього заліза на Волині в 1950 р.— Археологічні пам'ятки, т. VI, К., 1956; І. К. Свешніков. Исследования в с. Звенигород Львовской области. КСИИ, вып. 4, К., 1955; В. И. Канивец. Памятники лужицкой культуры на территории западных областей Украины.— КСИИ, вып. 2, К., 1953.

⁸ І. К. Свешніков. Пам'ятки оліградського типу на Західному Поділлі.— МДАПВ, т. 5, К., 1964; Г. И. Смирнова. Поселение позднбронзового века и раннего железа возле с. Магала, Черновицкой области.— КСИИМЖ, вып. 70, М., 1957.

⁹ Л. И. Крушельницкая. Кельтский памятник в Верхнем Поднестровье.— КСИИ, вып. 105, М., 1965.

носіїв відомої липицької культури, що проникли на нашу територію з півдня через Карпати¹⁰.

На території Прикарпаття і Волині виявлені і досліджені пам'ятки гепідів, що підтвердило письмові дані про пересування германських племен в Північне Причорномор'я¹¹.

Важливе значення мають дослідження поселення III ст. біля с. Комарів Чернівецької області (розкопки М. Ю. Смішко), під час яких відкрито рештки першої на території лісостепової зони майстерні по виготовленню скляного посуду. Це свідчить про високий рівень розвитку продуктивних сил населення, яке проживало в Подністрів'ї.

Окрему групу археологічних пам'яток становлять карпатські кургани, що датуються III—IV ст. Досліджені вони в сс. Глибока Чернівецької області (Б. А. Тимошук, Л. А. Вакуленко), Іза, Зняцєве Закарпатської області (М. Ю. Смішко, В. М. Цигилик, М. А. Пелещин). У спеціальній праці М. Ю. Смішко розкриває хронологічні межі існування даної культури та робить спробу визначити етнічну приналежність населення, що мешкало на Закарпатті¹².

У галузі вивчення пам'яток черняхівської культури (III—IV ст.) провадились дослідження в Костянці Ровенської області (М. Ю. Смішко), в Черепині і Рипневі Львівської області, а також в Бовшеві Івано-Франківської області (В. Д. Баран). У ряді праць, які підсумовують дані дослідження, встановлюється, що черняхівські пам'ятки типологічно пов'язані з ранньослов'янськими, а це дуже важливо для з'ясування етногенезу слов'ян¹³.

За роки Радянської влади на території Прикарпаття і Волині вперше відкрито ранньослов'янські пам'ятки. В першу чергу слід відзначити багаторічні дослідження верхнього шару городища (VI—VII ст.) в с. Зимне Волинської області, у Галичі, Бовшеві Івано-Франківської області, Рипневі Львівської, Зеленому Гаї, Звинячі, Колодирібі Тернопільської, Городку і Зозеві Ровенської області¹⁴.

Важливою ділянкою радянської археологічної науки є вивчення періоду Давньої Русі. Археологічні дані свідчать, що культура Давньоруської держави була на той час на високому рівні розвитку, що вона розвинулась на ґрунті культури населення, яке проживало тут раніше, а не була принесена норманами.

¹⁰ М. Ю. Смішко. Сарматські поховання біля с. Острівця, Станіславської області.—МДАПВ, т. IV, К., 1962; А. И. Мелюкова. Памятники скифского времени на Среднем Днестре.—КСИИМК, вып. 51, М., 1953.

¹¹ М. Ю. Смішко, І. К. Свешніков. Могильник III—IV століть н. е. у с. Дитиничі, Ровенської області.—МДАПВ, т. III, К., 1961; И. С. Винокур, М. И. Островский. Раскопки Раковецкого могильника в 1962 г.—КСИА, вып. 102, М., 1964; Іх же. Раковецкий могильник.—История и археология юго-западных областей СССР начала нашей эры, К., 1967.

¹² М. Ю. Смішко. Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери, К., 1960.

¹³ М. Ю. Смішко. Звіт про дослідження селища «полів поховань» в Неслухові, Львівської області в 1946 р.—Археологічні пам'ятки, т. I, К., 1949; В. Д. Баран. Поселення перших століть нашої ери біля с. Черепин, Львівської області, К., 1961; його ж. Памятники черняховской культуры на Западном Буге.—Материалы и исследования по археологии СССР (далі —МИА СССР), вып. 116, М., 1964; його ж. До питання про ліпну кераміку полів поховань черняхівського типу у межах річки Дністра і Західного Бугу.—МДАПВ, т. III, К., 1961; його ж. Результати вивчення матеріалів з розкопок на поселенні першої половини I тисячоліття н. е. в с. Черепин, Львівської області, К., 1958.

¹⁴ В. В. Ауліх. До питання про господарство, соціальні відносини і племінну належність древньоруського населення Західної Волині.—МДАПВ, т. 2, К., 1959; його ж. Матеріали з верхнього горизонту городища біля с. Земне, Волинської області.—МДАПВ, т. III, К., 1961; його ж. Основні результати археологічного дослідження древньоруського селища в с. Рипнів, Дисертаційний збірник, К., 1958; його ж. Металічні прикраси і прикраси із верхнього шару городища біля с. Зимне, Волинської області.—МДАПВ, т. 4, К., 1962; Л. І. Крушельницька. Дослідження верхніх шарів поселення біля с. Бовшів, Івано-Франківської області у 1961 р.—МДАПВ, т. V, К., 1965; М. Ю. Смішко. Раннеславянская культура Поднестровья в свете новых археологических данных.—КСИИМК, вып. 44, М., 1952; В. Д. Баран. Розкопки на поселенні I тисячоліття н. е. в с. Рипневі (Рипнів 2) Львівської області.—МДАПВ, т. II, К., 1959; його ж. Раннеславянское поселение у с. Рипнев (Рипнев 2), на Западном Буге.—МИА СССР, вып. 108, М., 1963; його ж. Ранньослов'янські пам'ятки Верхнього Подністрів'я і південно-західної Волині.—МДАПВ, т. 5, К., 1965; його ж. Поселення I тисячоліття н. е. біля с. Ракобути на Західному Бугу.—МДАПВ, т. 4, К., 1962; його ж. Раннеславянские памятники на Западном Буге.—Slovenska archeologia, t. XII-2, Bratislava, 1965; його ж. Раскопки раннеславянского поселения в с. Зеленый Гай на Днестре, Археологические открытия 1966 г., М., 1967.

Виявлені на Прикарпатті і Волині пам'ятки періоду Галицько-Волинського князівства свідчать про тісні зв'язки населення цієї території з населенням інших частин Давньої Русі. У 1957 р. вийшла праця О. О. Ратича¹⁵, присвячена давньоруським пам'ятникам, виявленим на території західних областей УРСР.

Під час польових досліджень давньоруських пам'яток у Пліснеську виявлено житлові і господарські споруди, що відносяться до 4-х хронологічних етапів, у Галичі — житла і напівземлянки, майстерні для виготовлення керамічних плит, на Високому замку у Львові — рештки давньоруського поселення X—XIV ст., у Володимирі-Волинському — залишки стародавніх храмів XII—XIII ст., у Судовій Вишні — залишки селища та феодального замку XI ст., у Звенигороді — рештки кам'яних споруд — храмів. Цінний матеріал одержано також при розкопках інших давньоруських пам'яток¹⁶.

Ці матеріали проливають світло на багатогранну історію давнього населення, яке існувало на території Прикарпаття, Волині і Закарпаття.

Археологічні дослідження, проведені за роки Радянської влади, збагатили археологічну науку великою кількістю пам'яток різних періодів найдавнішої історії людського суспільства.

При вивченні території східних областей УРСР і розробці ряду проблем історії давнього населення цієї території науковцям дружною допомогою подавали вчені Москви, Ленінграда, зокрема Т. С. Пассек, М. К. Каргер, І. І. Ляпушкін, П. І. Борисовський, П. О. Раппопорт, Г. І. Смирнов, Г. І. Мелюкова та ін.

Незважаючи на значні наукові досягнення в археологічному вивченні території західних областей УРСР є ще багато питань зовсім або недостатньо з'ясованих. Це свідчить про необхідність проведення ще більш інтенсивної роботи в майбутньому по розробці складних проблем найдавнішої історії населення західних областей УРСР на основі археологічних джерел.

О. П. ЧЕРНИШ

¹⁵ О. Ратич. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР, К., 1957.

¹⁶ О. Ратич. Раскопки на Замковой горе во Львове.— КСИА, вып. 7, К., 1957; його ж. Древнерусский могильник в с. Копачинцы, Станиславской области.— КСИА, вып. 4, К., 1955; його ж. Древньоруські матеріали з розкопок 1955—1956 рр. на Замковій горі у Львові.— МДАПВ, т. III, К., 1961; його ж. Городища в селах Добростани і Страдч на Львівщині.— Археологія, т. XX, К., 1966; його ж. До питання про розташування і оборонні споруди давньоруських городів південно-західної Русі.— МДАПВ, т. 5, К., 1964; його ж. Городища Расточья.— КСИА, вып. 12, К., 1962; його ж. Результати досліджень давньоруського городища в Судовій Вишні в 1957—1959 рр.— МДАПВ, т. 4, К., 1962; його ж. Древньоруські вироби з кості і рогу, знайдені на території Галицької і Волинської земель.— МДАПВ, т. 2, К., 1959; його ж. Раскопки в Звенигороде на Белке, Археологические открытия 1966 г., М., 1967; І. Д. Старчук. Розкопки городища Пліснесько в 1947—1948 рр.— Археологічні пам'ятки, т. III, К., 1952; його ж. Розкопки на городищі Пліснесько.— Археологічні пам'ятки, т. I, К., 1949; М. П. Кучера. Раскопки городища Пліснеска.— КСИА, вып. 4, К., 1955; його ж. Основні етапи розвитку стародавнього Пліснесько.— МДАПВ, т. II, К., 1959; В. В. Аулих. Славянское поселение у с. Рипнев (Рипнев I).— МИА СССР, вып. 108, М., 1963; його ж. Древнерусские городища в Западной Волини. Археологические открытия 1966 г., М., 1967; Р. С. Багрій. Нові слов'янські пам'ятки на території Волині.— МДАПВ, т. 4, К., 1961; Л. І. Крушельницька. Дослідження верхніх шарів поселення біля с. Бовшів, Івано-Франківської області у 1961 р.— МДАПВ, т. V, К., 1964; М. Ю. Каргер. Вновь открытые памятники волинского зодчества, XII—XIII вв.— Ученые записки Ленинградского государственного университета, Л., 1958; В. К. Гончаров. Археологічні дослідження древнього Галича у 1951 р.— Археологічні пам'ятки, т. V, К., 1955; його ж. Древній Галич.— Вісник АН УРСР, т. I, К., 1956; Г. М. Власова. Дослідження городища в с. Звенигород, Львівської області в 1953—1955 рр.— Доповіді і повідомлення Львівського історичного музею, вип. I, Львів, 1959; її ж. Мастерские костерезов в Звенигороде.— Записки Одесского археологического общества, т. II, Одесса, 1967; К. В. Бернякович. Древнеславянские памятники Закарпатской области (СССР).— Slovenska archeologia, Bratislava, t. V-2, 1957.

ШУКАЧІ СКАРБІВ *

(Легенди і дійсність)

Народні оповідачі місцем схованки скарбу найчастіше називають стару могилу. «Таких великих могил, як Караватка (неподалік Запоріжжя, у степу. — М. К.), мало й є... Колись, кажуть, повз могилу пролягав Великий шлях, а на могилі стояла кам'яна баба, лицем на схід. На цій же могилі жив і запорозький ватаг... В могилі і біля могили є, кажуть, і скарби, тільки одні закладі на двісті років, а іншим строк вийшов, можна б і взяти, та не налучили місця»¹. Або легенда про Ведмідь-могилу, яка того так і зветься, що «сховано ведмедя. Ведмідь, кажуть, вилитий із міді і набитий червінцями. Дехто з людей пробував копати, так не дає — зводиться ведмедяка дибки та й реве. Люди, звісно, розбігаються»².

Згідно з фольклорними переказами, скарби ховали також у ріках, озерах, ставках, тобто, за характерним висловом оповідачів, «пускали у воду» (замулив на дні Вовчої червінці у воловій шкурі. Ружжа люди знаходили, а червінці глибоко увійшли в землю»³); ховали від стороннього ока у руїнах старовинних замків та фортець, у льохах («у льоку стоять три барила разом із золотом, а четвертий сам собі — з срібними таларами. Скарб сховали запорожці і заклали на дванадцять [!] людських голів, а хто наважися б взяти — двері зачиняються і пропав»⁴); кидали у криниці («на тім острові, нижче Чорної скелі, є Музичина балка, а в балці криниця; в тій криниці запорожці сховали мідний чавунець із червінцями. Там ті гроші й досі, бо страшні брати — закладі»⁵); нарешті, просто закопували у землю, запам'ятовуючи прикмети.

У чому тільки не ховали скарби, які тільки футляри не вибирала для них фантазія народних оповідачів! Барила і макітри, мідні горщики і чавунні казани, скрині, глеки, сакви, капшуки, мішки, пляшки, навіть такі, на перший погляд, непридатні для цього речі, як вулики («сховано вулик срібла углиб вище коліна»⁶), вози («просто вікна церкви схована здобич, повозка грошей»⁷), тарілки. Подекуди скарб просто загортали у шматок шкіри.

* * *

Численні народні оповідання містять немало прикмет, з допомогою яких буцімто можна знайти ці скарби. Прикмети бувають дуже романтичні, мимоволі згадуєш «Золото жука» Едгара По з його кріслом у скелі, людським черепом та іншими моторошними деталями. Та хіба поступитись перед вигадкою письменника таке, приміром, народне оповідання: «Стоїть дуб, у корінь низько забито шкворень возовий; від дуба на схід сонця три ступені відміряй і копай углиб, на коліно, там здобич схована і сторч пістоль зверху»⁸.

Про частину прикмет ми вже говорили, описуючи улюблені авторами та оповідачами народних легенд місця заховання скарбів. Такими прикметами бувають: поодинокі дерева, найчастіше дуб, великий камінь, три дерева, що ростуть окремо від інших, увіткнутий у землю уламок козацької шаблі, підвищення ґрунту, яке трактується як стара козацька могила. Але головне місце серед вказівок на захований скарб належить вогню: у легендах відбилися язичеські вірування наших далеких предків тих прадавніх часів, коли вогонь вважався наймогутнішим божеством, яке несло людині життя і всі пов'язані із ним блага.

Поетичний образ вогненного вершника зберегла така легенда: «В голові острова Хортиці є величенька могила, вся обкладена камінням. Років тридцять тому* темної ночі було часто показується скарб: оце вискочить козак з шаблею на могилу та так вогнем і засяє! Козак золотий, а під ним кінь срібний. То, кажуть, золоті і срібні гроші. Ті гроші або взято, або показуються вони не всякому»⁹.

На Чернігівщині записано оповідання: блискавка б'є у землю саме на тому місці, де заховано скарб¹⁰.

* Продовження. Початок див. «Український історичний журнал», 1968, № 1.

¹ Запорожские и гайдамацкие клады. Малорусские народные предания, повести и рассказы, собранные Я. П. Новицким, 1873—1906, Александровск, 1908, № 33.

² Там же, № 38.

³ Запорожские и гайдамацкие клады, № 46.

⁴ Запорожские и гайдамацкие клады, № 48.

⁵ Там же, № 54.

⁶ Запорожская рукопись, указывающая, в каких именно местах и какие сокрыты клады гайдамаками и местными жителями. Издана Николаем Сементковским, К., 1857, стор. 37.

⁷ Там же, стор. 50.

⁸ Там же, стор. 43.

* Легенда записана у 1894 р.

⁹ Запорожские и гайдамацкие клады, № 5.

¹⁰ Повідомлення І. Г. Спаського.

За переконаннями народних оповідачів, скарб показується у вигляді свічки: «В тій могилі, кажуть, ще єсть гроші, бо раз на рік там блимає свічка»¹¹. Проте здебільшого у ролі орієнтира для відшукування скарбу фігурує просто вогонь: «Біля груші кругом шукай, бачили, що горить», або: «Де вогонь блищить — то гроші перечищаються. Вони перечищаються тричі на рік: під новий рік, під великдень, і під Івана Купала»¹². В останньому уривку християнське свято великдень мирно уживається поруч із язичеським — Івана Купала, а це промовляє, що релігійна сторона мало хвилювала як складачів легенд, так і шукачів скарбів.

Народні перекази часто містять детальні інструкції для скарбошукачів. Ось деякі з них: «Як гроші показуються, то йди на вогонь. Як загасне — не тобі судились, як ні — твій скарб. Як знайдеш гроші, то не бери всі, так не годиться, залиш скільки-небудь заплатити за місце і не бійся нічого; а як забереш усі, то не обійдеться без напасти. Всякий скарб треба брати не зверху, а збоку, бо не всякому звісно, заклятий він чи ні. Як брати збоку, то гроші розсиплються, а з ними розсиплеться і закляття»¹³.

В час здобуття скарбу суворо заборонялось лаятись, згадувати дідька, нечисту силу тощо. Чарівна у своїй безпосередності, сповнена м'якого гумору легенда розповідає про якогось діда, що побачив свічку під грушею, зметикував, що то знак скарбу і почав копати яму. «Дивиться далі — казан із червінцями. Давай він його піднімати за дужку. Силився, силився — очі рогом лізуть, нічого не зробить. У нього з язика й зірвалось: «Ну й важкий же, біс його батькові!» Тільки це вимовив, а гроші в землю так і зашуміли... Почав він тоді і молитися, і хреститися — нічого не допомогло»¹⁴.

Автори переказів про скарби впевнені у тому, що найбільше можна сподіватись на успіх у ніч під Івана Купала. Тоді, нібито тільки одну ніч на рік, цвіте папороть, квітка якої несе здобуття скарбу. Пригадаймо історію, розказану прекрасним знавцем українського фольклору М. В. Гоголем в оповіданні «Вечір проти Івана Купала». Бідний хлопець Петро у розпачі — його наречену видають за іншого, багатого. Він пізнається з лихим чаклуном Басаврюком. У ніч проти Івана Купала Петро іде в глибокий яр, густо порослий лісом, і зриває там, незважаючи на різні страхоття, квітку папороті. Проте для здобуття скарбу йому доводиться вчинити вбивство.

Думка про «суджений» скарб, тобто, про такий, який може знайти лише певна людина, виступає у надзвичайно великій кількості легенд. Ось приклад: «Горить свічка синім вогнем. Це полум'я бачить лише той, кому гроші судились»¹⁵.

Найчастіше скарб «давався» дітям — за народними віруваннями, доля найбільш прихильна до малолітніх, котрі не встигли ще завинити перед нею. «У одного чоловіка дитина була, так року-двох. От сидить воно та кашу їсть, а півень височив з-під полу та й собі дзьоба; а воно його ложкою — так купка грошей і насипалась»¹⁶.

Існує чимало старовинних і більш нових легенд про скарби. Але чи можна їм вірити і чи варто шукати скарби?

Найфантастичнішим оповіданням про скарби вірили (а дехто й досі вірить) не тільки шукачі, але й серйозні вчені. Деякі з останніх намагались навіть використати народні легенди і перекази при археологічному вивченні тієї чи іншої території, складанні археологічних карт тощо. У статті «Перекази і забобонні розповіді про скарби як дані до питання про археологічну топографію Гадяцького повіту»¹⁷ П. С. Іващенко, навівши півтора десятка легенд про скарби, доводить, що «такими і подібними їм даними можна було б користуватися при археологічних дослідженнях і описах місцевостей». Тобто в народних переказах про закопані скарби він вбачав мало не історичне джерело.

Згаданий вище видавець «Запорожской рукописи» М. Сементковський вважав, що збірник «може принести принаймні невелику користь етнографам та історикам а, може бути, і ерхеологам, якщо останні докладуть зусиль відшукати деякі скарби із вказаних у рукописі»¹⁸. Як вище згадувалось, наукові експедиції ведуть пошуки «скарбів Наполеона». Це не перший випадок такого роду. В архіві Державного Ермітажу у Ленінграді зберігаються матеріали археологічної експедиції, яка за вказівками козака з Кубані шукала скарб і знайшла... черепки та вугілля. Виявляється, скарб привидівся козакові уві сні! У 1926 р. Всеукраїнський археологічний комітет вирішив послати експедицію у м. Жорнище на Київщині, бо, як записано у постанові комітету, чутка

¹¹ Запорожские и гайдамацкие клады, № 25.

¹² Там же, № 48.

¹³ Там же, № 86.

¹⁴ Там же, № 13.

¹⁵ Там же, № 86.

¹⁶ М. Драгоманов. Малорусские народные предания и рассказы, К., 1876, стор. 78.

¹⁷ Труды III Археологического съезда, т. 2, К., 1878.

¹⁸ Архив ВУАК, 1926, спр. 103, арк. 44.

про заховані у підземеллях скарби «може мати якісь реальні підстави»¹⁹. До постанови, підписаної головою комітету академіком Новицьким, додано навіть кошторис експедиції, де визначені добові археологам і копачам, витрати на спорядження тощо. На жаль, не відомо, чи відбулась ця незвичайна експедиція.

Часто перекази та легенди про скарби містять такі подробиці, деталі, «точні» вказівки на місце схованки, що неважко й повірити їм. Особливий вплив на легковірних людей справляють оповідання «очевидців». Дід із с. Вознесенки (околиці сучасного м. Запоріжжя) розповідав про зустріч із таким «очевидцем», коли замолоду повертався з чумаками з Криму. Підійшов старий, білий, мов місяць, червонощокий дід і каже: «Охота ж вам чумакувати. Таким молодим і здоровим можна б і без того багатіти... Адже ви живете біля урочища Сагайдачного... Там стільки грошей, що не тільки для вас — вистачило б на дві губернії... Ніхто так не знає Сагайдака, як я; не один рік жив я з ним у тому урочищі, яке за ім'ям його назване Сагайдачним». Далі старий розповів, що Сагайдак із своїм кошем жив біля Хортиці. У хвилину небезпеки він «вскочив у землянку, витягнув із скрині срібні та золоті талари (зауважимо, що золотих таларів ніколи не було, так називали великі срібні монети.— М. К.), висипав на дві шкіри і поніс на середню скелю. Струсонув шкіри — і пішли гроші поміж камінням... Він тоді виніс ще барило та відро з грошима і закопав поблизу скелі». Сагайдак, сказав на закінчення старий, загинув того ж дня, а скарб залишився недоторканим²⁰.

Ну як, почувши таке оповідання, не покинути сім'ю, господарство, рідний дім і не піти з лопатою на пошуки? Було немало таких, що залишали все й ставали скарбошукачами. Один із розділів суто наукової книги В. І. Гошкевича «Клады и древности Херсонской губернии» (Херсон, 1903) не без підстав названий автором «Кладовисательство как душевная болезнь».

Бувало, скарбова лихоманка охоплювала цілі села й міста. Іноземний мандрівник, відвідавши наприкінці XVIII ст. польське містечко Волин на Західному Помор'ї, з жахом писав, що все місто перекопане ямами, деяким будівлям навіть загрожувє обвал, а частина мешканців, витративши на ці земляні роботи усі кошти, перетворилась у жебраків. Що ж шукали мешканці Волина? Виявляється, золотий ланцюг, який присвячує одному із жителів Волина і який, за свідченням того добродія, захований неодмінно у Волині²¹. Дивовижна легковірність, скаже читач. Можливо. Але, як відомо, перекази про скарби належать до таких, яким завжди охоче вірили.

Для того щоб відповісти на питання, чи є хоч крихта істини в легендах і переказах про скарби, звернемося до самих цих фольклорних творів, спробуємо проаналізувати їх з точки зору побудови розповіді, розвитку дії, аксесуарів тощо.

Ми вже говорили, що розповіді про скарби існують у різних народів, належать до різних часів. Але навіть при поверховому знайомстві з ними впадає в око однаковість композиції. Так, скарб сам дає знати про себе, його вісниками бувають старий, але ще міцний дід, рідше — баба, а також птахи і тварини: півень, лоша, теля, ведмідь, а найчастіше — вогонь, від феєричного вогненного вершника на козацькій могилі до скромного вогника на горбочку. Скарби закопують у місцях, оповитих таємничим мороком: у запорізьких могилах, на кладовищах, у руїнах фортець та замків, біля занедбаних степових криниць, у ярах, непролазних хащах, пускають у воду біля порогів і т. п. «Даються» скарби не всім, а тим, кому судились, найчастіше малим дітям. Правда, якщо строк, на який заклали скарб, закінчився, його може знайти будь-хто, але виконавши певні правила. Найкраще шукати скарби під новий рік, на великдень і проти Івана Купала. Проте найбільші сумніви у вірогідності легенд про скарби викликає їхня арифметична сторона. Улюблені числа — дванадцять і три зближують їх з народними легендами й казками іншої тематики. Скарб ховають 12 козаків; у башті, де сховано гроші, 12 дверей; цінності покладено у 12 барил; від орієнтира до скарбу слід відміряти 12 кроків і т. п. Скарб заховано поміж 3 могилами; під 3 дубами; у 3 саквах і т. п. («Стоїть три дуби, від дубів на низ — три ступні, сховано казанок»²²). Фахівець-фольклорист міг би детальніше проаналізувати ці перекази, але й із сказаного видно, що основа їх майже повністю вигадана. Здавалось би, в таких легендах немає реальної бази. Проте це не зовсім так. Коли-не-коли люди, однак, знаходять скарби.

Іх піднімають плугом при оранці, викопують бульдозером на будівництві, виявляють у дулах старих дерев, вода річок вимиває старовинні монети. Проте — і це найголовніше! — звичайний, так би мовити, «типовий» скарб складається з декількох десятків маленьких напівсрібних чи мідних монет, позеленілих і потемнілих від часу, що містяться у невеликому горнятку чи шматку тканини. Матеріальна вартість такого

¹⁹ Запорожская рукопись, стор. VI—VII.

²⁰ Я. П. Новицкий. Народная память об урочищах и исторических лицах Запорожья, Александровск, 1909, стор. 16—19.

²¹ R. Kiersnowski. Początki pieniądza polskiego, Warszawa, 1962, стор. 11.

²² Запорожская рукопись, стор. 54.

скарбу мізерна і на сучасні гроші ледь досягає одного карбованця. Трапляються мішані, монетно-речові знахідки, проте і в них головне місце посідають монети.

Справжні матеріальні цінності в скарбах трапляються надзвичайно рідко, кожна цінна знахідка мало чи не унікальним. А непоказні купки старих монет у життєвому розумінні ніяк не можуть вважатись скарбами. Адже для шукача, так само як і для слухача легенд, подібних наведеним вище, слово «скарб» блищить золотом, вирає самоцвітами, символізує барилу з пудами монет. І все ж такі оці скромні грошові скарби послужили тією канвою, по якій народна фантазія вишила пишні квіти легенд і переказів про величезні цінності, що чекають свого часу. Буйна фантазія безіменних авторів і традиція, тобто багаторазова передача розповідей з уст в уста, охоче замінили срібло золотом, мідь сріблом, а дешеві скельця перснів та сережок — самоцвітами. Адже здебільшого монетні скарби взагалі не містять золотих монет навіть поодиноких: в усі часи золото за деякими винятками, не брало участі у повсякденному грошовому обігу і золотих монет випускали дуже мало.

Все сказане вище як правило, не відоме не-фахівцєві-нумізматові, звичайній людині, яка натрапила на скарб і тремтливими руками розгортає тканину або шкіру з очікуваними цінностями... Уявляє її розчарування! Замість золота і коштовного каміння — якісь кружечки з темного металу (часом до них додані дешеві брязкальця з подібного ж металу) чи купка черепків. У минулі часи мимоволі з'являлась думка: тут щось не гаразд, мабуть, не обійшлося без нечистої сили — певно дідько, чорт і т. п. підмінили коштовності нікому не потрібним мотлохом...

Фольклорні історії про перетворення золота та інших коштовностей на різний мотлох і сміття базуються на реальному змісті абсолютної більшості знахідок, вартість яких мінімальна. Знайдення черепків замість цінностей легко зрозуміти, коли зважити на те, що більшість монетних скарбів звичайно закопували у череп'яних горнятках, які легко розлітались на друзки при першому дотику лопати (не кажучи вже про удар плуга). Ці черепки і бачив розчарований шукач, оглядаючи місце знахідки.

Збентежений і часто обурений відкривач скарбу, переконавшись у непридатності знахідки для власних потреб, може просто викинути її на смітник або, у кращому випадку, віддати кружечки невідомого металу дітям. Ось тут трапляється лихо: гине справжній скарб, проте не у розумінні його матеріальної вартості, а з наукової точки зору, гине унікальна, неповторна пам'ятка минулого, живий свідок грошового господарства своєї епохи. Для нумізмата-дослідника кожна така знахідка надзвичайно важлива, вона дійсно не має ціни.

Залишається відповісти на питання: чи можна відшукати скарб, користуючись вказівками переказів?

Фольклорні легенди і оповідання про скарби складались за загальними законами усної народної творчості, і їх реальна основа не залишає надії на відшукування справді цінного скарбу. Але якщо навіть припустити, що деякі повідомлення про скарби заслуговують на довір'я, то і в цьому, оптимальному випадку шанси шукача мінімальні, якщо їх взагалі можна брати до уваги. Адже з часом зникають старі прикмети, користуючись якими можна відшукати заповітне місце: висихають криниці, гинуть дерева, вода розмиває кручі та острови, річки змінюють русло тощо.

З іншого боку, не приведе до успіху й дослідження місцевості за прикметами, встановленими на основі вивчення народних легенд. Справа у тому, що приховувачі скарбів якнайменше були зацікавлені у виборі помітних орієнтирів, отих ефектних козацьких могил, поодиноких дубів та степових криниць. Для них вказівкою на місце сховання правила звичайні, непомітні для стороннього ока речі: одне з дерев у власному садку, вигин стежки, ледь помітне підвищення ґрунту тощо. Саме цій обставині ми зобов'язані тим, що чимало скарбів залишилось у землі не викопаними їхніми власниками — людина часто не знаходила місця, де заховала власні гроші, настільки буденними були обрані прикмети. Приховувач, напевне, досить часто забував місце скарбу, особливо, коли зважити на те, що місцевість уночі (а більшість скарбів приховувалась, природно, уночі, подалі від стороннього ока) виглядає інакше, ніж удень. Залишали скарб у землі раптова смерть приховувача, його втеча від ворога, забирання у полон і т. п. Переліченим нещасним випадкам і завдячуємо ми збереженням дорожніх пам'яток економіки минулого — монетних скарбів.

Напевне, не варто додавати, що експедиція на Стоячому озері марнує час і навряд чи знайде «скарб Наполеона».

М. Ф. КОТЛЯР

Повертаючись до надрукованого

ПРО НЕТОЧНОСТІ В ОДНІЙ РЕЦЕНЗІЇ

Опублікована в № 2 «Українського історичного журналу» за 1967 р. рецензія С. І. Магазинера та П. Г. Чухрія дає в основному вірну оцінку книги С. К. Мельника «Перемога Радянської влади на Півдні України». Проте окремі твердження рецензії потребують спростування.

За рецензентами, автор по-новому висвітлив діяльність більшовиків у Радах Півдня України та їх боротьбу за скликання II Всеросійського з'їзду Рад (стор. 143). Але в книзі чітко й аргументовано не відображено партійний склад Рад, місце й роль більшовиків у них напередодні Жовтня (стор. 121—122). З неї навіть не ясно, чи відбулись повні перевибори Рад восени 1917 р. на Півдні України, чи тільки були переобрані їх керівні органи. Не наводяться точні дати перевиборів тих Рад, про які йдеться в книзі. Оцінюючи вплив більшовицьких фракцій у Радах Миколаєва, Херсона та Одеси, автор не називає загальної кількості членів цих Рад, не бере до уваги й той факт, що в Одесі була не одна, а три окремі Ради робітничих, солдатських та матроських депутатів.

Про новий підхід до питання можна було б говорити тоді, якби автор вивчив усі наявні документи. Але, характеризуючи участь Рад Півдня України в II Всеросійському з'їзді Рад, він чомусь не використав додатки до збірника «Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д.» та архівні матеріали фонду ВЦВК 2-го скликання (ф. 1235), що зберігаються в ЦДАЖР СРСР, навівши тільки окремі дані про кількісне представництво Рад на цьому з'їзді, та й ті неточні. Так, С. К. Мельник твердить, ніби серед 9 представників від Рад Одеси було 6 більшовиків (стор. 123). Насправді ж, у делегацію входило 4 більшовики (Ф. П. Ачкапов, Й. О. Кристаловський, А. М. Попов, П. І. Старостін), 2 есери, 2 «об'єднаних соціал-демократи-інтернаціоналісти», 1 меншовик-інтернаціоналіст¹. Херсонська Рада делегувала на з'їзд не одного, а двох представників — більшовиків Т. Є. Євгенєва, О. С. Мар'янова². Делегатами-більшовиками від Миколаївської Ради були В. Ф. Ванічков і М. А. Чигрин³. Цікаво, що П. І. Старостіна та В. Ф. Ваніčkova як представників Рад Півдня України з'їзд увів до складу ВЦВК Рад⁴.

Книга не дає уявлення, чи брали участь у II Всеросійському з'їзді Рад представники Чорноморського флоту й Румунського фронту. Автор пише, що виконком Румчероду вирішив не посилати делегатів на з'їзд, і частина Рад підтримала це рішення (стор. 123—124). Але ж, всупереч забороні угодовського Румчероду, Чорноморський флот послав на з'їзд 8 делегатів, 5 з яких були більшовиками. Румунський фронт відповідно 9 і 2⁵.

Загалом трудящі Півдня України разом з моряками Чорноморського флоту і солдатами Румунського фронту послали на II Всеросійський з'їзд Рад 40 делегатів, в їх числі 17 більшовиків. 8 з 11 Рад та 2 з 6 військово-морських організацій цього району, що брали участь у з'їзді, висловилися за встановлення влади Рад⁶.

Використання цих конкретних матеріалів дозволило б авторові по-новому з'ясувати ставлення до питання про владу на Півдні України напередодні Жовтня.

Далі рецензенти твердять: «Переконливим є висновок про успіхи більшовиків під час виборів до Установчих зборів» (стор. 143). Вони, мабуть, мають на увазі стор. 124 книги, де автор, вмістивши деякі дані про результати голосування на Півдні України, робить висновок: «Таким чином, під час виборів до Установчих зборів більшовики здобули повну перемогу над буржуазними і дрібнобуржуазними пар-

¹ Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д. М.—Л., 1928, стор. 114, 116, 125, 128, 129, 132, 136, 137.

² Там же, стор. 120, 128.

³ Там же, стор. 117, 139.

⁴ Там же, стор. 91.

⁵ Там же, стор. 112—143.

⁶ Там же, стор. 144—153.

тіями». Але матеріали виборів, використані автором книги, не дають підстав для такої висновку.

В книзі С. К. Мельника наведено розрізнені дані про результати виборів до Установчих зборів в Миколаєві, Херсоні та Одесі. При цьому в перших двох випадках автор бере до уваги тільки голоси, подані за більшовиків, меншовиків і есерів, а по Одесі також за кадетів, ігноруючи інші партії, які зібрали понад половину голосів. До того ж, книга містить точні дані лише по Одесі. Що ж до Херсона, то якщо підсумувати назване автором число голосів, поданих за більшовиків, меншовиків і есерів, ...вийде цифра (103 770) значно більша за число мешканців міста в 1917 р. Внаслідок недбалого використання статистичних даних автор не зумів дати справжньої оцінки впливу різних політичних партій, в тому числі більшовиків, серед населення Півдня України. В зв'язку з цим слід згадати працю В. І. Леніна «Вибори до Установчих зборів і диктатура пролетаріату»⁷, яка є блискучим зразком використання виборчої статистики. До речі, основне джерело праці В. І. Леніна — матеріали статті Н. В. Святицького міг використати й автор книги. З них видно, що більшовики Херсонської губернії отримали на виборах до Установчих зборів 77 122 голоси, що складало 11% усіх виборців⁸. Це, звичайно, не свідчить про «повну перемогу». Однак вибори до Установчих зборів відбили посилення впливу більшовицької партії в масах. І автор міг би це показати справді переконливо, коли б порівняв підсумки голосування до Установчих зборів у містах з даними виборів у міські думи, що відбулися влітку.

Твердячи, ніби на виборах до Установчих зборів делегатами від Півдня України були обрані В. І. Ленін, Ф. Е. Дзержинський, А. В. Луначарський та інші більшовики (стор. 143), рецензенти пішли ще далі автора, який говорить лише про висунення цих кандидатів (стор. 124). І рецензенти і автор помиляються. За рекомендацією ЦК РСДРП(б) в Херсонській губернії балотувалось тільки двоє кандидатів — М. С. Урицький і Д. Б. Рязанов⁹. Обраний був тільки один депутат-більшовик¹⁰. Автор не встановив його особи, як і прізвищ трьох депутатів-більшовиків від Румунського фронту. Серед останніх, можливо, були М. В. Криленко, П. М. Мостовенко та В. І. Кевський, які балотувались там за рекомендацією ЦК¹¹. До речі, в книзі невивраджено обійдено матеріали про вибори до Установчих зборів на Румунському фронті та в Чорноморському флоті.

В критичній частині рецензії С. І. Магазинер і П. Г. Чухрій зауважують автору за включення до об'єкту дослідження Кривого Рога, вважаючи, що це місто входило до Катеринославщини (стор. 144). Насправді до 1917 р. Кривий Ріг і південна частина Криворізького залізничного басейну адміністративно входили до Херсонської, а північна частина — до Катеринославської губернії. В економічному ж відношенні Кривбас становив єдине ціле з Придніпров'ям, Донбасом. Партійні організації північної частини басейну, керовані Вечірнекутським (Дубовобалківським) райкомом, мали тісні контакти з Катеринославським комітетом і обласним комітетом РСДРП(б) Донецько-Криворізького басейну. Більшовицькі організації південної частини басейну, зокрема м. Кривого Рога, що складали окрему районну організацію, були зв'язані як з Катеринославом, так і з Херсонським губернським комітетом¹². Такий же подвійний зв'язок мала Криворізька районна Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів, хоч вона більше тяжіла до Катеринослава і була частиною Донецько-Криворізького обласного об'єднання Рад. Остаточне питання про адміністративне становище Кривого Рога було розв'язане в лютому 1919 р., з утворенням Криворізького повіту, що увійшов до складу Катеринославської губернії¹³. Отже, якщо й слід дорікати автору книги, то лише за те, що, сказавши про виникнення Ради в Кривому Розі, він далі не згадує про неї.

Наведені тут факти свідчать, що від рецензентів вимагається не меншого проникнення в матеріал, ніж від автора рецензованого дослідження. Лише в разі ґрунтовних знань оцінка праці не буде поверховою і зможе подати допомогу як авторові, так і читачеві.

П. Л. ВАРГАТЮК

⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 227—247.

⁸ Н. В. Святицький. Итоги выборов во Всероссийское Учредительное собрание. Год русской революции. 1917—1918 гг. Сборник статей, М., 1918, стор. 110.

⁹ Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями. Сб. документов, М., 1957, ч. 1, стор. 382, ч. 2, ст. 262.

¹⁰ Н. В. Святицький. Назв. стаття, стор. 110.

¹¹ Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями, ч. 1, стор. 78—79.

¹² Див. газ. «Донецкий пролетарий» № 30, 8 грудня 1917 р., «Звезда» 17 і 19 жовтня та 24 листопада 1917 р.

¹³ І. К. Рибалка. Відновлення Радянської влади на Україні (1918—1919), Харків, 1957, стор. 150—151.

На допомогу викладачу історії

ТЕКСТОВІ ТАБЛИЦІ В VII КЛАСІ

Про використання текстових таблиць на уроках історії¹ вже вийшла певна методична література, в якій наводиться чимало корисних для вчителя конкретних прикладів. Але в зв'язку з удосконаленням системи історичної освіти в школі необхідно виробити нові таблиці, складаючи їх з урахуванням вікових особливостей учнів VII класу, яким особливо важко засвоювати відмінності між двома епохами первіснообщинного ладу — старим і новим кам'яним віком. Загалом кам'яний вік продовжувався приблизно 800 000 років. Це був початковий період історії нашої Вітчизни. Саме в той час відбувався надзвичайно важливий процес поступового переходу від простого людського стада до первісного суспільства.

Складні питання цієї теми допоможе з'ясувати спеціальна порівняльна таблиця, яка розкриває найхарактерніші риси обох епох (для території України).

Старий кам'яний вік — палеоліт (800 000—13 000 років до н. е.)	Новий кам'яний вік — неоліт (13 000—2000 років до н. е.)
Знаряддя праці та зброя переважно з кременю, грубо оббитого, зовсім не обробленого і прив'язаного до дерев'яного держака жилами або ремнями.	Знаряддя праці та зброя з шліфованого каменю з просвердленими отворами для насадження на дерев'яні держики.
Збирання плодів та ягід, полювання. Початок рибальства.	Землеробство (підсічно-вогнєве, мотигне), скотарство. Широкий розвиток рибальства.
Одяг із шкір.	Поява ткацтва.
Житла — печери.	Житла — землянки й курені.
Початок використання вогню.	Широке використання вогню.
Посуд з черепів тварин і людей.	Зародження гончарства.
Перехід від стадності до родового ладу.	Дальший розвиток родового ладу. Об'єднання в племена.
Відсутність письмен.	Письмена — рисунки (піктографія).
Культ предків-тварин (тотемізм) та вірування в існування духів (анімізм).	Примітивне многобожжя (політеїзм).

Знайомлячи учнів з цією таблицею, учитель підкреслює, що перехід від старого до нового кам'яного віку відбувався поступово, тому провести між ними чітку межу неможливо.

Починаючи з IV ст. Русь зазнавала спустошливих набігів кочових народів Азії, які шукали гарних пасовищ і здобичі. Протягом багатьох

¹ Г. М. Линко, Е. В. Петрова. Работа с хронологией в школе, Л., 1960. стор. 31—68; Г. М. Донської. Використання текстових таблиць на уроках історії у VIII—X класах, К., 1958, 84 с.

віків руський народ чинив відчайдушний опір гуннам, аварам, хазарам, печенігам, половцям і монголо-татарам, які вбивали, уганяли в рабство та грабували населення древньої Русі. Йшла запекла боротьба. Розповіді на уроках історії про подвиги наших далеких предків у боротьбі проти поневолювачів безумовно сприяють патріотичному вихованню учнів. Проте в шкільній програмі та в підручнику добре висвітлено тільки питання про відсіч руського та інших народів нашої країни монголо-татарському нашествю. Про боротьбу з іншими завойовниками є лише епізодичні згадки. Тому доцільно на уроках, і особливо в позакласній роботі, використовувати таблицю-конспект, яку учні (в міру засвоєння навчального матеріалу) повинні заносити до своїх зошитів. Такий конспект (він подається нижче) послужить корисним доповненням до тексту підручника.

375 р.	— Навала гуннів на східно-слов'янські племена Причорномор'я.
VI ст.	— Навала аварів (обрів).
VIII ст.	— Розгром аварів слов'янами і германцями.
VIII ст.	— Просування угорців причорноморськими степами.
VIII—IX ст.	— Оселення хазар на Північному Кавказі та в Приазов'ї. Підкорення ними деяких східно-слов'янських племен.
915 р.	— «Придоша печенезі первое на Рускую землю». Протягом 120 років вони здійснили на Русь шістьнадцять набігів.
968 р.	— Розгром Хазарського каганату київським князем Святославом.
1034 р.	— Розгром печенігів військами Ярослава Мудрого.
Друга половина X ст.	— Прихід у причорноморські степи торків.
1000 р.	— Розгром торків, які потім частково оселилися в басейні р. Росі та на Переяславщині і послов'янилися. Інша їх частина злилася з половцями.
Середина XI ст.	— Поява у причорноморських степах половців.
1061—1210 рр.	— 50 спустошливих половецьких набігів на Русь. Розорення Київського та Переяславського князівств.
1113—1125 рр.	— Князювання Володимира Мономаха; зміцнення центральної влади, внаслідок чого половцям завдано чотири поразки.
З 1125 р.	— Посилення половецьких набігів.
1185 р.	— Невдалий похід князів Ігоря та Всеволода Святославичів проти половців. Поетичне відображення походу в «Слові о полку Ігореве».
1223 р.	— Перша навала монголо-татар. Битва на Калці.
1237—1238 рр.	— Друга навала монголо-татар. Шлях Батия: Рязань — Коломна — Москва — Владимир — Тверь — Торжок — Козельськ. Відхід половців під тиском монголо-татар в Угорщину та на Балканський півострів.
1240—1241 рр.	— Третя навала монголо-татар. Шлях Батия: Київ — Волинь — Галицьке князівство — Угорщина — Польща. Поразка завойовників у Чехії. Відхід на схід. Утворення на Волзі Золотої Орди.
Середина XIII—XV ст.	— Поневолення Русі монголо-татарами.
1380 р.	— Куликовська битва — перша велика перемога руського народу над татарськими ханами.
1382 р.	— Похід хана Тохтамиша.
1480 р.	— Повалення монголо-татарського ярма. Зміцнення Руської держави.

Використання на уроках історії в VII класі різноманітних текстових таблиць значною мірою полегшить засвоєння учбового матеріалу та підвищить якість знань учнів.

Л. П. КРУГЛІКОВ-ГРЕЧАНИЙ

Спогади

В. Й. ІЖЕВСЬКИЙ
член КПРС з 1924 р.

ЗУСТРІЧІ З Г. І. ПЕТРОВСЬКИМ

Велика Жовтнева соціалістична революція, перші кроки в будівництві нового життя пробудили до активної громадської діяльності широкі народні маси. Важливим питанням внутрішнього будівництва була організація сільської бідноти. Велику роль у цьому відіграли комітети незаможних селян та робітничо-селянська інспекція. В той час мені довелося працювати в Сквирському повіті на Київщині, де мене в 1920 р. обрали головою РСІ Бровківської волості. Досвіду в цій новій справі було мало, тому влітку 1921 р. Сквирський повітовий комітет партії та виконком місцевої Ради вирішили направити мене в Харків, щоб отримати вказівки для дальшої роботи, і рекомендували обов'язково зустрітись з головою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Григорієм Івановичем Петровським.

Прибувши до Харкова, я попрямував до ВУЦВК. Хвилювався, як мене, простого селянина, зустріне керівник Української держави. Коли зайшов до кабінету, Григорій Іванович підвівся назустріч і, привітавшись, запросив сісти. Проста обстановка, скромний одяг, привітний погляд господаря зразу заспокоїли мене. Г. І. Петровський почав розпитувати про життя села, роботу сільрад, кооперації, настрої селянства. Уважно слухаючи відповіді, він час од часу просив уточнити, яку позицію зайняли комнезами та РСІ в тому чи іншому питанні, одночасно даючи вказівки та поради.

Під кінець бесіди Григорій Іванович порадив мені відвідати ряд наркоматів, розповісти там про становище селян, познайомитись із заходами, що їх намічалось вжити на селі, з новими вказівками та інструкціями. Він тут же подзвонив товаришам, до яких я мав зайти, попросивши їх подати мені необхідну допомогу.

Зустріч з Г. І. Петровським залишила почуття простоти й душевності цієї людини, показала її бажання всіляко підтримати співбесідника. Я повернувся додому в бадьорому настрої, з чітким розумінням тих питань, з'ясувати які мені було доручено.

Пізніше мені неодноразово доводилось бачити Г. І. Петровського і слухати його виступи на всеукраїнських з'їздах комнезамів. З 1922 р. після мого обрання членом Президії Всеукраїнського Комітету незаможних селян, головою якої був Григорій Іванович, наші зустрічі в робочій обстановці стали повсякденними.

Григорія Івановича дуже часто відвідували ходаки з різних місць України. В ці години у його приймальні завжди чергували члени Президії ЦКНС на випадок наведення необхідних довідок, консультацій або погодження того чи іншого питання. Це давало нам можливість бути свідками багатьох бесід Г. І. Петровського.

Всеукраїнський староста уважно вислуховував кожного відвідува-

ча, давав необхідні поради, докладно пояснював, чому так, а не інакше слід вирішити якесь питання. Навіть люди, що не дістали позитивної в їх розумінні відповіді, виходили від нього задоволені.

Нас завжди дивувало широке коло інтересів Григорія Івановича, пов'язаних з життям села, його чудове знання потреб та запитів селянства.

В цей період Україну відвідало чимало українців-емігрантів, які свого часу залишили батьківщину в пошуках заробітку, рятуючись від безземелля та голоду. Деякі з них прибували з власним сільськогосподарським реманентом, прагнучи допомогти трудящим Радянської України швидше відновити зруйноване війною господарство. Григорій Іванович жваво цікавився тим, як вони влаштувались, їх роботою, взаємовідносинами з місцевим селянством.

У своїх бесідах з працівниками апарату ЦКНС Г. І. Петровський постійно підкреслював необхідність уважного ставлення комнезамів до потреб середнього селянства, згуртування бідняків і середняків.

Вся діяльність голови ВУЦВК, всі його вчинки завжди були підпорядковані одній меті — допомогти народу в подоланні труднощів і побудові нового, соціалістичного суспільства.

Влітку 1922 р. він приїхав до Києва. Зустрічати Григорія Івановича прийшли трудящі міста, представники різних організацій. Вийшовши з вагона, Г. І. Петровський привітався з присутніми, і не кажучи ні слова, почав щось розглядати в глухих закутках вокзалу. Виявилось, що під час поїздки він помітив безпритульних дітей, які «пристроїлись» до поїзда. Зараз він хотів розшукати своїх «попутників», щоб подати їм якусь допомогу.

Другий випадок, що також яскраво характеризує Григорія Івановича, трапився в Харкові, в дні роботи III Всеукраїнського з'їзду комнезамів. Учасники його прийняли резолюцію про взяття комнезамами шефства над авіачастинами. З цього приводу було вирішено провести на міському аеродромі мітинг. Вишикувавшись в колону, делегати з піснями рушили на льотне поле. Попереду колони йшли члени президії з'їзду на чолі з Г. І. Петровським. Делегатів тепло вітали трудящі міста. На мітингу виступив Григорій Іванович. Від імені Комуністичної партії та уряду України він закликав незаможників кріпити шефські зв'язки з авіачастинами, збирати кошти на будівництво нових літаків. Він підкреслив, що, незважаючи на тимчасові труднощі, які виникли в країні внаслідок руйнувань, заподіяних нашої економіці війною, ми повинні невпинно зміцнювати обороноздатність батьківщини, пильно стежити за підступами ворогів.

Для Г. І. Петровського було характерним швидко аналізувати становище і приймати оптимально вірне рішення. Скільки разів під час засідань Президії ВУЦВК, де обговорювались питання великої державної ваги, виступаючи висували найрізноманітніші, часом суперечливі думки й пропозиції. Інколи здавалось, що неможливо знайти вірне рішення. Але Григорій Іванович, підбиваючи підсумки обговорення, дуже тактовно поправляв одних товаришів, доповнював інших і робив висновок, який лягав в основу майбутньої ухвали.

В 1930 р. мене направили на Харківський тракторний завод, де я став працювати інструментальником. 1 жовтня 1931 р. урочисто відзначалось введення в дію цього велетня радянської індустрії. На торжества прибув Г. І. Петровський. Треба було бачити піднесення і радість робітників, коли він виїхав на подвір'я заводу на першому тракторі. В цих почуттях поєднались захоплення новою трудовою перемогою і вияв гарячої любові до свого всеукраїнського старости.

Наш календар

О. М. ЯРОСЛАВСЬКИЙ І УКРАЇНА

(До 90-річчя з дня народження)

Визначний партійний і державний діяч, вчений-історик, академік АН СРСР (з 1939 р.) Омелян Михайлович Ярославський (Мінея Ізраїльович Губельман) за своє життя неодноразово бував на Україні, підтримував тісні зв'язки з партійними, радянськими, громадськими, науковими організаціями республіки.

Народився він у Читі 19 лютого 1878 р. в сім'ї селянина із засланців-поселенців. У 1898 р. О. М. Ярославський став членом місцевої соціал-демократичної організації. У 1901 р. був за кордоном і повернувся на Забайкалля з транспортом марксистської літератури. З 1903 р. він член Петербурзького комітету РСДРП. Із лютого 1905 р. за більшовицьку пропаганду був заарештований в Одесі і просидів у в'язниці до повстання на броненосці «Потьомкін». В одеському підпіллі працював під іменами Степана Красильникова і Володимира Семеновича¹ разом з активістами організації О. І. Виноголадовим, С. І. Гусевим, Л. М. Кніпович, К. О. Левицьким, О. А. П'ятницьким, К. М. Самойловою, М. О. Скрипником, О. С. Шаповаловим.

Після IV Стокгольмського з'їзду РСДРП ЦК партії відрядив О. М. Ярославського на Південь Росії, де він виступав з доповідями про з'їзд в Одесі, Миколаєві, Катеринославі, Криму. У Катеринославі розгорнув активну пропагандистську і агітаційну діяльність серед солдатів гарнізону і робітників металургійних заводів². Робота у військових частинах Катеринослава, Петербурга і Кронштадта допомогла Омеляну Михайловичу зібрати цікавий матеріал про класову суть армії і оформити його в серію статей, які в 1907 р. вийшли під загальною назвою «Катехізис солдатський».

Незабаром після повернення з V Лондонського з'їзду РСДРП О. М. Ярославський був заарештований. 1907—1917 — роки ув'язнення, каторги, заслання в Якутії, яке він відбував разом з Г. І. Петровським. Повертається до Москви в липні 1917 р. і бере активну участь у роботі Московської партійної організації.

У післяжовтневий період О. М. Ярославський — делегат усіх з'їздів партії. В 1921 р. його обирають секретарем ЦК РКП(б), на XII—XVI з'їздах партії — членом ЦК ВКП(б), на XVII з'їзді — членом КПК при ЦК ВКП(б), а на XVIII з'їзді — членом ЦК ВКП(б). Був членом редколегії газети «Правда», журналів «Большевик», «Історик-марксист» та ін. Керував кафедрою історії партії Вищої партійної школи при ЦК ВКП(б).

О. М. Ярославський був чудовим пропагандистом марксистсько-ленінських ідей, полум'яним борцем за генеральну лінію партії. 1927 р., коли партійна організація України провадила непримиренну боротьбу проти троцькістсько-зінов'євського антипартійного блоку і націонал-ухильників, він виступав на зборах загальнономіського активу Київської парторганізації та партактиву в м. Дніпропетровську³.

Наприкінці березня 1928 р. О. М. Ярославський приїхав у м. Артемівськ. Тут він виступив на окружній конференції комсомолу з докладною промовою про завдання виховної роботи комсомолу серед робітничо-селянської молоді, особливо шкільної, привернув увагу комсомольців до боротьби проти безгосподарності, бюрократизму, проявів ворожої парторганізації ідеології⁴.

12 березня 1932 р. у Харкові на II Всесоюзному пленумі Центральної Ради товариства політкаторжан О. М. Ярославський, як староста Всесоюзного товариства колишніх політкаторжан та засланців і голова Товариства старих більшовиків, від імені цих організацій передав привіт ЦК КП(б)У, трудящим України і пролетаріату Києва,

¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 89, оп. 2, од. зб. 1, арк. 1.

² Там же, оп. 1, од. зб. 15, арк. 3.

³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 89, оп. 8, од. зб. 496, арк. 1.

⁴ Там же, оп. 9, од. зб. 62, арк. 1.

Одеси, Харкова, Дніпропетровська, Луганська, які брали активну участь у боротьбі за владу Рад⁵. У заключному слові він підкреслив, що трудящі України під керівництвом Комуністичної партії добились величезних успіхів у всіх галузях народного господарства, науки, культури. На Україні, відзначав Омелян Михайлович, де таким сильним був усякого роду національний антагонізм, проведена надзвичайно велика робота по здійсненню ленінської національної політики.

31 березня 1935 р. О. М. Ярославський на міському партактиві Харкова зробив доповідь про революцію 1905 р., він підкреслював потребу вивчення революційного минулого, в тому числі революційних подій першої російської революції⁶. Його часто називають — і не без підстав — літописцем революції. Працюючи над розробкою історико-революційної тематики, вчений широко використовував архівні матеріали про революційний рух на Україні, з історії її партійних організацій⁷.

О. М. Ярославський стежив за розвитком історичної науки на Україні, турбувався про поліпшення її ідейного напрямку, висував перед істориками-марксистами завдання перейти до рішучого наступу проти буржуазної історіографії усіх відтінків і напрямів⁸. У статті «Вивчайте минуле», написаній на замовлення редакції газети «Комсомолец України», О. М. Ярославський закликав молодь вивчати героїчний шлях нашого народу, Комуністичної партії, знайомитись з біографіями В. І. Леніна, Я. М. Свердлова, М. В. Фрунзе, С. М. Кірова, В. В. Куйбішева та інших видатних партійних і державних діячів⁹, бо це допомагає нам краще пізнати сучасне, успішно боротись за комуністичне майбутнє. Він застерігав істориків, письменників від ідеалізації історичних подій. Критикуючи працю Л. Нікуліна «Загибель махновщини» (у березневому номері журналу «Знамя» за 1941 р.), О. М. Ярославський у статті «З приводу однієї ідеалізації махновщини»¹⁰ розвінчав «батька-отамана» з Гуляй-Поля, викрив плутанину автора про соціальну базу махновщини, яка з самого початку була бандитським рухом заможного куркульського селянства.

Багато сил і енергії віддав О. М. Ярославський пропаганді і дальшій розробці ленінської атеїстичної спадщини. У 1924—1925 рр. у Харкові, Одесі, Херсоні вийшли з друку українською мовою книги О. М. Ярославського: «Думки Леніна про релігію», «Що говорив Ілліч про релігію». Пізніше в Києві друкувалися такі праці: «Завдання антирелігійної пропаганди», «Комунізм і релігія», «Як народжуються, живуть і умирають боги» та ін. У післявоєнний час видано «Біблію для віруючих і невіруючих», «Вибрані антирелігійні статті». Багато статей Омеляна Михайловича було опубліковано на сторінках журналів і газет.

У серпні 1934 р. О. М. Ярославський відвідав «музейний городок» Києво-Печерську лавру і дав високу оцінку діяльності цього культурного закладу по пропаганді матеріалістичного світогляду серед трудящих. У статті «В колишньому гнізді чорного гайвороння» він з гордістю писав про нашу радянську дійсність, яка змінює вигляд старого міста. Київ молодіє, будинки надбудовують, вулиці освітлюють. Вирус в ньому повнокровне життя радянського життєрадісного міста. І на тлі Києва нового значення набуває Києво-Печерська лавра¹¹.

Напередодні і в роки Великої Вітчизняної війни О. М. Ярославський працював у редакції «Правди» членом редакційної колегії. 24 січня 1943 р. він виступив з доповіддю про міжнародне становище і боротьбу трудящих країн проти фашистських загарбників на зборах парторганізацій ЦК КП(б)У, Раднаркому УРСР, Верховної Ради УРСР і Українського штабу партизанського руху. Доповідач говорив про героїчну оборону Севастополя, розгром німців під Сталінградом. Його виступ був пройнятий вірою у перемогу радянського народу, Збройних Сил країни над німецьким фашизмом — лютим ворогом людства. Та не судилось О. М. Ярославському дожити до Дня Перемоги. Він вмер 4 грудня 1943 р. Старого ленінця поховали на Красній площі біля Кремлівської стіни.

У післявоєнний час про О. М. Ярославського написано чимало, але його історична та атеїстична спадщина вимагає дальшого глибокого дослідження.

О. П. МОЛЧАНОВ

⁵ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 89, оп. 5, од. зб. 39, арк. 28.

⁶ Там же, од. зб. 46, арк. 1.

⁷ Там же, ф. 89, оп. 7, од. зб. 86, арк. 4; оп. 8, од. зб. 1747, арк. 1.

⁸ Там же, оп. 7, од. зб. 23, арк. 10.

⁹ «Комсомолец України», 27 листопада 1935 р.

¹⁰ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 89, оп. 7, од. зб. 123, арк. 8—11.

¹¹ «Правда», 12 серпня 1934 р.

РАДЯНСЬКІ ВОЇНИ-УКРАЇНЦІ В СТАЛІНГРАДСЬКІЙ БИТВІ

(До 25-річчя розгрому фашистських військ на Волзі)

Чверть століття відділяє нас від історичної перемоги на берегах Волги, коли Червона Армія, вимотавши сили відбірних гітлерівських військ чотиримісячною обороною, навальним контрнаступом взяла в оточення і розгромила 330-тисячну фашистську армію. Ця подія стала поворотним пунктом у розвитку другої світової війни і мала всесвітньо-історичне значення.

В горнилі Сталінградської битви особливо яскраво розкрились дружба і братерство народів нашої країни, їх безмежна відданість Комуністичній партії та уряду, колективізм і взаємодопомога, патріотизм. Втілення цих рис в радянській людині, вихованої партією великого Леніна,—один з вирішальних факторів перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. В ній брали участь представники всіх народів Країни Рад. «Коли б в окопах Сталінграда не стояли пліч-о-пліч сини Росії і України, Білорусії і Прибалтики, Кавказу і Сибіру, Казахстану і Середньої Азії,—говорив Л. І. Брежнєв на відкритті пам'ятника — ансамблю в Волгограді,—не було б сталінградської перемоги»¹.

Значний вклад у перемогу під Сталінградом вніс український народ. Багатьом відомі імена командуючого Сталінградським фронтом Маршала Радянського Союзу С. К. Тимошенка (уродженця Одеської області), командуючого Сталінградським і Південно-Східним фронтами генерал-полковника А. І. Єременка (уродженця Луганської області), командуючого 2-ої гвардійської армії генерал-лейтенанта Р. Я. Малиновського (уродженця м. Одеси), командуючого 1-ої танкової армії генерал-майора артилерії К. С. Москаленка (уродженця Ростовської області), командуючого 6-ої повітряної армії генерал-лейтенанта авіації С. Г. Руденка (уродженця Чернігівської області), двічі Героїв Радянського Союзу: командира танкового корпусу генерал-майора танкових військ А. Г. Кравченка з Яготина, командирів дивізій — полковника С. А. Козака з Коростеня та генерал-майора П. К. Кошевого з Олександрії, льотчика Л. І. Біди з Узункільського району².

У розгромі фашистських загарбників на берегах Волги брали участь сформовані на Україні військові частини і з'єднання. Ряд дивізій 21—ої, 24—ої, 51—ої, 62—ої, 64—ої, 66—ої армій, що комплектувались у Сумах, Ворошиловграді, Дніпродзержинську, Ромнах та інших містах України,³ мали у своєму складі в середньому 9—11% українців,⁴ а в 62-й армії — українців було 29%⁵. В Сталінградській битві брали участь Вінницьке піхотне⁶ і Житомирське військове училища⁷.

На берегах Волги радянські люди продемонстрували високу бойову майстерність, виявили надзвичайну витриманість і стійкість.

Іх подвиги високо оцінені партією і урядом. 108 воїнів різних національностей (серед них 15 українців) нагороджено високим званням Героя Радянського Союзу⁸. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 5 листопада 1942 р. звання Героя Радянського Союзу було присвоєно молодшому сержанту П. О. Болоту, який разом з П. Самойловим, А. Беліковим та І. Алейниковим у нерівному двобою знищив 15 з 30 ворожих танків⁹.

20 січня 1943 р. звання Героя Радянського Союзу з врученням ордена Леніна і медалі «Золота Зірка» присвоєно донецькому шахтареві комісару полку майору В. В. Щербині,¹⁰ який в боях за Сталінград особисто знищив 87 фашистів.

Уродженцю м. Запоріжжя капітану Г. І. Несмашному в грудні 1942 р. також було присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу¹¹ за мужність і героїзм, виявлений під час бомбардувань ворожого тилу.

¹ «Радянська Україна», 17 жовтня 1967 р.

² Великая победа на Волге, М., 1965, стор. 497—502; Люди бессмертного подвига (Очерки о дважды Героях Советского Союза). Книга первая, М., 1965, стор. 414, 372, 408, 82.

³ Архів МО СРСР. Фонд головупраформы, оп. 12234, спр. 7, арк. 9—13; спр. 114, арк. 51; оп. 12214, спр. 13, арк. 145—146.

⁴ Там же, оп. 12224, спр. 40, арк. 82, 83; оп. 12214, спр. 39, арк. 71—72.

⁵ Фонд 3-го Українського фронту, оп. 2914, спр. 169, арк. 83—84.

⁶ Великая победа на Волге. Альбом схем, М., 1965, схема 6.

⁷ М. А. Водолан. У стен Сталинграда, М., 1958, стор. 12.

⁸ Довідка Волгоградського державного музею оборони № 2019/01 від 12 жовтня 1967 р.

⁹ Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793756, картка № 1151; Ф. Р. Жемайтис. Сталинградская битва, М., 1953, стор. 19.

¹⁰ Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793756, картка № 11981; А. Ч у я н о в. Большевики Сталинграда — города-героя, города славы, М., 1946, стор. 40—41.

¹¹ Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793756, картка № 7230; Подвигом славны твои земляки, Запорожье, 1962, стор. 198—200.

До першої п'ятірки Героїв однієї з штурмових авіаційних дивізій 8-ї повітряної армії ввійшов уродженець Київської області комуніст старший лейтенант М. І. Смільський¹², який разом з іншими товаришами вдосконалив тактику ведення повітряного бою для літаків «ІЛ—2», внаслідок чого їх втрати від ворожих винищувачів набагато зменшилися. Крім того, М. І. Смільський брав участь у виробленні тактики тривалого впливу на ціль з повною витратою боеприпасів та переходу від одночасного групового скидання бомб до індивідуального.

У період оборони Сталінграда високого звання Героя Радянського Союзу був удостоєний заступник командира ескадрильї 43-го винищувального авіаційного полку старший лейтенант І. І. Кобилецький.

У середині серпня 1942 р. він одержав наказ супроводжувати штурмовики «ІЛ—2» в район Калача. У повітрі дві радянські машини зустріли 12 «Месершміттів». У першій же атаці старший лейтенант збив ворожий літак.

У повторній атаці фашистський стера'ятник підпалив «ястребок» І. І. Кобилецького. Та льотчик короткою кулеметною чергою підбив ще один ворожий літак і лише тоді залишив палаючий літак. Радянський льотчик дістав тяжкі травми, але після одужання знову повернувся в авіацію. За роки війни Герой Радянського Союзу старший лейтенант Кобилецький здійснив 90 штурмовок, 68 розвідок, 465 повітряних боїв, збивши при цьому 27 фашистських літаків¹³.

В тяжкі дні оборони винищувально-протитанкова батарея комсомольця лейтенанта І. Ф. Войтенка тільки під час одного короткого бою знищила 8 ворожих танків і близько сотні німецьких автоматників. Командир батареї 3-ої гвардійської армії лейтенант І. Ф. Войтенко за успішне виконання завдань командування в період наступу наших військ в березні 1943 р. був нагороджений «Золотою Зіркою» Героя Радянського Союзу¹⁴.

Це ж високе звання було присвоєно колишньому робітникові «Запоріжсталі» льотчику-винищувачу капітану В. П. Бабку, який за роки війни здійснив 450 бойових вильотів і знищив 23 ворожі літаки¹⁵.

В серпні 1943 р. Героєм Радянського Союзу став учасник Сталінградської битви лейтенант В. С. Лещенко (уродженець м. Мелітополя), який особисто знищив 13 літаків і в груповому бою — 10 автомашин противника.

Захищаючи під Сталінградом повітряний простір над військами Донського фронту, льотчик-винищувач старший лейтенант І. А. Манойлов (уродженець Запорізької області) записав на особистий рахунок 9 збитих ворожих літаків. 17 грудня 1942 р. мужній патріот загинув і був посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу¹⁶.

Під час наступу в районі ст. Клецької рота середніх танків лейтенанта І. І. Клименка йшла в авангарді головних сил танкової бригади. З 19 по 23 листопада 1942 р. підрозділ І. І. Клименка знищив і захопив 22 ворожі танки, 12 гармат, 5 кулеметів, 318 підвід з вантажем, 2 склади з боеприпасами і продовольством, 270 автомашин, близько 800 гітлерівців. За виявлений героїзм і завдані ворогові втрати уродженцю Запорізької області І. І. Клименку Указом Президії Верховної Ради СРСР від 4 лютого 1943 р. присвоєно звання Героя Радянського Союзу¹⁷.

В дні безприкладного в історії воєн маневру по оточенню великої групи військ противника прославив себе 8-й мотоциклетний полк підполковника П. О. Білика з 5-ої танкової армії. За наказом командування полк вийшов з хутора Перелазовського в глибокий рейд. Обходячи опорні пункти ворога, мотоциклісти громили штаби, техніку, склади з військовим майном, знищували окремі гарнізони і відступаючі колони фашистів. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 14 лютого 1943 р. П. О. Білик удостоєний звання Героя Радянського Союзу¹⁸.

Молодий штурман В. В. Сенько (родом з Чернігівщини) разом з льотчиком Д. Барішовим брав активну участь у знищенні оточеного під Сталінградом ворожого угруповання військ, неодноразово бомбардував Тацінський аеродром — базу поставання противника. Під час одного з таких нальотів було скинуто бомби на склад

¹² Архів МО СРСР, ф. 32, оп. 793756, картка № 9597; И. Н. Березовой. Так сражались гвардейцы, М., 1960, стор. 29, 34.

¹³ Архів МО СРСР, ф. 1 гв. вад., оп. 673880, спр. 49, арк. 17; Г. А. Чечельницький. Сражались летчики-истребители, М., 1964, стор. 57; «Літературна Україна», 18 серпня 1964 р.

¹⁴ Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793756, картка № 1808, Н. Лычак. Люди ратного подвига, М., 1964, стор. 45, 54.

¹⁵ Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793756, картка № 595; Подвигом славны твои земляки, стор. 15.

¹⁶ Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793756, картка № 5917. Подвигом славны твои земляки, 1962, стор. 141, 174.

¹⁷ Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793756, картка № 4490; Подвигом славны твои земляки, стор. 128.

¹⁸ Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793756, картка № 859; А. Д. Колесник. Сталинградская битва, М., 1953, стор. 59.

артснарядів і знищено кілька літаків. Д. Баришова та В. В. Сенька в березні 1943 р. нагороджено «Золотою Зіркою» Героя Радянського Союзу. 29 червня 1945 р. за нові бойові подвиги на фронтах Вітчизняної війни капітан В. В. Сенько був нагороджений другою медаллю «Золота Зірка»¹⁹.

Під час розгрому ворожого угруповання наша авіація допомагала військам Донського фронту знекровлювати і знесилювати противника. В січні 1943 р. блискучих наслідків в організації блокади ворожих аеродромів досяг 512 винищувальний авіаційний полк. Особливо відзначилися льотчик капітан І. П. Моторний і штурман полка капітан З. В. Семенюк. Одного разу вони вступили в нерівний бій з дев'ятьма «Юнкерсами» і примусили їх безцільно скинути бомби. Капітан З. В. Семенюк зарекомендував себе і досвідченим розвідником. Він встановив, що після захоплення радянськими танкістами аеродромів у Тацінській та Морозовському, фашистські літаки з віддалених аеродромів поповнюють свої запаси палива в Гумраці, Великої Росощі і Воропанові. Маючи ці дані розвідки, наша авіація ліквідувала ворожі бази постачання. За високу бойову майстерність і винахідливість капітан І. П. Моторний був призначений командиром 512 винищувального авіаційного полку, який за час боїв під Сталінградом з 9 жовтня 1942 р. по 1 лютого 1943 р. збив 53 і знищив на аеродромах 43 ворожі машини. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 28 січня 1943 р. І. П. Моторному і З. В. Семенюку присвоєно звання Героя Радянського Союзу²⁰.

У 69 повітряних боях брав участь киянин М. І. Семенцов. Особисто він збив 12 і в групових боях 9 літаків противника. В березні 1943 р. старший лейтенант М. І. Семенцов удостоєний звання Героя Радянського Союзу²¹.

Учасником легендарної Сталінградської битви був також уродженець Маріуполя командир танкового батальйону 6-ої армії лейтенант І. Д. Мерзляк. За успішні бойові дії в районі Середнього Дону в 1942 р. він був нагороджений двома орденами «Червоної Зірки».

За бойові подвиги на берегах великої російської ріки високих урядових нагород були удостоєні також інші українці. Радистку Марію Чічкан в сталінградському механізованому з'єднанні називали Марусиною Котлубанкою (Котлубань — невеличка станція під Сталінградом, де відзначилась відважна радистка). Протягом кількох годин німецькі літаки бомбардували місце розташування рації. І в цьому пеклі українська дівчина холонокровоно продовжувала передавати по радіо бойові накази командира. Її нагороджено медаллю «За відвагу»²².

Під Сталінградом смертю героя загинув уродженець Дніпропетровської області матрос батальйону морської піхоти Михайло Панікако. Охоплений полум'ям, він виліз на броню фашистського танка і розбив об ґрати моторного люка пляшку з горючою рідиною²³.

Нещадно громили ворога під Сталінградом українці в складі 24-ої армії. Герой-кулеметник Фомченко знищив 27 гітлерівців, командир гармати старший сержант Одинець підпалив 2 німецькі танки, танкіст Шматько знищив 3 ворожі танки і десять дзотів. Зенітники під командуванням капітана Василенка збили 34 літаки²⁴. На бойовому рахунку розвідника Сипченка 60 убитих фашистів²⁵. 169 гітлерівців знищив знаменитий снайпер кавалер ордена Леніна сержант Петрук²⁶.

У невеликій статті важко назвати всіх героїв і розказати про їхні подвиги під стінами Сталінграда. Воїни всіх національностей виявили тут небувалий героїзм. Натхненні Комуністичною партією, відчуючи постійну підтримку всього нашого народу, радянські воїни в битвах за Україну, Білорусію, Прибалтику, визволяючи народи Європи, помножили бойові подвиги сталінградців. Сталінградська епопея житиме у віках як символ безстрашності й інтернаціональної єдності радянського народу.

М. М. ЛЕМЕЩУК

¹⁹ Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793756, картка № 86. Люди бессмертного подвига... Книга вторая, М., 1965, стор. 282—285.

²⁰ Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793756, картки № 6999, 9275; Г. А. Чечельницький. Назв. праця, стор. 67—68, 107—108.

²¹ Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793756, картка № 9272.

²² В. Коротеев. Сталинградские очерки, М., 1954, стор. 118; Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793756, спр. 31, арк. 82.

²³ І. П. Селищев. Волга в огне, М., 1963, стор. 47—50.

²⁴ От Сталинграда до Вены. Боевой путь 24 армии. Действующая армия, 1945, стор. 11.

²⁵ Там же, стор. 15.

²⁶ Там же, стор. 20.

УІЛЬЯМ ДЮБУА — ІСТОРИК, ПИСЬМЕННИК, БОРЕЦЬ (До 100-річчя з дня народження)

Расизм — одне з найганебніших, найогидніших явищ сучасної Америки. Негритянська проблема в США — це американська трагедія двадцятимільйонного народу. Мужня боротьба негрів проти расизму сьогодні є загостреним виявом їх одвічного прагнення до людських прав. Велику роль у цій довгій і нелегкій боротьбі відіграв видатний негритянський лідер XX ст., відомий вчений-історик, один з основоположників негритянської літератури в США, стійкий борець проти колоніалізму та імперіалізму, вірний друг Радянського Союзу Уільям Дюбуа. Його багатогранна громадсько-політична діяльність, історичні праці та художня творчість сприяли розпаду системи колоніалізму. Цій справі талановитий вчений віддав усе своє життя.

Уільям Едвард Бургхардт Дюбуа (Дю Бойс) народився 23 лютого 1868 р. в містечку Грейт-Баррінгтон, штат Массачусетс, у бідній негритянській родині. Йому вдалося здобути середню освіту. Після навчання у негритянському університеті Фіска в Нашвіллі Дюбуа, подолавши дискримінаційні бар'єри, поступив у найсолідніший вищий учбовий заклад США — Гарвардський університет. Закінчивши Гарвард і аспірантуру при ньому, він їде для продовження освіти за кордон, у Німеччину, і в 1894 р. одержує диплом Берлінського університету. Дюбуа був першим негром, що здобув ступінь доктора філософії. Спочатку д-р Дюбуа викладає латинську і грецьку мови та соціологію, а згодом його обирають професором економіки та історії Атлантського університету.

У своїх наукових працях («Про заборону работоргівлі в США», «Негри Філадельфії», «Дар чорного народу», «Чорна реконструкція», «Минуле й сучасне негритянського народу», «Світ і Африка» та ін.), в художніх творах («Душа чорного народу», «Темна вода», «Джон Браун», «За срібним руном», трилогія «Чорне полум'я») Дюбуа, — письменник, історик, соціолог, філософ, визнаний світовою наукою авторитет — розвінчував апологетику колоніалізму і расової дискримінації. Він розбивав реакційні «теорії» про неповноцінність чорної раси, показував ту важливу роль, що її відіграли негри в історії Америки, їх великий вклад у розвиток економіки й культури США.

Щоб виправдати колоніальний розбій і жорстоку експлуатацію негрів, європейські колонізатори й американські рабовласники розтоптали, перекрутили, сфальсифікували історію африканських народів. «Нема жодного народу в світі, — писав визначний діяч Компартії США Уільям Фостер, — історія, досягнення і людська гідність якого були б так безсоромно обстріхані і представлені в такому перекрученому вигляді, як це мало місце відносно негрів у Сполучених Штатах Америки. Експлуататори... за допомогою багатьох своїх лакеїв з числа істориків, вчених... зображували негрів як народ без національних традицій і без історії»¹.

Уільям Дюбуа та інші прогресивні вчені світу, в першу чергу історики-марксистки, своїми працями вщент розбили расистські «теорії» про неповноцінність негритянської раси. На основі глибоких наукових досліджень вони довели, що негри — народ з багатою історією.

Ще на початку XX ст. (1905 р.) Дюбуа виступив ініціатором і одним з засновників прогресивної організації «Ніагарський рух»*, став її генеральним секретарем. З цього часу починається новий важливий період у житті Дюбуа і в боротьбі всього негритянського населення США. «Ніагарський рух» був виявом протесту проти угодівської діяльності Букера Вашингтона, буржуазного негритянського націоналіста, ворога профспілкового руху, що виступав проти єдності білих і чорних робітників, проти революційної боротьби. У. Фостер писав про цього діяча і його програму: «Загальна ідея Б. Вашингтона зводилась до того, що негритянський народ не повинен нападати на існуючі політичні несправедливості і що він може добитися від правлячих плантаторів і промисловців більше, догоджаючи їм, ніж борючись проти них... по суті, вся його програма являла собою пропозицію постачати... промисловцям і плантаторам вишколену робочу силу з числа негрів...»².

Спростовуючи буржуазних ідеологів, Дюбуа рішуче викривав шкідливість ізоляції негритянського населення, попереджав, що расова дискримінація може викликати зворотне явище — негритянський расизм і буржуазний націоналізм, які принесуть масам ще більші страждання.

Коли буржуазно-націоналістичний діяч Маркус Гарві висунув на початку XX ст. лозунг «назад у Африку» і, граючи на визвольних прагненнях негритянського народу, розгорнув активну агітацію за повернення на землю предків, Дюбуа після деяких вагань зрештою засудив націоналістичні перегиби Гарві.

¹ У. Фостер. Негритянський народ в історії Америки, М., 1955, стор. 18.

* У 1905 р. прогресивні негритянські діячі провели установчі збори на березі Ніагари, тому ім'ям негравомовної річки й було названо цю організацію, що поставила собі за мету домагатися визволення негрів.

² У. Фостер. Назв. праця, стор. 530—532.

Підкреслюючи прогресивну роль очолюваного У. Дюбуа «Ніагарського руху», його боротьбу проти капітулянтської політики націоналістів, У. Фостер писав: «Виникнення руху «Ніагара» було поворотним пунктом в історії негритянського народу... Дюбуа і його послідовники відродили в своєму народі почуття власної гідності, нові надії і нові перспективи... Прапор повстання було розгорнуто, народився сучасний негритянський визвольний рух»³.

В той період і у Дюбуа були помилки, дрібнобуржуазні ілюзії. Він вірив у можливість організації в США незалежної негритянської фермерської громади, довго дотримувався просвітительських поглядів, вважав, що все лихо негритянського народу полягає у його відсталості та неосвіченості. Вчений висунув свою власну теорію «талановитих 10 процентів», за якою керівна роль серед негрів мала належати дрібнобуржуазній негритянській інтелігенції. Довгий час дотримувався Дюбуа цих помилкових поглядів. «І лише в 1952 р.,— писав У. Фостер,— на основі гіркого досвіду, здобутого за багато десятиліть співробітництва з опортуністичними буржуазними елементами, і на основі дедалі зростаючого переконання в тому, що надійною керівною силою негритянського народу є негритянський пролетаріат, Дюбуа відмовився від своєї теорії «талановитих 10 процентів»⁴.

Уільям Дюбуа був одним із засновників «Національної асоціації сприяння прогресові кольорового населення», що виросла на базі «Ніагарського руху». Асоціація видавала журнал «Крайсіс» («На переломі»), навколо якого гуртувалася прогресивна негритянська інтелігенція. Беззмінним редактором його понад 24 роки (1910—1934 р.) був У. Дюбуа. У 30-ті роки він починає більш поглиблено вивчати ідеї соціалізму, з яким познайомився ще в студентський період життя у Берліні. Пізніше вчений говорив: «Я довго й уважно вивчав соціалізм і комунізм у тих країнах, де вони стали практичною справою... Тепер я хочу чітко й відверто висловити свою думку: я вірю в комунізм»⁵.

У. Дюбуа був великим другом і частим гостем СРСР. Палкий поборник справедливого вирішення національного питання, він усвідомив, що лише соціалізм може забезпечити повну рівноправність усіх народів. Він писав: «Американським неграм потрібний соціалізм. Їм потрібне щось подібне до того, що мають національні меншості в Радянському Союзі— можливість розвитку власної національної культури і водночас збереження своїх історичних традицій...»⁶.

Незважаючи на переслідування з боку реакції, Дюбуа брав активну участь у могутньому русі на захист миру. В 1950 р. його було обрано членом Всесвітньої Ради Миру. Американські власті намагалися вчинити судилище над полум'яним борцем за мир, вимагали відмовитися від цієї діяльності. Але залякати Дюбуа не вдалося. Замовкнуті змушені були маккартісти⁷. Під тиском протесту прогресивної громадськості світу суд припинив справу.

Уільям Дюбуа гнівно таврував колоніалізм, закликав до визволення усіх пригноблених народів від гніту й експлуатації. За його ініціативою проведено ряд пан-африканських конгресів, перший з яких відбувся ще у 1919 р. В 1947 р. вийшла його книга «Світ і Африка», де він відстоював право усіх народів «чорного континенту» на самовизначення і свободу. Ця сторінка його діяльності як ідейного натхненника багатьох африканських лідерів у їх боротьбі за незалежність своїх країн ще буде оцінена по заслугі. Недарма Уільяма Дюбуа називали «батьком panaфриканського руху, батьком Африки». Думаючи про майбутнє континенту, він писав: «Африка, древня Африка покликана нині відіграти свою історичну роль. Яким же шляхом піде Африка? Насамперед, хочу підкреслити, що Африка вже не може вибирати між капіталізмом і соціалізмом. Увесь світ, включаючи і капіталістичні країни, прямує до соціалізму— неминуче і нестримно. В наш час вже не можна вибирати між соціалізмом і капіталізмом, бо капіталістична форма власності приречена на загибель»⁸.

Як добрий і щирий друг, Дюбуа радив молодим державам не йти в кабалу до капіталістів, а шукати підтримки у соціалістичних країнах. «Прийняття допомоги соціалістичних держав,— писав він,— не зв'яже вільну Африку ніякими зобов'язаннями, тоді як ціною допомоги Заходу завжди є поневолення...» Він закликав трудящих-африканців бути пильними щодо національної буржуазії, яка завжди готова порозумітися з іноземними капіталістами. Викриваючи підле нутро буржуазного націоналізму, його продажність, великий захисник пригноблених попереджав: «Місцеві капіталісти, навіть якщо вони й негри, ніколи не звільнять Африку, вони лише зганьблять її, запровадивши в нове рабство колишнім заморським хазяям»⁹.

Дюбуа мріяв про нову Африку— федерацію здружених народів. У статті «Ленін

³ У. Фостер. Назв. праця, стор. 541—542.

⁴ Там же, стор. 540.

⁵ У. Дюбуа. Воспоминания, М., 1962, стор. 67.

⁶ «Правда», 17 червня 1959 р.

⁷ «Правда», 24 листопада 1961 р.

⁸ У. Дюбуа. Воспоминания, стор. 495.

⁹ Там же, стор. 497.

і Африка» він писав, що африканці можуть досягти своєї незалежності і світлого майбутнього лише шляхами соціалізму, освітленими великим вченням Леніна.

У 1959 р. за видатні заслуги в боротьбі за мир і дружбу між народами світу Уїльяму Дюбуа була присуджена Міжнародна Ленінська премія «За зміцнення миру між народами». А ще через два роки, восени 1961 р., в житті письменника сталася не менш важлива подія. 93-річний учений подав заяву про прийом до Комуністичної партії Сполучених Штатів. Він став комуністом. Це — крок великої громадянської мужності, логічне завершення славного, героїчного шляху борця. В листі, адресованому генеральному секретареві Компартії США Гесу Холлу, Дюбуа, говорячи про свій довгий життєвий шлях, про еволюцію світогляду на основі політичного досвіду, писав: «Тепер я прийшов до твердого висновку, що комунізм — прагнення дати всім людям те, що їм потрібно, і просити в них взамін все краще, що вони можуть дати, — єдино правильний спосіб життя для людства. Добитися цієї мети нелегко... Кінець кінцем комунізм переможе. Я хочу допомогти наблизити цей день»¹⁰. Ставши до лав комуністів, У. Дюбуа, один з найвидатніших лідерів негритянського світу, закликав як білих, так і негрів, шукати дороговказ до кращого майбутнього, до волі, рівноправності й національної незалежності у великому всеперемагаючому вченні Маркса — Леніна.

У передостанній рік життя Уїльям Дюбуа виїхав до Африки, повернувся на землю предків. Америка була для нього жорстокою мачухою, Африка прийняла його як рідного сина. Тут 94-річний вчений і письменник активно включається в політичне і культурне життя. Під його керівництвом створюється «Африканська енциклопедія», перший оглядовий том якої був підготовлений ним ще в 1944 р.

Помер Уїльям Дюбуа в серпні 1963 р. в Аккрі, столиці молодій африканської держави Гани.

Діяльність і творчість великого інтернаціоналіста, гуманіста глашатая миру і дружби між народами, є гострою зброєю в боротьбі проти імперіалізму і неоколоніалізму, національного гніту, експлуатації і расової дискримінації, за мир і прогрес.

С. С. МАКСИМЧУК

¹⁰ «Правда», 24 листопада 1961 р.

**УЧАСТЬ Г. І. ПЕТРОВСЬКОГО
У ЗМІЦНЕННІ БРАТЕРСЬКОГО СОЮЗУ УКРАЇНСЬКОЇ
ТА РОСІЙСЬКОЇ РАДЯНСЬКИХ РЕСПУБЛІК
(1919—1920 рр.)**

Г. І. Петровський завжди невтомно захищав ленінську ідею дружби українських і російських трудящих. Особливо багато щодо цього він зробив у 1919—1920 рр., коли, як один з керівників Комуністичної партії і Радянського уряду України постійно спрямовував усі зусилля на зміцнення зв'язків між Радянськими республіками¹.

Перед небезпечною настаном збройних сил імперіалізму Комуністична партія і В. І. Ленін поставили перед Радянськими республіками завдання об'єднати їх матеріальні ресурси і воєнні зусилля. Такий план був розроблений ЦК РКП(б) і сформульований у «Проекті директиви ЦК про воєнну єдність»².

Радянська Україна її підтримала однією з перших. Важлива роль у позитивному вирішенні поставленого директивою завдання належить Г. І. Петровському, який 25 квітня 1919 р. у статті «На допомогу Советской России» закликав трудящих України прийти на допомогу братньому народу і наголошував на необхідності «укласти оборонний союз проти хижаків та імперіалістів усіх країн»³. Пізніше, в статті «Єдинство Советских Республик», він ще раз підкреслив таку необхідність і вказав, що для забезпечення повної свободи трудящих усіх національностей потрібний державний союз Радянських республік⁴. Питання про воєнну єдність розглядалось на загальній нараді членів ЦК РКП(б) з членами ЦК КП(б)У, що проходила під головуванням Г. І. Петровського 19 травня 1919 р. в Києві. Тут було вирішено погодитись з постановою ЦК РКП(б) про ліквідацію Українського фронту і «безпосереднє підкорення воєнних округів Реввійськраді Республіки»⁵.

Того ж дня об'єднане засідання ВУЦВК, Київського губернського і повітового з'їздів Рад та представників профспілок обговорило рішення наради членів ЦК. Тут Г. І. Петровський знову вказав на необхідність укладення військового союзу і закликав революційні сили, а також партії, які стоять на платформі Радянської влади, об'єднати свої зусилля для спільної боротьби і схвалити рішення наради членів ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У⁶. У резолюції вказувалось на необхідність сконцентрувати важливі для ведення військових дій матеріальні засоби в руках спільного керівного центру. Президії ВУЦВК доручалося звернутись до ЦВК всіх Радянських республік «з пропозицією виробити конкретні форми організації єдиного фронту революційної боротьби»⁷.

1 червня 1919 р. ВУЦВК ухвалив декрет про військовий союз для боротьби з інтервентами — по суті договір про «тісну федерацію»⁸. У проведенні цього декрету в життя Г. І. Петровському належить важлива роль. За рішенням Політбюро ЦК КП(б)У від 4 червня 1919 р. він очолив комісію по виробленню проекту об'єднання Наркоматів УСРР і РСФРР, що мали відношення до оборони республік⁹. Проти цього виступили представники дрібнобуржуазних партій.

У відповідь на їх заяви Г. І. Петровський дав правильну оцінку новому етапу державних взаємовідносин між УСРР і РСФРР, відзначивши, що ідея об'єднання висунута самим ходом революційної боротьби, що від втілення її в життя залежить

¹ «Коммунист», 13 квітня 1919 р.; Г. І. Петровський приїхав до Києва 10 квітня 1919 р. До цього він працював наркомом внутрішніх справ РСФРР, а в березні 1919 р. на III Всеукраїнському з'їзді Рад його заочно обрали головою ВУЦВК.

² В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 359—360.

³ «Коммунист», 25 квітня 1919 р.

⁴ «Коммунист», 10 травня 1919 р.

⁵ Гражданская война на Украине, 1918—1920, Сборник документов и материалов в трех томах, т. II, К., 1967, стор. 62—63.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 9, арк. 22.

⁷ Гражданская война на Украине, т. II, стор. 63—64.

⁸ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 295.

⁹ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 145а, од. зб. 1, арк. 30.

успіх боротьби з ворогом. Далі він вказав на те, що без координації дій органів УСРР з відповідними господарськими органами РСФРР, єдність військових сил неможлива¹⁰.

Г. І. Петровський завжди непримиренно ставився як до буржуазного націоналізму, так і до проявів великодержавного шовінізму. Він твердо і рішуче захищав ленінську резолюцію VIII конференції РКП(б), в якій були викладені основні шляхи розвитку Радянської України. В резолюції, зокрема, говорилось: «Члени РКП на території України повинні на ділі проводити право трудящих мас учитися і розмовляти в усіх радянських установах рідною мовою, всіляко протидіючи спробам штучними засобами відтіснити українську мову на другий план, прагнучи, навпаки, перетворити українську мову в знаряддя комуністичної освіти трудящих мас»¹¹.

Тому у телеграмі Реввійськраді 14 армії Південно-Західного фронту, ЦК РКП(б) і В. І. Леніну від 4 лютого 1920 р. Г. І. Петровський і В. П. Затонський зажадали негайного розслідування випадку заборони контролером телеграфу 14 армії в Кременчуці приймати телеграми українською мовою, звільнення контролера з посади і передачі його Ревтрибуналу¹². В. І. Ленін особисто наказав розслідувати цей випадок¹³. 7 лютого було видано спеціальне розпорядження вживати українську мову на телеграфі нарівні з російською¹⁴.

Г. І. Петровський постійно вимагав від усіх партійних та радянських працівників виховувати у трудящих мас України братні почуття до всіх народів і в першу чергу до великого російського народу. 9 січня 1920 р. у розмові по телефону з головою Полтавського губревкому він вказував, що треба «ставитися з повагою» до рішень Всеукраїнського з'їзду Рад чи то про федеративні зв'язки з Радянською Росією, чи, навіть, про повне відокремлення. Головне — це виховання братніх почуттів до робітників і селян Росії. «Я тільки хотів вам нагадати, — говорив Григорій Іванович, — що насамперед ми інтернаціоналісти — ось чому наша робота і повинна спрямовуватись по нашій принциповій лінії»¹⁵. Необхідність ведення широкої роботи по інтернаціональному вихованню трудящих Г. І. Петровський підкреслив і у виступі на зборах комуністів Миського району Харкова 13 лютого 1920 р. Справжня свобода можлива лише за Радянської влади, говорив він, а захистити робітничо-селянську владу можна тільки об'єднаними силами всіх трудящих. Він закликав комуністів рішуче викривати діяльність тих партій, які тільки на словах виступають за незалежність народів, а на ділі «намагаються на національній ворожнечі погріти руки, щоб знову поневолити народ»¹⁶.

Виступаючи перед трудящими, Г. І. Петровський роз'яснював значення та необхідність тісного союзу братніх республік. 11 лютого 1920 р. на урочистій конференції робітників, членів фабзавкомів, правлінь профспілок Харкова і селян Харківського повіту з приводу визволення України від денікінців Г. І. Петровський вказав, що одним з завдань радянського будівництва є встановлення тісних зв'язків з трудящими Радянської Росії¹⁷.

Г. І. Петровський завжди стояв на ленінських позиціях і в питанні про форми державних взаємовідносин УСРР і РСФРР. Як відомо, В. І. Ленін у грудні 1919 р. вказував, що в період боротьби проти ворогів робітничого класу і трудящего селянства головне не форми взаємовідносин республік, а єдність класових інтересів, що з вирішенням форм державних відносин «можна почекати і треба почекати, бо національне недовір'я у широкої маси селян і дрібних хазяйчиків тримається часто дуже міцно, і поспішністю можна його посилити, тобто пошкодити справі повної і остаточної єдності»¹⁸.

Спираючись на це положення В. І. Леніна, Г. І. Петровський у доповіді на IV конференції КП(б)У застерігав, що поспішність у вирішенні питання про форми державних взаємовідносин невірно можуть зрозуміти відсталі маси населення України і тому радив почекати, поки вільний український робітник і селянин буде бачити в кожному комуністові, і особливо в російському комуністові, першого, хто підняв прапор соціалістичної революції, брата, а не опікуна. Завдання комуністів полягає в тому, говорив Г. І. Петровський, щоб у всій повсякденній роботі закликати трудящих до інтернаціональної єдності, бо «світова революція і пролетарська солідарність — невід'ємні»¹⁹.

¹⁰ ЦДАЖР УСРР, ф. 1, оп. 1, спр. 10, арк. 267.

¹¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. 1, стор. 430.

¹² ЦДАЖР УСРР, ф. 2360, оп. 1, спр. 15, арк. 90.

¹³ Ленинский сборник XXIV, стор. 259.

¹⁴ ЦДАЖР УСРР, ф. 2360, оп. 1, спр. 12, арк. 108.

¹⁵ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 65, од. зб. 79, арк. 27; ЦДАЖР УСРР, ф. 2360, оп. 1, спр. 12, арк. 92.

¹⁶ ЦДАЖР УСРР, ф. 2360, оп. 1, спр. 12, арк. 106.

¹⁷ «Известия Всеукраинревкома», 12 лютого 1920 р.

¹⁸ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 264.

¹⁹ ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 23, арк. 102, 103.

Комуністи України розгорнули величезну роботу по роз'ясненню рішень IV конференції КП(б)У. Перед трудящими виступали керівники Комуністичної партії і уряду України — Артем, С. В. Косіор, Д. З. Мануїльський, В. Я. Чубар та ін. Г. І. Петровський 26 квітня 1920 р. виступив на Харківському повітовому з'їзді Рад. У резолюції, прийнятій на доповідь Г. І. Петровського, делегати з'їзду підкреслили прагнення до братерського єднання з Радянською Росією: «Росія — це наша мати, волею якої ми звільнені від денікського ярма. Її повинні ми всіляко підтримувати. Об'єднавшись з Радянською Росією, ми подолаємо всіх наших ворогів»²⁰.

Рішення конференції схвалили трудящі всієї України. IV Всеукраїнський з'їзд Рад (16—20 травня 1920 р.), доручивши ВУЦВК розпочати переговори з Всеросійським ЦВК про введення до його складу 30 представників України, тим самим визначив дальші форми державних взаємовідносин УСРР і РСФРР²¹.

16 червня 1920 р. у Москві відкрилась Друга сесія Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету. Виступаючи на її вечірньому засіданні, Г. І. Петровський підкреслив, що величезні перемоги російського та українського народів над спільним ворогом ще більше зміцнили дружбу трудящих братніх республік. «Це наше щастя, — говорив Григорій Іванович, — що в трирічній боротьбі за радянську трудову республіку український пролетаріат і краща частина селянства міцно спаяли себе з російським пролетаріатом і кращою частиною російського селянства... Життя довело, що Україна і Росія повинні бути зв'язані не формальними, а братніми узами, бо наші відступи і наші наступи з'єднані братньою любов'ю, братньою підтримкою і великими жертвами з обох сторін»²².

ВУЦВК одноголосно схвалив пропозицію ВУЦВК, внесену IV Всеукраїнським з'їздом Рад, і 30 представників Радянської України ввійшли до складу ВУЦВК²³. Завдячую цьому акту зв'язки між УСРР і РСФРР набрали стійкіших і організованіших форм, було зроблено новий крок на шляху створення союзної радянської держави.

В період переходу від війни до мирного будівництва державні відносини між двома республіками закріпив союзний договір між РСФРР і УСРР, вироблений за участю Г. І. Петровського і прийнятий 29 грудня 1920 р. VIII Всеросійським з'їздом Рад.

Так відбувався процес народження багатонаціональної Радянської союзної держави, велика роль у створенні якої належить і Г. І. Петровському.

М. К. БОЙКО

²⁰ «Известия ВУЦИК», 29 квітня 1920 р.

²¹ Съезды Советов в документах, т. II, М., 1960, стор. 72.

²² ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 22, спр. 7—8, арк. 32—34.

²³ Образование СССР, Сб. документов и материалов, 1917—1924 гг. М.—Л., 1949, стор. 153.

СТОРІНКА З ДІЯЛЬНОСТІ Г. І. ПЕТРОВСЬКОГО

У 1925 р. Президія ЦВК Союзу РСР ухвалила постанову про урочисте відзначення 20-річного ювілею першої російської революції. Для підготовки і проведення свята при Президії ЦВК СРСР була утворена комісія на чолі з М. І. Калініним. До її складу увійшли представники союзних республік, Інституту В. І. Леніна, ВЦРПС, Істпарту ЦК РКП(б), Товариства старих більшовиків, Всесоюзного товариства колишніх політв'язнів і засланців та інших державних і громадських організацій та установ. У роботі Всесоюзної та республіканських ювілейних комісій активну участь брали видатні партійні діячі й історики нашої країни, представники могутньої когорти революціонерів-ветеранів славної ленінської гвардії¹. Всеукраїнську комісію по відзначенню 20-річчя революції 1905 р. при ВУЦВК очолив Г. І. Петровський.

Широке всенароднє святкування ювілею мало важливе значення для політичного виховання мільйонів молодих робітників, селян та трудової інтелігенції, для повсякденного ознайомлення з героїчною історією революційного руху 1905—1907 рр. Підготовка до ювілею мала також на меті упорядкувати архівно-документальну базу, зібрати мемуарні матеріали, які б допомогли глибше і повніше висвітлити історію першої російської революції.

7 травня 1925 р. Президія ВУЦВК затвердила склад республіканської ювілейної комісії: Г. І. Петровський, М. О. Скрипник, М. М. Попов, Ганенко (від Товариства колишніх політв'язнів та засланців), а також представники Істпарту, Істпрофу, Істмолу й Держвидавництва. Наприкінці липня за пропозицією В. П. Затонського до комісії були введені представники Політуправління УВО: редактор газети «Красная Армия»

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 273, оп. 1, спр. 5, арк. 15, 20—26; спр. 6, арк. 40.

Мальцев і старший інструктор Берлін². Повсякденною роботою по підготовці до свята в республіці керувало бюро: Г. І. Петровський, В. П. Сагайдак (заступник голови та відповідальний секретар комісії), М. М. Попов, М. С. Іванов (завідуючий Іспартом ЦК КП(б)У та ін., усього 7 чоловік. Було також утворено літературно-видавничу та організаційно-видовищну підкомісії. Перша займалася виданням історичних матеріалів і документів, монографій, спогадів, хроніки революційного руху, описів архівів і т. п.; а також стежила за тим, щоб хід підготовки до свята широко висвітлювався на сторінках республіканської та місцевої преси. Організаційно-видовищна підкомісія сприяла проведенню вечорів-спогадів, урочистих засідань, концертів, доповідей, показу революційних фільмів та театральних вистав, виставок живих газет, виданню альбомів, плакатів і т. ін.

Г. І. Петровський пропонував створеним протягом квітня 1925 р. окружним комісіям звернути особливу увагу на масову роботу серед робітничих та селянських мас, на правильне висвітлення провідної ролі пролетаріату та більшовицьких організацій у революції 1905 р.

На першому ж засіданні Всеукраїнської комісії (28 липня 1925 р.) було ухвалено відозву до робітників і селян України, до всіх учасників революції з проханням надіслати свої спогади і матеріали про революційні події 1905 р. на ім'я голови комісії Г. І. Петровського³. Тексти відозви й листа були оперативно надруковані в усіх місцевих і республіканських газетах і журналах і розіслані всім виконкомом і сільрадам⁴.

Величезну організаційну і практичну допомогу подавали ювілейним комісіям місцеві іспарти, Іспарт ЦК КП(б)У та його періодичний орган — журнал «Літопис революції»⁵.

Як писав журнал «Літопис революції», робота іспартів значною мірою сприяла поширенню серед трудящих мас інтересу до святкування ювілею. Іспарти відповідали за масові заходи, готували і розподіляли доповідачів⁶. Значну увагу цій діяльності іспартів приділила Всеукраїнська нарада завідуючих іспартами, що відбувалася в Харкові 25—26 січня 1925 р.⁷ Спільна праця ювілейних комісій та іспартів дала свої позитивні наслідки.

Г. І. Петровський піклувався про налагодження тісного співробітництва між бюро й місцевими комісіями, про розширення безпосередніх зв'язків з активними учасниками першої російської революції та надання їм всебічної підтримки та допомоги при написанні спогадів. Він запропонував звернути особливу увагу на висвітлення подій у Донбасі, зокрема в Горлівці та інших містах, які посідали провідне місце в революційних подіях 1905—1907 рр. на Україні. Всебічну підтримку мала пропозиція Г. І. Петровського видати поряд з науковою літературою серію популярних нарисів з історії революційного руху⁸.

У переддень самого свята, 19 грудня 1925 р., по Україні повсюдно пройшли урочисті розширені засідання й сесії Рад депутатів трудящих, вечори-зустрічі з учасниками першої російської революції, святкові концерти й театралізовані вистави, мітинги на могилах героїв, що загинули в боях проти царизму та контрреволюції. На урочистих зборах активним учасникам революції під бурхливі оплески присутніх вручали виготовлені до ювілею нагрудні значки. Міста і села України в ті дні були святково прикрашені.

Ювілейні торжества стали значним поштовхом для дальшого зростання політичної свідомості мас і розвитку української радянської культури. По всій республіці проводилися огляди творчих досягнень молодих митців. Особисто Г. І. Петровський та композитор П. О. Козицький організували виступи капели «Думка» та інших містечких колективів України перед селянами. Значно поквавилася робота державних театрів, які зокрема ставили п'єси, присвячені 1905 р. Президія ВУЦВК асигнувала значні кошти на обладнання виставок історичних документів у Києві, Одесі, Катеринославі, Донбасі та Миколаєві, на зйомку фільмів і виготовлення діалозитивів, на видання масової літератури для сільбудів, клубів, хат-читалень, для воїнів Червоної Армії і дітей, на видання збірників спогадів, альбомів та окремих брошур⁹.

Республіканські газети «Коммунист», «Вісті ВУЦВК» та інші, а також місцеві органи преси широко інформували читачів про роботу Всеукраїнської комісії, пропагували

² ЦДАЖР УРСР, ф. 273, оп. 1, спр. 2, арк. 7 зв.; спр. 5, арк. 3, 10; спр. 8, арк. 124.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 273, оп. 1, спр. 2, арк. 14.

⁴ Там же, спр. 4, арк. 31.

⁵ Подвійний № 5—6 журналу «Літопис революції» за 1925 рік був повністю присвячений 20-річчю революції 1905 р.

⁶ «Літопис революції», 1925, № 4, стор. 177; № 5—6, стор. 332; 1926, № 1, стор. 215.

⁷ «Літопис революції», 1925, № 2, стор. 219—221, 228.

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 273, оп. 1, спр. 2, арк. 9—11, 21.

⁹ «Вісті ВУЦВК», 6 вересня 1925 р.; ЦДАЖР УРСР, ф. 273, оп. 1, спр. 2, арк. 2, 30, 31.

літературу, що виходила до ювілею. У дні підготовки до свята Г. І. Петровський часто сам виступав з статтями, залучав до цієї справи багатьох старих більшовиків, ветеранів революції. Згідно з рішенням комісії Григорій Іванович та інші члени уряду виїздили в міста і села, на заводи й фабрики, виступали з бесідами й доповідями про економічні й політичні передумови революції 1905 р., давали лєнінську оцінку подіям 1905—1907 рр., підкреслювали особливості революційного руху на Україні, порівнювали умови життя трудящих за царату і в роки Радянської влади⁹.

З ініціативи Г. І. Петровського та під його безпосереднім керівництвом до розробки багатьох важливих питань історії революції 1905—1907 рр. на Україні були залучені К. Є. Ворошилов, С. І. Голнер, М. О. Скрипник, О. Г. Шліхтер та інші. Особистий приклад Григорія Івановича надихнув узятися за перо учасників подій 1905—1907 рр. В. В. Вакара (Правдіна), В. А. Валявка, Ф. Вільченка, М. Козилєнка, П. І. Сєсєвєца, Р. Я. Терєхова, І. І. Шмирьова та багатьох інших.

За час своєї роботи комісія виявила значну кількість унікальних і надзвичайно цінних фотознімків часів 1905—1907 рр., що стали яскравими ілюстраціями до дібраного літературно-історичного матеріалу. Їх було використано в серії плакатів¹⁰.

Місцеві комісії виявили багатьох активних учасників і організаторів революції, публікували короткі біографічні відомості про них, списки міст, сіл та інших населених пунктів, у яких відбувалися революційні битви. У виданнях характеризувалися місцеві особливості революційних виступів на Україні. Було знайдено місця перебування колишніх конспіративних явок, підпільних друкарень та проведення майвок.

Святкування 20-річчя революції 1905 р. викликало в республіці велике піднесення трудової і політичної активності мас. Про це красномовно свідчать звіти місцевих комісій Всеукраїнській комісії при ВУЦВК, у яких поряд з зазначенням загальних заходів наводилися окремі приклади про практичні наслідки агітаційно-пропагандистської та організаційної роботи комісій, про ті зрушення, які викликала ця робота у зростанні політичної свідомості й розгортанні трудової активності трудящих міста і села¹¹. Місцеві, республіканські та всесоюзна комісії багато зробили для матеріального забезпечення учасників революційних боїв 1905—1907 рр. та членів сімей тих революціонерів, які загинули. Раднарком СРСР виділив спеціальні кошти на пенсії активним учасникам революції 1905 р., на видачу одноразової грошової допомоги інвалідам та родинам загиблих, на обладнання будинків ветеранів революції 1905 р.¹²

Г. І. Петровський і після відзначення 20-річчя першої російської революції не припиняв своєї роботи над матеріалами з історії революції 1905 р. Про це свідчать написані ним у різний час спогади («Перша російська революція» — 1930 р., «Роки, що минули», — 1935 р. та ін.). Григорій Іванович часто виступав перед численними аудиторіями з розповідями про важливі віхи боротьби робітничого класу й селянства в революції 1905 р. На пленумі товариства колишніх політ'язнів і засланців (1 квітня 1935 р.) Г. І. Петровський виголосив ґрунтовну доповідь, присвячену 30-річчю революції 1905 р.¹³

Діяльність Всеукраїнської комісії при ВУЦВК по святкуванню 20-річчя першої російської революції під головуванням Г. І. Петровського мала велике значення для виховання підростаючого покоління на революційних традиціях минулого Батьківщини, для глибокого і всебічного вивчення трудящими республіки історії революції 1905—1907 рр. на Україні. Вона залишила помітний слід і в розвитку історичної науки, зібравши і впорядкувавши великий архівний і мемуарний матеріал про революційні події 1905 р.

Н. В. КОМАРЕНКО

⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 273, оп. 1, спр. 8, арк. 125.

¹⁰ Там же, спр. 7, арк. 66.

¹¹ Там же, арк. 29, 31 зв., 38, 42, 45, 74, 76, 82—84.

¹² Там же, арк. 144.

¹³ Там же, оп. 2, спр. 110, арк. 3—37; спр. 111, арк. 1—4; спр. 112, арк. 1—17.

ПРО ЛИСТИ Г.І. ПЕТРОВСЬКОГО ІЗ ЗАСЛАННЯ

Будучи депутатом IV Державної думи Г. І. Петровський вів широке листування з робітниками, партійними організаціями і легальними більшовицькими органами преси¹. Цей факт зацікавив радянських істориків, листи публікувались у російській і українській пресі.

¹ «Летопись революции», Харьков, 1926, № 5(20), стор. 131—151; Г. І. Петровський. Промови і статті періоду IV Державної думи 1912—1914 рр., Харків, 1931, ч. I; «Исторический архив», 1958, № 6, стор. 24; «Исторический архив», 1959, № 4, стор. 35—36, 43—44.

Опинившись разом із своїми товаришами по фракції у засланні, Григорій Іванович налагодив зв'язки з легальними партійними періодичними органами.

Із заслання Г. І. Петровський писав до петроградського журналу «Вопросы Страхования» і до саратовської газети, що виходила під назвою «Наша Газета».

На сторінках журналу «Вопросы Страхования» були надруковані три листи за підписом «Депутат Петровський». Цим журнал підкреслював несправедливість царського суду, вказував на те, що і в засланні депутати-більшовики залишаються обранцями російського пролетаріату.

Перший лист Г. І. Петровського до редакції журналу «Вопросы Страхования» є найбільш яскравим і змістовним. Він сповнений оптимізму, віри в перемогу над царизмом. З нього ясно видно, що депутати-більшовики не припинили революційної діяльності, живуть боротьбою робітничого класу. «Ми чуйно-чуйно прислухаємось до сплесків рідного, але далекого від нас народного моря», — повідомлялося в листі².

Робітничий клас Росії подавав велику моральну підтримку членам думської групи більшовиків. Страйками протестував він проти арешту, суду й заслання своїх обранців. Боротьба трудящих викликала у засланих депутатів почуття подяки. Про це писав Г. І. Петровський від імені своїх товаришів³.

Цей лист свідчить, що ні розправи, ні жорстокі природні умови заслання не зламали волі й духу депутатів-більшовиків. «Я все ж, — писав Григорій Іванович, — не вірю в стале становище реакції»⁴.

Другий лист являє нібито звіт про гроші, що їх одержали депутати від робітників. Але це не звіт одного депутата, а цілої фракції. У листі прямо зазначається, що гроші розподілено РСДРФ фракцією. Отже, більшовицька фракція функціонувала, вона і в засланні виступала організатором боротьби проти самодержавства.

Третій лист опублікований з білими цензурними плямами. Г. І. Петровський яскраво змалював картину тяжкої долі сибірських засланих, викривав бездушне ставлення до них уряду та місцевих властей, потурання яких «розв'язують руки нашим купцям-товстосумам, що безцеремонно роздувають ціни на товари до дивовижних у цих місцях розмірів»⁵.

«Лист про засланих» — протест проти різкого погіршення життєвих умов у засланні. Він доводить, що депутати-більшовики турбувались про висланих на каторгу, захищали їхню людську гідність.

Широкое коло питань висвітлюється в листі Г. І. Петровського до редакції «Нашей Газеты». У ньому більшовицький депутат торкнувся питання про арешт і суд над РСДРФ фракцією. З цього приводу він писав, що «мерзотним обвинуваченням не повірили не тільки народ, але й третьочервнева Державна дума»⁶.

Із заслання лунав могутній протест депутатів-більшовиків проти імперіалістичної війни. Обранці робітничого класу закликали «соціалістів світу як представників народних мас подесятирити енергію в боротьбі за ідеали братерства і покласти край масовому винищенню народів на догоду капіталістам і буржуазії»⁷.

«Наша Газета» зберігала і продовжувала традиції «Правды», бо нею керував один з найвидатніших правдистів — М. С. Ольминський, який брав активну участь у роботі більшовицьких депутатів⁸. Тому не випадково Г. І. Петровський просив редакцію газети, коли вона «знайде за потрібне друкувати його листа, спочатку дати його для перегляду товаришам А. Віт»⁹.

Правдистський напрям «Нашей Газеты» забезпечував їй визнання пролетаріату. У засланні ця газета була дуже популярною, на відміну від самарської газети меншовиків «Наш голос». «Ми, — писав у листі Григорій Іванович, — п'ятеро депутатів, передплатили один примірник, але він у нас наррозхvat»¹⁰.

Поліцейські власті не допустили опублікування цього листа в «Нашей Газете», яка, за їх словами, «з першого номера явно прагне до збудження робітників не тільки проти уряду, але й взагалі проти заможних класів»¹¹.

Виступи в пресі Г. І. Петровського в період заслання зміцнювали партію, готували революційну свідомість пролетаріату, готували його до майбутніх класових боїв.

Л. І. ТАНЦМАН

² «Вопросы Страхования», Петроград, 1916, № 3(52), стор. 15.

³ Там же.

⁴ Там же.

⁵ Вопросы Страхования», № 8(57), стор. 15.

⁶ ЦДАЖР СРСР, ф. ДП, ОВ, оп. 245, спр. 5, т. 3, арк. 35.

⁷ Там же.

⁸ О. Лежава, Н. Нелидов. М. С. Ольминский. Жизнь и деятельность, М., 1962, стор. 137.

⁹ ЦДАЖР СРСР, ф. ДП, ОВ, оп. 245, спр. 5, т. 3, арк. 35; А. Віт — псевдонім М. С. Ольминського (И. Ф. Масанов. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей), т. IV, 1960, стор. 31.

¹⁰ Там же, арк. 36.

¹¹ Там же, арк. 11.

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДОКУМЕНТИ ПРО Г. І. ПЕТРОВСЬКОГО

У партархіві Інституту історії партії ЦК КП України — філіалі Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС зберігається колекція документів одного з видатних учасників робітничого руху Росії і України, вірного учня і соратника великого Леніна, партійного й радянського діяча, члена КПРС з 1897 р., полум'яного борця за справу комунізму Григорія Івановича Петровського.

Колекція (фонд 237) складається з 112 одиниць зберігання, що охоплюють 1894—1896, 1905, 1907, 1913—1914, 1921—1938, 1950, 1951, 1958 роки. Документи містять цінні відомості про життєвий шлях Г. І. Петровського, розповідають про величезну державну діяльність, невтомну енергію, скромність і винятково чуйне ставлення його до кожної радянської людини. Ці джерела висвітлюють боротьбу більшовицьких організацій на Україні в дореволюційний період, діяльність Комуністичної партії і Радянського уряду, політичне, економічне та культурне будівництво на Україні в 1921—1938 рр.

За змістом документів колекцію можна розподілити на три групи. Перша з них — матеріали про економічне і політичне становище Української РСР у 1924—1925 рр. (од. зб. 4), стан і перспективи розвитку промисловості, сільського господарства, культури; матеріали до доповідей ЦК КП(б)У на окружних партконференціях у 1926 р. про роботу Центрального Комітету (од. зб. 5); до XII з'їзду КП(б)У — 1934 р. (од. зб. 10); доповідей, присвячених Першому травню, виступів перед молоддю в 1934 р. (од. зб. 9, 12). На полях згаданих документів є записи, помітки Григорія Івановича. До цієї групи слід віднести також витяг з протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 14 червня 1921 р. про тимчасове покладання на Г. І. Петровського обов'язків секретаря Центрального Комітету (од. зб. 2).

Друга група — це доповідні записки, довідки, листи, тези виступів Григорія Івановича під час його поїздок у 1932—1938 рр. по містах і селах Донецької, Вінницької, Кам'янець-Подільської, Київської, Чернігівської областей (од. зб. 7). Так, на Донеччині він відвідав Волноваху, Хлібодарівську МТС, Іванівську сільраду, Старокоранський елеватор, с. Новоолексіївку, Калінінське, Кадіївку та ін. Він ознайомився із станом справ у Сватівському, Старобільському, Новопокровському, Рубжанському та Новоайдарському районах.

На Чернігівщині Г. І. Петровський обстежив роботу партійних і радянських установ Конотопського, Ніжинського, Білопільського, Пирятинського районів; побував у Шаповалівській і Сосновській (Конотопський район), Черняхівській (Городнянський район) сільрадах, у селах Бутівці (Городнянський район), Володимирівці (Добрянський район). У Кам'янець-Подільській області Григорій Іванович відвідав Проскурів, села Ружичани і Ружичані (Проскурівський район), колгоспи і сільради сіл Порохня і Машино (Волочанський район). Двічі Г. І. Петровський приїздив на Вінниччину, де побував у бурякотресті, цукротресті, Томашпільському, Тульчинському, Любарському, Старокостянтинівському, Городоцькому, Ермолицькому, Оринському та Козятинському районах. У Дніпропетровській області він знайомився з роботою Мечетинської МТС, Богуславської і Богданівської сільрад (Павлоградський район), відвідав Запоріжжя, Пологи, Мелітопольський пункт «Заготзерно», села Дмитрівку та Дяківку. На Київщині Григорій Іванович був у Макарівському районі.

Скрізь, куди б не приїздив голова ВУЦВК, він докладно вивчав стан справ на місцях. Повз його увагу не проходили найдрібніші, на перший погляд, питання з життя області, району чи села; в містах він обстежував діяльність промислових підприємств, заводів, фабрик, кооперації, на селі цікавився ходом колективізації, хлібопоставок, проведенням польових робіт, наявністю і станом машин у МТС, радгоспах, розвитком тваринництва, птахівництва тощо.

Великий революційний і державний досвід допомагав Г. І. Петровському помічати й підтримувати паростки нового, з ленінською принциповістю критикувати недоліки. Він давав практичні поради, спрямовані на поліпшення роботи в колгоспах, сільрадах, у справі організаційного зміцнення артілей, підбору і виховання кадрів, у галузі застосування передових методів агротехніки, сільськогосподарських машин, інвентаря.

Матеріали поїздок містять цінні дані про діяльність партійних, комсомольських та профспілкових організацій. Ці документи свідчать про турботу й батьківське піклування Григорія Івановича, які він виявляв до робітничого класу та трудового селянства, про підвищення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих.

До цієї ж групи можна віднести фотокопію статті Г. І. Петровського «Великое начало», написаної ним до 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції (од. зб. 109).

Третя група включає листування визначного діяча з заводами, фабриками, шахтами, сільрадами, колгоспами, військовими частинами, передовиками промисловості та сільського господарства, працівниками науки, мистецтва, літератури, керівниками союзних республік, старими більшовиками, дітьми. Тут відбито багатогранну революційну, державну діяльність Г. І. Петровського. З листування видно, як він по-більшовицькому боровся за ленінські принципи єдності й чистоти рядів Комуністичної партії, втілення в життя рішень партії та уряду про індустріалізацію країни, колективізацію сільського господарства. Простота, скромність, чуйність і увага до запитів радянських людей, більшовицька принциповість і непримиренність до ворогів, палка любов до Батьківщини — ось краще в характері Г. І. Петровського, відображене у листах.

Листи становлять основну частину колекції (100 одиниць зберігання) і відносяться, головним чином, до 1936—1938 рр., але є також деякі за 1913—1914, 1922, 1950, 1956 рр. і лист дружини Г. І. Петровського — А. М. Петровської за 1958 рік. Всю кореспонденцію можна поділити на кілька тематичних груп.

Г. І. Петровський постійно підтримував тісний зв'язок з В. І. Леніним, про що він пише в листі до А. Г. Білоуса від 25 жовтня 1950 р. Тут, зокрема, Григорій Іванович згадує, що в 1913 р. під час партійної наради в Пороїно (Польща) В. І. Ленін приділяв особливу увагу Україні, цікавився станом підпільної роботи на місцях і давав практичні поради, як краще її організувати (од. зб. 107). В листах старого більшовика П. І. Дамського до Г. І. Петровського за 1922 р. поряд з спогадами про діяльність у Катеринославі І. В. Бабушкіна, Морозова дається блискавка характеристика революційної діяльності Григорія Івановича в 1894—1896 р. «Про Вас у нас була думка, — писав П. І. Дамський, — як про одного з найкращих юнаків, як за способом життя, так і надіями, що на вас покладалися» (од. зб. № 3).

Листи Г. І. Петровського Катеринославській більшовицькій організації, написані в 1913 — на початку 1914 рр., свідчать про його велику роботу поза Думою. У них викривалась опортуністична політика меншовиків-депутатів, що призводила до розколу соціал-демократичної фракції в IV Державній думі. З цих документів видно, що депутати-більшовики, незважаючи на величезні труднощі, мали широкі й тісні зв'язки зі своїми виборцями і місцевими більшовицькими організаціями (од. зб. 1).

Листи Григорія Івановича до робітників, інженерно-технічних працівників шахт, фабрик і заводів показують, що він завжди умів знайти головне в роботі того чи іншого колективу, дати правильну оцінку його діяльності й намітити вірну лінію на майбутнє. Так, у поздоровленнях Г. І. Петровського шахтарям Донбасу з приводу річниці стахановського руху він вказував, що в серпні — вересні 1936 р. Донбас був у проливі, а хороший приклад стахановців ще не підхопила більшість робітників всесоюзної кочегарки. Він висловлював надію, що донецькі гірники, керовані комуністами найближчим часом ліквідують прорив (од. зб. 46).

Звертаючись до робітників і службовців тресту «Макіїввугілля» в зв'язку з їх рапортом про дострокове виконання плану вуглевидобутку (22—23 грудня 1936 р.), Г. І. Петровський відзначив, що шахтарі своїм досягненням вписали славну сторінку в літопис боротьби за комунізм, сприяли збільшенню багатства і зміцненню обороноздатності СРСР. Але заспокоюватися на досягнутому не можна. Треба підвищувати продуктивність праці, більше і краще використовувати техніку, забезпечувати невідмінне зростання матеріального й культурного рівня трудящих (од. зб. 60).

Після ознайомлення в серпні 1936 р. з роботою Харківського верстатобудівного заводу ім. С. Орджонікідзе Г. І. Петровський надіслав працівникам підприємства листа, де вказував, що завод успішно розвивається, а весь колектив наполегливо бореться за кращу організацію праці. Водночас Григорій Іванович висловлював турботу про його потреби, зокрема підкреслював необхідність будівництва ливарного цеху, дбав про поліпшення житлово-побутових умов робітників (од. зб. 24).

У привітанні на адресу трудівників Ворошиловградського заводу ім. Жовтневої революції з нагоди випуску 1000-го паровоза серії ФД голова ВУЦВК у 1936 р. писав: «Поділяючи загальну радість з приводу випуску тисячного паровоза ФД, глибоко впевнений, що пролетарі і пролетарки Ворошиловграда і в дальшому з честю будуть виконувати свої зобов'язання перед пролетарською державою і дадуть ще й ще нові сотні й тисячі прекрасних паровозів» (од. зб. 19).

У відповідь на телеграми керівництва Дніпродзержинського металургійного заводу про дострокове виконання плану Г. І. Петровський у грудні 1936 р. писав, що йому, старому більшовику і керівникові партії та уряду, особливо радісно бачити, які багаті сходи дає тепер величезна робота партії в справі соціалістичного будівництва. Успіхи колективу підприємства, одного з найпередовіших у СРСР і на Україні, тим значніші, що вони зміцнюють обороноздатність країни, підвищують матеріальний і культурний рівень трудящих. Але ці досягнення необхідно примножити. Потрібно удосконалювати процес виробництва, краще виховувати нові кадри, боротись за вищу продуктивність праці (од. зб. 57).

В листі Г. І. Петровського до редакції багатотиражної газети Дніпропетровського заводу ім. К. Лібкнехта в зв'язку з встановленням у грудні 1937 р. стахановцем т. Зарубиним світового рекорду по прокату колес говорилося, що його почин підхопили передовики ряду інших заводів. Особливо позитивний вплив це мало у Донбасі, де довгий час не виконувався план вуглевидобутку. Григорій Іванович сердечно поздоровляв Зарубіна і його послідовників, які зрозуміли, що нашій країні потрібно більше чавуну, сталі, прокату (од. зб. 88).

У квітні 1938 р. Г. І. Петровський побував на Запорізькому заводі «Комінтерн». Про свої враження він розповів у відкритому листі до машинобудівників, зокрема звернувши увагу на недоліки конструкції комбайна «Комунар», поставив перед робітниками, інженерами і техніками завдання щодо усунення їх і висловив впевненість, що колектив комінтернівців спроможний розв'язати його (од. зб. 99). Лист Григорія Івановича директорові Мелітопольського консервного заводу від 3 жовтня 1936 р. містить цінні поради, корисні й для інших підприємств цієї галузі (од. зб. 51).

У червні 1937 р. в листі-відповіді до дирекції, парторганізації і місцевому заводу ім. Першого травня (Молдавська АСРР) Г. І. Петровський, говорячи про якість продукції консервної промисловості республіки, вказав на необхідність наполегливіше працювати над її удосконаленням і збільшенням. Потрібно, щоб користувалися консервами не лише в місті, а й на селі. Тут же він давав поради, як поліпшити виробництво, запозичивши досвід за кордоном (од. зб. 32).

В листуванні з парторгом Броварської артілі «Коопхім» (1937 р.) Г. І. Петровський указував, що шляхом розвитку важкої промисловості і здійснення соціалістичної реконструкції сільського господарства Радянська влада створила міцну основу для швидкого піднесення матеріально-побутового рівня трудящих мас. Виняткову роль у цій справі відіграє місцева промисловість і промислова кооперація. Поряд з тим Григорій Іванович вказав на ряд серйозних недоліків у роботі промкооперації. На закінчення він рекомендував краще використати місцеві сировинні ресурси, урізноманітнити асортимент товарів народного споживання і поліпшити якість продукції (од. зб. 66).

У вітальній телеграмі на адресу Вінницького обласного зльоту передовиків шляхового будівництва в 1936 р. Г. І. Петровський висловив надію, що шляховики Вінниччини, залучивши до будівництва шляхів колгоспників, досягнуть нових успіхів (од. зб. 65).

У відповідь на запрошення Політвідділу Донецької залізниці взяти участь у першій нараді жінок — дружин залізничників (20 червня 1936 р.) керівник уряду УРСР тепло поздоровив трудівниць. Він зазначив, що розпочатий за ініціативою дружин командирів важкої промисловості рух знаменний тим, що залучив до будівництва соціалізму все нові й нові зағони жінок, долею яких раніше було лише обслуговування сім'ї, домашнє господарювання (од. зб. 26).

В колекції зібрано широкую кореспонденцію всеукраїнського старости з передовиками села, окремими колгоспниками. Він не лише постійно піклувався про піднесення сільського господарства республіки, а й глибоко знав його стан. Так, з листа Г. І. Петровського голові Дніпропетровського облвиконкому від 31 липня 1936 р. про перспективи урожаю в області видно, наскільки детально він був обізнаний з сільськогосподарським виробництвом, зокрема бурякосіянням. У таких областях, як Херсонська, Київська, Дніпропетровська, його турбувало становище районів, які терпіли від посухи (од. зб. 39). В листі Г. І. Петровського секретареві Широковського РК КП(б)У в зв'язку з перспективами хорошого урожаю цукрових буряків висловлювалась тверда віра в успіх цієї справи і підкреслювалась водночас необхідність наполегливо працювати.

Поздоровляючи трудящих Чернігівської області з досягнутими високими показниками у вирощуванні цукрових буряків (листопад 1936 р.), і членів артілі «Перше Травня» Олександрійського району з виконанням взятих ними зобов'язань перед державою (вересень 1936 р.), Григорій Іванович Петровський безмежно радів торжеству соціалістичної перебудови сільського господарства в нашій країні (од. зб. 50, 56).

Цікавими і повчальними є листи Григорія Івановича знатній трактористці П. Г. Ангеліній і ланковій-тисячниці Х. П. Байдук (27 грудня 1937 р.), ланковим-п'ятисотенницям М. В. Гнатенку (січень, серпень 1936 р.), А. Д. Кошевій (10 червня 1936 р.), бригадирів колгоспу «Прогрес» Червоноармійського району Дніпропетровської області А. Братку (13 серпня 1936 р.). В свою чергу, до Г. І. Петровського звертались знатна колгоспниця з с. Кузьмине Кам'янець-Подільської області М. Р. Пилипчук, ланкова А. І. Павлишук з артілі «Ударник» с. Михайлівки Красилівського району Вінницької області та ін. (од. зб. 14, 22, 41, 70, 83, 85).

4 вересня 1936 р. Г. І. Петровський писав ланковій колгоспу ім. Ворошилова Антонівської сільради Варвинського району Чернігівської області Г. І. Шолом, що він одержує багато листів, у яких майстри ланів розповідають про свої досягнення, діляться планами на майбутнє. Григорій Іванович рекомендував колгоспникам неухильно добиватися збільшення прибутковості артілей, дбати про розвиток бджільництва,

рибного господарства, вказував на значення лісонасаджень для вирощування високих врожаїв тощо (од. зб. 43).

Ілюстрацією любові і дружнього ставлення колгоспного селянства до видатного партійного й державного діяча є телеграма (грудень 1937 р.) тракториста Бандурської МТС Одеської області Д. Шушко, який запросив Григорія Івановича на новосілля. Дякуючи за увагу, він побажав новоселам щастя, весело жити і працювати на користь соціалістичної держави робітників і селян (од. зб. 80).

Г. І. Петровський надіслав привітання учасникам Всеукраїнської колгоспної спартакіади (6 вересня 1936 р.), молоді с. Чапаєвки Золотоніського району Полтавської області (1936 р.) у зв'язку з організацією в селі спортивних змагань. Він висловив сподівання, що у кожному селі обов'язково буде якщо не стадіон, то площадка, і фізкультурною займатиметься вся колгоспна молодь, яка братиме участь у спортивних змаганнях від місцевих (сільських) до всесоюзних (од. зб. 48, 20).

Колекція листів є свідченням тісного зв'язку Г. І. Петровського з шахтами, заводами, колгоспами, що носили його ім'я. Тепло, сердечність в поєднанні з політичною і життєвою мудрістю, державним підходом до справ характерні для кожного його листа. Так, звертаючись до колективів шахт «Центральна-Ірміно» і «3/3-біс» у зв'язку з їх проханням дати згоду назвати шахти його ім'ям (17—31 серпня 1936 р.), Григорій Іванович вказав на невиконання взятих гірниками зобов'язань і радив вжити всіх заходів до підвищення вуглевидобутку. В наступному листі він палко поздоровляв з першими успіхами гірників шахти «3/3-біс» і побажав їх закріпити. Проти присвоєння цьому підприємству свого імені не заперечував (од. зб. 42).

Вітаючи робітників і службовців шахти ім. Петровського (м. Шахти) з достроковим виконанням річного плану вуглевидобутку (24 грудня 1936 р.), Г. І. Петровський, з радістю відзначивши, що вони не заспокоїлись на досягнутому, одночасно радив неухильно удосконалювати техніку й організацію виробництва (од. зб. 63). У відповідь на рапорт колективу машинобудівного заводу ім. Г. І. Петровського Горлівського району (20 липня 1936 р.) про успішне виконання плану за I-е півріччя голова ВУЦВК дякував донецьким товаришам за хорошу роботу, пропонував машинобудівникам і металургам допомогти гірникам у їх боротьбі за підвищення вуглевидобутку, особливо механізованого, з тим щоб Донбас переходив від окремих до загальних успіхів (од. зб. 33). У листі на адресу Харківського велосипедного заводу ім. Петровського (11—16 липня 1936 р.) Григорій Іванович, дізнавшись про виробничі успіхи колективу, закликав його бути першим за кількістю та якістю продукції. 4 травня 1936 р. він просив директора Дніпропетровського заводу ім. Петровського виділити кошти для будівництва Палацу піонерів на Чечелівці (од. зб. 17).

В листах Тимчанському, Васильківському, Шполянському, Лебединському, Терешковському колгоспам, які носили його ім'я (лютий—березень 1938 р.), Григорій Іванович коротко висвітлював стан підготовки до весняної сівби, писав про роботу МТС у кожному колгоспі й окремих районах, відзначав, де справи йдуть гарно, радіючи цьому. Він по-батьківському піклувався про артіль, які зазнавали труднощів, уміло і своєчасно звертав увагу на недоліки в роботі окремих колгоспів і районів (од. зб. 93). У відповідь на його привітання членам артіль ім. Петровського Зінківського району Харківської області та Ямпільського району Вінницької області з нагоди вирощування ними високих урожаїв (серпень—вересень 1937 р.) бригада і ланки брали нові соціалістичні зобов'язання на 1938 р. (од. зб. 67, 68).

Коли екіпаж шхуни «Зірка» оголосив свій рейс стахановським і просив у телеграмі дозволу назвати цей рейс його ім'ям, Григорій Іванович висловив впевненість, що моряки з честю виконають завдання партії і уряду. Він писав: «Хай буде майорити червона «Зірка» над морями і океанами, проносячи прапор великої країни соціалізму» (од. зб. 106).

Невелика за кількістю, але цікава за своїм змістом група документів, у яких Г. І. Петровський виступає полум'ям пропагандистом і вихователем комуністичної свідомості трудящих. Це його відкритий лист від 7 травня 1928 р. до селян с. Васильківки, присвячений обміну думками про міжнародне і внутрішнє становище; лист секретареві Миколаївського міському КП(б)У з приводу завершення будівництва в місті пам'ятника «61» (28 жовтня 1936 р.); відповідь робітникові електрозаводу ст. Основа Південної залізниці А. Ф. Драному на ряд запитань про майбутнє комуністичного суспільства (травень 1938 р.; од. зб. 6, 52, 101).

В листі й телеграмі Г. І. Петровського слухачам курсів голів сільських Рад Чернігівщини (24 грудня 1936 р.) і республіканських курсів інструкторів райвиконкомів (24 липня 1936 р.) розкривається уміння Григорія Івановича передавати молодим кадрам свій досвід по керівництву державними справами. Він рекомендує, як краще організувати роботу Рад, щоб навколо органів Радянської влади на місцях завжди гуртувалися актив, правильно розв'язувалися поставлені завдання (од. зб. 62, 103).

В колекції є значна кількість листів Г. І. Петровського до партійних, радянських, комсомольських організацій, військових частин, трудящих Дніпропетровська, Києва, Харкова, Одеси, Хабаровська, Воронежа, Тамбова, Мічурінська та інших міст і сіл країни в зв'язку з висуненням його кандидатом у депутати Верховної Ради

Союзу РСР (вересень—грудень 1937 р.). Це свідчення тієї уваги, яку приділяв Григорій Іванович важливим подіям у житті країни, зокрема виборчій кампанії. З другого боку, згадана кореспонденція показує, як любив і поважав його радянський народ (од. зб. 73, 74, 77, 78, 79). Про тісний зв'язок керівника уряду України з усіма радянськими республіками (1936—1938 рр.) свідчить його листування з трудящими різних районів СРСР, окремими редакціями газет (од. зб. 21, 23, 81, 84, 86, 105).

Піклуванням про Червону Армію, любов'ю до неї проняті листи Г. І. Петровського (1936—1937 рр.), адресовані бійцям, командирам Особливої Червонопрапорної Далекосхідної армії, командуючим Київського і Харківського військових округів, а також привітання нараді жінок — дружин командирів Київського військового округу (од. зб. 82, 64, 73, 59).

Доказами особистої дружби Г. І. Петровського з видатними партійними і державними діячами, працівниками науки й літератури є поздоровлення на ім'я С. В. Косіора (18 вересня 1936 р.), М. М. Литвинова (16 червня 1936 р.), О. Ярославського (19 лютого 1938 р.), Г. О. Графітіо (грудень 1936 р.; од. зб. 54, 34, 96, 58).

Слід відзначити листи Григорія Івановича до М. О. Островського (25 серпня 1935 р.) та його сім'ї (листопад 1937 р. і 30 січня 1938 р.), лист 6-й поліграфічній фабриці ім. Карла Маркса з подякою за друкування книги М. О. Островського (29 січня 1938 р.), а також голові Комітету в справах кінематографії при Раднаркомі СРСР про необхідність включити в план виробництва створення художнього фільму за романом «Як гартувалась сталь» (5 квітня 1938 р.). Тут він виявляє не лише дружнє ставлення і увагу до письменника — героя громадянської війни, а й дає високу оцінку його творам, які мають величезне значення для комуністичного виховання молоді (од. зб. 13, 76, 92, 91, 100).

Багато років Г. І. Петровський був головою дитячої комісії при ВЦВК УРСР. Чимало документів свідчать, як гаряче любив він дітей, постійно піклувався про них. Це розкривається у листуванні з ЦК ВКП(б), РНК СРСР, обласними органами та іншими установами (1936—1938 рр.). Особливу увагу приділено діяльності дитячих закладів на Україні, мобілізації коштів для влаштування новорічних ялинок у дитячих будинках і патронатах, забезпеченню дітей-сиріт одягом і взуттям, поліпшенню роботи дитбудинків у Нововасильківському, Олександрівському районах (Дніпропетровська область), в Тульчині (Вінницька область), ремонту й обладнанню Харківського палацу піонерів і жовтенят (од. зб. 25).

У листах-відповідях Г. І. Петровського робітникам Горлівського «Південжитлобуду» (5 липня 1936 р.), колективу І-ї дільниці Київського тресту шкільного будівництва (20 липня 1936 р.) про дострокове спорудження шкіл, голові Великосельнявської сільради Санджарського району Харківської області про будівництво в селі нової школи (5 вересня 1936 р.) він підкреслював великі успіхи нашої країни у цій справі. Необхідно, вказував Григорій Іванович, щоб учителі краще працювали, а діти навчалися на «відмінно», тоді вони будуть нашою гідною зміною, будуть завжди на висоті завдань часу (од. зб. 30, 47).

Чималий інтерес становить листування Г. І. Петровського з учнями та піонерами (1936—1938 рр.). Одні зверталися до нього за порадою, інші просили розповісти про своє життя і діяльність. Г. І. Петровський прищеплював підростаючому поколінню любов до знань, вказуючи, що знання і наука в нашій країні цілком служать народові, полегшують працю людей, підносять її продуктивність. «Вчитися треба добре, не лінуватися, відважним і сміливим все дається» (од. зб. 16, 69, 98). Про те, як діти любили і поважали Григорія Івановича, про батьківське чуйне ставлення всеукраїнського старости до прохань учнів, свідчить його відповідь (1936, 1938 рр.) на лист Івана Сотника — семикласника з колгоспу ім. Димитрова Аджамського району Миколаївської області та лист Григорію Івановичу від учня Бабинської семирічної школи Ф. Паламарчука (од. зб. 72, 94).

Частина кореспонденції Г. І. Петровського за 1938 р. адресована старим більшовикам. У ній мова йде про підтвердження їх революційної діяльності і подання допомоги у влаштуванні на роботу (од. зб. 95, 102, 104).

Матеріали колекції — цікаве джерело для вивчення не лише біографії Г. І. Петровського, але й роботи партійних, радянських, громадських організацій України.

На жаль, колекція лише частково висвітлює життєвий шлях визначного діяча. Тому доцільно було б, щоб працівники державних, партійних архівів УРСР допомогли розширити її, виявивши і надіславши до Інституту історії партії ЦК КП України в оригіналах чи копіях нові документи про життя і діяльність Григорія Івановича Петровського.

П. М. ЗАМКОВИЙ, С. Я. СЛУЧЕВСЬКА

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

П. Ю. ШЕЛЕСТ. ІСТОРИЧНЕ
ПОКЛИКАННЯ МОЛОДІ,

вид-во політичної літератури України,
К., 1967, 170 с.

Книга, що рецензується, є стислим науковим нарисом з життя і діяльності комсомолу від часу його створення до наших днів. Це просякнута революційним пафосом розповідь про чудову радянську молодь, яка, не шкодуючи сил, а якщо треба — і життя, завжди йшла в перших рядах борців за нове життя, за честь, свободу і незалежність своєї Вітчизни, за комунізм. Молодий читач знайде в книзі багато цікавого і корисного, що допоможе йому вірно осмислити не тільки діяльність комсомолу в минулому, але й визначити своє місце в житті, в суспільстві.

Книга має не тільки теоретично-пізнавальне, а й практичне значення як керівництво для партійних і комсомольських працівників, учителів шкіл та викладачів вищих учбових закладів, для всіх, хто зв'язаний з вихованням підростаючого покоління.

Автор показує, що Ленінська Комуністична Спілка Молоді з першого дня свого існування завжди була з партією, працювала під її керівництвом, становила надійний резерв для зростання її рядів. Комсомол є вірним помічником партії, він організовує і згуртовує навколо неї всю радянську молодь, виховує її в комуністичному дусі, завжди і всюди виявляє свою ініціативу, сміливо йде туди, де вирішується доля соціалістичної Вітчизни. «Цим він, — говорить автор книги, — завоював високу честь, невмирущу славу, щирю повагу і любов свого народу» (стор. 17).

Громадянська війна була першим великим випробуванням для молодшої радянської республіки, а отже — для комсомолу. Молоде покоління самовіддано боролось проти внутрішніх і зовнішніх ворогів нового ладу, тому що йому були близькими і зрозумілими ідеї Радянської влади, політика Комуністичної партії.

Виявляючи небачену стійкість і мужність на фронтах громадянської війни, в умовах підпілля, комсомольці непохитно вірили в торжество ідеалів комунізму. Героїзм молоді, передусім комсомольців, був масовим. Досить сказати, що серед 14 тис.

нагороджених у роки громадянської війни орденом Червоного Прапора (найвищою тоді нагородою) — 5 103 були комсомольцями.

На трудових рубежах битви за соціалізм у роки перших п'ятирічок Ленінський комсомол проявив себе так само мужньо, як і в роки громадянської війни. Дніпрогес і Турксиб, Харків і Сталінград, Донбас і Магнітка, Комсомольськ-на-Амурі і Кузнецьк, неозорі колгоспні поля — ось ті славні місця, де сотні, тисячі комсомольців виявляли масовий трудовий героїзм.

Багато бойових і ратних подвигів здійснили комсомол, радянська молодь в роки Великої Вітчизняної війни. В книзі показано, як під керівництвом партії кувалась перемога над ненависним фашизмом, як тисячі юнаків і дівчат на фронті, у тилу ворога самовіддано билися з окупантами. Автор називає десятки імен комсомольців, які звершили безприкладні подвиги в ім'я Вітчизни, її свободи і незалежності. Партія і уряд високо оцінили заслуги молоді в розгромі фашизму. 3 млн. комсомольців нагороджено орденами і медалями, 3 500 молодих патріотів удостоєно звання Героя Радянського Союзу. Вихованці комсомолу України Олександр Молодчий, Дмитро Глинка, Павло Таран, Михайло Бондаренко та інші удостоєні цього високого звання двічі, а Іван Кожедуб тричі. На прапорі республіканської комсомольської організації гордо засяяв орден Червоного Прапора.

Ще йшла війна, а на визволеній від ворога Україні розгорталась титанічна робота по відбудові народного господарства. І знову відзначились комсомольці, молодь. Автор цікаво передає героїку їхніх трудових буднів, показує, як «праця переростає у красу». На заклик партії комсомол бере на свої плечі найважчі і найскладніші завдання. 80 тис. молодих добровольців з України взяли участь в освоєнні цілинних і перелогових земель на сході країни. Лише протягом 1957 р. комсомольці побудували в Донбасі 37 нових шахт. За ці трудові подвиги ЛКСМ України була відзначена найвищою нагородою Вітчизни — орденом Леніна.

Значна частина книги присвячена питанням, пов'язаним з діяльністю комсомолу в комуністичному будівництві. На великому фактичному матеріалі автор показує героїчну працю молоді, її відданість ідеям комунізму. В здійсненні цих ідей молоді, у

перших лавах якої завжди йшли комсомольці, виявляє небачену творчість, новаторство, ініціативу в усіх галузях матеріального і духовного життя. Виняткового розмаху набрав рух за комуністичну працю, в якому комсомол «поєднує особисті плани, надії, прагнення з великими завданнями господарського і культурного будівництва, з життям усього радянського народу» (стор. 63).

В книзі багато уваги приділено діяльності комсомолу України по утвердженню нового комуністичного співжиття й дисципліни, розвитку науки, літератури, мистецтва і всебічного розквіту народних талантів.

Автор вказує, що мине час і весь світ святкуватиме сторічний ювілей Жовтневої революції. Тим, кому нині 20 років, стануть ветеранами. Хай же вони працюють, вчать-ся і живуть так, щоб на тому великому святі їм віддали таку ж шану, яку ми зараз віддаємо героям Жовтня, громадянської і Вітчизняної воєн, будівництва соціалізму і комунізму. В книзі висловлюються поради, побажання молоді, як краще виконати історичну місію будівників комунізму. Працювати разом з народом і для народу — в цьому смисл життя і щастя людини.

Велике місце в книзі відведено проблемі комуністичного виховання молоді. Автор відповідно до лєнінських положень і Програми КПРС розкриває цілі й конкретні завдання щодо комуністичного виховання молодого покоління стосовно сучасних потреб комуністичного будівництва. Творче оволодіння марксистсько-лєнінською теорією, прищеплення рис комуністичної моралі, опанування всім тим кращим, що ви-

роблено попередніми поколіннями, засвоєння славних революційних бойових і трудових традицій партії і народу — ось шляхи здійснення завдань комуністичного виховання.

Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв у доповіді «П'ятдесят років великих перемог соціалізму» говорив, що «соціалізм — це суспільство, в якому немає привілейованих класів і станів. Але одна частина населення з перших же днів Радянської влади стала привілейованою: це — наші діти, наша молодь». В нашій республіці створено всі умови для забезпечення всебічного розвитку духовних запитів, здібностей і талантів молоді. Двері численних палаців культури, клубів, театрів, бібліотек, музеїв широко відкриті для молоді. Наука, література, мистецтво, преса, радіо, кіно, телебачення — ці могутні засоби впливу на свідомість людей завжди до послуг молоді. В книзі наголошується, що комсомольські організації покликані максимально використовувати все це «для виховання нової людини, яка поєднувала б у собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість» (стор. 159). Цікаво і по-новому автор ставить питання і про зростаючу роль науки в комуністичному будівництві, показує, яким має бути радянський вчений.

Комсомольці і молодь ідуть назустріч своєму великому святу — 50-річчю ВЛКСМ. Книга П. Ю. Шелеста «Історичне покликання молоді» є цінним подарунком до цього ювілею. Вона, безперечно, знайде масового вдячного читача.

М. С. ЖУРАВЛЬОВ, Д. А. ЯРЕМЧУК

УКРАЇНЬСЬКА РСР У ПЕРІОД ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1917—1920 РР.

Том перший

вид-во політичної літератури України,
К., 1967, 475 с.

До славного 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції Інститут історії партії ЦК КП України — філіал Інституту марксизму-лєнізму при ЦК КПРС з участю науковців Інституту історії АН УРСР та викладачів вузів республіки підготував тритомну працю «Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр.»¹ До ювілею вийшов перший том, що висвітлює перемогу Великої Жовтневої соціалістичної рево-

люції в Росії, встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні, початковий період громадянської війни та іноземної інтервенції, участь українського народу в боротьбі проти калєдінщини, розгром української буржуазно-націоналістичної контрреволюції, розгортання визвольного руху народних мас проти австро-німецьких окупантів та гетьманщини (березень 1917 р. — листопад 1918 р.)². Це перше фундаментальне монографічне дослідження, яке розкриває всебічну боротьбу українського народу за збереження завоювань Великого Жовтня — влади Рад. В ньому підсумовано півстолітнє вивчення громадянської війни на Україні. Цьому творчому доробку передувала довголітня праця провідних вчених-істориків, які досліджували цю проблему (Ю. Я. Білан, Г. Заставенко, П. І. Павлюк, М. А. Рубач,

¹ Редакційна колегія: Скаба А. Д. (голова), Гудзенко П. П., Дьомкін І. В., Доній М. Р., Дудикевич Б. К., Єременико А. І., Замковий П. В., Кондуфор Ю. Ю., Королівський С. М., Куличенко М. І., Мінц І. І., Павлюк П. І. (заступник голови), Рубач М. А., Супруненко М. І.

² Редколегія тома: Павлюк П. І. (керівник редколегії і авторського колективу), Дьомкін І. В., Замковий П. В. (заступник керівника). Авторський колектив: Буз Л. В., Дьомкін І. В., Доній М. Р., Замковий П. В., Лещенко Г. П., Павлюк П. І., Рядніна У. І., Скляренко Є. М.

М. І. Супруненко, Є. І. Скляренко, О. Т. Юрченко, У. І. Рядніна та ін.). В основу монографії покладено твори В. І. Леніна і рішення Комуністичної партії, останні досягнення радянської історичної науки, документи багатьох фондів партійних і державних архівів країни, періодичну пресу того часу, спогади учасників тих подій, численні археографічні видання. Книга добре ілюстрована.

Монографія складається з шести розділів, дано короткий літопис подій та іменний показник. На великому документальному матеріалі показано своєрідність економічного і політичного становища та зростання суперечностей напередодні соціалістичної революції, які загострились до краю в ході першої світової війни. В. І. Ленін відзначав, що війна «викликала таке розорення і голод всюди, таке ослаблення народу і війська, які побачили, що їх так довго обманювали, що у Росії з'явився єдиний вихід — революція»³. В Росії перемогла соціалістична революція. Слідом за російським народом першим піднявся за встановлення Радянської влади український народ, керований Комуністичною партією.

Боротьба трудящих за Радянську владу на місцях, незважаючи на жорстокий опір контрреволюції, йшла переможно, з великим триумфом.

На конкретному матеріалі автори показали як трудящі України втілювали у життя політичні лозунги більшовицької партії: «Вся влада Радам!», «Геть війну!», «Робітничий контроль над виробництвом і розподілом продуктів», «Конфіскація поміщицьких земель» та ін. Більшовицькі організації України, керовані ЦК партії на чолі з В. І. Леніним, доклали чимало зусиль до завоювання мас на свій бік, за вивільнення їх з-під впливу угодовських буржуазно-націоналістичних партій. Визначну роль у консолідації більшовицьких сил України і завоюванні мас на їх бік відіграли обласні конференції РСДРП Південно-Західного краю та Донецько-Криворізького басейну (липень 1917 р.)

Дослідники широко висвітлюють керівництво партійними організаціями, діяльністю фабзавкомів, профспілок по створенню Червоної гвардії і мобілізації мас проти контрреволюційних сил. На численному фактичному матеріалі розкривають боротьбу робітничого класу на чолі з більшовиками за зміцнення союзу робітничого класу і селянства.

У третьому розділі «Боротьба трудящих за зміцнення Радянської влади» показано встановлення влади трудящих на Україні й розгортання соціалістичного будівництва. Велика увага приділена створенню збройних сил молоді республіки Рад, які піднялися на захист завоювань Жовтня.

Боротьбі українського народу за вихід з імперіалістичної війни і проти вторгнення

австро-німецьких окупантів присвячується четвертий розділ. В жорстоких боях відстоюючи завоювання Жовтня, трудящі України створили революційні загони робітничо-селянської Червоної Армії, яка користувалась всебічною підтримкою мас.

Автори показали провал антинародної контрреволюційної політики Центральної ради. Вони розповіли, до чого привела реставрація буржуазно-поміщицького монархізму і відновлення капіталістичних порядків у промисловості, поміщицького землеволодіння у сільському господарстві та погіршення становища робітничого класу і трудового селянства. Інтервенти не тільки задушили Радянську владу на Україні, але й своїми пограбуваннями довели народне господарство до катастрофи.

Керовані більшовиками, трудящі України піднялися на визвольну боротьбу проти австро-німецьких окупантів і гетьманщини. Саме про це й йдеться у шостому розділі. Авторі розповідають про створення більшовицького підпілля та Комуністичної партії (більшовиків) України — складової і невід'ємної частини РКП(б), про розширення і посилення визвольного руху проти німецько-австрійського окупаційного режиму.

Часом у висвітленні боротьби за встановлення і зміцнення Радянської влади у період громадянської війни та іноземної інтервенції на Україні в радянській історіографії мали місце односторонність і окремі помилки. Боротьба трудящих мас під керівництвом більшовиків розглядалась як ряд помилок численних діячів цього періоду. В результаті такого підходу до аналізу подій применшувалась роль партійних організацій, не розкривались труднощі боротьби. Часто історичні факти і події перекручувались, а на діяльність окремих партійних, військових і державних діячів того часу зводились безпідставні наклепи.

Авторський колектив доклав чимало зусиль, щоб відтворити історичну правду, розкрити ту складність подій, в якій довелось українському народу вести боротьбу.

Об'єктивне висвітлення подій викриває брехливість наклепників з ворожого буржуазно-націоналістичного табору, які всіляко силкуються «довести» безгрунтовність соціалістичної революції на Україні.

Дослідники з принципових марксистських позицій викривають і деякі помилки у державному будівництві, допущені окремими партійними керівниками. Найістотношою з них було утворення наприкінці січня 1918 р. Донецько-Криворізької республіки (стор. 210).

В. І. Ленін, Я. М. Свердлов, розцінюючи дії товаришів з Донецько-Криворізької республіки як шкідливі, доклали всіх зусиль, щоб виправити помилки в будівництві молоді радянської держави.

Позитивно оцінюючи роботу авторського колективу першого тому, хотілося б висловити деякі побажання. Варто було

³ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 324.

дати загальну характеристику агресивних планів німецько-австрійських імперіалістів щодо України, ширше показати боротьбу трудящих мас проти інтервентів та їх буржуазно-націоналістичних прислужників, зокрема на Чернігівщині і Полтавщині. Заслугує на більш докладне висвітлення оборона Харкова, Катеринослава. Бої в цих районах значно затримали просування ворога, тут бились червоногвардійські загони з лівобережних міст України.

Недостатньо використано фонди Центрального архіву Радянської Армії, що роз-

кривають організацію оборони Донбасу. Варто було підготувати схематичні карти оборонних боїв, які значно допомогли б у відтворенні подій. Доцільно було б дати по етапах характеристику повстансько-партизанської боротьби 1918 р., показати її зв'язок з страйковою боротьбою робітничого класу України. Ширше необхідно було показати структуру і діяльність ревкомів. Проте все це не знижує високого рівня праці, яку з інтересом зустрінуть як історики, так і широке коло читачів.

Т. Д. БОНДАР

**НЕЗАБУТНІ РОКИ
СПОГАДИ УЧАСНИКІВ ВЕЛИКОЇ
ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ
ВІЙНИ НА УКРАЇНІ,**

*Вид-во політичної літератури України,
К., 1967, 605 с.*

Серед ювілейних видань, присвячених 50-річчю Великої Жовтня, важливе місце посідає збірник спогадів, автори яких — активні учасники боротьби за встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні. Це визначні партійні, радянські й військові діячі, керівники та рядові члени місцевих партійних організацій, червоногвардійці, партизани, підпільники. В книзі вміщено, зокрема, спогади В. П. Затонського, А. В. Іванова, Е. І. Квірінга, Є. Б. Бош, В. М. Примакова, В. О. Антонова-Овсієнка, М. О. Скрипника, А. С. Бубнова, Д. З. Мануїльського, П. Ю. Дибенка, Й. Е. Якіра, Г. І. Котовського, М. В. Фрунзе, Г. І. Петровського, В. Я. Чубаря та багатьох інших.

Видання підготовлене Інститутом історії партії ЦК КП України, наукові співробітники якого разом з викладачами кафедри марксизму-ленінізму Київського технологічного інституту харчової промисловості провели копітку роботу по добору матеріалів, їх редагуванню, послідовному розміщенню. До збірника увійшло 48 хвилюючих розповідей про буремні роки героїчної боротьби трудящих України за перемогу соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату.

Свідчення учасників цих подій розкривають всю складність умов становлення Радянської влади на Україні, невтомну діяльність більшовиків по мобілізації мас на штурм ненависного буржуазного ладу, героїчні справи й подвиги робітників і селян, інтернаціональну єдність трудящих та багато інших важливих явищ, процесів, пов'язаних з розгортанням соціалістичної революції. Читач познайомиться з цікавими сторінками історії більшовицьких організацій Києва, Харкова, Катеринослава, Луганська, Краматорська, Одеси, Вінниці, Миколаєва, Чернігова та інших міст, з матеріа-

лами про перший Всеукраїнський з'їзд Рад, де було проголошено Радянську владу на Україні, перший з'їзд КП(б)У, а також з багатьма яскравими епізодами періоду громадянської війни та іноземної інтервенції.

У збірнику відображено найважливіші події що відбулися на Україні в 1917—1920 рр. Самостійні розповіді, розташовані упорядниками в хронологічній послідовності, доповнюють одна одну, розкриваючи величну картину боротьби трудящих України. Ось чому цей збірник можна по праву назвати своєрідним літописом революції на Україні.

Незважаючи на те, що значна кількість використаних упорядниками спогадів була вже опублікована в 20-30-х роках, цінність книги від цього аж ніяк не знижується. Адже багато видань тих років становлять зараз бібліографічну рідкість. Крім того, збірник містить чимало нових матеріалів, які публікуються вперше.

Розповідати про зміст спогадів — це значило б викласти майже всю історію Жовтневої революції та громадянської війни на Україні. Тому, відсилаючи читача до самої книги, відзначимо, що вона, безсумнівно, має не тільки велике пізнавальне, але й виховне значення. Виросло нове покоління, яке лише з книжок та розповідей учасників революційних подій може довідатися про героїчний шлях, що його пройшов український народ під керівництвом Комуністичної партії в боротьбі за Радянську владу. Прочитавши спогади, не один юнак замислиться над тим, якою дорогою ціною дісталось йому щасливе, радісне життя, і він пройметься ще більшою повагою до ризиків революції, мужніх героїв незабутніх років. Крім того, науковцям книга стане у пригоді як джерело для нових досліджень, знаряддя у викритті облудної пропаганди українських буржуазних націоналістів. Цей збірник дає переконливі докази того, що український народ добровільно об'єднав свої сили з братнім російським народом для спільної боротьби проти одвічних ворогів — поміщиків та буржуазії і добровільно пішов за Комуністичною партією, а не за петлюрами та Скоропадськими. Під її проводом трудящі України назавжди скинули з себе ярмо експлуатації і гноблення, побудували разом з усі-

ма народами колишньої царської Росії нове, щасливе життя.

Упорядники ліквідували ряд неточностей, допущених авторами спогадів, дали відповідні примітки щодо дат, а також пояснення до окремих фактів.

Звичайно, видання такої книги — справа нелегка. Тому не обійшлося без деяких недоліків. На наш погляд, недостатньо представлені матеріали про перші роки радянського будівництва на Україні та заходи партії і уряду в галузі національної і аграрної політики. Такі матеріали конче потрібні, щоб читач міг скласти ширше уяв-

лення про багатогранну діяльність партії в боротьбі за диктатуру пролетаріату. Збірник слід було б доповнити короткими біографічними довідками про його авторів, з огляду на те, що переважна більшість читачів, особливо молодих, недостатньо обізнана з біографіями багатьох революційних діячів минулого.

Загалом же, збірник заслуговує позитивної оцінки і, безумовно, викличе живий інтерес широких кіл громадськості.

О. Я. ПРОСЯНИК.

**А. В. САНЦЕВИЧ. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ ПІСЛЯВОЄННОГО ПЕРІОДУ
В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ,**

вид-во «Наукова думка», К., 1967, 254 с.

Комуністична партія Радянського Союзу надає великого значення розвитку суспільних наук, підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві. У своїй роботі радянські історики неухильно керуються марксистсько-ленінською теорією, рішеннями партії та уряду. Завдяки повсякденному піклуванню партії обсяг історичної літератури в СРСР з року в рік зростає. Це яскраво видно на прикладі багатогранної діяльності українських істориків. Тільки за 11 років, що минули після XX з'їзду КПРС вони опублікували десятки монографій, сотні брошур та статей, у яких висвітлюється історія Української РСР.

Ряд праць, написаних українськими істориками, одержали певну оцінку на сторінках нашої преси, але чимало з них залишилося поза увагою науковців. Таким чином створилась невідповідність між величезною кількістю літератури, яка з року в рік збільшується, та її історіографічним узагальненням.

Монографія А. В. Санцевича є по суті першим великим історіографічним дослідженням, в якому з позицій марксистсько-ленінської методології аналізуються праці з історії Української РСР післявоєнного періоду (1945—1965 рр.). Висвітлення розвитку української історичної науки за цей час заслуговує всебічного схвалення. Адже саме цьому періоду присвячена велика література, що налічує сотні назв.

Як видно з тексту книги, А. В. Санцевич з великою відповідальністю підійшов до виконання поставленого завдання. Він проаналізував дослідження майже 850 істориків, у тому числі не тільки роботи монографічного характеру і брошури, але й численні статті. Автор прагнув дати оцінку якнайбільшому числу праць, присвячених історії Української РСР післявоєнного періоду і успішно справився з цим.

При класифікації та аналізі літератури автор враховував оцінки подій, явищ, що

викладені у рішеннях і матеріалах XX—XXIII з'їздів КПРС, Програми партії, постановках жовтневого (1964 р.) і наступних Пленумів ЦК КПРС, у тезах ЦК КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції», а також в Постанові ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві». Це дозволило авторові дати наукову оцінку великій кількості праць і показати, що в українській радянській історіографії післявоєнного періоду процеси комуністичного будівництва в нашій країні висвітлювалися загалом правдиво, навіть незважаючи на певні сторонні нашарування, породжені культом особи і суб'єктивізмом.

Свою книгу А. В. Санцевич відкриває не тільки обґрунтуванням теми, а й аналізом історіографічних праць. Цілком правомірно, що в першому розділі монографії подано загальну характеристику української історіографії. Майже дві третини обсягу книги (шість розділів) присвячено проблемному аналізу досліджень, у яких висвітлюються питання історії робітничого класу України, розвитку сільського господарства, напрямки культурного будівництва в республіці. З великим інтересом читаються зокрема розділи «Вивчення історії західних областей Української РСР», «Дружба народів в українській радянській історіографії», «Українська радянська історіографія про зв'язки УРСР із зарубіжними країнами».

Схвально, що автор не тільки висловлює своє ставлення до певних праць, а й полемізує з ряду проблем. Зокрема, заслуговують на увагу розсудливі А. В. Санцевича про методологічні основи періодизації епохи соціалізму, про періодизацію руху за комуністичну працю, шляхи та напрямки культурного будівництва на Україні в сучасних умовах.

У рецензованій книзі показано, в якій мірі історична література розкриває різні аспекти досліджуваних проблем. Автор приходить до висновку, що найбільшу увагу дослідників привернула діяльність робітників Донбасу — одного з найбільших індустріальних центрів Української РСР і Радянського Союзу. Серйозно вивчаються дже-

рела поповнення робітничого класу України, піднесення його культурно-технічного рівня, підвищення його ролі в комуністичному будівництві.

А. В. Санцевич звертає увагу на те, що чимало істориків досліджували питання зміцнення матеріально-технічної бази колгоспів і радгоспів, добору і розстановки керівних кадрів і спеціалістів, поширення передового досвіду, зростання культурно-технічного рівня трудівників села та інші проблеми розвитку сільського господарства республіки.

У книзі підкреслюється, що історична література з питань культурного будівництва докладно і ґрунтовно висвітлює розвиток народної освіти та вищої школи Української РСР.

Як відповідальне і важливе завдання радянських істориків розглядається проблема вивчення дружби народів СРСР, конкретних її проявів та закономірностей.

Увагу багатьох дослідників республіки привернули соціалістичні перетворення в західних областях України. Цьому присвячено понад 10 монографій, велика кількість брошур і статей.

Цінність рецензованої праці полягає й у тому, що автор висловлює конкретні пропозиції щодо підвищення теоретичного і наукового рівня історичних досліджень. Обґрунтовується необхідність більш глибокого і всебічного вивчення ряду важливих проблем. На думку автора, слід більш ґрунтовно висвітлювати суспільно-політичне життя робітничого класу і колгоспного селянства Української РСР, їх участь у діяльності Рад, різноманітних громадських організацій. Дальшого дослідження потребують і питання про нові явища у розвитку і зміцненні союзу робітничого класу з селянством, у братерському співробітництві, дружбі, взаємодопомозі народів СРСР.

Корисними є рекомендації автора щодо розширення джерелознавчої бази для на-

писання праць з історії Української РСР. Безперечно, що видання збірників документів значно полегшило б роботу науковців. Всілякого схвалення заслуговує думка автора про необхідність широко розвивати спеціальні історичні дисципліни.

Чимало цікавих порад щодо методики використання архівних джерел, матеріалів з періодичної преси, документальних збірників знайдуть науковці, зокрема молоді, у книзі А. В. Санцевича. Автор підкреслює важливість проведення соціальних досліджень, обробки і узагальнення їх даних.

Як і кожна наукова праця, монографія А. В. Санцевича не позбавлена недоліків. В окремих місцях автор відзначає, що в проаналізованій ним літературі розкривається керівна роль КППРС у радянському суспільстві, діяльність Компартії України. Але, на нашу думку, було б доцільним виділити у спеціальний розділ дослідження з історії КП України, з проблем партійного будівництва. З цих питань є багато брошур, книг і статей, а в рецензованій роботі згадується, на жаль, лише незначна їх кількість. Було б дуже корисним показати, як праці радянських істориків допомагають викривати буржуазні фальсифікації історії Української РСР післявоєнного періоду. Нам здається, що на більшу увагу заслуговують колективні монографії і тематичні збірники, у яких втілена колективна думка дослідників. На цій основі можна було б показати доцільність колективної розробки найважливіших проблем історії соціалістичного і комуністичного будівництва в нашій країні.

В цілому ж монографія А. В. Санцевича є вагомим вкладом у радянську історичну науку. Сподіваємось, що вона з великим інтересом буде зустрінена науковою громадськістю республіки та за її межами.

В. П. СТОЛЯРЕНКО,
Л. Ю. БЕРЕНШТЕЙН

Т. КОЛЬЯК. ВЛАС ЯКОВИЧ ЧУБАР,
вид-во політичної літератури України,
К., 1967, 282 с.

Життя і діяльність В. Я. Чубаря — солдата революції, одного з організаторів Радянської влади, керівника господарського будівництва, вірного сина Комуністичної партії слабо висвітлено в нашій історичній літературі¹. Цю прогалину до певної міри заповнює монографія Т. М. Коляка «Влас Якович Чубар», в якій на основі вивчення великого архівного матеріалу Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КППРС, його українського та обласних філіалів, Центрального

державного архіву Жовтневої революції СРСР і УРСР, літературної спадщини Чубаря, спогадів близьких і друзів, періодичної преси показано зростання і змушнення одного з представників старої ленінської гвардії.

В. Я. Чубар, виходець з народу, народився і виріс у бідній хліборобській сім'ї с. Федорівка (нині Чубарівка) Олександрівського повіту на Катеринославщині. Значний вплив на формування світогляду майбутнього революціонера-борця мав професіональний революціонер-ленінець, невтомний агітатор і пропагандист — Федір Сергеев (Артем), який у селі створив соціал-демократичний гурток іскрівського напрямку.

Революційні події 1905—1907 рр. були переломними в житті Власа Яковича. Саме в цей період він вирішив присвятити своє життя народній справі — боротьбі за визво-

¹ Т. Коляк. Комуніст Влас Чубар, К., 1963; В. Дробижев, Н. Думова. В. Я. Чубарь (Биографический очерк), М., 1963.

лення трудящих з-під гніту капіталу за побудову нового суспільного ладу — соціалізму. 16-річний Чубар стає біцем славної партії Леніна. Як революціонер-підпільник він перебуває в гущі робітничого класу, виконує завдання більшовицьких організацій на заводах Краматорська, Гуляйполя, Маріуполя, Москви, Петрограда. Царська поліція його переслідує і в 1912 р. кидає до в'язниці. В ці роки В. Я. Чубар збагачує свої знання, наполегливо вивчає марксистську літературу, мови, знайомиться з технічною літературою.

Характеризуючи діяльність Чубаря в дні Лютневої революції і після її перемоги, автор показує, як у складній обстановці Влас Якович брав участь у створенні фабрично-заводських комітетів, робітничої міліції Петрограда, працював у Всеросійській Раді фабзавкомів як член виконкому цього колегіального робітничого органу.

В буремні дні Жовтня В. Я. Чубар — у вирі революційних подій. Він — комісар у військово-революційному комітеті Головного артилерійського управління в Петрограді. А з перемогою Жовтня очолює в Петрограді ради робітничого контролю, згодом обирається членом Президії ВРНГ, працює головою правління тресту націоналізованих державних заводів центру Росії.

Всі наступні роки життя В. Я. Чубаря пов'язані з Україною. Тільки невеликий період часу в 1919 р. він за дорученням В. І. Леніна працює на відбудові промисловості Уралу; останні роки його життя пройшли в Москві — на посаді заступника Голови РНК СРСР та Народного комісара фінансів Союзу РСР.

Прибувши на Україну за рішенням ЦК РКП(б) і особистою вказівкою В. І. Леніна (лютий 1919 р.), Чубар віддає всю свою енергію, знання, набутий досвід справі відбудови народного господарства республіки.

З новою силою проявляються його здібності партійного і державного діяча ленінської школи, організатора економічного життя в напружений час громадянської війни. Тоді вся його діяльність концентрувалася на мобілізації матеріальних ресурсів для задоволення потреб фронтів.

В роки мирного будівництва В. Я. Чубар комплектує апарат Уккрандгоспу, за дорученням Політбюро готує Тези про роль і заходи по зміцненню профспілок, веде неуприямлену боротьбу проти троцькістів, некладає чимало зусиль для відбудови краю «чорного золота» — Донбасу. В книзі показано багаторічну роботу В. Я. Чубаря на посту голови Центрального правління кам'яновугільної промисловості Донбасу, відродження якого мало для Радянської країни першочергове значення. На цьому посту Чубар (він залишався водночас і го-

ловою УРНГ) показав свою більшовицьку принциповість, коли використовував стиль і методи керівництва троцькіста П'ятакова. Завдяки організаторським здібностям, діловому підходу до розв'язання господарських та державних питань він здобув авторитет, широке визнання в партійній організації, популярність серед трудящих. Його обирають Головою Ради Комісарів Української РСР. Саме на цьому посту з усією повнотою розкрився його організаційний талант керівника.

У книзі про Чубаря ведеться розповідь про розвиток промисловості на Україні, про будівництво Дніпрогесу та інших важливих промислових об'єктів. Автор показує, як вмів Чубар узагальнювати досвід господарників, нагромаджений на місцях, як уважно прислухався до думки товаришів по роботі.

Рецензована монографія не позбавлена і деяких недоліків. Дещо збіднено показано початок революційної діяльності В. Я. Чубаря, обійдено вплив на нього старшого брата Павла — знайомого Федора Сергєєва (Артема), який загинув в 1905 р. на барикадах в Олександрівську. Слабо розкрито діяльність В. Я. Чубаря в 1934—1938 рр., коли він був членом Політбюро ЦК ВКП(б). Оскільки Україна — житниця Радянського Союзу, слід було більше уваги приділити участі Чубаря у здійсненні політики партії щодо селянства.

На стор. 16, характеризуючи рідне село Чубаря — Федорівку 90-х років XIX ст., автор пише, що куркулі виділились тоді вже на столипінські хутори. Це помилкове твердження; адже лише у 1906 р. Столипін був призначений головою Ради міністрів, а його земельна реформа («Столипінські хутори») здійснювалась десь після поразки революції 1905—1907 рр.

Відзначаючи, що В. Я. Чубар брав активну участь у діяльності заводської страхової каси, автор неточно визначає її призначення. Страхові каси допомагали лише тим робітникам, які не працювали через хворобу або травми, а не тим, «що терпіли нужду чи потрапляли в біду» (стор. 42). Трапляються посилення на спогади, які зберігаються в архіві сім'ї В. Я. Чубаря. Слід було, щоб кожний з цих документів, якщо це оригінали, зберігались у партійних або радянських архівах. На стор. 137 допущена прикра помилка: замість Бахмут надруковано Бахмач.

Ці зауваження не знижують цінності книги, яка розширить наші знання про більшовика-ленінця, видатного радянського і партійного діяча соціалістичної Вітчизни.

М. Д. БЕРЕЗОВЧУК, Я. Т. ЩЕРБИНА

**О. Г. МИХАЙЛЮК. БІЛЬШОВИКИ
УКРАЇНИ В БОРЬБІ ЗА СЕЛЯНСТВО
(1905—ЛЮТИЙ 1917),**

вид-во Львівського ун-ту, 1967, 141 с.

Монографія О. Г. Михайлюка є першою книгою, де систематично висвітлено боротьбу більшовиків України за селянство з 1905 по лютий 1917 р. Червоною ниткою в ній проходить ленінська ідея союзу робітничого класу і селянства, який склався і зміцнів у процесі революційної боротьби проти царизму, поміщиків і буржуазії.

У вступі автор дає короткий огляд використаних джерел і літератури, обґрунтовує необхідність дослідження.

Монографія написана на основі праць В. І. Леніна, партійних документів, насамперед Програми партії, прийнятої на II з'їзді РСДРП, рішень з'їздів, конференцій, пленумів ЦК, періодичної літератури того часу, матеріалів центральних, місцевих архівів, більшість яких уперше введена у науковий обіг.

Вже в першому розділі на великому документальному матеріалі показано, що об'єктивною передумовою союзу робітничого класу і селянства була спільність їх економічних і політичних інтересів, обопільна зацікавленість у розв'язанні завдань буржуазно-демократичної революції. Переконливо доведено, що саме корінні інтереси селянства робили його союзником пролетаріату, бо тільки в боротьбі, в союзі і під керівництвом пролетаріату воно могло одержати поміщицьку землю і позбавитися гніту самодержавства.

Другий розділ присвячений становленню союзу робітничого класу і селянства в період першої російської революції, коли під впливом робітничого революційного руху в 1905—1907 рр. розгорнулася масова селянська боротьба проти поміщиків, часто спрямована проти царського уряду. На основі всебічного аналізу революційної боротьби селянства автор приходять до висновку, що за своїм характером то був революційно-демократичний рух, спрямований проти поміщицького землеволодіння та інших залишків кріпосництва на селі. Такий висновок має принципове значення, бо він викриває політику кадетів, які, виходячи з політичного змісту селянського руху, характеризували його як «бунт людей, що вирішили вдатися до насильства, щоб дістати хліба і палива»¹.

На численних прикладах О. Г. Михайлюк показує, як на основі рішень III з'їзду РСДРП більшовики України повели епергійну роботу на селі: видавали і розповсюджували листівки, в яких закликали селян до рішучої боротьби проти царського само-

державства, посилали на село агітаторів, влаштовували там мітинги, організовували гуртки і селянські комітети. Незважаючи на переслідування поліцейських властей, полум'яне більшовицьке слово сприяло зростанню політичної свідомості селянства.

У третьому розділі йдеться про революційну діяльність більшовиків на селі в період реакції (1907—1910 рр.). Автор відзначає особливості роботи більшовиків України серед мас у цей період, зумовлені не тільки поліцейськими репресіями царизму, а й тією кризою, яку переживала партія робітничого класу.

В монографії показано, як у роки реакції відновлювались і налагоджували революційну роботу в масах партійні організації України, розкрито велику агітаційну роботу більшовиків під час виборчої кампанії до III Державної думи, боротьбу за звільнення селян від впливу ліберальної буржуазії та кадетської партії. Привертаять увагу сторінки про роль більшовицької преси у діяльності партійних організацій, про величезний революційний вплив на селян кадрових робітників, які приїжджали на село для революційної роботи. Автор підкреслює, що одним з каналів, якими проникали революційні ідеї на село, були листи з міст.

Узагальнюючи всі форми і методи роботи більшовиків, автор приходять до висновку, що в період першої російської революції селяни пройшли велику школу революційного виховання, внаслідок чого почали застосовувати нові форми боротьби: страйки в поміщицьких економіях, виступи проти впровадження в життя століпінського аграрного законодавства, як, наприклад, неявка на сільські сходи, де затверджувалися рішення про виділ на хутори окремих заможних селян.

В період нового революційного піднесення (1910—1914 рр.) найбільш згуртованими організаціями на Україні були Київська, Катеринославська, Харківська, Одеська, Миколаївська, Кременчуцька, Юзівська, Петровська та ін. Провідниками ленінських ідей у масах стали партійні газети «Соціал-демократ», «Рабочая газета», «Звезда», «Невская звезда», що розповсюджувались у містах і селах України. Підкреслюється роль газети «Правда» у революційному вихованні трудового селянства і звільненні його від впливу ліберальної буржуазії. Пропагандистами ленінських ідей на Україні були також більшовицькі журнали. В боротьбі більшовиків за селянство велике значення мала виборча кампанія до IV Державної думи, а також ленінські вказівки щодо передруку резолюції Празької партійної конференції про вибори, видання на цю тему окремих листівок для селян.

Останній розділ праці присвячений діяльності більшовиків по революційному вихованню селянських мас у період першої світової війни (до лютого 1917 р.). Автор докладно простежує, як на основі ленінських настанов відновлювались і зміцнюва-

¹ С. Прокопович. Аграрный кризис и мероприятия правительства, М., 1912, стор. 31.

лись партійні організації України, як налагоджувались зв'язки між ними та з центральними органами партії.

Заслугою автора є те, що історію боротьби більшовиків України за союз робітничого класу і селянства він показує в тісному зв'язку з історією нашої партії.

Проте слід звернути увагу на окремі недоліки рецензованої праці. Так, варто було повніше висвітлити соціально-економічні передумови союзу робітничого класу і селянства на Україні. У другому розділі, де мова йде про становлення цього союзу в період першої російської революції, треба було детальніше розкрити величезну допомогу В. І. Леніна більшовицьким організаціям України. Слід було б ширше розглянути відновлення більшовицьких організацій України в період реакції. Не роз-

крито процесу революціонізування селянських мас і не показано його особливості під час нового революційного піднесення. В останньому розділі монографії автор називає причини надзвичайно складних умов революційної роботи більшовиків України серед народних мас, але недостатньо їх розкриває, обмежуючись лише зазначенням того, що на більшовицькі організації посилювався град репресій царизму, зокрема арешти. Подекуди текст переважаний фактами, не уважно відредагований.

Та, незважаючи на це, монографія О. Г. Михайлюка є серйозним дослідженням і заслуговує схвальної оцінки. Вона заповнює одну з мало вивчених сторінок в історії Комуністичної партії України.

С. К. МЕЛЬНИК, І. І. ПЕЧЕРИЦЯ

ИСТОРИЯ ОРДЕНА ЛЕНИНА ЗАВОДА «ЛЕНИНСКАЯ КУЗНИЦА»

(1862—1962 гг.).

Сборник документов и материалов,

К., изд-во Киевского ун-та, 1967, 319 с.

Найбільш цінним у рецензованому виданні є те, що завдяки добору типових і визначних документів конкретна історія заводу представлена як історія в мініатюрі всього робітничого класу України і Росії.

Перші п'ять розділів видання — 100 документів — показують завод до Великої Жовтневої соціалістичної революції, інші п'ять — 197 документів — висвітлюють радянський період його історії. Матеріали характеризують нерівномірність технічно-господарського зростання заводу, тяжке політичне й економічне становище пролетарів у часи безконтрольного панування експлуататорів, перші кроки революційного руху, зростання політичної свідомості маси робітників, зокрема те, що в числі 48 звинувачених по справі Київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» (1897—1898 рр.) було 16 робітників Південноросійського заводу (колишня назва «Ленінської кузні»). У збірнику вміщені матеріали про страйки робітників, листівки і прокламації Київського комітету РСДРП, надруковані в ленінській «Іскре» в 1902—1903 рр. кореспонденції про робітничий рух на заводі, уривок із статті В. І. Леніна і М. С. Ольмінського «Розкоти першого грому» зі згадкою про страйк на Південноросійському заводі. Особливо цінними є документи 40—43, які яскраво змальовують керівну роль партії в революційному русі 1905 р. Київський комітет РСДРП, глибоко вивчивши в лютому 1905 р. висунуті робітниками вимоги до власників заводу, порадили їх змінити. Документи свідчать, що робітнича маса повністю погодилася з рекомендаціями партії і поєднала економічні вимоги з яскраво політичними. Матеріали

збірника висвітлюють активну участь робітників заводу в повстанні київських саперів 18 листопада 1905 р., у діяльності Київської Ради робітничих депутатів. Одним з перших колективів заводу відгукнувся політичними страйками на смерть Л. М. Толстого, ленський розстріл робітників, заборону святкування столітнього ювілею Т. Г. Шевченка. На сторінках збірника знайшло відображення питання про створення на заводі після Лютневої революції робітничої бойової дружини, яка незабаром стала загonom Червоної гвардії і боролася проти Центральної ради, за владу Рад.

З книги можна дізнатися про відбудову заводським колективом свого підприємства після громадянської війни. Наводяться документи про схвалення робітниками й службовцями ініціативи комсомольців, які після смертілюбимого Ілліча запропонували перейменувати завод в «Ленінську кузню», про затвердження 27 січня 1924 р. цього рішення на об'єднаному засіданні Київського губернського виконавчого комітету і пленуму міської Ради.

Документи передають пафос соціалістичного будівництва, героїку перших п'ятирічок, напружену, творчу працю колективу підприємства.

Розділ книги про період Великої Вітчизняної війни відтворює досить повну картину діяльності працівників заводу в цей час: евакуація підприємства, героїчна праця колективу по випуску оборонної продукції, відбудовні роботи після визволення Києва від німецько-фашистських окупантів тощо.

Почуття гордості за натхненну працю робітничого класу викликають сторінки про післявоєнні роки, коли колектив підприємства почав випускати найскладнішу продукцію: буксирні й пасажирські паропходи, морські траулери, механізми для китобійної флотилії «Радянська Україна» і т. д. Добре показано рух за комуністичну працю, що широко розгорнувся на заводі з 1959 р. Упорядники збірника (головний конструктор заводу О. Б. Байбаков і кандидати

історичних наук Р. С. Кац та С. О. Яковлев) провели значну й копітку науково-дослідну роботу по відборі найбільш цінних і цікавих документів та матеріалів, по їх археографічній обробці. Вдало і в міру використано спогади окремих ветеранів заводу.

Правда, упорядники дещо поскупилися на примітки: треба було пояснити, що то була за установа Промбюро (док. 119), читачеві було б цікаво дізнатися, хто саме з письменників братнього російського народу відвідав завод у дні святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією (док. 248) і т. д. У деяких місцях збірника не додержано археографічного принципу про датування документа, а не події, яка в ньому описується (док. 146, 176, 183, 199, 200). Передрукуючи матеріал з багатотиражки «Ленінська кузня», упорядники іноді датували його «Не пізніше...» замість

того, щоб поставити дату надрукування повідомлення газетою (док. 148, 149, 174, 182). Помилково відзначається (примітка до док. 37), що більшовицька газета «Вперед» (1904—1905 рр.) була щоденною — вона була щотижневою. У примітці до документа 118 написано, що В. П. Затонський був головою ЦВК України з березня 1918 р., але не сказано, яку посаду він займав тоді, коли виступив на заводському мітингу (квітень 1920 р.). А саме в той час головою ВУЦВК був Г. І. Петровський. Проте огріхи у виданні нечисленні і ніяк не знецінюють корисної роботи складачів.

Збірник має серйозне партійно-виховне значення. Він учить читача гордості за радянський народ, робітничий клас, Комуністичну партію, запалює на трудові подвиги в ім'я побудови комунізму.

А. З. БАРАБОЙ

**ПРОМЫШЛЕННОСТЬ И РАБОЧИЙ
КЛАСС УКРАИНСКОЙ ССР В ПЕРИОД
ПОСТРОЕНИЯ ФУНДАМЕНТА
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИКИ
(1926—1932 ГОДЫ).**

*Сборник документов и материалов,
изд-во политической литературы Украины,
К., 1966, 594 с.*

Історія трудящих мас, особливо героїчного робітничого класу СРСР, завжди була в центрі уваги радянських дослідників. На всіх етапах розвитку історичної та економічної наук проблеми історії робітничого класу становили велику питому вагу в роботі радянських науково-дослідних установ і організацій.

В 1965 р. вийшов у світ збірник документів і матеріалів, що відбивають процес відбудови промисловості та підготовки кадрів робітничого класу України протягом 1921—1925 рр. Через рік на книжкових полицях з'явився рецензований збірник. Він є продовженням попереднього і присвячений історії промисловості й робітничого класу республіки у період побудови фундаменту соціалістичної економіки.

У двох розділах збірника («Початок соціалістичної індустріалізації в Українській РСР» та «Боротьба робітничого класу Української РСР за виконання першої п'ятирічки») опубліковано, переважно вперше, понад 200 документів з фондів центральних та місцевих партійних і державних архівів, матеріали центральних та місцевих газет.

Ці документи відтворюють боротьбу Комуністичної партії та робітничого класу за соціалістичну індустріалізацію Країни Рад у 1926—1932 рр. Вони показують, що найважливішим важелем соціалістичної індустріалізації було широке розгортання капітального будівництва, передусім у галузі

важкої індустрії, оновлення й розширення основного капіталу, реконструкція всіх галузей народного господарства на новій технічній основі, забезпечення прискореного економічного розвитку раніше відсталих національних республік, створення нових індустріальних центрів.

Нині, коли в СРСР на основі рішень вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС провадиться нова господарська реформа, вченням особливо важливо знову звернутися до практики періоду індустріалізації країни, коли було створено особливий господарсько-економічний механізм. Вивчення досвіду минулого необхідне не тільки для правильного розуміння пройденого шляху, але й для збагнення джерел нової реформи, яка діалектично продовжує лінію розвитку соціалістичної економіки.

Численні документи збірника відбивають боротьбу робітничого класу України за високі темпи соціалістичної індустріалізації, за виконання першої п'ятирічки і розвиток соціалістичного змагання, відтворюють героїзм робітничого класу під час будівництва таких гігантів української індустрії, як Дніпрокомбінат, Харківський тракторний завод, Краматорський завод важкого машинобудування, Штерівська і Зуївська електростанції.

Конкретний історичний матеріал показує діяльність передових представників соціалістичної праці. Збірник містить цікаві й оригінальні документи про активну участь робітничого класу в державних органах і громадських організаціях, у різних формах масової самодіяльності пролетаріату по використанню передового досвіду, розвитку й поліпшенню господарсько-виробничої та управлінської діяльності підприємств (гуртки НОП, підвищення кваліфікації, виробничі комісії та виробничі наради), документи про висунення й залучення робітників до органів РСІ та ін.

Документи збірника показують, що боротьба робітничого класу України за встановлення першої п'ятирічки йшла паралельно з подоланням опору класових ворогів. Укладачі збірника не приховують труднощів та негативних явищ у розвитку промисловості, у житті й боротьбі робітничого класу. Вони наголошують на величезному значенні в справі соціалістичної індустріалізації згуртування радянських республік у єдиному міцному союзі. Україна як головна вугільно-металургійна база в період побудови фундаменту соціалістичної економіки відіграла величезну роль у технічній реконструкції народного господарства інших республік і районів Радянського Союзу, зокрема у зміцненні кадрами та технічними потужностями Кузнецького металургійного комбінату й Карагандинського вугільного басейну. З іншого боку, в проведенні соціалістичної індустріалізації Радянської України активну участь брали колективи підприємств РРФСР, БРСР та інших республік.

Матеріали збірника відбивають зміцнення інтернаціональних зв'язків трудящих УРСР у цей період. Уже в перші роки

індустріалізації країни десятки іноземних робітничих делегацій відвідали Україну і на власні очі побачили, на що спроможний народ, який розірвав пута експлуатації. Це мало величезне значення в справі пропаганди досягнень радянського народу.

Дуже шкода, проте, що упорядники збірника зовсім обійшли багаті мемуарні джерела. Багато хто з широко відомих героїв праці й соціалістичного змагання виступав свого часу з статтями і спогадами, але їх, на жаль, зовсім не використано. Звичайно, це б значно поживило сторінки збірника. Варто було навести уривки з промов і виступів С. В. Косіора, Г. К. Орджонікідзе, В. В. Куйбишева та інших партійних і державних діячів, які приділили чималу увагу справі соціалістичної індустріалізації України.

Недостатньо використані документи про шефство робітників над селом, про роль комсомолу у вихованні нових пролетарських кадрів. Незважаючи на ці вади, рецензований збірник заслуговує високої оцінки.

В. Н. ІЛЬІН, В. І. СТРЕЛЬСЬКИЙ

Хроніка та інформація

ВСЕСОЮЗНА НАУКОВА СЕСІЯ «ПРОЛЕТАРІАТ РОСІЇ НА ШЛЯХУ ДО ЖОВТНЯ 1917 РОКУ»

14—17 листопада 1967 р. в Одеському державному університеті відбулася Все-союзна наукова сесія, присвячена 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, на тему «Пролетаріат Росії на шляху до Жовтня 1917 року». Її організували група по вивченню історії пролетаріату Росії при Інституті історії АН СРСР та Наукова рада по комплексній проблемі «Історія Великої Жовтневої соціалістичної революції» спільно з Інститутом марксизму-ленізму при ЦК КПРС, Міністерствами вищої і середньої спеціальної освіти СРСР, РРФСР і УРСР та Одеським державним університетом.

Сесію, в якій взяли участь 500 чоловік,— історики, економісти, філософи, лінгвісти, фольклористи, відкрила секретар Одеського обкому партії Л. В. Гладка.

14 листопада відбулося пленарне засідання, де було прочитано 7 доповідей. Академік І. І. Мінц (Москва) розкрив історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції. Доктор історичних наук М. С. Волін (Москва) проаналізував учення В. І. Леніна про гегемонію пролетаріату у визвольному русі Росії, приділивши головну увагу показу керівної ролі робітничого класу в революції на основних її етапах.

Доктор історичних наук П. В. Волобуєв (Москва) свою доповідь «Пролетаріат — гегемон соціалістичної революції в Росії» присвятив одній з основних проблем історіографії Великої Жовтневої соціалістичної революції. Кандидат історичних наук Д. М. Щербakov (Одеса) розглянув ленінські положення про шляхи виховання пролетаріату як провідної сили визвольного руху. Учення В. І. Леніна про засоби й методи політичного виховання і політичної організації робітничого класу, робить висновок доповідей, мало винятково важливе значення в успішному виконанні російським пролетаріатом ролі гегемона трьох російських революцій.

Основні риси російського пролетаріату — тема доповіді кандидата історичних наук Ю. І. Кир'янова (Москва). В ній піддано критиці антинаукові положення буржуазно-ліберальної й дрібнобуржуазної дореволюційної російської історичної літератури та сучасної західноєвропейської історіографії, яка намагається довести, що пролетаріат Росії до 1917 р. не став класом

і мало чим відрізнявся від селянства. Головними рисами морально-політичного обличчя пайпередовішої частини робітників напередодні соціалістичної революції в країні були висока свідомість і організованість як наслідок виховної роботи Комуністичної партії.

Особливий інтерес у присутніх викликала доповідь доктора історичних наук Л. М. Іванова (Москва) «Пролетаріат і самодержавство: деякі питання ідеологічного впливу царизму на робітників». На великому фактичному матеріалі розкривається боротьба найсвідомішої частини пролетаріату з шкідливим впливом самодержавно-монархічних і ліберально-буржуазних ідей.

Доктор історичних наук професор Ф. Є. Лось (Київ) накреслив основні етапи формування російського робітничого класу в плані не лише кількісного зростання, а й розвитку його революційної ідеології.

15—16 листопада відбулися засідання трьох секцій. На секції, яка обговорювала питання гегемонії пролетаріату з визвольному русі, було заслухано 17 доповідей і повідомлень. Головна увага зосереджувалась на аналізі умов, у яких проходило, так би мовити, визрівання пролетаріату Росії, здатного виконати роль гегемона у визвольній боротьбі. М. А. Мохов (Кишинів), П. В. Волобуєв (Москва), М. С. Персов (Саратов), К. Д. Петряєв (Одеса) у своїх виступах висловили думку про те, як ця керівна роль виявлялась в конкретних умовах буржуазно-демократичної і соціалістичної революцій. Доктор історичних наук П. Г. Галузо (Атмалта) і кандидат історичних наук Н. Ф. Мужев (Нальчик) відзначили недостатню вивченість ролі пролетаріату як гегемона національно-визвольного руху народів Росії, зокрема Середньої Азії і Закавказзя.

Є. В. Сизоненко, П. А. Некрасов (Одеса), А. В. Ушаков (Москва), О. Г. Михайлюк (Луцьк) у своїх виступах відзначили, що недостатню розробляється питання впливу пролетаріату на селянство й інтелігенцію, на дрібнобуржуазні прошарки міста в період імперіалізму.

На секційних засіданнях розглядалися також проблеми морально-політичного і культурно-побутового обличчя пролетаріату Росії як суб'єктивної якості класу, що змінюється в процесі його формування на різ-

них етапах визвольного руху. Присутні заступали й обговорили 34 доповіді й повідомлення.

Виступи Ю. І. Сірого, О. І. Демешинної (Ростов-на-Дону), В. С. Горякіної (Сімферополь), П. Ф. Крикунова (Грозний) носили методологічний характер. Зокрема, Ю. І. Сірий визначив ті особливості, поява яких означає перетворення пролетаріату із «класу в собі» в «клас для себе». І. М. Пушкарьова (Москва) проаналізувала зростання свідомості і революційності залізничників Росії у період 1905—1907 рр. як головних морально-політичних рис одного з найпередовіших і найчисленніших робітничих загонів країни. Джерелам формування класової самосвідомості робітників у перші післяреформені десятиліття було присвячене повідомлення Н. І. Калюжко (Одеса).

Проаналізувавши хід організованого збору коштів на газету «Правда» в різних промислових районах країни, кандидати історичних наук Н. А. Курашова і С. А. Лівшиц (Москва) прийшли до висновку про потребу класифікації пролетаріату не лише за виробничими ознаками, а, пасамперед, за рівнем свідомості.

Особливості складання морально-політичних рис робітничого класу в різних промислових районах (у Центральній Росії, на Україні, Північному Кавказі, Уралі, в Сибіру, на Далекому Сході) охарактеризували М. П. Белов (Кострома), В. І. Кізченко (Київ), М. І. Лебедик (Армавір), Н. Ф. Мужев (Нальчик), В. В. Адамов (Свердловськ), Т. К. Гуськова (Нижній Тагіл), А. А. Мухін (Іркутськ), І. А. Сенченко (Одеса).

Вплив робітничої кооперації і профспілок на формування пролетаріату розкрито в повідомленнях Л. В. Ольхова (Свердловськ) та Д. С. Бельфор (Одеса). З інтересом присутні заслухали виступи кандидатів філологічних наук В. Ю. Крупнянської та Н. С. Поліщук (Москва) про робітничу сім'ю дореволюційного

часу. З. В. Першина (Одеса) вказала на необхідність чіткішого аналізу в працях з історії робітничого класу загальних закономірностей процесу його формування і своєрідних рис залежно від районів країни.

Питання про політику царизму та буржуазії щодо робітничого класу в дореволюційній Росії обговорювалось на засіданнях третьої секції. Актуальність цієї проблеми визначається також і тим, що сучасна буржуазна історіографія, фальсифікуючи факти, намагається обґрунтувати необхідність антиробітничих і антикомуністичних законів, щоб виправдати свої вигадки про так званий «народний капіталізм». З доповідями і повідомленнями виступили І. Ф. Гіндін (Москва) — «Джерела патерналістичної політики в Росії», А. Ф. Вовчик (Львів) — «Закон про фабричних старост 1903 року і пролетаріат», С. Н. Семанов (Ленінград) — «Правове становище робітників Росії», С. В. Тютюкін (Москва) — «Про деякі особливості робітничої аристократії Росії», А. С. Рудь (Москва) — «Пролетаріат Росії і обговорення робітничого питання в IV Державній думі», П. Е. Любаров (Одеса) — «Питання страхування в III Державній думі і пролетаріат», В. С. Дякін (Ленінград) — «Крах спроб створення масової опори ліберальної буржуазії у робітничому русі в роки першої світової війни», С. І. Антонова — «Матеріали політичних процесів як джерело історії пролетаріату», Т. Д. Крупіна — «Пролетаріат і його місце у визвольному русі Росії у висвітленні буржуазної історіографії».

На секції було відзначено необхідність приділяти більше уваги питанням джерелознавства та історіографії.

Наукова сесія визначила найголовніші завдання радянських дослідників по вивченню історії робітничого класу нашої країни.

Н. І. КАЛЮЖКО

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ — ДО 50-РІЧЧЯ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ

Славний ювілей колектив історичного факультету КДУ відзначив високими показниками на всіх ділянках роботи і виконанням комплексу заходів, спеціально розроблених і схвалених партійними зборами та вченою радою факультету.

1966/67 учбовий рік проходив на факультеті під знаком підготовки до знаменної дати. Колективи курсів і академгруп брали на себе зобов'язання покращити в ювілейному році успішність, активізувати громадську роботу. Результати літньої екзаменаційної сесії свідчать про те, що студенти виконали ці зобов'язання.

Порівняно до літньої сесії минулого учбового року успішність на факультеті зросла на 3%, значно зменшилась кількість академборжників.

У зв'язку з ювілеем багато студентів обрали для своїх курсових і дипломних робіт теми, тісно пов'язані з історією Великої Жовтневої соціалістичної революції, величними досягненнями нашого народу за роки Радянської влади, з всесвітньо-історичним значенням Великого Жовтня, успіхами світової соціалістичної співдружності тощо. Особливу увагу кафедри звернули на підготовку робіт, присвячених

історії міст, сіл, підприємств та колгоспів республіки. Велика група студентів-заочників була включена до складу авторських колективів по написанню багатотомної історії міст і сіл Української РСР.

Науковці факультету в ювілейному році продовжували досліджувати проблеми історії УРСР. З питань історії робітничого класу опубліковані монографії професорів П. А. Лаврова («Рабочее движение на Украине в период нового революционного подъема. (1910—1914 гг.)», К., 1966) та О. К. Кошика («Рабочее движение на Украине в годы первой мировой войны и Февральской революции», К., 1965). Над цією проблемою працюють також доценти І. А. Василенко, В. Є. Спицький, С. Н. Саженов.

Проблему історіографії історії СРСР на факультеті розробляють професор М. І. Марченко і доцент В. Н. Котов. Курс лекцій останнього («Историкография истории СССР. (1917—1934 гг.)», К., 1966) одержав високу оцінку в республіканській та союзній пресі.

Великий вклад у розробку питань загальної історії вносять колективи кафедр історії середніх віків (завідуючий кафедрою професор В. О. Маркіна), нової і новітньої історії (завідуючий кафедрою професор В. А. Тарасенко) та історії міжнародних відносин (завідуючий кафедрою дійсний член Академії педагогічних наук СРСР П. П. Удовиченко). Колектив кафедри нової і новітньої історії підготував опубліковану в 1967 р. у Львові монографію «Влияние Великой Жовтневої соціалістичної революції на міжнародний робітничий і національно-визвольний рух (1918—1965 рр.)». Викладачі факультету розробляють питання історії міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР: «Новий етап у розвитку радянської зовнішньої політики після XX з'їзду КПРС» (П. П. Удовиченко, доценти В. С. Білецький, В. П. Меньшов, Л. Є. Заторський), «Боротьба СРСР за мир і колективну безпеку» (доцент В. С. Бруз), «Боротьба СРСР за повну ліквідацію колоніалізму» (доцент В. І. Волковинський) та ін.

Науковці історичного факультету — активні учасники створення фундаментальних колективних праць, присвячених ювілею Великого Жовтня. Так, працівники кафедр історії СРСР та історії УРСР взяли участь у написанні «Історії міст і сіл Української РСР», кафедри історії СРСР — ювілейного видання «Історії Києва». Співавторами багатотомної «Історії України в період Великої Вітчизняної війни» є доценти П. М. Овчаренко, В. С. Бруз, А. А. Вовк. Доцент М. П. Рудько написав ряд розділів до ювілейної монографії «Вища освіта на Україні за 50 років».

До 50-річчя Великого Жовтня професорсько-викладацький склад факультету підготував ювілейний «Вісник», в який включено 12 статей. Багато наукових ста-

тей опубліковано в міжвузівському збірнику «Питання нової та новітньої історії» (відповідальний редактор — В. А. Тарасенко) та в республіканських журналах. Протягом ювілейного року професорсько-викладацьким складом факультету було опубліковано 4 монографії, понад 40 наукових статей, 11 підручників і учбових посібників, 6 рецензій. Загальний обсяг цієї наукової продукції — більше 180 друк. арк.

Наслідки наукових досліджень, присвячених 50-річчю Великого Жовтня, були викладені також у доповідях на наукових сесіях та конференціях. З такими доповідями виступали професори В. А. Жебокрицький, П. А. Лавров, В. О. Маркіна, В. І. Стрельський, доценти А. З. Єнольський, В. Є. Спицький, В. І. Волковинський, В. Н. Котов, Г. Г. Мезенцева та ін.

Викладачі і студенти факультету взяли участь у роботі наукової сесії (грудень 1966 р.), присвяченої історичному значенню Великої Жовтневої соціалістичної революції. Активізувалась робота методологічного семінару професорсько-викладацького складу (керівник В. Н. Котов). На семінарі вивчалася проблема «В. І. Ленін та історична наука».

В ювілейному році на факультеті була створена нова кафедра — історії зарубіжних соціалістичних країн та південних і західних слов'ян з кабінетом-лабораторією. Тут досліджується велика комплексна тема про наукове та культурне співробітництво Української РСР з зарубіжними соціалістичними країнами.

Велика увага приділяється підготовці спеціалістів вищої кваліфікації. Якщо десять років тому на факультеті працював лише один професор, то тепер педагогічну й науково-дослідну роботу ведуть чотирнадцять докторів наук, професорів. В ювілейному році докторську дисертацію успішно захистив доцент А. О. Джеджула («Економічні відносини Радянської України з капіталістичними державами в 1920—1922 рр.») і подав до захисту доцент А. К. Мартиненко («Російсько-болгарські відносини в епоху імперіалізму»). Завершують роботу над докторськими дисертаціями доценти В. І. Волковинський, В. Н. Котов, А. К. Буцик, О. П. Маркевич, В. Є. Спицький.

До науково-дослідної роботи активно залучаються студенти. Діяльність НСТ факультету також була підпорядкована знаменній даті. На ювілейній науковій студентській сесії, що відбулась у квітні 1967 р., було заслухано 14 доповідей.

На всесоюзний конкурс студентських робіт в 1966/67 р. було представлено 22 праці, з яких чотири здобули високу оцінку.

Ідейно-виховна робота на факультеті в ювілейному році, як і в інших, була спрямована на озброєння молоді марксистсько-ленінським світоглядом, прищеплення їй почуття патріотизму та інтернаціона-

лізму, виховання студентів у дусі морального кодексу будівника комуністичного суспільства, в дусі непримиренного ставлення до реакційної буржуазної ідеології. Саме в цьому напрямі деканатом і партійним бюро було проведено ряд важливих заходів. У травні 1967 р. 100 студентів першого курсу виїздили до фортеці-героя Бреста. Для студентів цього ж курсу у вересні 1966 р. було організовано екскурсію по темі: «Від Києва стародавнього — до Києва соціалістичного». В листопаді 1966 р. весь колектив факультету зустрівся з директором Інституту філософії АН УРСР професором П. В. Коппіним, директором Інституту археології АН УРСР членом-кореспондентом АН УРСР С. М. Бібіковим та заступником директора Інституту історії АН УРСР членом-кореспондентом АН УРСР І. О. Гуржієм, які докладно розповіли про те, над якими проблемами працювали українські вчені в ювілейному році.

Велику роль у вихованні студентів історичного факультету в дусі дружби між народами СРСР відіграли лекції завідуючого кафедрою історії СРСР Каракалпакського педінституту доцента К. Сарібаєва і доцента Тернопільського медичного інституту Ф. Ф. Чернявського (квітень 1967 р.), зустріч студентів з українським письменником, Героєм Радянського Союзу Ю. Збанацьким (червень).

Вихованню студентів у дусі пролетарського інтернаціоналізму сприяли зустрічі з зарубіжними вченими — Ф. Юргеном (НДР), Ф. Йорданом (ЧССР), які перебували на факультеті в березні 1967 р.,

ректором Майсурського університету (Індія) доктором Шрімалі (липень), з групою чехословацьких студентів на чолі з професором Ф. Гейлом (травень) та ін. 12 студентів факультету під час літніх канікул 1967 р. перебували на учбово-пізнавальній практиці в Югославії та Чехословаччині. В напрямку інтернаціональної дружби проводилися протягом року лекції англійською, французькою, іспанською та пімецькою мовами, заняття студентів у латиноамериканському семінарі тощо.

За ініціативою студентів на курсах виникли клуб революційної та бойової слави, клуб «Прометей». Були організовані зустрічі зі старими більшовиками, зокрема з учасником штурму Зимового палацу В. Ю. Васильєвим, заслуженими вчителями, передовиками виробництва тощо. В ювілейному році продовжувала працювати студентська лекторська група, члени якої читали для трудящих м. Києва та республіки близько 2 тис. лекцій, здебільшого присвячених ювілею Великого Жовтня. Систематично виступають з лекціями серед трудящих викладачі факультету.

Деканат, кафедри і громадські організації факультету, керуючись Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по поліпшенню підготовки спеціалістів та удосконаленню керівництва вищою і середньою спеціальною освітою в країні», серйозну увагу приділяють покращанню навчального процесу, а також дальшому піднесенню рівня науково-дослідної роботи.

П. М. ОВЧАРЕНКО

ЮВІЛЕЙНА НАУКОВА СЕСІЯ ПЕДАГОГІВ

20—23 листопада ц. р. у Києві проходила наукова сесія з питань розвитку народної освіти і педагогічної науки на Україні, присвячена 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. На пленарному засіданні присутні заслухали доповіді міністра освіти УРСР, дійсного члена АПН СРСР П. П. Удовиченка — «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції і народна освіта на Україні», доктора педагогічних наук проф. М. М. Грищенка — «В. І. Ленін і народна освіта в Українській РСР», директора Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР доц. В. І. Чепелева — «Педагогічна наука на Україні за роки Радянської влади», директора Науково-дослідного інституту психології УРСР дійсного члена АПН СРСР Г. С. Костюка — «Психологічна наука в УРСР за 50 років».

На сесії працювали секції: історії школи і педагогіки, методики гуманітарних предметів та ряд інших. На секції історії школи і педагогіки учасники сесії прослухали й обговорили доповіді: «Вчення

В. І. Леніна про комуністичне виховання дітей і молоді в українській науково-педагогічній літературі 1917—1967 рр.» (доц. О. Г. Дзевєрін), «В. І. Ленін і педагогіка» (доктор педагогічних наук М. К. Гончаров), «Перші вихователі Володимира Ульянова (Леніна)» (кандидат педагогічних наук Н. П. Калениченко), «Розвиток загальноосвітньої школи на Україні» (доктор педагогічних наук М. М. Грищенко, кандидат педагогічних наук А. Д. Бондар), «Наукові основи періодизації історії радянської школи» (кандидат педагогічних наук М. С. Гриценко), «Становлення єдиної трудової школи на Україні. 1917—1920 рр.» (кандидат педагогічних наук І. В. Пуха).

На секції методики гуманітарних предметів в центрі уваги були виступи з методики літератури, мови, а також з історії. У доповіді «Методика історії на Україні за 50 років» завідуючий сектором методики історії та суспільствознавства НДІ педагогіки УРСР, кандидат історичних наук М. М. Лисенко відзначив, що після Великої Жовтневої соціалістичної рево-

люції викладання суспільних наук звільнилось від старої реакційної методології та методики. Створились умови для вивчення цих предметів на основі марксистсько-ленінського вчення про суспільні формації, вирішальну роль народних мас в історії, класову боротьбу як рушійну силу розвитку суспільства і т. д. На Україні, як і в інших республіках, була проведена велика робота по створенню нових програм і підручників, розробці методики викладання історії, виховання учнів на уроках історії.

Науковий співробітник НДІ педагогіки

УРСР І. М. Скрипкін виступив з доповіддю «Розкриття закономірностей соціалістичної революції у процесі навчання історії в школі». Директор дитячої Центральної екскурсійно-туристської станції Міністерства освіти УРСР Г. К. Ільницький висвітлив розвиток дитячого туризму і краєзнавства на Україні, відзначивши, що туристсько-краєзнавча робота в радянській школі стала невід'ємною частиною всієї системи комуністичного виховання підрастаючого покоління.

I. С.

НАУКОВА СЕСІЯ В м. КАТОВІЦЕ НА ЧЕШЬ 50-РІЧЧЯ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ

Протягом двох років Сілезький науковий інститут (СНІ) і Катовицький філіал Ягеллонського університету готувались до відзначення 50-річного ювілею Великої Жовтневої соціалістичної революції. 23—24 жовтня 1967 р. відбулась організована ними сесія, в якій взяло участь близько 200 представників різних наукових закладів Варшави, Кракова, Вроцлава та інших міст Польщі. Серед них — вчені з Ягеллонського університету, Інституту історії Польської академії наук (ПАН), Інституту історії партії при ЦК ПОРП, Військово-політичної академії і Воєно-історичного інституту Міністерства національної оборони, Вроцлавського університету, Інституту історії Сілезії ПАН у Вроцлаві, а також Сілезького інституту в Опале.

На сесії були присутні й зарубіжні наукові делегації. Особливо палко й сердечно учасники її вітали радянських істориків — головного редактора журналу «Советское славяноведение» І. І. Костюшка, старшого наукового співробітника Інституту слов'янознавства АН СРСР Ф. Г. Зуєва і старшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР П. М. Калениченка. В склад чехословацької делегації входили представники Сілезького інституту в Опаві та Оломоуцького університету. З НДР прибули науковці Інституту історії країн народної демократії (Лейпциг).

В роботі сесії взяли участь партійні працівники і активісти Товариства польсько-радянської дружби. Тепло зустріч було влаштовано учасникам Жовтневої революції, які нині живуть на території Катовицького воеводства, і діячам польського революційного руху.

Секретар воеводського комітету ПОРП С. Скібінський передав присутнім привітання від комітету та його першого секретаря, члена Політбюро ЦК ПОРП Е. Герєка і підкреслив всесвітнє значення ленінського вчення, а також необхідність дальшого розгортання ідеологічної боротьби з імперіалізмом.

У центрі уваги сесії були три питання. Керівник відділу історії СНІ доцент Ю. Хлебовчик присвятив свою доповідь темі «Вплив Жовтневої революції на розвиток робітничого руху в Сілезії і Домбровському басейні в 1917—1919 рр.» Колектив наукових працівників Катовицького філіалу Ягеллонського університету — членів кафедр загальної історії держави і права та іноземного права в Сілезії під керівництвом доцента Л. Паулії з участю магістрів М. Беняша, С. Калюса та М. Тшчінської підготували доповідь «Радянський досвід створення нових суспільних форм і його вплив на рух народних мас Верхньої Сілезії та Домбровського басейну в 1918—1919 рр.» Керівник економічного відділу СНІ д-р М. Грабана висвітлив роль польсько-радянського економічного співробітництва протягом останніх 20 років, зокрема участь у ньому Катовицького воеводства.

Доповіді, текст яких було попередньо розіслано всім запрошеним на сесію, викликали жваву дискусію на пленарних засіданнях і під час роботи двох секцій — історично-правової та економічної. Особливу увагу привернули цікаві виступи радянських істориків: І. І. Костюшка — «Жовтнева революція і зарубіжні слов'янські народи в радянській історіографії», П. М. Калениченка — «Польські інтернаціоналісти в Жовтневій революції і громадянській війні на Україні», Ф. Г. Зуєва — про бойову співдружність радянського і польського народів під час другої світової війни. Ці матеріали значно розширили наукову проблематику сесії і стимулювали дальше обговорення.

Великий інтерес становили й виступи польських вчених, присвячені історичним та правовим темам. В обмін думками взяли участь 36 науковців і революційних діячів, які порушили ряд питань, пов'язаних із заслуханими доповідями, дещо доповнюючи їх чи polemизуючи з окремими твердженнями авторів.

Зважаючи на широке коло проблем, багатий фактичний матеріал і ґрунтовні

наукові висновки, в цій інформації можна лише побіжно спинитися на деяких, найбільш цікавих виступах. У них, зокрема, висвітлювалась позиція польської буржуазії та її прибічників, а також технічної інтелігенції у зв'язку з перемогою Жовтневої революції в Росії і посиленням робітничого руху в Домбровському басейні й Сілезії. Так, доцент Є. Ярослав (СНІ) розкрив ставлення інженерів гірничої промисловості до революційних суспільно-економічних процесів від кінця XIX ст. і до 1945 р., доцент Ф. Бяли з Інституту історії Сілезії (Вроцлав) дослідив тактику німецьких промисловців Верхньої Сілезії у класовій боротьбі, доцент того ж закладу С. Міхалькевич розглянув питання «Німецька преса в Сілезії і Жовтень», магістр А. Калужа (СНІ) охарактеризував діяльність буржуазії і польських властей в зв'язку з революційними подіями в Домбровському басейні.

Учасники обговорення навели важливі дані, доповнивши висновки, зроблені в доповіді Ю. Хлебовчика. Ці факти стосувались впливу ідей Жовтня на різні польські землі. Про події в районі Ченстохови розповів дослідник з СНІ д-р Г. Роля, при Рибницьку землю йшлося у виступі д-ра А. Мровця з Вищої педагогічної школи (Катовіце), рухові в Цешинській Сілезії присвятили свої повідомлення представник Ягеллонського університету д-р Пільх і науковець з Чехословаччини, співробітник Сілезького інституту в Опаві д-р Я. Штейнер, становище у Верхній Сілезії охарактеризував магістр В. Зелінський (СНІ). Професор Ягеллонського університету Ю. Бушко порушив питання національно-визвольної боротьби в Польщі, пов'язані з перемогою Жовтня. У виступі д-ра Т. Монастерської (Інститут історії партії при ЦК ПОРП) було розглянуто стан робітничого руху в Домбровському басейні в 1917—1918 рр.

Вчений з НДР д-р Г. Фукс простежив відносини Німеччини з сусідніми слов'янськими країнами після перемоги Жовтневої революції. На проблемах незалежності Польщі й діяльності СДКПІЛ та ППС-лівіці спинилась д-р Ф. Светлікова (Інститут історії партії при ЦК ПОРП).

Обговорюючи доповідь Л. Паулі, учасники сесії висловили свою думку щодо характеру Рад робітничих і солдатських депутатів, а також політичного становища у Верхній Сілезії. Вони полемізували з доповідачем, який висунув тезу про наявність елементів двовладдя у цьому районі.

Приєднавшись до виступу С. Скібінського, маістри П. Добровольський

і Б. Ковальський (СНІ) розкрили цілі антикомуністичної діяльності на Заході, спрямованої проти Польщі й інших країн соціалізму.

З великою увагою вислухали присутні спогади революційних діячів. Один з них, В. Карольчик розповів про свою участь у Жовтневій революції в Росії і на Україні, а Я. Скальський — про використання більшовицького досвіду трудящими Домбровського басейну, зокрема в справі організації Червоної гвардії. Я. Сверкот згадував, як він в роки другої світової війни проходив у Радянському Союзі підготовку до партизанської боротьби, а після цього став парашутистом-десантником і очолив польський партизанський загін.

На засіданні економічної секції виступили 11 чоловік. Магістр Б. Ковальський і Я. Сверкот висвітлювали питання про допомогу СРСР і радянсько-польське співробітництво в справі визволення Сілезії та остаточного розгрому гітлерівської Німеччини. Про економічну допомогу Польщі, подану Радянським Союзом у період здійснення шестирічного плану, повідомив магістр Л. Ціхи (СНІ). Наукові співробітники цієї ж установи Г. Вутке і Є. Пелан показали в своїх виступах роль СРСР у діяльності Ради Економічної Взаємодопомоги, а також вивчення радянського досвіду керівництва народним господарством у ПНР. Значення Жовтневої революції і першої в історії людства пролетарської держави в утворенні світової соціалістичної системи й визволенні від колоніалізму ряду країн підкреслив д-р К. Сарна з Вищої педагогічної школи (Катовіце), який охарактеризував вплив їх ринків на економічний розвиток Польщі.

Магістр А. Калужа (СНІ) відзначив підтримку трудящими Сілезії і Домбровського басейну Договору про дружбу, взаємну допомогу і післявоєнне співробітництво, укладеного між СРСР та народною Польщею в квітні 1945 р., а співробітник того ж інституту д-р А. Гладіш — творче використання у ПНР досягнень Радянського Союзу в галузі культури й освіти. Питання про організацію охорони здоров'я в промисловості розглянув представник Сілезького медичного інституту д-р Ф. Шимічек.

Наукова сесія переконливо розкрила життєдайний вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток робітничого руху в Сілезії та Домбровському басейні.

Адам КАЛУЖА

В КОМІСІЇ ІСТОРИКІВ СРСР І ПОЛЬСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

В травні 1967 р. було створено Комісію істориків СРСР і Польської Народної Республіки. Рішенням Секції суспільних наук Академії наук СРСР від 10 травня 1967 р. затверджено склад радянської частини Комісії. До її складу ввійшли історики різних наукових закладів Москви, Києва, Мінська і Вільнюса. Головою радянської частини Комісії став академік АН СРСР Б. О. Рибakov.

В листопаді у зв'язку з науковою сесією, присвяченою 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, в м. Варшаві відбулось перше засідання Комісії. Ювілейну сесію проводили Польська Академія наук, Інститут історії партії при ЦК ПОРП, Інститут історії польсько-радянських відносин, Вища школа суспільних наук при ЦК ПОРП. Для участі в сесії виїхала делегація радянських істориків, у складі якої були — академік Б. О. Рибakov, доктори історичних наук — І. О. Хренов, В. А. Дьяков, І. С. Міллер, Н. В. Каменська (Мінськ), Ф. П. Шевченко (Київ) і кандидат історичних наук І. Б. Греков.

Сесія відбулася 23—24 листопада. Її відкрив президент Польської Академії наук Януш Грошковський. Від імені радянських істориків привітання виголосив академік Б. О. Рибakov. Доповідь на тему «Історичні корені Великої Жовтневої соціалістичної революції» зробив професор Генрик Ловмянський. Темі — «Жовтнева революція і польський робітничий рух» присвятив свій виступ професор Юзеф Ковальський. З доповіддю — «Значення Жовтневої революції для утворення Польської держави» виступив професор Тадеуш Цесляк, а професор Сельвестр Завадський доповів про вплив Жовтневої революції на розвиток конституціоналізму. В ході сесії відбулося широке обговорення проблем, пов'язаних з Великою Жовтневою соціалістичною революцією, в якому взяли участь 17 чоловік.

До ювілейної дати польські історики видали ряд монографій, документальних та інших збірників. Все це свідчить про те, що великий колектив учених Польщі з увагою ставиться до такої важливої

проблеми як Велика Жовтнева соціалістична революція.

25 листопада відбулось спеціальне засідання Комісії істориків СРСР і Польщі. Крім згаданих представників радянської частини Комісії, в засіданні взяли участь представники її польської частини, а саме: голова — академік, проф. Г. Ловмянський, професори — Т. Данішевський, Ю. Ковальський, Л. Гросфельд, Л. Базильов, В. Хензель, Т. Цесляк. Було обговорено напрямок діяльності Комісії і проблеми, що ними вона має займатися в 1968—1971 рр.

Комісія покликана сприяти розробці ряду проблем, якими охоплено історію народів Польщі з найдавніших часів до наших днів, а також готувати спеціальні видання, координувати роботу, організовувати наукові сесії, конференції та наради. В усіх цих заходах візьмуть участь історики різних установ Радянського Союзу і Польщі.

Визначено проблематику наукових сесій і конференцій, які відбудуться найближчими роками. В травні—червні 1968 р. в Москві відбудеться сесія, на якій буде підбито підсумки вивчення взаємовідносин між народами Радянського Союзу й Польщі. В тому ж році у Варшаві буде проведено конференцію, присвячену участі поляків у Великій Жовтневій соціалістичній революції та 50-річчю створення Комуністичної партії Польщі. В 1969 р. намічено провести три наукові сесії. В Києві — з проблеми «Виникнення слов'янських держав», в Мінську — «Єдність слов'янських народів у боротьбі проти фашизму» і в Познані — про революційні зв'язки народів нашої країни і Польщі. В 1970 р. буде проведена конференція в Кракові, присвячена темі «В. І. Ленін у Польщі», а в Москві — сесія про буржуазно-демократичну революцію 1905—1907 рр. В 1971 р. передбачається скликати сесію з проблеми етногенезу слов'янських народів. Матеріали сесій та конференцій намічено публікувати.

Наступні засідання Комісії істориків СРСР і Польської Народної Республіки відбуватимуться під час проведення згаданих наукових сесій і конференцій.

Ф. Ш.

ДРАБІВСЬКИЙ РАЙОННИЙ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

В ході підготовки до 50-річчя Великої Жовтня у Драбівському районі Черкаської області з ініціативи райкому партії (секретар Я. Т. Болюбаш) створено на громадських засадах історико-краєзнавчий музей. Працівники райкому партії

В. О. Шекеня, В. К. Власенко, вчителі історії Я. Ю. Залізняк, І. О. Перепелиця, В. Г. Пивовар та інші згуртували актив і зібрали багато матеріалів про минуле й сучасне Драбівщини. Напередодні свята в урочистій обстановці двічі Герой Ра-

дяньського Союзу І. Н. Степаненко перері-
зав стрічку. Музей відкрито.

Музей, де зібрано понад тисячу експонатів, має такі відділи: 1. Природа краю. 2. Минуле Драбівщини. 3. Участь трудящих району в боротьбі за перемогу Радянської влади. 4. Велика Вітчизняна війна. 5. Піднесення економіки, зростання добробуту і культури трудящих району за роки Радянської влади.

Документи і матеріали показують тяжке минуле трудящих району, участь їх у революції 1905—1907 рр., у боротьбі за перемогу Радянської влади. Експонується

лист учнів Драбівської школи до В. І. Леніна. Велике місце відведено участі драбівчан у Великій Вітчизняній війні. Представлені особисті речі і фото уродженців Драбівщини — колишніх підпільників, партизанів, дев'яти Героїв Радянського Союзу, Героїв Соціалістичної Праці, депутата Верховної Ради УРСР Г. Я. Царика, передових людей району. Музей прикрашають численні скульптури, картини.

Музейні матеріали яскраво свідчать про революційну, бойову і трудову славу Драбівського району.

К. А. САКУН

ВІДКРИТТЯ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ ПЕЧЕРСЬКОГО РАЙОНУ КИЄВА

Напередодні славного ювілею нашої країни 2 листопада 1967 р. відбулося відкриття створеного на громадських засадах музею історії Печерського району Києва.

На урочисті збори прийшли представники громадськості міста, учні, воїни Радянської Армії, з Москви прибули колишні бійці ківвідзенської дивізії. Мітинг відкрив член КПРС з 1916 р. І. С. Широков, який від імені старих більшовиків району виніс глибоку подяку організаціям музею. Генерал-лейтенант запасу І. Р. Пузиков виступив із спогадами про дні героїчної боротьби за визволення Києва від німецько-фашистських загарбників. Студентка Київського технологічного інституту легкої промисловості Н. Нежащая від молодого покоління Печерського району завірила присутніх, що молодь з честю і гідністю приймає естафету батьків.

Від колишніх воїнів-ківвідзенців з промовою виступив тов. М. П. Дмитров. Він привіз до Києва кубок землі з могили В. І. Ківвідзе, а також вітальний адрес.

Перший секретар Печерського райкому партії Г. С. Калениченко розповів про успіхи трудящих району напередодні свята та подякував всім тим, хто брав активну участь у створенні музею, — художниці І. О. Хорошунівій, журналісту Ю. Р. Юречку, секретарю парторганізації при будинкууправлінні М. Є. Фастовському, працівникам музеїв А. М. Галайчуку, В. П. Сторчаку, А. М. Драку та багатьом іншим. Під урочисту мелодію «Інтернаціоналу» Г. С. Калениченко розрізав стрічку, і до музею зайшли його перші відвідувачі.

Частина матеріалів експозиції розкриває минуле Печерська. Стенди розповідають про виникнення промислових підприємств району, зокрема заводу «Арсенал», 1-ї взуттєвої фабрики, про розвиток робітничого і революційного руху до 1917 р., події першої російської революції,

збройне повстання саперів під керівництвом Б. П. Жаданівського та ін.

Провідною в експозиції музею є тематика, присвячена славним бойовим і трудовим традиціям робітничого класу Печерська, який був центром жовтневого повстання 1917 р. у Києві. Численні фотоматеріали відображають ці події — барикади на «Арсеналі», портрети учасників виступу і його керівника Андрія Іванова. Тут експонується листівка Київського більшовицького комітету із закликом до загального збройного повстання в січневій дні 1918 р., фотографії учасників революційної боротьби. Багато матеріалів показують визволення Києва від петлюрівців і гайдамаків.

Частина стендів розповідає про відбудову народного господарства і перші п'ятирічки, суботники й недільники, про зародження та розвиток соціалістичного змагання, будівництво жител і культурних закладів.

Цікаві експонати у розділі про Велику Вітчизняну війну, героїчну оборону Києва, діяльність підпільних організацій під час німецько-фашистської окупації, про визволення столиці України.

Інші розділи знайомлять відвідувачів з розвитком народного господарства, освіти, охорони здоров'я, спорту за роки Радянської влади.

В одній з кімнат експонуються матеріали, присвячені показу діяльності районної комсомольської організації за 50 років, у другій — життєвому й бойовому шляху героя громадянської війни Вассо Ісидоровича Ківвідзе. Його ім'ям названа вулиця, де відкрився музей.

Напередодні ювілею Жовтня почав працювати також музей історії Шевченківського району, а в Залізничному районі такий заклад існує вже кілька років. Бажано, щоб заснування їх стало певною базою для створення музею історії міста Києва.

Л. С. НОВАК

У ГОЛОВНІЙ РЕДКОЛЕГІЇ «ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР»

24 листопада 1967 р. на засіданні Головної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» було обговорено стан підготовки і видання окремих томів, відзначено, що в багатьох областях робота над рукописами наближається до завершення, а ряд редколегій і авторських колективів закінчили свою роботу. У процесі підготовки нарисів з історії міст і сіл автори виявили і використали велику кількість документальних джерел, літератури, періодичних видань. Розгортання роботи над «Історією міст і сіл Української РСР», широке залучення до неї громадськості сприяли посиленню інтересу трудящих до вивчення історії рідного краю. Активізувалась краєзнавча робота, більше створювалось на громадських засадах музеїв і музейних кімнат у містах і селах, на фабриках і заводах, в колгоспах і радгоспах, навчальних закладах.

У 1967 р. вийшли з друку томи по Харківській і Полтавській областях, друкуються книги, призначені Львівській і Луганській областям. У процесі редагування в редакції історії міст і сіл Головної редакції Української Радянської Енциклопедії перебуває чотири рукописи.

Головна редколегія затвердила заходи, спрямовані на завершення підготовки і видання на високому науковому та ідейно-теоретичному рівні протягом чоти-

рьох—п'яти років всієї «Історії міст і сіл Української РСР». У зв'язку з цим передбачено завершення роботи по підготовці бібліографічних картотек з історії міст і сіл України в Державній історичній бібліотеці УРСР, наукових і обласних бібліотеках, прискорення складання топографічних картотек в центральних і обласних державних архівах. Затверджені Головною редколегією заходи передбачають також активізацію участі викладачів вищих учбових закладів у створенні і науковому редагуванні нарисів.

Велике значення для успішного завершення «Історії міст і сіл Української РСР» має посилення науково-методичної допомоги авторським колективам з боку Інституту історії АН УРСР. За рішенням Президії АН УРСР зміцнено відділ історії міст і сіл інституту. Його наукові працівники закріплені за кожним з томів, що готуються. Встановлено порядок обговорення і рекомендації до друку, апробації підготовлених рукописів в Інституті історії АН УРСР.

Розроблені Головною редколегією заходи доведені до відома всіх редколегій томів, а також установ і організацій, які беруть участь у підготовці «Історії міст і сіл Української РСР».

І. С. СЛАБОВ

ІСТОРИЧНА ТЕМАТИКА У ВИДАВНИЧОМУ ПЛАНІ «НАУКОВОЇ ДУМКИ»

У тематичному плані видавництва «Наукова думка» на нинішній рік значне місце посідає історична тема. У монографії Ю. О. Курносова «Роль інтелігенції України в комуністичному вихованні трудящих. 1959—1965 рр.» на конкретних прикладах сьогоднішньої дійсності показано, як представники розумової праці беруть участь у пропагандистській та агітаційній роботі, сприяють піднесенню ідейно-теоретичного рівня народу, розвивають творчу активність трудящих, озброюють їх науковими знаннями. Розкривається важливе значення творів працівників літератури й мистецтва в ідейному збагаченні радянських людей, у формуванні в них комуністичних переконань. Велика увага приділена вивченню вкладу вчителів республіки у виховання підростаючого покоління.

Збірник документів та матеріалів «З історії дружби узбецького і українського народів (1941—1945 рр.)» присвячений братерським зв'язкам українського й узбецького народів у роки Великої Вітчизняної війни, зокрема евакуації в Узбекистан промислових підприємств, наукових і культурних закладів, участі воїнів-узбеків у ви-

зволненні України від німецько-фашистських загарбників, дружній допомозі з боку узбеків трудящим Української РСР у відбудові народного господарства.

Для викладачів історії, науковців, пропагандистів видавництво готує книгу «Комітети незаможних селян України (1920—1933 рр.)». Праця побудована на документальних матеріалах, що яскраво показують роль комнезамів у зміцненні Радянської влади на селі, у соціалістичній перебудові сільського господарства, єднанні робітничого класу та трудового селянства.

Монографія члена-кореспондента АН УРСР І. О. Гуржія «Україна в системі всеросійського ринку (60—90 роки XIX ст.)» висвітлює комплекс питань про розширення українсько-російських економічних зв'язків у період промислового капіталізму. Зокрема показано розвиток промисловості України в системі всеросійського ринку, роль українських губерній у сільськогосподарському виробництві Росії. Висвітлюється значення спільності економічного розвитку для зміцнення дружби між українським та російським народами.

О. М. Апанович у книзі «Збройні сили України в першій половині XVIII ст.» на основі нових архівних матеріалів досліджує комплектування, організацію, озброєння українського козацького війська. Автор показує залежність його структури, матеріально-технічного оснащення від рівня економічного розвитку козацького господарства, диференціації козацтва, розвитку кріпосницьких відносин, класової боротьби, політики російського царизму на Україні.

На основі історичних, археологічних, лінгвістичних, антропологічних джерел М. Ю. Брайчевський у праці «Походження Русі» дає широку картину етнічного розвитку стародавнього населення Східної Європи, формування давньоруської народності.

За редакцією доктора історичних наук В. І. Клокова вийде колективна монографія «Українська РСР та її зв'язки з країнами Близького і Середнього Сходу». Тут досліджується місце України у встановленні добросусідських відносин СРСР з цими країнами, у боротьбі радянської дипломатії в ООН та інших міжнародних організаціях проти намагань західних держав використати країни Близького та Середнього Сходу для імперіалістичних авантур. Велике місце відводиться питанням про допомогу Україні в підготовці національних кадрів, про співробітництво в галузі охорони здоров'я, науки, освіти тощо.

Про політику держав Антанти і США щодо Туреччини в 1918—1922 рр., про боротьбу турецького народу проти іноземних загарбників, які намагалися розчленувати молоду республіку та утвердити тут колоніальні порядки, розповідається в монографії Д. М. Філіпенка «Друзі й вороги революційної Туреччини». Значна увага приділяється радянсько-турецьким відносинам того періоду, показується, що дипломатична, фінансово-економічна та воєнна допомога Країни Рад була одним з вирішальних факторів перемоги турецького національно-визвольного руху.

Міф буржуазної пропаганди про Англію як країну «загального благополуччя» викрито у монографії В. А. Горбика «Правлячі класи і робітничий рух в Англії (1959—1964)».

«Миролюбні сили Федеративної Республіки Німеччини в боротьбі проти милітаризму та реваншизму (1955—1966 рр.)» — так називається монографія В. Н. Гулевича, де на основі документальних даних і фактів викрито антинародну суть західнонімецького милітаризму — прямого спадкоємця кайзерівського та гітлерівського милітаризму. Висвітлено боротьбу трудящих ФРН проти гніту монополій, милітаризації країни, героїчну діяльність західнонімецьких комуністів, які, незважаючи на надзвичайно тяжкі умови підпілля, йдуть у перших рядах борців за мир.

Різноманітне коло історіографічних проблем — від найдавніших часів до наших днів — охоплюють матеріали збірника «Історіографічні дослідження в Українській РСР» (головний редактор доктор історичних наук Ф. П. Шевченко). У статтях порушується ряд методологічних питань історіографії, визначається її місце серед інших історичних дисциплін. У 1968 р. вийде третій випуск збірника «Історичні джерела та їх використання», що вміщуватиме статті з архівознавства, джерелознавства, історіографії, сфрагістики та філігранології.

Історики, археологи, працівники музеїв, студенти одержать книгу М. Ф. Котляра «Галицька Русь у другій половині XIV — першій половині XV ст.». Поряд з класифікацією та встановленням технічних особливостей виготовлення галицьких монет, дослідник висвітлює деякі сторони економіки Галицької Русі. Особлива увага приділена внутрішній і зовнішній торгівлі галицьких міст. Книга ілюстрована.

У 1968 р. вийде третій том чотиритомного передплатного видання «История отечественной математики» за редакцією академіка АН УРСР І. З. Штокала та інші книги.

П. М. ДРАЛЮК

ВІДЗНАЧЕННЯ 60-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ М. М. ЛЕЛЕКАЧА

19 грудня 1967 р. на розширеному засіданні Вченої ради історичного факультету Ужгородського університету за участю громадськості Ужгорода та Закарпатської області відбулося вшанування кандидата історичних наук доцента Миколи Михайловича Лелекача у зв'язку з 60-річчям з дня народження та 30-річчям науково-педагогічної діяльності. За трудові заслуги ювілярові було вручено почесні грамоти.

Народився М. М. Лелекач 19 грудня 1907 р. у закарпатському селі Коритняни. Батько його змушений був залишити сім'ю, рідне село й виїхати на заробітки до Америки, де в 1917 р. загинув. Навчаючись у

гімназії, Микола проявив неабиякі здібності. В 1929 р. поступив на філософський факультет Празького університету. Перебуваючи на першому курсі, М. Лелекач надрукував статтю «Коритнянський збірник пісень». На цю тему написана і його дипломна робота. Статті дослідника «Матеріали до історії культурного життя Підкарпатської Русі» (1935 р.), «Яка давня назва «українець» на Підкарпатті» (1938 р.), «Вибір з староруського письменства Підкарпаття» (1944 р.) давали важливий фактичний матеріал для висновків про те, що Закарпаття — це невід'ємна частина України, а населення його належить до україн-

ського народу. Відзначивши, що вже в середині XVII ст. у польських документах Мукачівщину називали «Мукачівською Україною», автор доводив спорідненість історичних процесів розвитку Закарпаття і всієї України, приналежність його до Київської Русі, єдність українського народу. Показуючи у працях «Руська шляхта на Підкарпатській Русі» (1936 р.), «Зейкані» (1944 р.), що і на Закарпатті була своя шляхта, панивні класи, Микола Михайлович спростовував облудні твердження буржуазних націоналістів про безкласовість української нації. Досить цікаві його дослідження «Як завоювали русини Ужгородський замок в 1704 р.», «Греки в Ужгороді», «Нові причинки до політичної діяльності Адольфа Добрянського», «Перша руська рукописна читанка», «Підкарпатське письменство на початку XX ст.» та ін.

З 1936 р. М. Лелекач працював у Земському архіві Підкарпатської Русі в Ужгороді, вивчаючи зокрема питання архівознавства та бібліографії. У 1944 р. в Ужгороді вийшла велика праця «Загальна бібліографія Підкарпаття» (ч. I), що й досі залишається єдиним бібліографічним показником з історії та літератури Закарпаття.

У чорні часи угорсько-фашистської окупації краю Микола Михайлович довго був без роботи. В останні роки другої світової війни окупаційні власті закинули його в табір у Трансильванії. З приходом Радянської Армії в Карпати М. Лелекач вступив добровольцем в її ряди і у складі 7-ї армії 2-го Українського фронту проїшов аж до Праги.

Повернувшись наприкінці 1945 р. в уже возз'єднане з Радянською Україною Закарпаття, Микола Михайлович став керувати обласним державним архівом, одночасно працюючи в нововідкритому Ужгородському університеті старшим викладачем кафедри загальної історії. У 1947 р. йому було присвоєно звання доцента. В 1948—1956 рр. М. Лелекач очолював кафедру загальної історії. 1959 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: «Проблеми історії Закарпаття феодально-кріпосницької епохи XI—XVIII ст.». М. М. Лелекач як досвідчений педагог віддає багато сил підготовці кадрів радянських істориків. До нього постійно звертаються за консультаціями з питань історії Закарпаття науковці та дисертанти різних дослідних закладів України. У післявоєнні роки Микола Михайлович опублікував цінні наукові праці: «Про приналежність Закарпаття до Київської Русі в X—XI ст.», «Проти буржуазних переконачень історії Закарпаття», «Процес закріпачення закарпатського селянства в XIV—XV ст.», «Культурні зв'язки Закарпаття з Україною і Росією в XVII—XVIII ст.», «З історії боротьби за владу Рад і проти інтервенції США й Антанти на Закарпатті в 1918—1919 рр.» та ін. Останнім часом він займався історією міст і сіл своєї області. Ім'я М. М. Лелекача широко відоме на Закарпатті і за його межами — у Львові, Києві, Москві, в Угорщині, Чехословаччині. Ювіляр одержав вітальні адреси, телеграми, листи з різних кінців республіки.

Г. В. БОЖУК, В. В. ПАЛЬОК

ЗАХИСТ ДОКТОРСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ І. М. ГРАНЧАКОМ

27 листопада 1967 р. на засіданні Вченої ради Київського ордена Леніна державного університету ім. Т. Г. Шевченка відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук завідувачим кафедрою загальної історії Ужгородського державного університету, доцентом І. М. Гранчаком на тему: «Робітничий клас Угорщини і його боротьба проти білого терору та фашистського режиму в другій половині 1919—1925 рр.»

Офіційними опонентами виступили: доктор історичних наук професор А. І. Пушкаш, доктор історичних наук професор В. І. Клоков та доктор історичних наук професор В. А. Жебокрицький. В обговоренні дисертації взя-

ли участь старші наукові співробітники Інституту історії АН УРСР, доктор історичних наук професор М. А. Рубач та кандидат історичних наук І. М. Кулінич.

Всі опоненти дали високу оцінку дисертації, підкресливши, що автор її на великому фактичному матеріалі докладно висвітлив становище і боротьбу угорського робітничого класу протягом важливого історичного відрізка часу, який ще мало розроблений як у радянській, так і в угорській історіографії.

Вчена Рада Київського державного університету одностайно ухвалила присвоїти І. М. Гранчаку вчений ступінь доктора історичних наук.

І. М. МАРКОВИЧ

ПРО ПОМИЛКИ У ВИСВІТЛЕННІ ІСТОРІЇ ЧЕРНІГОВА

Останніми роками вийшло багато праць про Чернігів і Чернігівщину. Познайомити з Черніговом, містом-музеєм, в якому близько 20 процентів всіх архітектурних пам'яток періоду Київської Русі, що збереглися до наших днів, в тому числі найдавніший з них — Спаський собор (1031 р.) — потрібна і корисна справа. Але прикро те, що в цих працях автори допускають помилки і неточності, які спотворюють історичну дійсність. У 1965 р. побачила світ чудово видана книга-путівник Г. Н. Логвина «Чернігів, Новгород-Сіверський, Глухів, Путивль»¹, в якій подано нарис історії м. Чернігова та інших міст давньої Сіверської землі. детально описана кожна архітектурна пам'ятка. Така книга корисна і необхідна, її радо зустрів читач. Це треба вважати успіхом автора, але водночас слід звернути увагу на неточності, які мають місце у праці. На стор. 22 вміщено план міста Чернігова, який в книзі віднесено до XVIII ст. Але насправді він скомбінований автором з кількох планів різних століть. Це було б цікаво й вірно, коли б додати пояснення, що до якого століття належить. На плані показані укріплення міста XI—XII ст., яких у XVIII ст. вже не існувало. Назви частин міста «детинець», «город», «окольный город», притаманні XI—XII ст. У XVIII ст. вживались уже інші назви — «фортеця», «Нове місце», «Подол» та ін.²

Ліквідацію Чернігівської фортеці в 1798 р. автор пояснює зникненням загрози татаро-турецького вторгнення (стор. 25). Але насправді фортеця була ліквідована тоді, коли внаслідок поділів Польщі 1793 і 1795 рр. кордон відсунувся на сотні кілометрів³.

Вулиця між Воскресенською церквою і дзвіницею була прокладена після Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр., а не у 1803 р., як вказано в книзі (стор. 26).

Князь буй-тур Всеволод — герой «Слова о полку Ігоревім» похований, за автором, то в храмі Спаса (стор. 29), то в Благовіщенському соборі (стор. 47). За літописом він був похований в останньому в 1196 р.⁴

Неточності допущені при описі споруд соборної дзвіниці та колегіуму. Спорудження колегіуму автор відносить на кінець XVII ст. (стор. 44, 64, 65, 67, 68), хоч насправді його було прибудовано у 1705 р.⁵ до соборної дзвіниці, побудованої у 1700—1702 рр. Отже, це дві споруди, а не одна, як пише автор.

Третю, східну, частину будинку Логвин вважає залишками келій домініканського монастиря, хоч джерела свідчать, що вони були на захід від дзвіниці⁶.

На стор. 83 читаємо, що Чернігів у 1642 р. був спалений під час нападу польсько-шляхетських військ. Ця подія відбулася у 1611 р.⁷ Неточно датується 1667 р. і побудова цитаделі (стор. 24). Відомо, що її спорудили поляки, а звідси датувати цю будівлю можна періодом 1618—1648 рр. Царські ворота Борисоглібського собору були виготовлені з срібного ідола, знайденого у 1701 р. У книзі ж вказується, що це мало місце наприкінці XVII ст. (стор. 43).

Помилку робить автор і на стор. 44, коли датує XVII століттям розбирання старих апсид і збудування нових, більших. Фактично ж це відбувалося в 1857 р.⁸

Кілька зауважень про брошуру Ю. С. Асеева «Спаський собор у Чернігові», що вийшла у Видавництві літератури з будівництва і архітектури УРСР у 1959 р. Брошура знайомить читачів з найдавнішою пам'яткою архітектури Київської Русі. Але, на жаль, автор у ряді випадків відходить від історичної дійсності. Він припускається

¹ Г. Н. Логвин. Чернигов, Новгород-Северский, Глухов, Путивль, М., 1965.

² А. Ф. Шафонский. Черниговского наместничества топографическое описание (1786), К., 1851, стор. 240—245.

³ Очерк истории города Чернигова 907—1907 гг. Чернигов, 1908, стор. 59.

⁴ ПСРЛ, т. 2, Ипатьевская летопись, Спб., 1908, стор. 696.

⁵ П. И. Бугославский. Антоний Стаховский и первые годы Черниговской семинарии, Чернигов, 1913, стор. 5—8.

⁶ А. Ефимов. Черниговские кафедральные соборы, Чернигов, 1908, стор. 38.

⁷ М. Е. Марков. О достопамятиях Чернигова (1815 р.), Чернигов, 1882, стор. 32. План Чернігівської кріпості XVIII ст. (Чернігівський державний музей).

⁸ Очерк истории города Чернигова 907—1907 гг., Чернигов, 1908, стор. 16.

⁹ М. Е. Марков. Назв. праця, стор. 6, 33.

⁹ А. Ефимов. Назв. праця, стор. 40.

тієї ж помилки, що й вищезгаданий автор, коли твердить, ніби князь буй-тур Всеволод був похований у 1196 р. в Спаському соборі (стор. 4). Там же читаємо, що під час польсько-шляхетського вторгнення у 1622 р. собор було дуже пошкоджено. Як уже говорилось вище, це сталося в 1611 р. Нових руйнувань зазнала споруда, лише далі автор, під час пожежі у 1818 р. Пожежа дійсно була, але у 1718 і 1750 р., а в 1818 р. у соборі велись внутрішні оздоблювальні роботи і прибудовувались тамбури¹⁰.

О. Стрижак та О. Знойма у своїй статті «Назви про себе. Топоніміка»¹¹ стверджують, що назва міста Ніжина походить від літописної «Нежатиной Нивы», і що місто існує з VII ст. н. е. Відомо, що Ніжин виник на базі поселення Уненеж, а перша літописна згадка належить до 1147 р. «Нежатиной Нивой» називалось урочище між пригородом Бобровиця і р. Снов¹².

Подібні помилки трапляються і в інших газетних статтях та книгах. Так, наприклад, багато їх у праці «Чернігівщина»¹³, про що вже неодноразово писали¹⁴.

Нові книги повинні бути такими, щоб наші нащадки могли ними користуватися поряд з першоджерелами. Таке завдання стоїть не лише перед авторами, а й редакторами.

Б. А. ЛОЗОВСЬКИЙ

¹⁰ М. Макаренко. Чернігівський Спас. Записки історично-філологічного відділу ВУАН, кн. XXI, К., 1928, стор. 49, 64.

¹¹ Газ. «Молодь України», 26 листопада 1965 р.

¹² ПСРЛ, т. 2, Іпатьевская летопись, стор. 192 і 358; А. Н. Насонов. «Русская земля» и образование территории древнерусского государства, М., 1951, стор. 60, 214, 221, 223, 225, 227—228, 232—233; М. Н. Тихомиров. Древнерусские города, М., 1956, стор. 339; П. В. Голубовский. Историческая карта Черниговской губернии до 1300 г., Труды XIII Археологического съезда, т. 2, М., 1908, стор. 28.

¹³ Чернігівщина, К., 1962.

¹⁴ «УІЖ», 1964, № 1, стор. 142; газ. «Деснянська правда», 15 вересня 1963 та 9 вересня 1966 р.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

І. Л. Бутич, А. М. Гаєвський (заст. головного редактора), І. О. Гуржій, М. Р. Доній, В. А. Жебокрицький, П. М. Калениченко, І. П. Кожукало, І. І. Коломійченко, І. В. Лупандін (відповідальний секретар), І. Д. Назаренко, А. В. Санцевич (заст. головного редактора), В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, П. М. Шморгун (заст. головного редактора).

Адреса редакції: Київ, 1, Кірова, 4, телефон: Б 9-71-31.

Український історический журнал, № 2, 1968.

Выходит ежемесячно
(на украинском языке)

Технічний редактор Л. А. Стражнич

Коректори З. К. Калуга, О. М. Ставнійчук

БФ 01554. Зам. К-253. Тираж 8726. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Друк. фіз. аркушів 10. Умовн. друк. аркушів 14. Обліково-видавн. аркушів 17,4. Здано до складання 27.XII 1967 р. Підписано до друку 13.II 1968 р.

Київська обласна друкарня, вул. Леніна, 19.

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи. В. Ю. Маланчук. Общественные науки на службе коммунизма. К 50-летию Советской Армии. В. В. Серебряников. Партия и народ в борьбе за укрепление Советских Вооруженных Сил. Г. Т. Резников. Усиление связей Советской Армии и флота с народом (1961—1965 гг.). Д. Д. Пиха. Участие Красной Армии в социалистическом строительстве на Украине. Г. Ф. Ленчик. Профсоюзы Украины — активные помощники Коммунистической партии в формировании Красной армии (1918—1920 гг.). В помощь пропагандистам и слушателям сети политического просвещения. Ж. И. Исаенко. Великий Октябрь — начало нового этапа в развитии международного коммунистического и рабочего движения. Сообщения. Ю. В. Бабко. Идеологическая работа КП(б)У в годы второй пятилетки. А. Ф. Трубайчук. Опросы общественного мнения и парламентские выборы в Англии. К 70-летию Первого съезда РСДРП. Выводы из научных исследований. Заметки. Возвращаясь к напечатанному. В помощь преподавателю истории. Воспоминания. Наш календарь. К 90-летию со дня рождения Г. М. Петровского. Обзор источников и литературы. Критика и библиография. Хроника и информация.

CONTENTS

Articles. V. Yu. Malanchuk. Social Sciences at the Service of Communism. On the 50th Anniversary of the Soviet Army. V. V. Serebryanikov. Party and People in the Struggle for Strengthening of the Soviet Armed Forces. G. T. Reznikov. Strengthening of Relations of the Soviet Army and Navy with the People (1961—1965). D. D. Pikhia. Participation of the Red Army in Socialist Construction in the Ukraine. G. F. Lenchik. The Ukrainian Trade Unions — an Active Assistant of the Communist Party in Forming the Red Army (1918—1920). Aid to Propagandist and Political Education Students. Zh. I. Isaenko. The Great October — the Beginning of a New Stage in the Development of International Communist and Working-Class Movement. Communications. Yu. V. Babko. Ideological Activity of the CP(b) of the Ukraine during the Second Five-Year-Plan. A. F. Trubaichuk. Public Opinion Polls and Parliamentary Elections in England. On the 70th Anniversary of the First Congress of the RSDWP (Russian Social-democratic Working Party). Conclusions Based on Scientific Researches. Notes. Returning to Published Materials. Aid to the Teacher of History. Reminiscences. Our Calendar. On the 90th Anniversary of G. M. Petrovsky's Birth. Review of Sources and Literature. Criticism and Bibliography. News Items and Infor-